DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

DİNLER TARİHİ

yeryüzündeki ilkel dinler

M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY

KESİT
DİNLER TARİHİ

KESIT YAYINLARI

M. Şemseddin Günaltay, 1883 yılında Erzincan Eğin'de doğdu. Üsküdar Ravza-i Terakki ve Vefa İdadisi'ni bitirdi. Darü'l-Muallimin-i Âli'nin Fen Bilimleri Bölümü'nden mezun oldu. Daha sonra yurtdışına giderek İsviçre Lozan Üniversitesi'nin Doğa Bilimleri Bölümü'nü bitirdi. 1923'de Sivas Milletvekili seçilerek İkinci Meclis'e girdi. 15 Ocak 1949'da Türkiye Cumhuriyeti'nin başbakanı sıfatıyla tek parti devrinin son başbakanı olarak görev yaptı. 19 Ekim 1961 yılında İstanbul'da vefat etti.

DİNLER TARİHİ • M. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY

sadeleştiren • Sevdiye Yıldız

KESİT

YAYIN NO: 2, Dinler Tarihi/2

ISBN 9944 - 321 - 00 - 1

genel yayın yönetmeni:
İslam ÖZKAN

•

tashih/redaksiyon:
Aloda Kaplan

•

son okuma:
Timur Çayır

•

kitap iç düzenleme:
Kadohor Ajans

•

kapak:
Grata non Grata

•

baskı-cilt:
Kayhan Matbaası

•

birinci baskı:
MAYIS 2006

KESİT YAYINLARI

Molla Fenari Sok.
İnel Han No: 3 Kat: 2
Cağaloğlu/İstanbul

•

tel : 0212 526 52 43 - 526 85 50 - 51
faks: 0212 526 85 52
kesit@kesityayinlari.com
www.kesityayinlari.com

© Bu eserin her hakkı saklıdır. Yayınevinin izni olmadan kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER **5**
KISALTMALAR **9**
Sunuş 11
GİRİŞ 13
A- METODOLOJİK BİLGİLER **13**
1- ARAŞTIRMANIN AMAÇ VE ÖNEMİ 15
2- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 17
B- M.ŞEMSEDDİN'İN HAYATI VE DÜŞÜNCELERİ **17**
1. HAYATI ve ESERLERİ 17
a- Hayatı 17
b- Eserleri 19
2. GENEL ANLAMDA DİN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ 21
3. İSLAM DİNİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ 24
MUKADDİME 27
A- DİN İLİMLERİ 33
1- DİNLER TARİHİ **33**
2- DİN FELSEFESİ **33**
DİN İLİMLERİNİN ORTAYA ÇIKMASI VE TARİHÇESİ 35
C- DİN İLMİNİN İSLAM ALEMİNDEKİ DURUMU 41
D- DİN ÖZEL BİR İLİM KONUSU OLABİLİR Mİ? 47
E- DİNİN MAHİYETİ 51
F- DİNLERİN SINIFLANDIRILMASI 57
1- HEGEL TASNİFİ **61**
a- Tabii Dinler 61
b-Ruhânî Şahsiyetler Üzere Kurulu Dinler 62
c- Mutlak Din 62
2- V. HARTMAN TASNİFİ **62**
a- Tabii Dinler 62
b-Tabiatüstü Dinler 62
3- TİELE TASNİFİ **63**
a-Tabii Dinler 63
b- Ahlaki Dinler 63
4- SİEBECK TASNİFİ **63**
5- İSLAM ALİMLERİNE GÖRE DİNLERİN TASNİFİ **64**
G- İNSANLIK ALEMİNDE DİN FİKRİNİN KAYNAĞI 67

H- İNSANLIK İÇİN DİNİN LÜZUMU 71
I- DİNLER TARİHİNDE KULLANILAN BAZI KAVRAMLAR 83
1- TEİZM 83
2- ATEİZM 87
3- MONOTEİZM 90
4- POLİTEİZM 91
5- HENOTEİZM 91
DİNLER TARİHİ 95

I. BÖLÜM 95

İLKEL KABİLE DİNLERİ 95
(Animizm, Naturizm, Fetişizm, Totemizm) 95
Görüşleri ve Bunların Tenkidi 95
A- DİNİ HAYATIN İPTİDAİ ŞEKİLLERİ 95
1- ANİMİZM 97
- ANİMİZM NAZARİYESİNE YAPILAN TENKİD 111
2- NATURİZM 126
-NATURİZM NAZARİYESİNİN TENKİDİ 135
3- FETİŞİZM 140
4- TOTEMİZM VE TARİHÇESİ 143
5- TOTEMSEL HAYVAN VE İNSAN 162
6- TOTEMİZM'DE VARLIK SİSTEMİ VE CİNS KAVRAMI 167
7- KİŞİSEL VE CİNSEL TOTEM 173
8- TOTEMİZM HAKKINDAKİ TEORİLER VE ELEŞTİRİSİ 180
9- DURKHEIM'İN TOTEİZM TEORİSİ 201
a- Totemsel Anlam ve Güç Düşüncesi 201
b- Totemsel Mana Düşüncesinin Kaynağı 207
B- AFRİKA'DA VAHŞİ KAVİMLERİN DİNİ 222
1- GÜNEY AFRİKA 223
2- MERKEZİ AFRİKA 228
3- KUZEY AFRİKA 232
C- AMERİKA'DAKİ İLKEL MİLLETLERİN DİNLERİ 233
D- OKYANUS HALKI DİNLERİ 245

İKİNCİ BÖLÜM 255

A- ÇİN'DE DİN 255
1- KUTSAL KİTAPLAR 259

2- KÜÇÜK KİNGLER **266**
3- ÇİN'DEKİ DİNLER **269**
4- ÇİNLİLERİN ESKİ DİNİ **269**
5- KONFÜÇYÜS **275**
- HAYATI VE SİSTEMİ 275
6- LAO-TSE VE TAO-TE-KİNG **287**
a- Tao-Te-King 292
b- Taoizm 299
7- ÇİN'DE BUDİZM **307**
8- ÇİN FİLOZOFLARI **308**
B- JAPONLARIN DİNİ 313
1- JAPONLARIN KUTSAL KİTAPLARI **315**
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 327
SADELEŞTİRENİN FAYDALANDIĞI
KAYNAKLAR 355

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser.
A.Ü.	:	Ankara Üniversitesi.
Bkz.	:	Bakınız.
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren.
s.	:	Sayfa.
Sa.	:	Sayı.
T.T.K.	:	Türk Tarih Kurumu.
vd.	:	Ve devamı.

Sunuş

Dinler Tarihini, mensubu hiç kalmamış olanından günümüzde yaşayanına kadar bütün dinleri, bu denliren zahiri ve batını bütün yönlerini, hayatı kuşatan taraflarını, sosyal ve kültürel cephelerini inceleyen bir bilim dalı şeklinde tarif etmemiz mümkündür.

Dinler tarihinin konusunu oluşturan din, hiçbir zaman hiçbir surette insanlığın kendisinden uzak kalamayacağı bir kurumdur. Dine duyulan ihtiyaç, bir takım prensipler ve hikmetler içermesi oranında artış gösterir.

Dinlerin sadece inanç esaslarından ibaret olmadığı kanaatindeyim. Onlar, aynı zamanda toplumsal haiz sosyal teşekküllerdir. Dinin bu sosyal yönü, bazen dinî ve ahlaki fikirlerler, bazen de ihtiva ettiği ibadet usulleri ve ayinlerle belirlenmektedir. Bu dinî ve ahlaki fikirler, toplumların var olan sosyal şartlarına ve durumlarına adapte edilmektedir. Bu adapte işi, dinin yeni şekil almasını sağlamakta ve yeni ortamla uyumunu kolaylaştırmaktadır.

İnsanlık tarihinin her döneminde din, canlılığını korumuş ve insan hayatının ayrılmaz bir vasfı olma karakterini sürdürmüştür. İnsan, her zaman kendisinin insanüstü bağlarının bulunduğunu, ihtiyaçları için kendini aşan bir kuvvete yönelmesi gerektiğini düşünmüştür. İnsan, maddi ve manevi tarafı olan bir varlıktır. Maddi yönü itibariyle, biyolojik ihtiyaçlarını karşılamaya, manevi olarak da beslenmeye ve desteklenmeye muhtaçtır. Onun bu ihtiyaçlarını karşılayan, manevi olguların en başta geleni dindir.

Türkiye'de Dinler Tarihinin seyrine şöyle bir göz atacak olursak; İslâm âleminde âdet olduğu üzere, Türkiye'de de yazılan pek

çok tarih kitabında müelleflerin, Hz. Âdem'den başlayarak kendi zamanlarına kadar geçen olaylardan bahsettikleri görülür. Bu genel tarihlerde yer alan Peygamberler Tarihi ve dolayısıyla diğer dinler hakkında verilen bilgilerin, günümüzdeki anlamıyla, Dinler Tarihi ile pek ilişkisi yoktur. Bu durum 19. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.

Türkiye'de Dinler Tarihi ile ilgili tespit edilen ilk eser, Şemseddin Sami'nin 1878 yılında yayınlanan Esatîr adlı kitabıdır. Aslında eser daha çok mitoloji ile ilgili olmakla beraber, Dinler Tarihine yakınlığı sebebiyle anılmaya değerdir. Doğrudan Dinler Tarihini kendine konu edinen ilk eser ise, Ahmet Mithat Efendi'nin 1911 yılında yayınlanan Tarih-i Edyân'dır. Eser, Çin, Japonya ve Hint dinlerinden bahseder. 1912 yılında yayınlanan Mahmut Esad b. Emin Seydişehrî'nin Tarih-i Edyan'ı ise, dinler tarihine giriş mahiyetini taşımaktadır.

İşte elinizdeki Tarih-i Edyan adlı bu eser de, söz konusu süreç içerisinde, Cumhuriyetin temellerinin atıldığı yıllarda, M. Şemseddin (Günaltay) tarafından 1338/1922 yılında kaleme alınıp yayınlanmıştır.

Eserde Giriş kısmını takiben Din ilimleri, Din ilminin İslâm âlemindeki durumu, Dinin özel bir ilim konusu olup olamayacağı Dinin mahiyeti, Dinler Tarihinde kullanılan bazı tabirler ile I. Bölümde Dini hayatın ilk biçimleri, Afrika'daki Vahşi kabile dinleri, Amerika ilkel kabile dinleri, Okyanus halkı dinleri ve II. Bölümde Çinlilerin ve Japonların dini durumları hakkında önemli bilgiler verilmektedir.

Ana başlıklarıyla vermeye çalıştığımız bu konular, M. Şemseddin tarafından detaylı olarak ele alınmış ve yazar kendi görüş ve değer yargılarından bağımsız olarak konuları değerlendirmiştir. Ele alınan konuların ciddiyetle işlenişi itibariyle, günümüzde değerini koruyan bir eserdir.

Bu değerli eseri, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı'nda danışmanlığımızda bir yüksek lisans tezi olarak hazırlayıp kütüphanenin tozlu raflarından kurtararak günümüz Türkçesine başarılı bir şekilde aktarıp insanımızın hizmetine sunan Sevdiye Yıldız Altun'a ve eserin yayınlanmasına emeği geçen Üniversite Kitabevi yetki-

lilerine teşekkür eder, kendilerine bundan sonraki çalışmalarında başarılar dilerim.

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL
Cum. Üniv. İlah. Fak. Dinler Tarihi Öğrt. Üyesi

Giriş

A- Metodolojik Bilgiler

1- Araştırmanın Amaç ve Önemi

İNSANLIK TARİHİ İNCELENDİĞİ ZAMAN, en ilkelinden en medenisine kadar hiçbir topluluğun dinsiz yaşamadığı, her milletin bir dine ve inanca sahip olduğu görülür. Din fikri, insanla beraber doğmuş, insanoğlu var olduğu sürece de varlığını devam ettirecektir.

İnsanlığın hiçbir zaman kendisinden uzak kalamayacağı din fikrini kendisine konu edinen Dinler Tarihi, yeryüzünde mensubu kalmamış olanından, günümüzde yaşayanına kadar bütün dinleri, bu dinlerin temelini teşkil eden esasları, ayin, ibadet ve tapınma şeklinde ortaya çıkan görünümlerini, hayata aktarılışlarını, sosyal ve kültürel cephelerini inceleyen bir bilim dalıdır. İnsanlığın ilk devirlerinden günümüze kadar inanç ve ibadet alanında takip ettikleri yanlış yolun gerçek görüntülerini ortaya koyan bilim dalı yine Dinler Tarihidir.

Dinler Tarihi, ilk devirlerde felsefe içinde yer alarak tamamen fikri alanda tutulmuş, dine felsefi olarak yaklaşılmasından şiddetle kaçınılmıştır. Günümüz felsefesiyle birlikte din işleri, diğer etkenlerden bağımsız bir şekilde, müstakil olarak incelenmeye başlamıştır. Bunun en önemli ve başlıca sebebi, tarih ilminin ortaya çıkması ve gelişmesidir. Dinler Tarihi ilminin temellerinin atılması da bununla bağlantılıdır.

Tarih; toplumları, milletleri etkileyen olayları yer ve zaman

göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini gösteren bir bilim dalıdır. Geçmişi gerçekte olduğu gibi anlatmaya çalışan bu bilim dalı, insanların yaşayış ve medeniyetlerini de konu edinir. Bunun yanı sıra tarih, milli şuurun ve milli duygunun ana mayası, milli birliğin de temel harcıdır.

Hiçbir bilim dalı tek başına gelişim kaydedememiştir. Her bilim dalında olduğu gibi, dinlerin de bir tarihi vardır. Bir bilim dalı olarak bu alan, Dinler Tarihi şeklinde adlandırılmaktadır.

Bu özellikleri sebebiyle tarihi bir çalışma niteliğinde olan Dinler Tarihi alanında yapılan bu çalışmaların günümüze aktarılmasının önemi, geçmişte yaşananları günümüze aktarmak, geçmişle şimdiki zaman arasında bir köprü kurarak yaşanan hataları aynen tekrarlamamak ve olayların iyi yönlerini alıp, bunlardan hareketle ilerleme kaydedebilmektir.

Bizim burada inceleme konusu edindiğimiz eser, Dinler Tarihi alanında önemli bir konuma sahip M. Şemseddin Günaltay'ın Tarih-i Edyan isimli eseridir. Eser, 320 sayfadan meydana gelmekte olup, İstanbul Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi'nce 1338/1922 yılında basılmıştır. Eser, Mukaddimeyi takiben iki bölümden oluşmaktadır. Mukaddime kısmında Dinler Tarihi ile ilgili olan usul bölümleri detaylı olarak verilmiştir. I. ve II. Bölümde İlkel Kabile Dinleri, Çinlilerin ve Japonların Dini ele alınmıştır. Konular objektif bir şekilde ele alınıp, yüzeysel kalmayarak, her açıdan irdelenmiştir. Diğer bölümlerde ise, önce o dinin hakim olduğu yerin coğrafi ve fiziksel yapısı dile getirilmiş daha sonra hakim olan dine geçilmiştir.

İşte, bütün bu özellikleri sebebiyle eserimiz Dinler Tarihi literatüründe önemli bir yere sahiptir. Eserimizin sahip olduğu bu önemin bir kısmını da yazarı M. Şemseddin Günaltay teşkil etmektedir. Çok yönlü bir kişi olan Günaltay, hayatı boyunca ilimden ve ilim çevresinden kopmamıştır. Yaşamının büyük bir bölümünü politika oluşturmuşsa da, politika içinde dahi ilmi çalışmalarını sürdürmüştür.

Bizim, bu özelliklerden hareketle başladığımız çalışmanın amacı, Dinler Tarihi alanında önemli bir yere sahip olan bu eserin ilim dünyasına kazandırılması, ilgililerin istifadesine sunul-

masıdır. Osmanlıca veya diğer dillerde yazılan bir esere ilk etapta her kesimden okuyucunun ulaşabilmesi mümkün olmadığı için çalışmamızı, Osmanlıca olarak yazılan bir eserin Türkçeye sadeleştirilmesi ve değerlendirilmesi şeklinde yaptık.

Özetle çalışmamızın amacı, her kesimden okuyucuya ulaşabilmek ve güzide bir eseri ilim dünyasına katabilmektir.

2- Araştırmanın Yöntemi

Eserimiz sadeleştirilirken şu hususlar göz önünde bulundurulmuştur.

- Sadeleştirme esnasında cümleler, anlam bütünlüğü bozulmadan anlaşılır bir dille günümüz Türkçe'sine aktarılmıştır.
- Eser içerisinde konu edilen dinler hakkında ihtiyaca binaen diğer kaynaklara başvurularak, gerekli açıklamalar dipnotta verilmiştir.
- Eserin kendi bünyesinde yer alan dipnotlar haricinde, hemen anlaşılmasında sıkıntı meydana getirecek terim ve kavramlar dipnotta verilmiştir.
- Eserin başında yazarı M. Şemseddin'in hayatı, eserleri ve düşünceleri hakkında bilgi verilmiştir.
- Çalışmamız sırasında bunların yanı sıra başta danışman hocam olmak üzere Dinler Tarihi alanında uzman olan kişilerle istişare yapıp, çalışmamızı düzenli ve sağlıklı bir şekilde yapmaya özen gösterdik.
- Çalışmamızda 1338/1922 yılındaki baskı esas alınmıştır.

B- M. Şemseddin'in Hayatı ve Düşünceleri

1. Hayatı ve Eserleri

a- Hayatı

M. Şemseddin Günaltay, 1883 yılında Erzincan Eğin (Kemaliye)'de doğdu. Babası huzur derslerine çıkmış müderris Ethem Efendi, annesi Saliha Hanım'dır. Ailesi, Uygur ve Çağatay Türklerinin yaşadığı topraklar olan Ürik adlı bir köydendi. Babası, ulema sınıfında önemli bir yeri ve şöhreti olan dar gelirli bir aileden gelmekteydi. Böyle bir aile ortamında yetişmesinin etkisi onun üzerinde açıkça görülmektedir.

İyi bir öğrenim görmüş olan M. Şemseddin, Üsküdar Ravza-i Terakki ve Vefa İdadisi'ni bitirmiş, Darü'l-Muallimin-i Ali'nin Fen Bilimleri Bölümü'nden mezun olmuştur. Özel olarak Arapça, Farsça ve dînî ilimler okumuş ve medrese geleneği çerçevesinde icazet almıştır. Bilimsel çalışmalar yapmak amacıyla yurt dışına giderek, İsviçre'de Lozan Üniversitesi'nin Tabiat (Doğa Bilimleri) bölümünü bitirmiştir.

Yurda döndükten sonra Kıbrıs İdadisi'nde öğretmenlik, Midilli İdadisi ve İzmir Gelenbevi Lisesi'nde müdürlük yaptı. Midilli'de iken Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad dergilerinde felsefi ve sosyal konularda yazdı. 1911'de kurulan Türk Ocağı'nda Tarih dersleri ve konferanslar verdi. 1913'te İslam Mecmuası'nın çıkmaya başlamasıyla İslamcı-Türkçü diye adlandıran gruba katıldı.

1914'te Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Türk Tarihi ve İslam Kavimleri Tarihi müderrisi oldu. Süleymaniye Medresesi'nde Dinler Tarihi ve İslam Felsefesi okuttu. Aynı yıl Darülfünun İlahiyat Fakültesi dekanlığına getirildi. 1915'te İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Ertuğrul (Bilecik) mebusu oldu ve bu görevi 1920'de Meclis-i Mebusan dağılıncaya kadar sürdürdü. Ayrıca bu dönemde Darülfünundaki derslerini de ihmal etmedi.

Bir süre İttihat ve Terakki Kongresi'nde ikinci başkanlık yaptıktan sonra 1918'de kurulan Teceddüt Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Mütarekeden sonra kurulan Divan-ı Harb'de, harp sorumlusu olarak İttihat ve Terakki ileri gelenlerini sorgulayan komisyonda görevlendirildi. (1918) Günaltay, mütareke günlerinde İstanbul Darülfünununda milli davayı kuvvetle savunmuş ve gençlere danışmanlık yapan başlıca hocalardan biri olmuştur.

Ankara Hükümeti 1920'de kurulduktan sonra İstanbul Belediye meclis üyeliğine ve reis vekilliğine seçildikten sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul şubesinde çalışmalarına devam etti. Takiben Mustafa Kemal'in emriyle, İstanbul Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatını kurmakla görevlendirildi.

1923'te II. Büyük Millet Meclisi'ne Sivas milletvekili olarak giren Günaltay, Sivas ve ardından Erzincan milletvekilliğini 1954 yılına kadar devam ettirdi. Bir süre T.B.M.M. Başkan vekilliği gö-

revinde bulundu. Milletvekilliğiyle birlikte İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Tarih profesörlüğü yaptı. Hasan Saka'nın istifasından sonra 15 Ocak 1949'da Türkiye Cumhuriyeti'nin 14. Başbakanı sıfatıyla tek parti devri Halk Partisi'nin son hükümet başkanlığına seçildi. (15-01-1949-22-05-1950) Ankara İlahiyat Fakültesi'nin açılması ve din eğitimine ağırlık verilmesi, serbest seçimlerin yapılması ve 1946'da ki seçimlerle ilgili şaibelerin son bulması onun Başbakanlık döneminin önemli olaylarındandır.

Günaltay, hayatı boyunca ilimden ve ilim çevresinden ayrılmamıştır. Yaşamının büyük bir bölümünü politika oluşturmuşsa da, o politika içinde dahi ilmi çalışmalarını sürdürmüş, araştırmalar yapmıştır. İlimden ve araştırmalardan uzak kalmadığının kanıtı; onun 1930'da Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyeleri arasında yer almasıdır.

14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin çoğunluğu alması sebebiyle Başbakanlıktan ayrıldı. 1950 seçimlerinde Erzincan milletvekili olarak meclise girdi. 1954 seçimlerinde milletvekili seçilemedi. 1958-59 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul il başkanlığında bulundu. 27 Mayıs 1960 ihtilalinde kurucu meclis üyeliği yaptı. 1961 yılında C.H.P.'den İstanbul senatörü seçildi. Fakat bu göreve başlamadan 19 Ekim 1961 yılında İstanbul'da vefat etti. Vasiyeti üzerine Ankara'ya götürülerek Cebeci Asri Mezarlığı'na defin edildi.[1]

b- Eserleri

1- Eski Türk Harfleriyle Basılmış Olan Eserleri

* Zulmetten Nura, İstanbul, 1331 (1915), Tevsi-i Tıbaat Matbaası, 405 s. (2. basım 1925, 3.basım 1925), (Bu eser A. Lütfi Kazancı ve Osman Kazancı tarafından 1998 yılında sadeleştirilerek Bunalım Çağından İslam'ın Aydınlığına adı altında yayınlanmıştır.)

* Hurafattan Hakikate, İstanbul, 1332 (1916), Tevsi-i Tıbaat

1 Bkz. Türk Ansiklopedisi, XVIII,Ankara,1970, s.174/175; Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, I-II, İstanbul, 1966, s.649-650; İbrahim Agah Çubukçu **"Cumhuriyet Devrinin Bir Düşünürü, Şemseddin Günaltay'ın Dini Düşüncesi"** A.Ü. İlahiyat Fakültesi'nin 50. yıl armağanı, Ankara, 1973, s.185; Ayrıca bakınız M. Şemseddin Günaltay, **Hurafeler ve İslam Gerçeği (Hurafattan Hakikate)**, Yayına hazırlayan: Ahmet Gökbel, İstanbul, 1997, 368. s.

Matbaası, 368 s. (Bu eser Ahmet Gökbel tarafından 1997 yılında sadeleştirilerek Hurafeler ve İslam Gerçeği adı altında yayınlanmıştır.)

* Maziden Atiye, İstanbul, 1339 (1923), Kanaat Kütüphanesi, 316 s.

* Felsefe-i Ula İsbat-ı Vacip ve Ruh Nazariyeleri, İstanbul, 1923, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 582

* Tarih-i Edyan, İstanbul, 1922, I. cilt. Kanaat Matbaası, 320 s.

* İslam Tarihi, İstanbul, 1925, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 416 s.

* Mufassal Türk Tarihi, İstanbul, 1922, V cilt. Evkaf Matbaası, (2. basım İstanbul, 1925, Matbaa-i Amire).

* İslam Dini Tarihi, İstanbul, 1924, Darülfünun Matbaası, 296 s.

* Fennin En Son Keşfiyatından, İstanbul, 1912, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şurekası, 192 s.

* İslam'da Tarih ve Müverrihler, İstanbul, 1923-26, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 464 s.

* Müntehab-ı Kıraat, İstanbul, 1923, Kanaat Matbaası, 160 s.

2- Yeni Türk Harfleriyle Basılmış Olan Eserleri

* Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanlarda Orta Asya'nın Umumi Vaziyeti, Ankara, 1933, Başvekalet Müdevvenat Basımevi, 89 s.

* Mezopotamya-Sümerler, Akatlar, Gutiler, Amurüler, Kassitler, Asurlular, Mitanniler, İkinci Babil İmparatorluğu, İstanbul, 1934, Akşam Basımevi, 208 s.

* Suriye ve Palestin, İstanbul, 1934, Akşam Basımevi, 52 s.

* Türk Tarihinin Eserinin Müsveddeleri, İstanbul, 1934, Akşam Basımevi, 208 s.

* İbraniler, İstanbul, 1936, Akşam Basımevi, 62 s.

* La décadence du monde Musulman est-elle due à l'invasion des Seldjoukides? İstanbul, 1937, Devlet Basımevi, 16 s.

* Türk Tarihinin İlk Devirleri Uzak Şark, Kadim Çin ve Hint, İstanbul, 1937, Milli Mecmua Basımevi, 309 s.

* Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya, 1937, Devlet Basımevi, 307 s.

* Tarih Lise I, İstanbul, 1939, Maarif Basımevi, XX+426 s.(2. baskı 1941).

* Yakın Şark II, Anadolu, En Eski Çağlardan Akamemişler İstilasına Kadar, Ankara, 1948, T.T.K. Basımevi, XX+384 s.

* Yakın Şark III, Suriye ve Filistin, Ankara, 1947, T.T.K. Basımevi, XVIII+468 s.

* İran Tarihi, En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar, I cilt Ankara, 1948, T.T.K. Basımevi, XIX+344 s.

* Yakın Şark IV, 2 bl. Ankara, 1951, T.T.K. Basımevi, XIII+654 s.

* Perslerden Romalılara Kadar: Selevkoslar, Nabatiler, Galatolar, Bitinya ve Bergama Krallıkları, Ankara, 1951, T.T.K. Basımevi, 253 s.

* Hürriyet Mücadelesi, Haz. Sabahat Erdemir, İstanbul, 1958, Gün Basımevi, 118 s.[2]

2. Genel Anlamda Din Hakkındaki Görüşleri

Din fikri insan ruhunun özel bir durumu olup, değişik gruplarda tabiat kuvvetleri ve sosyal hayatın çeşitli etkileri altında, grupların bilgi seviyelerine uygun bir tarzda, farklı şekillerde ortaya çıkan bir olgudur. Demek ki Günaltay'a göre insan fıtratının ezeli ve değişmeyen bir vasfı olan din fikri, ilkel ve medeni her insanda var olup, insanlığın hiçbir zaman cemaat halinde dinsiz yaşayamayacağı bilinen bir gerçektir.

Günaltay, din hakkındaki görüşlerini dile getirirken, görüşlerini destekler mahiyette bu alanda çalışan diğer Dinler Tarihi alimlerinin görüşlerine de yer vermiştir. D. Tarihi alimlerinden Benyamin Constant'ın şu satırları bir gerçeği dile getirmektedir: Din, insanlık tarihine en fazla hakim olan bir güçtür. Din duygusu yaratılışımızın değişmez bir vasfı olup, ayrılmaz bir özelliğidir. İnsanın mahiyetinin araştırılırken beraberinde "din" fikrinin düşünülmemesi mümkün değildir. Bu fikrin, değişik zaman dilimlerinde ve farklı mekanlarda, çeşitli şekilde doğması ve yayılma-

2 Bu eserlerin dışında ayrı basım olarak yayınlanan makaleleri için bkz: F. Çoker, T.T.K. Kuruluş Amacı ve Çalışmaları, Ankara, 1983, s.318-319; Yeni Yayınlar Aylık Bibliyografya Dergisi, VII, sa.4, s.131 v.d.; Bayram Ali Çetinkaya, M. Semseddin Günaltay ve Fikriyatı (Basılmamış Mastır Tezi), Ankara, 1994, s.32-37.

sı neticesinde dinler ortaya çıkmıştır. Öyleyse din, Voltair'in ileri sürdüğü gibi insanlığa sonradan aşılanmış bir yara değil, ruhun fıtri bir gücü ve özelliğidir.[3]

"(Resulüm!) Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte dosdoğru din budur, fakat insanların çoğu bilmezler."[4] ayetiyle, "Her doğan İslam fıtratı üzere doğar..."[5] hadisini din fikrinin fıtri olduğuna delil gösteren Günaltay, toplumlar için dinin lüzumuna işaret ederek dini, insanlığın kendisinden müstağni kalamayacağı bir müessese olarak görmektedir.[6]

Din, fertleri temiz duygu ve hareketlerle bir araya getirip, milli duyguyu harekete geçiren bir etken olduğu gibi, toplumların yükselme ve ilerlemelerini sağlayan bir kurumdur. Gerçek din, ahlaki faziletler ve tam anlamıyla adaleti uygulamaktır.[7]

Mütefekkirimiz, dinin insanlar üzerinde en mükemmel kanunlardan, en disiplinli düzenlerden, kaynağının ilahi olması sebebiyle daha kuvvetli ve daha etkili bir düzen olduğunu ileri sürmüştür. Bu sebeple toplumun düzenli bir şekilde korunması için din kadar gerekli olan bir etken daha yoktur ve olamaz da. Dinin koruma özelliği hiçbir zaman insandan ayrılmayıp her nerede ve ne zaman olursa olsun onu daima gözetimi altında bulundurmuştur. Bu sistemin vicdanlara kuvvetli bir şekilde etki etmesi sebebiyle din, insanı gizli ve aleni her türlü kötülüklerden alıkoyup, her türlü iyiliğe de sevk eder. Yeryüzünde hakim olan hiçbir kanun hiçbir düzen insanı bu sonuca götürmez.[8]

Günaltay, "bir millet için, ahlak-ı diniyyenin sükutundan daha müthiş bir felaket yoktur, denilirse, bir hakikat itiraf edilmiş olur"[9] ifadesi ile dinsiz ne insanın insan ne de toplumun toplum olacağı kanaatiyle dine duyulan ihtiyacı dile getirmiştir.[10]

3 M.Şemseddin (Günaltay), **Tarih-i Edyan**, İstanbul, 1922, I., (Kanaat Matbaası), s.36.
4 Rum, 30/30.
5 Buhari, Cenaiz 80, Ahmed b. Hanbel, II, 310, 346.
6 Günaltay, a.g.e, s.36.
7 Günaltay, a.g.e, s.40.
8 Günaltay, a.g.e. s.40.
9 Günaltay, a.g.e. s.41.
10 M.Şemseddin (Günaltay), **Zulmetten Nura**, İstanbul, 1331 (1915), s.40-48; Günaltay, **Tarih-i Edyan**, s.39-50.

Din, insanları birtakım görevlerle sorumlu kılması itibariyle, insan hürriyetini yerinde kullanma yollarını belirlemesinin yanı sıra, iyiliği emredip kötülükten menetmek suretiyle fazilet duygusunu aşılamaktadır.

İnsan tabiatında bencillik olan bir varlıktır. Fırsatına bulup, kanun ve korumanın gözetiminden uzak kaldığını hissettiğinde bencilliğin gerektirdiği şekilde hareket etmekte tereddüt etmez. Bu konumda insanı kötülükten alıkoyacak etken ise sadece din gücüdür diyor, Günaltay.

Din, ilahi bilginin (ilmin) gizli ve açık olarak hem nesnede ortaya çıktığını insana öğretir, hem de bu şekliyle insanın kuvvetli bir iradeye sahip olmasına neden olur. Dini yaşayan insan, inancının neticesi olarak ortaya çıkan bu irade ile bencillik hırs ve isteklerini engellemesinin yanı sıra, sorumluluğun bilincine vararak, kötülüklerden sakınıp iyilik yapmayı alışkanlık haline getiren bir kişi olur. İşte, dînî hayatının her anında yaşayan insanlar son derece kuvvetli bir irade ve karakter sahibi olduklarından ahlaki özellikler daha sağlam ve sıkça görülür. Bu tip insanların meydana getirdiği topluluklarda sürekli ve düzenli bir disiplin göze çarpar.[11]

Günaltay'ın din hakkındaki görüşlerini özetleyecek olursak din, insanın fıtri bir özelliği olup hiçbir zaman ondan uzak kalamayacağı bir unsurdur. İyiyi, kötüyü, helali, haramı, ayıbı, fazileti tarif eden dindir, takdir eden akıldır. Bu sebeple İslamiyet din ile aklı hiçbir zaman ayırmamış, daima beraber tutmuştur.[12] Bir hadisi şerifte "İnsanın dînî aklıdır; aklı olmayanın dînî yoktur" buyurulmaktadır

Milli birlik ve beraberlik duygusunu harekete geçiren, toplumların yükselme ve ilerlemelerini sağlayan, vicdanları kontrol mekanizması olup, yeryüzünde hiçbir kanun ve düzenin yapamayacağı etkiyi yapan bu sistemdir. Kısaca insana insan olmayı ve çevresindekilerle birlikte insanca yaşamayı öğütleyen şey dindir.

---

11 Günaltay, **Tarih-i Edyan**, s.40-41.

3. İslam Dini Hakkındaki Görüşleri

Buraya kadar insanlık için dinin lüzumu ve mütefekkirimizin din hakkındaki görüşlerini vermeye çalıştık. Bu noktada da insanlığın dünya ve ahiret mutluluğunu temine çalışan İslam Dini hakkında Günaltay'ın görüşlerini vermeye çalışacağız.

İnsanın ahlaki, vicdani vasıfları itibariyle kamil bir insan olabilmesi ve dolayısıyla da toplum huzuru için dinin kaçınılması mümkün olmayan bir olgu olduğunu ileri süren Günaltay, müslüman olduğu için İslam'ı anlamaya ve anlatmaya çalışmıştır. İslam'ın yanlış anlaşıldığına, İslamiyet'in ilerlemeye engel gibi gösterildiğine dikkat çeken M.Şemseddin, İslam Dini'nin ilerlemeye engel olmadığını, bilakis ilmi teşvik ettiğini ayet ve hadislerle izah etmektedir. Milleti geride bırakanın İslam değil, İslam'ı yanlış anlayan ve İslam'ın emirlerini kavrayamayan müslümanlar olduğunu belirtmektedir. Hıristiyanlık'la ilim arasındaki çatışmanın İslam olmadığını dile getirip, bilgisizliğe sürüklemenin nedenini, bilginler sınıfının çökmesine bağlamaktadır.[13]

Günaltay'a göre İslamiyet, akıl ve hikmet üzerine kurulu olup hiçbir zaman din ile aklı birbirinden ayrı görmeyerek müntesiplerine hakiki hikmeti aramalarını emretmiştir.[14] İslamiyet akla verdiği bu değer sebebiyle ilmin en büyük hami ve teşvikçisi olmuştur. Beşikten mezara kadar ilim öğrenmek her müslümanın esaslı farizalarından biridir.[15]

Günaltay, İslam'daki ilim anlayışı üzerinde önemle durmaktadır.[16] İslam Dini'nin ilme verdiği önemi belirtmek için Kur'an'dan "De ki; Hiç bilenle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür."[17] "Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorun."[18] gibi ayetlerle, bu konuda Muhammed (s.a.) hadislerinden birçok örnekler vermiştir. Günaltay, Kur'an'da ve Pey-

12 Günaltay, **Zulmetten Nura**, s.63.

13 Abdurrahman Küçük, **"İlim, Fikir ve Siyaset Adamı Olarak M.Şemseddin Günaltay"** adlı tebliğ (Basılmamış), Ankara, 1992, s.3-4.

14 Günaltay, **a.g.e.** s.81.

15 Beşikten mezara kadar ilme çalışınız. (H. Şerif, bu lafızla muteber hadis kitaplarında bulunamamıştır.)

16 Günaltay, **a.g.e.** s. 63-71.

17 **Zümer**, 39/9.

18 **Nahl**, 16/43.

gamber'in hadislerinde var olan bütün bu kanıtlara rağmen, birçok Müslümanın miskinlik ve tembellik yolunu seçmesini eleştirmiştir. Din adamlarının İslam'ın gerçek ruhunu geniş kitlelere öğretemediğine dikkat çekmiştir.

İslam'ın çalışmaya verdiği önem üzerinde de ısrarla duran Günaltay, bu konunun Müslümanlar arasında gereği gibi değerlendirilememesinden yakınır. O, Müslümanların bilime ve çalışmaya önem verdiği çağlarda büyük bir uygarlık kurmayı başardıklarını önemle belirtir. Ona göre, Müslümanların tevekkülü yanlış anlamaları da tembelliği doğuran sebeplerdendir. Oysa, gerçekte her işte önce akıl ile tedbir almak, sonra Allah'a tevekkül etmek gerekir. Çalışma konusunda Kur'an ve hadislerden örnekler vererek, dinin bu delillerine rağmen tembellik yolunu seçenlerin, toplumun gerilemesine sebep olduklarını zikreder.[19]

Ona göre, ictihad kapısı kapandığından itibaren İslam ümmetinin terakki kapıları da kapanmıştır. İctihad kapısının Kur'an ve sahih hadislere dayanılarak açılması gereğine inanmaktadır. Günaltay'a göre, ictihad kapısı, ilmi bir heyet olması kaydıyla açılmalıdır.[20]

Günaltay, Müslümanlar arasında yaygın olan inançların da ilerlemeyi belirli bir ölçüde engellediğini belirtmektedir. Ona göre, bazı tarikatlerin, "yalnız yaşama" telkinleri, dünya kazancına değer vermeme eğilimleri ve miskinlikleri, ilerlemeyi engelleyici bir tavır olmuştur. İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanların canlı bir ruha sahip oldukları için mücadelelerinde üstün gelmişlerdir. İslamiyet, yardımlaşmayı, adaleti, fazileti ve topluma faydalı işler yapmayı emreder. Gerçek İslamiyet tutuculuğun, sefaletin ve hurafelerin karşısındadır. Durum böyle iken ne sefalet önlenebilmiş, ne de hurafeler İslamiyet'ten temizlenebilmiştir. Örneğin; çamaşır yıkamak, tırnak kesmek, elbise dikmek, ev taşımak ve yıkanmak gibi konularda haftanın belli günlerini uğursuz sayan Müslümanlar az değildir. Hasta olunca doktora gitmek yerine, muska yazdırmak, kurşun dökme ve türbeleri ziyaret ederek birtakım dileklerde bulunma ile yetinenler çoktur. Mu-

19 Bkz: İbrahim Agah Çubukçu, **Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri**, Ankara, 1986. s. 210-211.

20 Bkz: Günaltay, a.g.e. s. 395-405; Çetinkaya, a.g.t., s. 52-53.

habbet muskalarına güvenen ve faldan yardım umanlar sık görüldüğü gibi, şu veya bu hareketi uğursuz sayanlar, bazı kuşların ötmesinden bile birtakım dinsel anlamlar çıkaranlar vardır. Bu ve buna benzer inançların hiçbirinin İslam'da yeri yoktur.[21]

Netice itibariyle Şemseddin Günaltay, halka İslamiyet'in gerçek ruhunun öğretilmesini önermiştir. Uyuşukluğa ve miskinliğe karşıdır. Akla önem vermeyi ve çalışmayı vazgeçilmez prensipler olarak göstermiştir. Ona göre, din adamları çağdaş uygarlığı bilen kimseler olmalıdır Dinin amacı insanları ahlaken düzeltmektir. Halk kitlelerinin eğitilmesi İslam'ın Müslümanlara yüklediği emirlerindendir.

Günaltay'ın 1915'ten itibaren, din eğitimine önem verilmesi ve İslam'ın hakkıyla öğretilmesi yönündeki düşüncelerini, Başbakanlığı döneminde uygulamaya koyduğu görülmektedir. TBMM, 4 Haziran 1949'da Ankara Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesinin açılmasını kabul etmiştir. Günaltay kabinesinin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, İlahiyat Fakültesi'nin medrese ruhuyla çalışmayacağını, "irticai" hareketlere karşı çıkacağını belirtmiş ve bu "fakülte sayesinde" hurafecilerin önünden yarasalar gibi kaçacakları bir meşale olacaktır" demiştir.[22]

Günaltay; 16 Ocak 1949'da kurulan hükümetinin programını açıklarken de şunları söylemiştir: "Bundan sonra Türk inkılabının ana prensiplerini titizlikle müdafaa edeceğiz. Vicdan hürriyeti bizce mukaddestir. Çocukların dînî terbiyelerine hürriyet esasına dayanarak imkan vereceğiz. Ama bizim laiklik prensibinden ayrılabileceğimiz düşünülmemelidir. Özellikle din perdesi altında bu milleti uyutan hurafelerin yeniden canlanmasına ve dinin şahsi çıkarlar için kötüye kullanılmasına müsaade etmeyeceğiz."[23]

Ayrıca Diyanet İşleri Kanunu'nun çıkması ve Diyanetin, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden ayrılmasıyla şahsiyetini bulması, Günaltay'ın Başkanlığı dönemine rastlamaktadır.[24]

---

21 M.Ş.Günaltay, **Hurafattan Hakikate**, İstanbul, 1332, s.296-315; Ayrıca Günaltay'ın din anlayışı için bkz: Abdurrahman Küçük, "**Şemseddin Günaltay'ın Din Anlayışı ve İslam'a Bakışı**" Türk Yurdu, Ankara, 1997, c.17, sa., 116-117, s. 121-126.

22 Cotthard Jaeschke, **Yeni Türkiye'de İslamcılık**, (Çev: Hayrullah Örs), Ankara, 1972. s.78.

23 Jaeschke, a.g.e. s.101.

24 Jaeschke, a.g.e. s.60.

Mukaddime

Dinler tarihi, insanlığın ruhi ve fikri açıdan olgunlaşma aşamalarını, bu aşamaların çeşitli şekilde ortaya çıkan belirtilerini, her anıyla göstermesi açısından en fazla üzerinde durulması gereken bir bilim dalıdır. İnsanlığın ilk devirlerinden, günümüze kadar inanç ve ibadet alanında takip ettikleri yanlış yolun, gerçek görüntüleri sadece Dinler Tarihi yoluyla anlaşılabilir: Bu yol bazen Hint'in "karanlık yeraltı mezar"larında, Mısır'ın yeraltı "mabed"lerinde, Roma'nın loş "yeraltı mezar"larında, gizlenmiş, kesintiye uğramadan devam edegelmiştir.

İnsanlık, bu zorlu yolda bazen irkilmiş, bazen kayarak dikenli uçurumlara yuvarlanmış, bazen süratle koşmuş, bazen yavaşlamış fakat hiçbir zaman kesin bir şekilde durmamıştır. Bu noktada, hayranlık duyduğu kainatın yapısında sebep aramış, Yaratıcı'yı, yaratılmayı, yaratma sırrını bilmek istemiş, bunları zaman zaman sezmiş, fakat genellikle şaşırıp kötü yollara meyletmiştir. Gün olmuş serabın arkasından koşmuş, cansız varlıklara tapmış, hayvanları, bitkileri ilah kabul edip, güneşi kutsallaştırarak, ayı yüceltmiş, yıldızları tanrılaştırmaya kalkmış, gök gürültüsü, şimşek, yıldırım ve rüzgarda gizli bir öz aramış, ateş, su, toprak ve havayı her şeyin başlangıcı sayarak, eliyle yaptığı putlara tapmıştır. Şairin;

"Bazen kilise münzevisi, bazen mescid sakiniyim
Adeta, ev ev seni ararım"

beyitinde dile getirdiği gibi gerçek Yaratıcı'yı bulabilmek için çaba sarfetmiş, her yola başvurup, her ilaha yakınlık duymuştur.

İnsanoğlu, bu minval üzere tapınmaya devam ederken, zaman zaman medeniyet alanında büyük adımlar atmış, muazzam köşkler, gösterişli binalar inşa ederek, zevk ve eğlenceyle dolu yeni bir hayata atılmıştır. Bu hayatta insanların bir kısmı servet ve lüks içerisinde yüzerken, bir kısım zavallılar ise sefalet ve esarete mahkum olmuştur. İhtiraslar çoğalmış, ahlaksızlıklar baş göstererek, rezillik ahlaka, kötülük iffete üstün gelmiş, şüpheler ortaya çıkıp, aşırılıkları önleyecek değerler silinip, zavallılara ümit veren kaynaklar kurumuş, rezalet kaynakları fışkırmış, şiddetli bir toplumsal sarsıntı tüm gücüyle kendini hissettirmeye başlamıştır.

Gün olmuş, kainatta bulunan şeylerden ilham alıp, gelecekteki bilinmezleri düşünerek heyecanlanan insanoğlu, bakışlarını semaya çevirerek tabiatı ve kendi ruhunu araştırmaya, bunları sorgulamaya başlamış, gizli ilimlere başvurmuş, kahinlere, rahiplere, mübedlere[1] bel bağlayarak bunlar sayesinde vicdanını sakinleştirecek, ruhunu manen doyuracak bir parıltı için her fedakarlığı yapmıştır.

İnsanı zaman zaman bu duygulara sevk eden sebeplerin en başında "ölüm" denilen gerçek gelmektedir. Çözümlenmesi zor olan bu bilmece insanı sürekli huzursuz ederek, doğruyu aramaya ve kainatı araştırmaya sevketmiştir. İnsan, araştırma yaptığı bu alanda zaman zaman bir parıltı, bir ışık görünce dînî duyguları su yüzüne çıkmış, ayin ve ibadetleri daha çok yapar hale gelmiştir. Bazen de bu yanıltmacanın çözümlenmesinde meydana gelen başarısızlıktan dolayı ümitsizliğe kapılmış, her şeyi inkar etme yolunu seçmiştir. Ölümü kesin bir şekilde yok olma kabul ederek hayattan mümkün olduğunca yararlanmaya çalışarak, sarhoş ve şaşkın bir şekilde zevk ve eğlencenin kucağına atılmıştır.

Oysa ölüm, onu unutmak isteyen kişinin peşini bırakmamış, hayatının en zevkli ve iyi dönemlerinde bile onu huzursuz etmiştir. Ölümü unutabilmek için zevk ve eğlenceye dalan insan, aşırı derecede yiyip içmenin sarhoşluğu arasında yine ölüm denilen gerçeği görmüş, verilen son nefeslere tanık olarak donuk bedenlerle yüzyüze gelmiştir.

1 Mübed: Zerdüştlerin/mecusilerin dînî lideri, büyük alimleri, filozofları.

Yaratılıştan beri insanı sürekli meşgul eden, hayret ve korku içerisinde bırakan "nereden geliyor, nereye gidiyoruz" sorularıyla gündeme gelen bu bilinmezlik, dînî ve felsefi fikirlerin ortaya çıkmasıyla neticeye bağlanmıştır. Şüphesiz bu kargaşa insanı ezelden beri titretmiş, düşündürmüş, hala titretip düşündürmektedir ve sonsuza kadar da aynı şekilde etkisini sürdürecektir!

İnsan birbiri ardına sıralanan bu güzergahta; nereden geliyor? Mutlak bir yokluğa mı? Yoksa bilinmeyen bir aleme mi? Tabiat değişmez kanunlarla birtakım dönüşümlere maruz kalırken sadece insan mı yaptıklarıyla birlikte yokluğa mahkumdur? Mutlak bir şekilde yok olma ne korkunç ne ümitsiz bir durumdur.

Zaman zaman aydın kişiler, ilahi peygamberler, ümitsizlik, korku, umduğunu bulamayıp rezillikler içinde boğulan insanlığa kurtuluşa vesile olacak bir ışık göstererek; ölümün mutlak bir şekilde yok oluş olmadığını, bilakis daha cazip bir hayatın başlangıcı olduğunu öğretmiş;

"Ey Hacca giden millet, nereye böyle?
Gelin, gelin! Sevgili buradadır."

diyerek, kötü yollardan çevirmiş, uçuruma düşmekten kurtarıp, gerçekleri göz önüne sermiştir. Bu uyarılarla doğru yolu bulanlar;

"Bundan önce seni kendi dışımda sanırdım
"Seyr"in sonunda senden şüpheye düştüm
Şimdi seni buldum bir onu bilirim
İlk adımda sana teslim olayım"

şeklinde hasretliğin vermiş olduğu şevkle Allah'a ulaşmış, kavuşma sevinciyle kendinden geçerek;

"Senin için karada ve denizde koşturmuşum
Yeri yarmış, dağı parçalamışım
Önüme gelen her şeyi ışıtmışım ki
Senin vuslatının harimine (gizliliğine) yol bulayım."

diye sevincini dile getirmeye başlamış ve sonuçta,

"Benim Kabe'den de puthaneden de maksadım sensin sen!
Maksat sensin, Kabe ve puthane bahanedir"

Diyebilecek olgunluğa ermiştir. Fakat bu bilgisiyle insan olarak acze düştüğünü tam anlamıyla hissetmiş, bir taraftan;

"Senin nurun basiret eritici, güzelliğin akla tembellik vericidir.
Senin fikrin düşünce yeri, özün hayret arttırıcıdır.
Bilgi ve basiret, hepsi rehavet vermiş senin yolunda
Aristo görüşlü göz, Eflatun zekalı akıl..."
diyerek hayretini gizleyemezken, diğer taraftan da,
"Ey (Allah'ım!) Senin celalin dile beyan kudretini bıraktırmış
Zatının ululuğu yakini şüphede bırakmıştır.
Aklı, san'atın kavrayışı gözlerin üzerine dikmiş
Sözü, senin vasfın ağız üzerine bir mühür olarak yerleştirmiş.
His, şüphe ve akıl elinin karmaşık bıraktığı her şey...
Senin büyüklüğün batıl taşını içeriden atmıştır"
sözleriyle zayıflığını itiraf etmeye mecbur olmuştur. Bu dereceyi elde edenler insanlığın koşuşunu, tapınışını yüksekten seyrederek:
"Bir millet senin gamından harabatlıdır.
Bir topluluk senin peşinden yalvarmada...
Hem hırka giyenler seni ister.
Hem şarap içenler senin hevesinde.
Gizli olan, aşikar olan ne varsa
Sözlerinde, sohbetlerinde sen varsın."
hükmünü vermiş. Sonuçta;
"Sonunda herkes seni ister
Senin sözünü eden topluluklar
İnce bir saç teline vakıf olmazlar"
kanaatine ulaşmıştır.

Dinler Tarihi, insanlığın bu yoğun düşünceler karşısında, nasıl çırpınıp neler düşündüğünü ortaya koymakla birlikte, bu düşünceler neticesinde oluşan felsefe ve sosyolojiyle de medeniyetin doğuşunu sağlamıştır. İnsanlığın fikri çekişme ve imkansızlıklarını kaleme alan Dinler Tarihi sayfalarında, felsefe ilminin nasıl doğduğu, hangi prensiplere bağlı olduğu görülebilir: Hint'in Brahmanizm'i, Mısır'ın Hermetizm'i gibi eski dinlerde yüce kavram ve maddi sembollerin arkasına gizlenilmiş, bir taraftan halkın ruhunu ele geçirmek için çeşitli şekil ve fiiller ortaya konur-

ken diğer taraftan da bilimsel ve felsefi denilebilecek bir metodla, kainatı kaplayan esrar perdesi aralanmaya çalışılmıştır. Bu sebeple son zamanlarda Dinler Tarihine çok önem verilmiş, Dinler Tarihi, felsefe ve medeniyet tarihinin temeli, sosyolojinin de kaynağı kabul edilerek bu alanda önemli eserler verilmiştir.

Vaktiyle İslam aleminde de, Dinler Tarihinin önemi anlaşılarak "Bağdadi, Mukaddesi, Şehristani, İbn Hazm, İbn Teymiyye, Muhsin Keşmiri" gibi şahıslar tarafından çok değerli eserler yazılmıştır. Daha sonraları İslam aleminde baş gösteren siyasi, ilmi, ve sosyal inişler yavaş yavaş artmış, her alanda olduğu gibi ilmin bu önemli dalı da ihmal edilmiştir.

Eserin yazılmasındaki maksat, bu dalı yeniden canlandırmaktır. Kitap, bu amaca ulaştırır, kültürel çevrede bu konuya ait daha değerli eserlerin yaygınlaşmasına sebep olabilirse, mükafatını görmüş olacaktır. Başarı Allah'tandır.

M. ŞEMSEDDİN

A- Din İlimleri

1- Dinler Tarihi
2- Din Felsefesi

DİN İLİMLERİ, dinlerin mahiyetleri, ortaya çıkış ve yaşam biçimlerinden bahseder. Bu ilim "Dinler Tarihi" ve "Din felsefesi" olmak üzere ikiye ayrılır:

Dinler Tarihi; insanlığın bugüne kadar dînî açıdan geçirmiş olduğu değişikleri açıklar. Siyasi tarihleri olmayan ilkel ve vahşi kabilelerin din ve inanç yapıları da Dinler Tarihinin konusu içine girer. Fakat derinlemesine inceleme yaptığı asıl alan, medeni insan topluluklarının sosyal açıdan gelişme ve yenilikleridir.

Din felsefesi ise; dinlerin ilkeleri arasındaki ilişkilerini inceler. Din ilimlerinin bu bölümleri, birbirine sıkı bir şekilde bağlı olup, birinin diğerinden ayrılması mümkün değildir. Çünkü Din felsefesi dışındaki tecelli ve ayinleri dikkate almadan, sadece "din" kavramının soyut bir şekilde tarifi ile yetinilirse, bu boş şeylerle uğraşmaktan başka bir şey olmaz. Felsefe, çeşitli dinlerin ilkeleri arasındaki ilişkileri araştırma ve mukayese edebilmek için Dinler Tarihini incelemekle yükümlüdür. Buna karşılık Dinler Tarihi de, Din felsefesine muhtaçtır. Çünkü birtakım dînî olayları sınıflandırırken, Dinler Tarihinden, Din felsefesine aktarım yapmak zarureti ortaya çıkar. Dinler Tarihinin, dinlerin tarz ve değişim süreçlerini ortaya koyabilmesi için önce "din" hakkında bir fikir vermesi gerekir. Aslında bu ihtiyaç sadece dînî olayların tarif ve özelliklerini ortaya koymak için değil, onları tanımak içinde gereklidir.

Din ilimlerinin bu iki kısmı, birbirine bu derece bağlı olmalarına rağmen, öğretim itibariyle zaruri olarak ayrılırlar. Din felsefesi konuları özellikle "Fizik ötesi", "Kelam" ve "Tasavvuf" ilimlerinde incelenir. Dinler Tarihinde ise ancak dinlerin geçirdiği değişim süreçleri ve meydana çıkan özellikleri araştırılarak, bununla yetinilir. Gerçi Dinler Tarihinde, karşılaştırma sebebiyle zaruri olarak Din felsefesine de değinilir. Fakat bu temas ikinci derece bir özellik taşır.

Dinler Tarihinde bir "din", tarihsel olarak ve mukayese etmek suretiyle iki açıdan değerlendirilir.

Tarihi inceleme; o dînî diğer dinlerden tamamen ayrı olarak ele alıp, kendi sınırları içinde araştırarak, nasıl ortaya çıktığını, ne gibi değişiklikler geçirdiğini ve günümüzde ne durumda olduğunu incelemekten ibarettir.

Mukayeseli inceleme ise; o dinin diğer dinlerle olan ilişkilerinin ve ortak noktalarının araştırılması demektir. Pozitif dinler ilmi, dinlerin mukayeseli tarihinden ibaret olduğu için, her iki incelemenin de ilmi usullere göre gerçekleştirilmesi gerekir.

B- Din İlimlerinin Ortaya Çıkması ve Tarihçesi

GEÇMİŞTE BÜTÜN ilimler gibi din ilimleri de felsefenin içinde yer almış olup, bu alan içinde incelenmiştir. Bu yaklaşımın ortaçağ boyunca devam etmiş olduğunu görüyoruz. Din, bu yüzyıllarda bağımsız bir ilim dalı olarak kabul edilmeyip, tamamen fikri alanda tutulmuş ve ilk defa kiliseyi kuranlar, dinin felsefi bakış açısı ile değerlendirilmesinden şiddetle sakınmışlardır. Daha sonra Tevrat ve İncil metinlerini dikkate alarak, az çok bu yöne meyletmeye mecbur kalmışlardır.

Oysa İslam aleminde dinin felsefi açıdan incelenmesine çok erken, yani H. 1. asrın yarısından itibaren başlanılmıştır. "Cehmiyye", ve İslam'da akılcı ekolü temsil eden "Mutezile", dinin felsefi açıdan değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkmışlardır.

Batı'da Din felsefesi'nin tam anlamıyla ortaya çıkması, Endülüs'ten yayılan fikir hareketleri ile mümkün olmuştur. Avrupa'da dinde reformu gerçekleştiren kişilerin, dînî bir felsefeye göre hareket ettiklerinde şüphe yoktur.

Fakat din işlerinin Tevrat ve İncil metinlerinden bağımsız, sadece felsefi bir bakış açısıyla incelenmesi usulü, ancak günümüz felsefesiyle başlamıştır: Kant ve Schleirmacher sistemlerindeki ana fikir, din felsefesinin esaslarına dayanmaktaydı. Bu iki düşünür, Din felsefesini kendi sistemleri içerisinde ayrıca incelemişlerdir.

Batı'da dinlerin felsefeden ayrı olarak incelenmesi "Hegel" ile başlar. "Hegel" ilk olarak din konusunun fizik ötesi, ruhi ve tarihi yönlerini birlikte ele alıp, din kavramıyla bu kavramın tezahürü olan olaylar arasındaki uyumu ortaya koyarak, din ilimlerinin konusunu belirlemiştir.

Dinin felsefeden ayrı, bağımsız bir ilim şeklinde incelenmesi ihtiyacı birçok sebebe dayanmaktadır. Bu sebeplerden en önemlisi, tarih ilminin son yüzyıllarda ortaya çıkması ve gelişmesidir. Bugün, siyasi tarihin yanı sıra daha kapsamlı ve daha geçerli olan uygarlık tarihi yerleşmiştir. "Uygarlık Tarihi", daha sonra yerleşmiş olmakla birlikte, siyasi tarihi gölgede bırakmış, hatta onun yerini bile almaya başlamıştır. Çağımızda tarih, sadece devletlerin gelecekleriyle değil, aynı zamanda millet ve insan topluluklarının teşkilatlanması, kurumları, madden ilerlemesi, san'at ve fen ilimlerinin ortaya çıkması, inanç ve dinlerde görülen değişikliklerle de ilgilenir. Tarih bu şekli aldıktan sonra, dinlerin müstakil olarak incelenmesi gereği duyulmuş ve böylece "Dinler Tarihi" ilminin temelleri atılmıştır.

18. yüzyılda birçok düşünürün bu sahada çalışmaya başladıklarını görüyoruz. M.1725 tarihinde "Vico"nun yayınlamış olduğu bir eser, bugün bizim "insan psikolojisi" dediğimiz konunun aynısıdır. Voltaire de 1726 tarihinde bu konuyla ilgili olarak "Milletlerin Psikolojisi ve Adetlerine Dair İnceleme" ismiyle bir kitap yazmıştır.[1] "Lessing", 1780'de bu konuya ait bir eser yayınlamış, bunu, 1784'de "Herder"in kitabı takib etmiştir. Bu tarihler, günümüzde son derece büyük öneme haiz incelemelerin gelişim evrelerini ortaya koyması itibariyle çok önemlidir.

Dinin bir kurum şeklinde incelenmesi lüzumu "Bukl"un 1858'de yayınlanan, "İngiltere'de Medeniyet Tarihi" isimli eseriyle önem kazanmıştır.[2] Bununla birlikte, bu çalışmalara rağmen, din ilimlerinin temel esasları o dönemlerde tam anlamıyla tespit edilememiştir. Bunun için, bu alanda söz sahibi kişilerin, son asırda diğer sahalarda meydana gelen buluş ve araştırmaları inceleyerek kendilerini yenilemeleri gerekir.

1 Vo. Essai sur les moeurs et l'esprit des national.. (Ahlak ve Milletlerin Ruhu Üzerine Deneme)

2 Bukl, History Civilization in England. (İngiltere'de Medeniyet Tarihi)

Son zamanlarda yapılan ilmi çalışmalar, tarihi zenginleştiren ve aydınlatan birçok yeni buluşlarla neticelenmiş olduğundan, Dinler Tarihi açısından son derece önemli olan bu belgelerle, daha öncekilerin eksik yönlerini tamamlama imkanı bulunmuştur. Gerçekte Dinler Tarihi, kuruluş ve gelişim safhalarında linguistik, psikoloji, etnografya, mitoloji, folklor gibi alanlarda gerçekleştirilen buluş ve ilerlemelerden faydalanmıştır.

Dillerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, değişik milletler arasındaki yakınlık ve ilgiyi ortaya koyduğu gibi, insanlığın sınıflandırılması hususunda da yardımcı olmuştur. Bunun yanı sıra, bu çalışmalar sebebiyle, son devirlere kadar bilinmeyen dillerle yazılmış olan kitabeler okunmuş, doğuda yaşayıp, tarih sahnesinden silinen milletlerin kitabeleri bulunarak bunlar tercüme edilmiş, ait oldukları toplulukların medeniyet, yaşantı, din ve gelenekleri hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Bu çalışma sadece Nil, Fırat, ve Dicle boylarındaki keşifleri incelemekle sınırlı kalmamış, dünyanın her tarafını içine alarak, bulunan eserler ve kitabeler toplanıp incelenmiş, bunların çoğu Avrupa dillerine tercüme edilmiştir.

İşte, tarihte birtakım izler bırakarak yok olan milletlerin, yıkılan medeniyetlerin gelenek ve kurumları hakkında bilgi sahibi olunması, Dinler Tarihinin zenginleşmesine neden olmuştur. Son asırda alimler, her türlü tehlikeyi göze alarak ilkel kabileler arasına sokulmuşlar, bu sayede onların yaşayış, adet ve dinlerinin incelenmesi mümkün olmuştur. Bütün bilgilerin toplanıp bir araya getirilmesinden sonra, bugün var olan ilkel kabilelerin dînî tören ve adetleriyle, geçmiş milletlerin efsane ve gelenekleri karşılaştırılmış, Dinler Tarihinin karanlık görülen taraflarının dahi aydınlatılmasına yarayan bilgileri açıklama imkanı bulunmuştur.

Görülmektedir ki, Dinler Tarihinin geçmişi, yeni ve eski bütün toplulukların umumi yaşantıları, özel gelenek, görenek, inanç, ahlak, hurafe, efsane ve masalları, tek tek incelenip karşılaştırılarak tamamlama imkanı bulunmuş, temelleri son derece sağlam esaslar üzerine atılmıştır.

Avrupa'da Dinler Tarihi alanında ilk ilmi eserini yayınlama

şerefi "F. Max Müller"e aittir. Dinler Tarihinin önemini her yönüyle ele alan M. Müller "İntroduction (Giriş)" isimli eseriyle bu alanda her yönüyle takip edilmesi gereken yolu belirlemiştir.

Müller, aynı zamanda Dinler Tarihi alanındaki geniş bilgisiyle meşhur oryantalistlere öncülük etmiş, bunların yardımlarıyla doğunun kutsal kitapları Avrupa dillerine tercüme edilerek ilim erbabının istifadesine sunulmuştur.

Müller'in açtığı çığır, diğer ülkelerde, özellikle Hollanda'da genişletilip, ilk olarak "Tiele" tarafından "Dinler Tarihi" isimli bir eser yazılmıştır. Bu tarihten itibaren Hollanda üniversitelerinde Dinler Tarihi derslerine geniş bir program ayrıldığını görmekteyiz. Daha sonra İngiltere ve Hollanda üniversitelerine uygun olarak "Paris", "Brüksel" ve "Roma" üniversitelerinde de Dinler Tarihi kürsüleri açılmıştır.

Dinler Tarihi alanında en çok araştırma yapılan ülke İngiltere'dir. İngiliz bilim adamları tarafından bu konuya dair önemli eserler yazılmıştır. Fransa'da ise geçen asırda Dinler Tarihi ile en fazla meşgul olan kişi "Ernest Renan"dır. Renan, Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet hakkındaki değişik eserlerine, bir de "Dinler Tarihi İncelemeleri"ni eklemiştir. "Benyamin Constant" beş cildden, "F.T.B. Clavel"da iki cildden meydana gelmiş[3] Dinler Tarihine ait birer eser yazmışlardır. 1822'de Paris'te kurulan "Asya Cemaati"nin yayınladığı "Journal Asiatique" ile daha sonra yayına başlayan "Dinler Mecmuası" en değerli bilim adamlarının dinler hakkındaki incelemelerinin ve doğu dinlerine ait belgelerin yayınlanmasına vasıta olmuşlardır.

Yapılan bu özel çalışmalar ve tarihi belgelerin yayınlanması, her ülkede Dinler Tarihine ait çok sayıda önemli eserin kaleme alınmasını sağlamıştır. 1909'da Fransa'da "Salamon Reinach" "Dinlerin Umumi Tarihi" isimli bir eser yayınlamıştır.[4]

Dinler Tarihinin, İngiltere'de kurulup, Fransa'da yayılmış olmasına rağmen, yükselişi Alman alimlerinin takibettikleri metot sayesinde mümkün olmuştur. "Leiden" üniversitesi profesörlerinden ünlü "Chantepie de la Saussaye" tarafından yayınlanan

3 Hista're piHoresque des religions. (Dinlerdeki Resim Sanatı Tarihi)

4 L'histore generale des religions. (Genel Dinler Tarihi)

Dinler Tarihi, bu konuyla ilgili olarak diğer ülkelerde yayınlanan eserlerin tamamını gölgede bırakarak, bütün dillere tercüme edilip, her ülkede tekrar tekrar basılmıştır.[5]

"Kuenen", dinleri milli ve evrensel olarak inceleyen bir eser kaleme almış,[6] "Kopenhak" üniversitesi profesörlerinden ünlü "Harald Höffding", dinlerin felsefesini belirlemiş,[7] sosyoloji ilminin en meşhur bilginlerinden "Emile Durkhaim" de dînî hayatı en ince ayrıntılarına kadar ele alan bir çığır açmıştır.[8] Durkhaim'in sosyal hayata ait esasları, dinden ayrı olarak ele almaya yönelik metodu, Dinler Tarihinin önemini iyice arttırmıştır. "De la Grasserie" de dinlerin psikolojisini araştırmayı esas alan önemli bir eser yazmıştır.[9]

Dini, son derece önemli bir kurum kabul ederek, çeşitli açılardan incelemeyi esas alan bu eserlere son zamanlara doğru daha çok sayıda eser ilave edilip, Dinler Tarihinin önemi ve alanı iyice belirlenmiştir.

5 **Manuel d'histoire des religions.** (Dinler Tarihi El Kitabı)
6 **Religion nationale et religion universelle.** (Milli Din ve Evrensel Din)
7 **Philosophie de la religion.** (Din Felsefesi)
8 **Les formes elementaires de la vie religieuse.** (Dini Hayatın İptidai Şekilleri)
9 **Psychologie des religions.** (Din Psikolojisi)

C- Din İlminin İslâm Alemindeki Durumu

İSLÂM ALEMİNDE DİN İLİMLERİNİN, din felsefesi ile ilgili bölümünü inceleme çalışmaları çok erken zamanlarda başlamıştır. H.1.asırda "Hasan Basri"nin eski Keldaniye'de kurmuş olduğu okul, bu konu üzerinde yapılan incelemeler açısından atılan ilk adımdır. Bu okul, H. Basri'nin geniş ilmi sayesinde, kısa bir zamanda kendini göstermiş, kelam ilminin en kapalı kısımlarını tartışma konusu haline getirerek özellikle "tevhid" hakkında felsefi incelemelere yönelmiştir.

Basra ekolünün asi bir öğrencisi olan "Vasıl b. Ata" bu konu ile ilgili olarak ilk defa "Kitabu'l Hutab fi't-tevhid ve'l-adl" isimli bir eser yazmış, bunu "Kitabu's-Sebil ila Marifeti'l-hakk", "Kitabu'l-meaniyi'l-Kur'an", "Kitabu esnafi'l-Mürcie", "Kitabu tabakati'l-ılmi ve'l-cehl", "Kitabu'l-menzile beyne'l-menzileteyn" isimli eserleri izlemiştir.

"Vasıl b. Ata" ve "Amr b. Ubeyd" ile başlayan "Mutezile" hareketi ve temelleri "Ca'd b. Dirhem" ve "Cehm b. Safvan" tarafından atılan "Cehmiyye" fırkaları kurulduktan sonra, din felsefesi özel bir önem kazanmış, "Ebu'l-Huzeyl el-Allaf, İbrahim en-Nazzam, Muammer b. Abbas es-Sulemi, Ebu Ali el-Cubbai, Ebu Haşim el-Cubbai, Amr b. Bahr el Cahiz, Kadı Abdü'l-Cabbar el-Hemedani, Ebu'l Huseyn el-Basri" gibi şahıslarda bu alanın genişlemesine yardımcı olmuşlardır.

Bir yandan eski Yunan Felsefesi'nin İslam alemine girmesi, diğer taraftan doğu dinlerine ait kitapların Arapça'ya çevrilmesi, H.3.asırda gerçekleştirilen bu sahadaki çalışmalara daha fazla yer

verilmesini gerekli kılarak, din felsefesine ait çok kıymetli eserlerin meydana getirilmesine sebep olmuştur. Bu çalışmaların en önemli konusu "tevhid", "vücud" meseleleriyle, ilim, kudret, irade, tekvin sıfatlarının mahiyeti ve tecellisi, irade-i cüziyye; yani insan hürriyeti denilen çözümlenmesi güç konu ve Allah'ın sıfatlarının yine Allah'ın zatı ile ilgisi gibi derin ve anlaşılması güç konular idi. Derin bir araştırma, geniş bir serbestlik ile yapılan bu tartışmalar, kapalı olan bu meselelerin aydınlanmasına sebep olmuş ve hikmet-i ilahiyye ilmi meydana gelmiştir.

H.3. asrın başlarında Basra'lı "Ebu Muhammed Abdullah b. Said el-Küllab" bu çalışmalara yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu yeni hareket H.4. asrın başlarında "Ebu'l-Hasan el-Eş'ari", "Ebu'l-Abbas el-Kalanisi" sayesinde genişleyerek yayılmış ve bir okulun ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Bu yeni okul "İbn Fürek", "Bahili", "Muhammed b. Mücahid", "Ebu Bekr el-Ebheri", "Ebu Bekr el-Bakıllani" "Ebu İshak Esferani", "Ebu Zerr el-Herevi", "Sem'ani", "Kuşeyri", "Beyhaki", "Hatib el-Bağdadi"... gibi şahıslar tarafından genişletilerek İslam aleminin din felsefesi ile ilgilenen en önemli mezhebi durumuna gelmiştir.

"Ebu'l-Hasan el-Eşari"nın çağdaşı olup el-Cezire'de değilde Maveraünnehir'de yaşayan[1] "Ebu Mansur Maturidi" de "Tevhid" ve "Me'hazu'ş-Şerai" gibi önemli eserleriyle başka bir çığır açmıştır. Bu şekilde meydana getirilen okullar, din felsefesi'ni oldukça tafsilatlı bir şekilde incelemiş, her okulun bilginleri kendi ekollerinin tam anlamıyla yerleşmesi için eserler yazarak, bunları yayınlama yoluna gidip, karşıt görüşte olan diğer ekolleri ilmi tenkitlerle çürütmeye daha fazla önem vermişlerdir. H.4.asırda "el-Cezire"de kurulan "İhfan-ı Safa" grubu, özellikle din felsefesi ile meşgul olmuş, "Tuhfei İhvan-ı Safa" isimli ansiklopedik mahiyette bir eser meydana getirmiştir. Grubun en önemli üyeleri "Ebu Süleyman Muhammed b. Nasru'l-Bastı" "Ebu'l-Hasan Ali b. Harun ez-Zencani", "Ebu Ahmed Mehricani", "Ebu'l-Hasan Avfi", "Zeyd b. Rufai" gibi asrın en aydın kişilerinden meydana gelmekteydi. "Kindi", "Ebu't-Tayyib es-Serahsi", "Ebu Zeyd Belhi", "Ebu Nasr Farabi" gibi ilim adamları ise din felsefesi ile kadîm Yunan

1 Ebu'l-Hasen el-Eş'ari H.324, Ebu Mansur Maturi de 333'de vefat etmiştir.

felsefesini uzlaştırmaya yönelik bir akım başlatmışlardır.

Fakat 4. asırda insanı hayrete düşürecek bir hızla ortaya çıkan fikri çalışmalar, münferit ve muğlak meseleleri ayrı ayrı ve değişik bakış açılarına göre inceleme şeklinde gerçekleştirilmiştir. Din felsefesi'nin topluca ve kapsamlı bir şekilde incelenmesi H.5. asırda başlamıştır.

İslam alemi, 5. asra, korkunç bir hal alan mezhep çatışmalarıyla girmiştir. İlk yüzyıllarda ortaya çıkan dînî ekoller, son derece yaygınlaşıp, bunların her biri ayrı kollara ayrılmıştır. Bu yüzyıllarda siyasi alanda yapılan bir değişiklik, Selçuklular'ın hakimiyetiyle sonuçlanarak, mezhep tartışmalarının sadece ilmi açıdan yapılmasına sebep olmuştur. Bu asrın en parlak simaları "İbn Sina" ile "Gazzali"dir. "İbn Sina"nın "eş-Şifa", "en-Necat" ve "el-İşarat" gibi son derece kıymetli eserleri, "Farabi"nin açtığı çığırı genişletmesinin yanı sıra "Gazzali"nin reformu da "Eş'ariyye" ekolünün daha felsefi temellere dayanmasını sağlamıştır.

Gazzali'nin açtığı zaman dilimi, Endülüs'te "İbn Saik", "İbn Tufeyl", "İbn Rüşd", doğuda "Ali b. Ebu Ali Amidi", "Ebul-Feth Muhammed b. Abdülkerim Şehristani", "Kadı Abdullah b. Ömeru'l-Beydavi", "Fahruddin Razi", "Nasuriddin Tusi" gibi simalar ile devam etmiştir. Tusi'nin daha sonraları şerhleri ile birlikte yayınlanan "Tecridi'l-Kelam"ı, Beydavi'nin "Tavali'ul'l-Envar" ve "Misbahu'l-Ervah"ı, Razi'nin "Te'sis't-Takdis", "el-Muhassal" ve "el-Meta-lıbu'l-aliye"si bu devirde din felsefesine ait en kıymetli eserlerdir.

Bu devri "Adudu'd-Din İci", "Sa'dud'-din Taftazani", "Seyyid Şerif Cürcani" şereflendirmiştir. "Adudu'd-Din İci"nin "el-Mevakıf", "Cevarıhu'l-Kelam" ve "el-Akaidu'l-Adudiyye"si "Taftazani"nin "el-Makasıd"ı, Cürcani'nin "Şerhu'l-Mevakıf"ı mütekaddimin dönemi filozoflarının fikir ve görüşlerini bir araya getiren son klasik eserlerdir. Din Felsefesini değişik bir bakış açısıyla inceleyen "İbn Tevmiyye el-Harrani" ile "İbn Kayyim el-Cevziyye" pek çok eserleriyle bu alanda gerçekleştirilen çalışmalara katkıda bulunmuşlardır. Son dönemlere doğru ise din felsefesi "Katib Çelebi", "Gelenbevi", "Cemaleddin Afgani", "Şeyh Muhammed Abduh", "Hasan Sadık Han", "Mercani" gibi kişiler tarafından geliş-

tirilmiştir. Günümüzde ise bu konu ile "Ferid Vecdi", "Şeyh Reşid Rıza", "Musa Carullah" beyler ve "İzmirli İsmail Hakkı" gibi şahıslar ilgilenmektedirler.

* * *

Din Felsefesi, İslam aleminde bunların yanı sıra bir de **"Tasavvuf"** ismi altında incelenmiştir. "Cüneydi Bağdadi", "Abdülkadir Geylani", "Ahmed er-Rufai" gibi kişiler aracılığıyla, dünyevi zevklerden uzak bir tarikat şeklinde ortaya çıkan tasavvuf, daha sonraları işrak felsefesi ile birleştirilerek bir nevi din felsefesi durumuna gelmiştir. Gazzali'den sonra tasavvufun ilmi bir hüviyete bürünmesi için "Şehabuddin Sühreverdi", "Necmeddin Kübra", "Muhyiddin -Arabi" gibi faziletli kişilerin çalışmalarını görmekteyiz.

H.6. asır, tasavvuf ile iç içe olan din felsefesinin olgunluk dönemidir. Bu asırda, Şehabuddin "et-telvihat", "elvahu'l-ımadiyye", "Kitabu'l-Matarahat", "Heyakılu'n-nur" ve "Hikmetu'l-İşrak" isimli eserlerini yazmış, bunun yanı sıra Muhyiddin Arabi de "Futuhat-ı Mekkiyye", "et-tedbiratü'l-ilahiyye" ve "Fususu'l-Hikem" isimli eserlerini kaleme almıştır.

Maktul Şehabuddin, tasavvufu tamamen işraki bir karaktere büründürerek, tasavvuf ehlinin "hemen her şeyde Allah'ı görme" veya "önce kendi nefsini bilme, daha sonra Allah'ı görme" şeklinde iki yol takip etmelerine sebep olmuştur. Bu iki yoldan birincisi "müessirden esere" diğeri de "eserden müessire" geçme denilen metotlardır. "Muhyiddin Arabi" ve "Seyyid Hasan Ali eş-Şazali" birinci yolu, "İmam Gazzali" ile pirleri de ikinci yolu benimsemişlerdir. Bunlardan birincisi tamamen metafizik ile ilgili olmasına rağmen, ikincisi "uygulamalı psikoloji" esaslarına dayanmaktadır. Tasavvuf ehlinin, son simalarından en meşhuru "Bedreddin Simavna"dır Simavna kadısının oğlu olan, Bedreddin, "Varidat", "Meserretü'l-Kulub" ve "Letaifü'l-İşarat" isimli eserleriyle üne kavuşmuştur.

Din ilimlerinin felsefi boyutunu, hikmet-i ilahiyye, metafizik, kelam, tasavvuf isimleri altında inceleyen İslam filozofları, Dinler Tarihi kısmını da ihmal etmemişlerdir. Abbasiler döneminde "İbn Mukaffa" eski İran dînî ve mitolojilerine ait bazı kitapları

Arapça'ya çevirmiş, bunun yanı sıra Hint efsanelerine dair birtakım eserler tercüme edilmiştir. Ayrıca Keldaniler'in mitolojilerinden bahseden "Kitabü'l-Mezahibu'l-Keldaniyyin fi'l-esnam", "Kitabu esraru'l-kevakib" ve "Kitabu'l-Karrabin" gibi eserler Arapçaya çevrilmiş, ayrıca buna şerh ve tefsirler de yazılmıştır. Daha sonra Musevilerin şer'i hükümlerini içeren "talmudlar" tercüme edilmiştir.

Hıristiyanlık ve bu dinin içinde ortaya çıkan mezheplerle, Sabiilik hakkındaki incelemelere daha öncekilere oranla erken başlanılmıştır. Sonraları Çin, Hint, ve eski Mısır dinleri araştırılmıştır.

Dinler Tarihi ile ilgili olarak yazılan en eski eserler, Ebu Mansur'un Abdulkahir b.Tahir el-Bağdadi[2]'nin "el-fark beynel-fırak"ı ile "Mutahhir b.Tahir el-Mukaddesi"nin "Kitabu'l-Bid'a ve't-tarih"i'dir.

"Kitabu'l-Bid'a ve't-Tarih"de Çin, Hint, Tibet, Türk, İran dinleriyle, Yahudilik, Hıristiyanlık, Sabiilik hakkında önemli tarihi bilgiler verilmiştir. Bu asırda bunların yanı sıra "Ebu'l-Muzaffer Tahir b.Muhammed el-Esferani" ile "Kadı Ebu Bekr el-Bakıllani" tarafından el-milel ve'n-nihal (hak ve batıl dinler) hakkında birer eser yazılmıştır.

H.4. asır alimlerinden "Kurtuba"lı "Ebu Muhammed Ali b.Ahmed b.Hazm"ın "Kitabu'l-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvai ve'n-nihal" isimli kitabı, bu konu ile ilgili olarak yazılan eserlerin en önemlilerindendir. İbn Hazm (H.384-546) dört ciltten meydana gelen eserinin birinci ve ikinci cildinde Sofistler ile çeşitli felsefi mezhepleri konu edinmiş, arkasından Hıristiyanlık ve bünyesindeki mezheplere ait bilgiler verip, İncilleri inceleyerek Musevileri sınıflandırmış, Tevrat ve İncil'in tahrif edilmiş olduğunu ispata çalışmıştır.

Fasl'ın üçüncü ve dördüncü ciltlerinde ise akaid ve İslam mezhepleri araştırma konusu edilmiştir.

"İbn Hazm"ın eseri oldukça ayrıntılı olmasına rağmen düzenlenmesinde belli bir metod takip edilmemiştir. Oysa "İbn Hazm"dan sonra bu konuyla ilgili el-milel ve'n-nihal isimli eseri yazan "Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim Şehristani" daha

2 Ebu Mansur Bağdadi H. 429'da vefat etmiştir.

usule uygun çalışmıştır.

Şehristani'nin eseri, din felsefesi ile de ilgilenmiş olması sebebiyle daha seçkin ve daha düzenlidir. "Ebu Mansur Bağdadi"nin eserinden oldukça faydalanan Şehristani, İslami fıkralar dışında Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik ve Sabiilik gibi din ve gruplar hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Eserinin son kısmını ise felsefilik ekollerin incelenmesine ayırmıştır. Şehristani'nin "milel ve nihal" isimli eseri, doğuda bu konuda yazılan eserlerin en meşhurudur. Kitabın değerini ve önemini anlayan müsteşrikler, Fransızca, İngilizce ve Almancaya çevirisini yapmışlardır.

Hint'li "Muhsin Keşmiri"nin kaleme aldığı "Debistan-ı Mezahib" isimli eser Dinler Tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu eserde özellikle İran ve Hindistan'da ortaya çıkan mezhepler incelenip, İslamı fırkalar ile Batıniler ve tasavvuf ehli hakkında ayrıntılı bilgi verilerek, ayrıca Yahudilik ve Hıristiyanlık ile ilgili açıklamalar yapılmıştır.

"İbn Tevmiyye"nin eserleri ve "Hüseyin Kali"(Kala)'nin "Minhacü't-Talibin" isimli eseri de Dinler Tarihi açısından sayılı eserlerdendir. "İbn Kayyım el-Cevzi"den sonra Dinler Tarihi alanında inceleme yapan İslam alimleri arasındaki en seçkin kişi Hintli "Rahmetullah"dır. Son zamanlarda Mısır'da bu konuya dair bir takım eserler yayınlanmıştır.

İslam dünyasında yazılan eserlerde en çok inceleme konusu edilen dinler, Müslümanlarla ilişkileri olan milletlere aittir. Bunun doğal sonucu olarak, ilk dönemlerdeki milletlerin dinleriyle, İslam alemiyle ilişkileri olmayan veya ilişkileri sınırlı olan toplulukların dinleri ihmal edilmiştir. Bu incelemeler sırasında izlenen usullerde günümüzün ilmi metotlarını aramak doğru olmaz. Fakat tarihi birer kaynak olmaları sebebiyle şüphesiz çok değerlidirler.

D- Din Özel Bir İlim Konusu Olabilir mi?

GEÇMİŞTE FELSEFE İÇİNE sıkışıp kalmış olan ilimler, matematik ve tecrübe gibi iki önemli esas üzerine kesin bir şekilde yerleştikten sonra, öteden beri değişmez gerçeklik olarak kabul edilen tabiat, hayat ve ruh... hakkında ne şekilde bir tavır takınılacağı hususu doğal olarak ilim adamlarını düşündürmeye başlamıştır.

İlmin, tecrübe ve matematik dışında değişmez bir gerçeklik kabul etmemesi, ruh, hayat ve tabiat gibi tecrübe veya matematiksel deliller ile incelenemeyen konuların araştırılmaması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ve ilim uzun bir müddet bu konular hakkında fikir ileri sürememiştir. Öteden beri değişmeyen asıl olarak kabul edilen tabiat, hayat ve ruh, yerini tecrübe alanına girebilen tabii ilimler, biyoloji ve psikolojiye bıraktıktan sonra, ilim bu konuları inceleme alanına almıştır. Fakat tabii, hayati, ruhi haller ve olayları incelerken, bunların meydana gelme sebebini oluşturan genel prensipler hakkında, tabii ilimler, biyoloji, psikoloji isimlerini koruyarak, sessiz kalmıştır. Aslında bu isimlerle tabii olaylar, biyolojik olaylar ve ruhi haller kastedilmektedir.

Son zamanlarda "din" kavramı da bu şekilde ele alınarak, tecrübe alanına giren dînî olayların dikkate alınması şartıyla, ilim kapsamına dahil edilmesi kabul edilmiştir. Din işleri, tabii, hayati ve ruhi olaylar gibi çözümlenip, sınıflandırılabildiğine göre, diğer durumlarda olduğu gibi, din işlerinin de tecrübi kurallara bağlanması ve bunun yollarının araştırılması mümkündür. "Tabiat olayları" anlamına gelen "tabiat", ayrı bir ilim dalı olarak in-

celenebiliyorsa, "din işleri" anlamına gelen "din" kavramının aynı şekilde ayrı bir ilim dalı olarak ele alınması gerekir. Dinin bu şekliyle özel bir ilim konusu olabileceği çoğunluk tarafından kabul edilmekle beraber, din işlerinin açıklanması ve irdelenmesi hususunda, ilim adamları arasında hala bir anlaşmazlık söz konusudur. Dinler Tarihi ile uğraşan bazı ilim adamları, din işlerini, nefse ait özel hususlardan kabul ederek, bunları "psikoloji" esas ve kurallarından hareketle açıklama yolunu benimsemişlerdir. Bir kısım bilim adamları ise din işlerini, sosyal olaylardan soyutlayarak "sosyoloji"nin inceleme alanına almayı uygun bulmuşlardır. Acaba; dînî hususları, bu iki daldan hangisi incelemelidir? Bu soruya, psikologlar ["psikoloji"ye, sosyologlar ise, "sosyoloji"ye göre incelenmelidir] cevabını vermişleridir. Psikologlar, din işlerini ruhi olayların genel prensiplerine göre izah etme yolunu benimsediklerinden, bu konudaki araştırmalarına, "olaylar" vicdanen nasıl vuku bulmuşsa, aynı şekilde ifade edilmesi esasını kabul etmişlerdir. Psikologlara göre, dînî olayların tümünün açıklanması ve incelenmesi için gerekli olan kaynaklar, ancak fizyolojiye dayanan psikolojide bulunabilir. Bu sebeple dînî olayların, ruhi olayların bağlı olduğu genel prensipler dışında herhangi bir sebebe dayandırılması mümkün değildir.

Dini olayları, psikoloji ilmine göre inceleme yolunu benimseyen alimler, dînî olayları "inançlar", "duygular", "ibadetler/ritüeller" olmak üzere üçe ayırmışlar ve incelemelerini bu üç noktadan yürütmüşlerdir. Psikologların bu iddiaları, birtakım haklı itirazlara maruz kalmıştır. Aslında psikoloji, dînî olayları sadece sübjektif açıdan incelediğinden, dînî hadiselerin tamamını izah edebilmesi mümkün değildir. Psikologlar dinin en mükemmel bir şekilde "mistisizm"de ortaya çıktığını görmüş, bu nedenle dinin temel prensiplerini, inceleme alanı dışına çıkarmaya mecbur olmuşlardır.

"Mistik", dini, kendi hayatına veya felsefesine uyduran hassas yaratılışlı ve ince düşünen bir kişidir. O halde dinlerin en mükemmel ve en doğru bir şekilde, mistisizmde ortaya çıktığını ileri sürmek ne derece doğru olabilir?

Her din, fertleri üzerinde otorite kurabilen, ahlaki özelliklere sahip bir vasıtadır. Fertleri idare eder, mizaçlarına uygun olma-

yan birtakım hal ve hareketleri yapma noktasında onları mecbur kıldığı gibi, arzu ettikleri birçok şeyi de yasaklar. Dinin bu özelliğine göre, insan doğasından başka bir şeyi inceleme alanına alamayan psikoloji, nasıl olur da dînî olayların hepsini kendi prensipleriyle inceleme ve araştırmaya kalkışabilir?... Din, insanda organizmadan kaynaklanan duygu ve hareketlerden ibaret olsaydı, sadece ruhi olaylarla ilgili olup bu şekliyle felsefe ve düşünce ile ilgilenen psikoloji alanına girerdi. Halbuki din böyle değildir. Aksine din, kişilere mensup oldukları gruplar tarafından benimsetilen bir yetişme tarzı, birtakım ayin ve geleneklerden, birçok emir ve yasaklardan meydana gelmiş ruhi haller bütünüdür. Bu olayları inceleyebilecek ilim ise sadece "sosyoloji" ilmi olabilir.

"Durkheim"in ispat ettiği gibi[1] din, tam anlamıyla sosyal hayatla ilgili bir kurumdur. Dinin ferde ait boyutları, sosyal açıdan dinin kişilerin vicdanlarındaki kapalı ve doğru olmayan izlenimlerden başka bir şey değildir. Mademki dînî olaylar, kişisel ve şahsi değil, sosyal bir olaydır, o halde fertlerin hareketleri, toplumun ruhunu meydana çıkarmaktan başka bir özelliğe sahip olabilir mi? Din, toplum içerisinde bulunan fertlerin, zorunlu olarak kabul ettiği birtakım fikir ve hareketler toplamı olması hasebiyle, sosyal bir kurumdur. Bu gibi kurumların incelenmesi ise "sosyoloji" ilmine aittir.

Dinler Tarihi, sosyolojinin temellerine dayanarak ortaya çıktığı takdirde, dînî olayların tümünün basit sosyal olaylar gibi algılanması, olayların bu açıdan incelenmesi, dinlerin tenkidi veya belli bir dinin korunması doğal olarak amaçları dışında kalır. Dinler Tarihi bu şekliyle sadece bir dinin nasıl doğup ne gibi değişiklikler geçirmiş olduğunu göstermekle yetinir. Bu metotla yapılan araştırmalar sayesinde çeşitli grup ve milletlerin sosyal ve medeni alanda gerçekleştirdikleri değişiklikler, bu alanda uyguladıkları yollar, bugün tamamıyla ortaya çıkmıştır.

1 Durkheim, **Regles de la methode socielogique et l'annee socielogique.** (Sosyolojik Metodun Yapısı ve Sosyolojik Çağ)

E- Dinin Mahiyeti

DİN NEDİR? Çok iyi bilindiği zannedildiği halde, ilmi olarak tarif etmek gerektiğinde insanı zor durumda bırakan konulardan biri de dindir. Tarihi olarak ortaya çıkışını ve olgunlaşmasını inceleyip, tarif etmek istediğimiz din, hak veya batıl, şu veya bu din değil, mutlak bir şekilde "din" kavramıdır. Oysa din kavramı gerçekte düşünüldüğü kadar kolay ve açık bir konu değildir. Bu kelime ile belli bir din kastedilmiş olsaydı, efradını cami' ağyarını mani' olacak şekilde bir tarifin yapılması oldukça kolay olurdu. Din ile İslamiyet'i kasteden alimlerimiz dini; "akıl sahiplerini, Allah resulünün getirdiklerine inanmaya çağıran ilahi bir kanundur" diyerek tarif etmişlerdir.[1]

Fakat bizim burada tarif etmek istediğimiz din, İslamiyet, Hıristiyanlık, Yahudilik, Mecusilik... gibi belli bir din değil, yok olan veya hala hüküm süren, değişik millet ve topluluklara ait din fikridir. Bütün bu dinleri kapsayacak bir tarif yapmak oldukça zordur. Bu zorluk, din lafzının her dinde farklı bir şekilde algılanması sebebiyle daha da artmaktadır. Genel olarak bütün dillerde hem umumi hem de özel bir nitelik içermektedir. Yani bu kelime her dilde Sabiilerin, Mecusilerin, Putperestlerin, Şamanistlerin, Animistlerin... ayin ve inançlarını ifade etmek için kullanıldığı gibi, özel olarak semavi dinleri de içine almaktadır. Ayrıca din lafzının anlamı, her kişinin zevkine, dînî yaşantısına, hatta aldığı terbiyeye göre değişiklik gösterebilir. Bazıları din

1 Seyyid Şerif Cürcani.

kavramından teşkilat, otorite, gelenek, kural ve terbiye, bazıları şahsi ilham, bir kısmı ibadet ve ayin, bir kısmı ise duygu ifadelerini anlamaktadırlar. Din hakkında var olan değişik görüşler bu kadarla sınırlı değildir. Hemen her toplumda halk tarafından din ile bu alanda uydurulmuş efsaneler birbirine karıştırıldığı gibi din, ibadet, tedeyyün, zühd ve dînî duygular kavramlarından her biri diğerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Din ile efsanelerin birbirine karıştırılması, efsanelerin her birinin temelinde din fikrinin hakim olmasından kaynaklanmaktadır. Eski Yunan dininden bahsederken, ma'budlara, perilere, kahramanlara dayandırılan şairane veya amiyane efsaneleri hatırlamamak mümkün değildir.

Fakat ilmî olarak, din ile efsanelerin birbirine karıştırılmaması gerekir. Her din hakkında birçok efsane uydurulmuş ve dinde olmayan birtakım şeyler sonradan din gibi kabul edilmiştir. Yapılan bu yanlışlar dinin esasından kaynaklanmadığı için "din" ile "efsane" kelimelerinden birini diğerinin yerine eşanlamlı kelimelermiş gibi kullanmak doğru değildir. Üstüra (efsane), tarihi olayların aslının değiştirilmesi ve benzerleriyle karıştırılması neticesinde doğmuş, süslü ve uydurulmuş hikayelerden meydana gelir. Din ise ilk olarak bir duygu, yani içe doğuş ve kalben iman etmek, ikinci olarak da, içe doğan bu duygunun ifadesi olarak gerçekleştirilen kendine has birtakım özellikleri bulunan ayin ve ibadetleri içermektedir. Dine verdiğimiz şu anlam kelime anlamıyla uygunluk arz eder.[2]

İşte din üzerinde yapılan bu mülahazalar ve ihtilaflar; efsanelerden arındırıldıktan sonra dahi din hakkında değişik görüş ve tanımların yapılmasına yol açmıştır. Batıda Dinler Tarihi alanında ilk eser veren "Max Müller" dînî şu şekilde tarif etmiştir:[3] Din,

2 Din, sözlükte gelenek, görenek, itaat, boyun eğme, gidişat, yol anlamlarına gelir. "Muhammed (S.A.V.), kavminin dînî üzere idi". Hadis-i şerifindeki "din" lafzının gelenek, görenek anlamına geldiği çok açıktır. Din lafzı Fatiha suresi dördüncü ayette (din gününün sahibi) ceza anlamındadır. Ragıp İsfahani "din"in şeriat anlamında kullanıldığı takdirde lugavi olarak itaat ve karşılık anlamına "La religion" kelimesi de böyledir. Bu kelime Latince "bağlılık" anlamına gelen "relegere" lafzından türemiştir. "Çiçero"ya göre "religio" kelimesi "ibadete bağlılık ve özen gösterme" anlamına gelir. Bu mana ile "din" lafzının itaat ve boyun eğme anlamları arasında açıkça bir yakınlık vardır.

3 Max Müller, **l'Introduction a la science des religions.** (Din Bilimine Giriş)

insana duygu ve akıldan ayrı olarak değişik isim ve rumuzlarla etki eden, sonsuzu anlama kabiliyeti veren bir güçtür. Fakat bu tanım, dinin özellikleri düşünüldüğünde yeterli değildir. Dinin konusu hakkındaki görüşleri "Max Müller"in görüşüne tam olarak uygunluk arzetmeyen "Reville" dînî tarifinde M. Müller'e yaklaşmıştır.

"Reville"e göre din, insan ruhunu gizli bir güç ile birleştirerek, kendisine ve bütün kainata hükmedebileceğine inandıran bir duygudur. Bu şekliyle din, insan hayatının sınırlandırılması ve kontrol altına alınmasından ibarettir.[4] Sahleiermacher'-de bu tanımlara yakın olarak dînî şu şekilde tarif etmiştir: "Din, insanın kayıtsız bir şekilde boyun eğme ve bağlılığını ifade eden, içten kaynaklanan bir duygudur." Tanımı incelediğimizde bu tanımın efradını cami' fakat ağyarını mani' olmadığını anlarız.

Din kavramını tam anlamıyla izah eden bir tarif yapılmadığından her bilim adamı dînî kendi yorumuyla vermeye çalışmıştır. "Fuerbach"e göre din, insanın bilmesi mümkün olmayan, gerçek varlığını tanıma arzusudur.

Dinler Tarihi alanında eser veren "Tylor", dini, ruhani varlıklara inanmadır" şeklinde tanımlamıştır. Tylor'ın bu tanımı genel bir anlam ifade etmesinin yanı sıra "totem" inancı olanların ve fetişistlerin dinlerini içine almamaktadır.

Yapılan bu tanımları yeterli görmeyen "Mary Jean Kouyo" daha kapsamlı bir tanım yapmak istemiş ve "din, insanın kainatta var olduğunu kabul ettiği güçlere bağlılık duygusudur" demiştir. Fakat "Kouyo"nun yapmış olduğu bu tanım "dîn" kavramının değil, "din, duygusunun" tanımıdır. Ayrıca bu tarif uygar insanlardan ziyade, ilkel insanların duygularına hitab etmektedir. Alman filozoflarından "Kant" dar kapsamlı olarak ele aldığı dini, "ilahi vazifelerimizin hissedilmesidir" diye tarif etmiştir. Bu tanım, sadece semavi dinleri ilgilendirmekte olup, ilkel toplulukların dinleri Kant'ın tarifi dışında kalmıştır.

Son zamanlarda Dinler Tarihi alanında bir eser yazan "Salamon Reinach" "din, insan hareketlerindeki serbestliğe engel olan iç kuruntu ve körü körüne bağlanmalar bütünüdür" diyerek ga-

4 A. Reville, **Prolegomes a l'histoire des religions.** (Dinler Tarihine Giriş)

rip bir tarif yapmıştır. "Reinach" kuruntu ve körü körüne bağlılık kavramları ile "Polenezya"lıların dinlerinin kaynağını teşkil eden "tabu"yu hedef almakta ve bu suretle din duygusunu meydana getiren Allah'ı, ruhani varlıkları, sonsuzluk gibi soyut kavramları bu tanım dışında bırakmaktadır.[5]

"Reinach"ın semavi dinleri dikkate almadan yapmış olduğu bu tanımın ilmi açıdan bir değeri yoktur. Allah, sonsuzluk ve ruhani varlıklar gibi din kavramı içerisinde ele alınması gereken niteliklerden bir kısmını dikkate almayan bu tanıma dinin tarifi olarak bakmak mümkün olur mu?

Daha önce zikrettiğimiz müelliflerin tamamı, dini, ruh ile ilgili bir sistem olarak kabul etmesine rağmen "Reinach"ın bunu hurafe olarak görmesi anlamsız bir zorbalık olarak kabul edilebilir. Semavi dinleri bir tarafa bırakırsak ilkel dinler bile sadece "tabu"dan, başka bir ifadeyle birçok anlamsız vesvese ve kuruntulara bağlı olarak ortaya çıkan inanç zayıflığı değildir. Aksine ilkel dinler bile müntesiplerinin vicdanlarını sakinleştiren huzur kaynağıdır. Bizce asıl kuruntu "Reinach"ın dini, bir kuruntu gibi görmesi ve ilmi açıdan hiçbir değeri olmayan açıklamasıdır.

Görülüyor ki, tanınmış Dinler Tarihçileri tarafından yapılan tanımların her biri birçok itiraz ve tenkitlerle karşı karşıya kalmıştır. "Moris Jastrow" 1901'de yayınladığı eserinde[6] yapılan bu tarifleri inceleyerek, din kavramında genel olarak şu üç noktanın bulunduğunu ileri sürmüştür:

- İnsanın kendi üstünde ve kendisine bağlanmakla yücelttiği bir veya birkaç gücün varlığına inanması.
- İnsanın hakimiyeti altında bulunduğunu hissettiği güç veya güçler arasında kendisiyle bir iletişim olduğunu düşünmesi.
- Bu güç veya güçlerle ilişki kurmaya girişmesi.

Sıralanan bu üç noktadan birincisi inanç, ikincisi duygular, üçüncüsü ise ibadet ve ayin anlamına gelir. Her din, bu üç esas

5 Daha ileride görüleceği üzere "Polenezyalılar", dokunulması ve kesilmesinin haram olduğuna inandıkları ağaca "tabu" ismini verirler ve tabu kabul edilen ağaca dokunanların çarpılacağına inanırlar. Bir ağacın tabu olarak kabul edilmesi, dokunanların çarpılacağına inanılması sıradan bir kuruntu ve vesvese olduğundan "Reinach" bu lafzı kullanmakla kendine göre dinlerin aslı olmayan hurafelerden meydana geldiğini anlatmak istemiştir.

6 Moris Jastrow, **The Study of Religion.** (Dini Araştırma)

üzerine kurulmuştur. "Moris Jastrow" tarafından ortaya konulan bu maddeler iptidai, mütekamil, semavi, yok olmuş veya hala var olan bütün dinlerde görülebilir. Bu sebeple bu üç esastan hareketle bunları bir araya getirerek, dinin gerçek tanımı yapılabilir. "Moris Jastrow" din, "insanın kendisinden üstün ve kendisinden bağımsız olan bir veya birçok gücün varlığına inanmasıdır" diyerek bu düzenlemeyi yapmıştır. Bu hususdaki inanç ve duygulardan insanlar arasında önce dînî bir kuruluş, ikinci olarak birtakım özel davranışlar ve son olarak da insanın bu güç veya güçler arasındaki ilişkilerine yönelik olmak üzere hayatının düzen içerisinde yürütülmesi gibi üç sonuç ortaya çıkmaktadır.

Herhangi bir dinde bu üç noktanın bulunması sebebiyle, bu alanda yapılan tarifler arasında tenkidden en az etkilenen Moris Jastrow'un tarifidir. Bununla birlikte din ile ilgili olarak yapılan tariflerin bunlarla sınırlı olmadığını hatırlatmakta yarar vardır. Din felsefesi ve Dinler Tarihi ile ilgilenen bilim adamlarının her biri tarafından farklı tanımlar yapılmış olmasına rağmen, yapılan tariflerin yine bu tarifler etrafında toplandığını görmekteyiz. Bu tarifleri inceleyip karşılaştırdığımız zaman, kelimeler arasında birtakım değişikliklerle neticeye varılmak istendiğini görmemiz sebebiyle tanımların hepsini ayrı ayrı burada vermenin faydası yoktur.

F- Dinlerin Sınıflandırılması

İNSANLIK TARİHİNDE VE ŞU ANDA yaşayan insan toplulukları arasında var olan dinler, ilmi açıdan incelenmek istendiğinde dinlerin sınıflandırılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Fakat bu işe niyetlenenler daha ilk adımda birtakım zorluk ve itirazlarla karşı karşıya kalmıştır. Din felsefesi alanında söz sahibi olan bazı kişiler, dinlerin kendi özellikleri esas alınarak gruplara ayrılmasını istemişler, fakat bu girişimin birçok tenkidi beraberinde getireceğini düşünerek bundan vazgeçmişlerdir. Çünkü bu nokta esas alınarak yapılan sınıflamada bir din için önemli olan bir özelliğin diğer bir dinde ikinci plana atıldığı görülebilir. Bu esasa göre yapılan sınıflandırmalardan yeterli sebep olmaksızın aynı özellikleri taşıyan dinlerin birbirinden ayrılması ve bunun aksine, benzer özellikleri olmayan dinlerin de aynı başlık altında incelenmesi gibi garip bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Dinlerin ilmi usullerle uygunluk arz eden bir şekilde sınıflandırılması gerekli değil midir? Şüphesiz fikri sahada gerçekleştirilen yeniliklerle, dinin geçirmekte olduğu safhaları yakından inceleyebilmek için böyle bir sınıflandırmaya ihtiyaç vardır. Böyle bir ayırıma gidilmesinin gerekliliği sebebiyle "Hegel" döneminden beri ilim adamları bu işle meşgul olmuşlar, fakat şu ana kadar yapılan sınıflandırmalardan hiçbiri itirazlardan uzak kalamamıştır.

Dinlerin sınıflandırılması, belli bir döneme ait veya belli bir kıt'adaki dinleri gelişigüzel bir araya toplamaktan ibaret olsaydı, herhangi bir problem çıkmazdı. Fakat mesele bu kadar basit değildir. Aksine felsefi açıdan yaklaşıldığında, oldukça önemli ve

kapalı bir konudur. Çünkü gerçek manada ilmi bir sınıflandırmanın yapılabilmesi için tekamül etmiş bir dinin asli ve kendine has temel özellikleri içermesi gerekir.

Şimdiye kadar yapılan tasnifler incelendiğinde biri ensabi, (soya, nesebe ilişkin) diğeri de eşgali (eşgale, şekle ilişkin) olmak üzere iki noktanın esas alındığı görünmektedir. Tasnifi Ensabi'de aynı ırka mensup olan milletlerin dinleri bir araya getirilip özellikle "lisaniyyat" esasına dayanan bu tasnife göre insan toplulukları "Sami", "Hint-Cermen"... gibi gruplara ayrılarak, bu gruplara göre tasnif edilmiştir.

Fakat bu şekil bir ayrıma kolaylıkla hükmedilebilmesi, dinlerin ilmi açıdan incelenmesine müsait değildir. Çünkü dilleri az çok birbirine benzeyen milletlerde hiçbir ortak yönü bulunmayan dinler oluğu gibi, soy itibariyle birbirleriyle ilişkileri olmayan milletler arasında da aynı dinin yayılmış olduğu görülmektedir. Aslında değişik toplulukları bir gurup altında toplayabilmek için esas alınan noktalar değişiklik arz etmektedir. Bunun yanı sıra iptidai ırkların dinleri arasında büyük benzerlikler görülmektedir. Bu özellikler açık bir şekilde görülürken, bu dinleri soya göre sınıflandırmak doğru olur mu? Bununla birlikte Dinler Tarihi alanında araştırma yapmaya başlayanların bu incelemelerinde kendilerine yol göstermesi için diğer tasniflere nispetle, ensabi tasnifi kabul edip çalışmalarını devam ettirmeleri daha faydalı ve daha doğru olabilir.

Şekil esas alınarak yapılan sınıflandırmaların hiçbiri nesnel bir özellik taşımaz. Bunlarda her müellif kendi değer yargılarına göre sınıflandırma yolunu seçmiştir. Dinlerin geçirmekte oldukları gelişim devrelerine, şekil esas alınarak yapılan sınıflandırmalarla özel bir yer verilmesinin gerekliliği yanında bu tip tasniflerde bunun yapılmasının oldukça zor olduğunu görmekteyiz.

"A.Whitney" bu zorluk sebebiyle dinleri "halk dini" ve "müesseseler dini" olmak üzere ikiye ayırmış, fakat bu da doğru bir sınıflandırma olmamıştır. Çünkü halk arasında doğduğu zannolulan dinlerin ortaya çıkmasında belli kesimlerin, fiili olarak etkilerinin olmadığını ispat etmek mümkün değildir. Bazı kurumlar tarafından kuruldukları düşünülen dinlerin, toplumsal ve

halk arasında doğmuş olma ihtimalleri vardır.

Dinlerin "tek tanrılı" ve "çok tanrılı" şeklinde sınıflandırılması da tam doğru olarak kabul edilemez. Böyle bir tasnifte aralarında herhangi bir yakınlık olmayan dinler bir sınıfta toplandığı gibi, Allah'ı inkar edenlerin, düalistlerin ve henoteistlerin sistemleri, sınıflandırma dışında kalmaktadır. Bununla birlikte bazı mahzurlarına rağmen, başta Reville olmak üzere birçok bilim adamı bu tasnifi kabul etmiştir.

Dinlerin sınıflandırılması ile ilgili olarak, zikredilen bu dört grup dışında daha birçok sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu tasniflerde önem sırasına göre birinci ve ikinci derecede olanları ayırmak için esas alınan prensipler, değişiklik arz etmektedir. Aslında bu tasniflerde bazen dinin içindeki özellikler göz önünde bulundurulurken, bazen de mezhebin şekli dikkate alınmış, yine bazı tasniflerde de ibadet, zühtle ilgili özellikler, dînî hisler ön plana çıkarken, bir kısmında da dinin hikmet, ilim, san'at ve ahlak ile olan ilişkisine dikkat çekilmiştir.

Bu esaslar dikkate alınarak yapılan tasniflerde dinler "edyan-ı esatiriyye" (mitolojik dinler), "edyan-ı mensusa" (dogmatik dinler), "edyan-ı akliyye" (akli dinler), "edyan-ı bediyye" (günümüz dinleri), "edyan-ı ahlakiyye" (ahlaki dinler) gibi birçok sınıflara ayrılmıştır. Ve bütün bu tasnifler de, öncekiler gibi birçok itirazla karşı karşıya kalmıştır.

"Von Drey" bu tartışmalara son vermek için umumi ve milli dinler arasındaki farkları dikkate alarak yeni bir sınıflandırmaya yönelmiştir. Bir dönemde kendinden sıkça bahsedilen "Von Drey" ekolünde dinler, "edyan-ı umumiyye" (genel kabul görmüş dinler) ve "edyan-ı mevziyye" (mahallî dinler) diye iki kısma ayrılmıştır.

Bu tasnif gerçek bir esasa dayanmaktadır. Çünkü birçok dinin özel bir konum dahilinde ortaya çıkarak, milli bir din halini aldığı görülmektedir. Buna karşılık İslamiyet, Hıristiyanlık, Budizm gibi dinler ise evrenselleşip çeşitli ırk ve milletlere kucak açmıştır. Peki umumi dinlerin, milli dinlerle bir ilgisi yok mudur? Hıristiyanlık, İsrailoğulları'nın milli dînî olan Musevilik'den doğmamış mıdır? İslamiyet'in ise Haniflik dininin umumi ve en

mükemmel şekli olduğu apaçıktır.[1]

"Von Drey"in tasnifi son zamanlarda herkes tarafından kabul görmekle beraber, birçok engelle karşılaşmaktan kurtulamamıştır. Çünkü belli bir soy ve aşiret kültüründen kurtularak milli bir benliğe girememiş olan grupların dinleri bu tasnifin dışında kalmakta olduğu gibi, milli bir özellik taşımayıp meslek ve kanun vasıtalarıyla kurulmuş olan dînî cemiyetlerin de tasnif dahiline girmemeleri doğaldır. Milli ve mahalli dinler arasında unutulmaması gereken önemli farklar vardır. Milli olarak kabul edilen dinlere inananlar arasında diğer milletlere mensup olan kişiler vardır. Mesela; Yahudilik milli bir din olduğu halde İsrailoğulları'nın yanı sıra diğer milletler arasında da yayılmıştır. Karim bölgesindeki "Karayim" veya "Karaym" Musevileri'nin Türk ırkına mensup oldukları bilinmektedir. "Brahmanizm" de milli bir din olmakla birlikte Hindistan haricinde de bu dine inananlar vardır.

"Hegel" dinlerin sınıflandırılma sebeplerini çeşitli grupların farklı gelişim süreçlerine dayandırmaktadır. "Hegel"e göre insan ruhu olgunlaşma esnasında aşağıda zikredilen üç merhaleyi geçirmiştir:

1-Fıtri Din,

2-Musanna Din, (sonradan türetilmiş, sunî din)

3-Mutlak Din,

İnsan birinci merhalede alışkanlık ve duygularının esiri olmuş, ikincide duyumlarının dışına çıkıp, serbest düşünebilmiş, hayallerine göre yapmacık bir din uydurmuştur. İnsanlık neticede bu safhaları da geçtikten sonra "mükemmel" veya "mutlak" bir din anlayışını kavrayabilecek güce sahip olmuştur.

"Hegel"in bu üç aşaması "Edvar Caird"in "dünya duygusu", "benlik duygusu", "Rab duygusu" diyerek yapmış olduğu sınıflandırmaya benzemektedir. Hegel'in dinlerle ilgili olarak oluşturmuş olduğu bu sistem, felsefesini meydana getiren esaslarla bağlantılıdır. Bazı mutasavvıflarımız, "Edvar Caird"in devirlerini kabul etmiş, bu devirleri cemaatlere değil fertlere atfetmiştir.

---

1 "Kuenen" Hıristiyanlık ile bunun kaynağı milli bir din olan Musevilik arasındaki ilgiyi dile getirmek için derin bir inceleme neticesi olarak bir eser kaleme almıştır. İslamiyet'in, Haniflik dininin olgunlaşmış şekli olduğu ayet ve hadislerle doğrulanmaktadır.

Dinler Tarihi ile ilgilenen şahıslardan "Asmus", "Scharling", "V. Hartman", "A. Tiele", tabii ve ahlaki dinler olmak üzere son bir tasnif daha ileri sürmüşlerdir. Birincide ibadet edilen varlıklar ve tabiat güçleri, diğerinde ise dine etki eden ahlaki prensipler yer almaktadır. "H. Siebek" bu son tasnifi inceleyerek din fikrinin gelişmesini üç döneme ayırmıştır:

1-Din-i Tabii

2-Din-i Ahlaki

3-Din-i Necat

Dinlerin ilmi bir şekilde sınıflandırılabilmesi için çok çalışıldığı halde, henüz itirazlara maruz kalmayacak bir sınıflandırma yapılamamıştır. Şimdiye kadar yapılmış olan tasnifler hakkında bilgi vermek amacıyla, bazılarını toplu olarak aşağıda vermeye çalışacağız.

1- HEGEL TASNİFİ

Hegel, dinleri önce tabii dinler, ruhânî şahsiyetler üzerine kurulu dinler, mutlak din olmak üzere üç gruba ayırıp, her gruba dahil olan dinleri şu şekilde vermiştir.

a- Tabii Dinler

1- Din-i Fıtri: İnsanlarda kendiliğinden oluşan fikirler üzerine kurulan din

2- Din-i Zati: Zat fikrinden hareketle tevhid ve vicdan üzerine kurulmuş olan din.

a- Din-i Mikyasi: Çinlilerin dinleri gibi hesap ve ölçü esas alınarak kurulan dinler.

b- Din-i Hayali: Hint'in Brahmanizm'i gibi vehim ve hayal üzere kurulmuş din.

c- Din-i Vecdi: Murakabe ve istiğrak üzere kurulmuş din.

3- Din-i İradi: Bu sınıftaki dinlerde ferdiyetçiliğe karşı çıkılarak toplum iradesi benimsenmiştir.

a- Din-i Hayr veya Din-i Nur: Eski İran dini.

b- Din-i Elem: Eski Suriye dini.

c- Din-i Sırri: Eski Mısır dini.

b- Ruhânî Şahsiyetler Üzere Kurulu Dinler

1- Din-i Ulviyye: Musevilik

2- Din-i Hüsn: Eski Yunan dînî

3- Din-i Menfaat veya Din-i Akıl: Eski Romalıların dînî

c- Mutlak Din

HIRİSTİYANLIK: Hegel tarafından yapılmış ve birçok eleştiriyle karşı karşıya kalan bu tasnif, ilmi bir hüviyete sahip değildir. Bu tasnifte İslamiyet'ten bahsedilmemesi, Musevilik ile eski Yunan dinine aynı ölçüde değer verilmesi, teslis inancı ile şirke, azizlerin resim ve heykelleriyle putperestliğe benzetilen Hıristiyanlığın mutlak din olarak kabul edilmesi, sınıflandırma yapılmasını gerekli kılan sebeplerin zayıflığına işaret eder.

2- V. HARTMAN TASNİFİ

Hartman, dinleri tabii ve tabiat üstü dinler olarak iki gruba ayırıp, bu gruplarda yer alan dinleri aşağıdaki gibi vermiştir.

a- Tabii Dinler

1- Tevhid-i Kazib (yalancı tevhid) üzere kurulmuş tabii din.

2- Tevhid-i Kazib'in insana uygun bir şekilde ruhanileşmesinden doğan din.

a- İdeal temizlik şekli: Eski Yunanlılar

b- Dünyevi çıkar şekli: Romalılar

c- Trajedi-ahlâk şekli: Eski Cermen kavimlerinde

3- Tevhid-i Kazib'in bir kelam ekolü şekline dönüşmesinden oluşan dinler

a- Tabii monoteizm: Mısırlılarda

b- Şibh-i Tabiiyye (Yarı Tabiatçılık): İraniler

b- Tabiatüstü Dinler

1- Tecerrüdi Monizm (Soyut tekçilik): Kurtuluş fikri üzerine kurulu idealist din

a- Nefy-i Alem (Dünyanın inkârı, olumsuzlanması): Brahman dini

b- Vehm-i Mutlak: Buda dini

2- İlahi Din:

a- Vahdaniyet-i İbtidaiyye: Geçmiş peygamberlerin tebliğ ettiği dinler.

b- Din-i Kanuni: Musevîlik ve İslamiyet

c- Kurtuluş fikri üzerine kurulmuş gerçek din: Hıristiyanlık

3- TİELE TASNİFİ

Tiele, dinleri tabii ve ahlaki din olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Tiele göre dinler bu iki başlık altında şu şekilde sıralanabilir:

a- Tabii Dinler

1- Hayvanlara ibadeti esas olan dinler.

2- Cin ve şeytanlara inanmaktan ve sihirbazlıktan ibaret olan dinler: Animizm'in etkisi altında bulunan ilkel kabile dinleri.

3- Safsatalardan temizlenerek düzenlenmiş büyü dinleri.

a- Düzenlenmemiş olanlar: Japonlar, Hindistan'daki İslam öncesi Araplar ve eski Slav dinleri.

b- Düzenlenmiş olanlar: Amerika'nın yarı medeni insanlarının dinleriyle Çin'in Eski dînî ve Mısırlıların dinleri.

4- İnsan şeklinde olup, insanüstü güçlere sahip, yarı ahlaki varlıklara ibadet. Diğer bir tabirle insana tapma şeklindeki şirk. Vedalara bağlı olan Hintliler, İraniler, Babilliler, son dönem Asuriler, Keldaniler, Cermenler, Yunaniler ve Romalıların dinleri

b- Ahlaki Dinler

1- Milli Cemaat Dinleri: Taoizm, Konfüçyanizm, Brahmanizm, Mazdeizm, Musevilik, Yahudilik.

2- Umumi Cemaat Dinleri: Budizm, Hıristiyanlık, İslamiyet.

4- SİEBECK TASNİFİ

1- Tabii Dinler: Yani ahlaki bir amaç olmaksızın kainatı tasdikten ibaret olan dinler: Medeniyet öncesi dinler.

2- Ahlaki Dinler: Meksika, Peru, Çin, Mısır, Hint, Fars, Cermen, Roma, Yunan.

3- Din-i Mutavassıt: Ahlaki dinler ile kurtuluş dînî arasında

bir köprü vazifesi gören Musevilik.

4- Din-i Necat: Nefy-i kainat üzerine kurulmuş Budizm.

5- Hakiki kurtuluş dini: Hıristiyanlık.

6- Ahlaki Dine dönüş: İslamiyet.

Şu ana kadar yapılan tasnifler birbiriyle karşılaştırıldığında yöneltilen eleştirilerin yerinde bir davranış olduğu görülebilir. Hıristiyanlığın dînî necat hatta Siebeck'in tasnifinde olduğu gibi hakiki kurtuluş dînî kabul edilmesi, sınıflandırmaların ilmilikten ziyade duygusallığın etkisiyle yapıldığını göstermektedir.

5- İSLAM ALİMLERİNE GÖRE DİNLERİN TASNİFİ

Dinler Tarihi ile uğraşan alimlerin, dinlerin sınıflandırılması hususunda biri ensabi (soya ilişkin) diğeri eşgali (eşgale, şekle ilişkin) olmak üzere iki yol izlediklerine daha önce değinmiştik. Bu çalışmalar ile varılmak istenen sonuç, dinleri aralarındaki alaka ve benzerliğe göre gruplandırmak olduğu halde, şu ana kadar yapılan sınıflandırmaların hiçbiri itirazlardan uzak kalamamıştır. Oysa dinleri sınıflandırırken dikkat edilmesi gereken, ensabi ve eşgali esasların yanı sıra dinlerin manevi değerlerini ortaya koyan üçüncü bir esas vardır. İşte İslam alimleri bu esasın göz önünde bulunmasını gerekli görmüşlerdir.

Bu esasa göre dinler "hak dinler" ve "batıl dinler" veya "vahye dayanan"ve "tabii dinler" olmak üzere iki büyük kısma ayrılabilir.

Bu tasnife esas olan "manevi değerler", hem ahlaki hem de hükmi özelliklere sahiptir. Ahlaki faziletler üzerine kurulmuş, ezeli ve ebedi bir olan Allah'a ibadeti ve adaletli davranmayı emreden dinler hak, bu nitelikleri taşımayanlar ise batıl dinler olarak nitelendirilir.

Dinler Tarihi ile uğraşan İslam alimleri birinci bölümde yer alan dinlere "milel" ikinci bölümdekilere ise "nihal" ismini vermişlerdir. Bu özelliklerden hareketle "Şehristani" ve "İbn Hazm" tarafından gerçekleştirilmiş iki tasnif vardır. Bu sınıflandırmalar görünüş itibariyle birbirlerinden farklı gibi algılansalar da temelde bir olup, aynı neticeyi hedeflerler.

Şehristani tarafından yapılan sınıflandırmaya göre Mecusi, Ya-

hudi, Hıristiyan ve Müslümanlar ehl-i din; Sabiiler, putperestler ve Brahmanlar ehl-i heva ve nihal grubuna dahildirler. Dinlerin hak ve batıl olarak gruplara ayrılmasında yüce bir hikmet gizli olup, böyle bir sınıflandırma dinlerin hedefleri dahilinde yer alan, ahlaki amaçlar itibariyle daha pratik bir usuldür. Fakat bu metodun bütün dinleri her yönüyle tam olarak bir sınıflandırmaya tabi tutamayacağı da açıktır.

Şunu da hatırlatmakta yarar vardır. Bugün var olan dinlerin kesin bir istatiğinin yapılabilmesi mümkün değildir. Çünkü hâlâ sır perdesi ile örtülü birçok din vardır. Bunun yanı sıra mevcut gruplar içerisinde her dine mensup fertlerin sayısını doğru bir şekilde tespit edebilmek oldukça zordur. Yapılan istatistiklerin hemen hepsi yaklaşık sonuçları verir. Yaklaşık istatistiklerde, bugün (yani kitabın yazıldığı tarih olan 1922 yılında –çev.) toplam 1 milyar 400 milyon tahmin edilen insanların % 8, 33'ü Müslüman, %30'u Hıristiyan, %0,5 Yahudi, % 35'i Budist, %9,5'i Brahman, %16,5'u da Fetişist gösterilmektedir. Bu istatistikte Japonlar ve Çinliler, Budist sınıfına dahil edildiğinden insanlardan çoğunun Buda'ya taptığı zannedilmektedir. Müslümanların gerçek sayısı ise istatistiklerde gösterilen rakamların çok üstündedir. Çünkü henüz (1922 yılı itibariyle –çev.) Asya ve Afrika'daki Müslümanların sayıları tespit edilememiştir.

G- İnsanlık Aleminde Din Fikrinin Kaynağı

DİNLER TARİHİ KURUCULARINDAN "M.Müller"in derin bir inceleme neticesi olarak dini, ruhun bir kuvvesi ve özel bir durumu olarak tanımladığını görmüştük. M. Müller'e göre insan, bu kuvve sayesinde çeşitli isim ve değişik rumuzlarla ebediyeti anlama kabiliyeti kazanır.

M. Müller'in bu tanımı, tapınma fikrinin insanla yaşıt doğuştan gelen bir özellik olduğunu açıklamaktadır. Tarihî incelemeler, medenî, bedevî hatta vahşî insanların hepsinde inanma ve tapınma gibi niteliklerin genel bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Vaktiyle mağaralarda ve taş kovuklarında vahşi bir hayat süren ilkel kabilelerin dahi bu özelliklerden uzaklaşamadıklarını, günümüze kadar intikal eden eserlerden anlamaktayız.

Dinler Tarihi uzmanlarından "Benjamin Constant"ın şu satırları bir gerçeği dile getirmektedir: "Din, insanlık tarihine en fazla hakim olan güçtür. Din duygusu, yaratılışımızın değişmez bir vasfı ve ayrılmaz bir özelliğidir. İnsanın mahiyeti araştırılırken beraberinde "din" fikrinin düşünülmemesi mümkün değildir. Bu fikrin değişik zaman dilimlerinde ve farklı mekanlarda, çeşitli şekillerde doğması ve yayılması neticesinde dinler ortaya çıkmıştır. Varılan bu sonuç, dinsizlik iddiasında bulunanların isyanları ile daha da kuvvetlenmektedir. Dinsizlik, ruhun sahip olduğu bu kuvvete karşı baş kaldırmasından başka bir şey değildir. Bu da tapınma ihtiyacının insanla beraber olduğunu ortaya koymaktadır. Demek ki "din", Voltaire'in ileri sürdüğü gibi insanlığa son-

radan aşılanmış bir yara değil, ruhun fıtri bir özelliğidir."[1]

Doğuştan gelen din fikri, millette sosyal hayatın ihtiyaç ve gereklerine göre doğmuş, her kavmin ve milletin medenileşmesinde temel esas olmuştur. Sosyolojinin din fikrini son derece etkili sosyal bir fonksiyon olarak kabul etmesi buradan hareketle doğmuştur. Tarih, toplu olarak yaşayan sosyal grupların hepsinde bir dinin hakim olduğunu itiraf etmektedir. İnsanlar hiçbir zaman dinsiz bir toplum olmayıp, batıl veya hak, mutlaka bir dine tabi olmuşlar ve ibadet maksadıyla çeşitli tören ve ayinler gerçekleştirmişlerdir. Animistler, Fetişistler, Totemistler, Yıldız ve Ateşperestler bile Tanrı fikrinden hareketle yola çıkıp, tapınma ihtiyacının neticesi olarak birtakım ayinler yapmışlardır. Eski Mısırlıların "Knef, Amun, Fetah"ları, Suriyelilerin "Adanai"leri, İskitlerin "Papee"leri, Yunaniler'in "Jeus"ları, Romalıların "Jüpiter"leri, İbranilerin "Alohim"leri, Keldani ve Asuriler'in "Ma'budu Asur"ve "Ma'budu Bel"leri, İraniler'in "Ahuramazda"ları, Hintlilerin "Vişnu" ve "Siva"ları, Çinlilerin "Ti-Yang", "Şang-Ti", "Şang"ları, eski Perulular'ın "Mankokapac"ları, eski Meksikalıların "Vitzli Putzli"leri din fikrinden hareketle doğmuştur.

Dinler Tarihinde geçmiş dönemlere ait araştırmalara büyük önem veren bazı yazarlar, din fikrinin kaynağını korku ve ümit gibi kavramlara dayandırarak, şu şekilde açıklamışlardır: İlk defa kainatı seyre dalan insan, birtakım olaylarla karşılaşmış, bunların bir kısmı ruhunda tatlı bir zevke sebep olurken, bir kısmı da ruhunda acı bir korku bırakmıştır. Müthiş yıldırımlar, korkunç kasırgalar, insanı dehşete düşüren depremler, önü alınamayan seller, titretici gök gürültüleri insanda korkuya sebep olmuştur. Vahşi hayvanların kükremesi, yıldırımların yakıp yıkması, sellerin çevreyi darmadağın etmesi, insanlar korku saçan karanlıklar içindeyken bunların kainatı titretmesi, demir gibi sağlam vücutların hastalık sebebiyle sararıp solması, dalgaların ahenkli hareketlerle sahilleri kemirmesi... bu korkuyu arttırmış, insanların bu olayların sebebi olarak kendi acizliklerini görmeleri onla-

1 Kur-an'ı Kerim'de ki (Rum Suresi),"İnsanlar Allah'ın kendileri için yarattığı fıtratı muhafaza etsinler. Allah'ın yaratmış olduğu dinde değişiklik yoktur. Ve dosdoğru din odur" ayeti ile "her doğan, İslam fıtratı üzere doğar" hadisi bu gerçeği vurgulamaktadır. (Buhari, Cenaiz 80, **Ahmed b.Hanbel**, II., 310, 346.)

ri dehşete düşürmüştür.

İnsanın bu olaylar karşısında savunmasız ve korunmasız bir varlık olduğunu anlaması, kendisinde mahiyetini anlayamadığı bu kuvvetlere karşı korku ile karışık bir saygı uyanmasına sebep olmuştur. İnsan bu duygunun ortaya çıkmasından sonra, bunların zararlarından korunmak için yalvarmaya, dualar etmeye, küçülüp boyun eğdiğini ortaya koyan, belli aralıklarla tekrarlanan birtakım hareketler yapmaya, hediyeler ve kurbanlar adamaya başlamış, bunun neticesi olarak da dînî ibadet ve ayinler ortaya çıkmıştır.

İnsan, ruhunda cereyan eden bu korkunç olayların yanı sıra, daha düzenli ve devamlı olan birtakım olaylara şahit olmuştur. Geceleri uçsuz bucaksız gökyüzünde milyonlarca yıldızın parıltılarını kendinden geçerek büyük bir hayretle gözleyen insan, güneşin doğuş ve batışını, ayın geçirmiş olduğu safhaları tatlı bir zevkle izlemiştir. Görmüş ki ilkbaharın gelmesiyle birlikte güneşin ısı ve ışığı sayesinde ortalık yeşile bürünmüş. Yere düşen tohumlar filizlenerek gelişip meyve vermiştir. İşte bütün bunlar güneşin ısı ve ışığı, suların ve yağmurların etkisiyle meydana gelmektedir. Fakat sonbahar gelir gelmez bütün bitkiler sararıp solmakta ve daha sonra kuruyup çürümektedir...

Tabiatta daha düzenli olarak cereyan eden bu safhaları izleyen insan, kendisini korkuya sevk eden olayların yanı sıra kendi yararına birtakım işlerin olduğunu farkedince, bunlara karşı samimi duygular beslemeye başlayıp, olaylara ümitle bakar hale gelmiştir. İşte insanın bu ikinci safhada gerçekleşen olaylara beslemiş olduğu sevgi ve ümit aynı ibadet duygusunu uyandırmış, bunun sonucu olarak yine ibadet ve ayinler ortaya çıkmıştır.

Din fikrinin doğuşunu izah etmek için ortaya konan bu tip görüşler gerçekte din fikrinin doğuşunu değil, yayılma şekillerini açıklamaktadır. Çünkü insan ruhunda böyle bir özellik bulunmasaydı, korku ve ümit gibi hallerin etkisi bu derece kuvvetli olmazdı.

Din fikri, sadece "korku" ve "ümit" gibi haller neticesinde ortaya çıkmış olsaydı, insanların ilerleme ve gelişmesi sonucunda tabiat kuvvetlerinin niteliğini öğrenmeleri ile bu fikrin sona er-

mesi gerekirdi. Oysa gerçekleşen olaylar bunun aksini ispatlamaktadır. "Din" kavramını derinlemesine inceleyen "Moris Jastrow", çeşitli görüş ve tenkitlerle dinin doğuştan gelen bir duygu olduğunu ispatlayıp diğer görüş ve iddiaları çürütmüştür.[2]

Tabiat kuvvetleri karşısında ilkel insanlarda uyanan korku ve ümit, bu kuvvetlerin mahiyetini ve son derece düzenli bir şekilde işleyişlerini farkeden kimselerde görülen kendinden geçme duygusu, din fikrini yeniden meydana getirmemiş, doğuştan var olan bir şeyin canlanmasına sebep olmuştur.[3] Sosyal hayatın gerektirdiği durumlar da aynı neticeyi hazırlamıştır. Özetle din fikri, insan ruhunun özel bir durumudur. Bu özellik, değişik gruplarda tabiat kuvvetleri ve sosyal hayatın çeşitli etkileri altında grupların bilgi seviyelerine uygun bir tarzda farklı şekillerde ortaya çıkar. Bu fikir, kendilerine peygamber gelmeyen gruplarda garip bir şekilde kendini göstermiş, birçok efsane, hurafe ve ibadetlerin ortaya çıkmasıyla neticelenmiştir. İlahi vahiy ile kendine tabi olanları aydınlatan peygamberlerin irşadına nail olan kavimler ise gerçek yaratıcıyı tanımış, kendi elleriyle yaptığı ma'budları ve ayinleri terk ederek gerçek yolu bulmuşlardır.

2 Moris Jastrow, **The Study of Religion.** (Dini Araştırma)

3 Kur-an'ı Kerim'de, Hz. İbrahim'in semavi cisimlerin doğuş ve batışlarını dikkatli bir şekilde izleyerek, yaratıcı ve düzene koyan değişmez mutlak bir varlığa ulaştığını açıklayan ayetler, din fikrinin yayılmasını tasvir etmesi itibariyle çok zengindir.

H- İnsanlık İçin Dinin Lüzumu

DİN, toplum içerisinde düzeni sağlaması itibariyle, insanlığın hiçbir zaman ve hiçbir surette kendisinden uzak kalamayacağı bir kurumdur. Dinin lüzumu, birtakım prensipler ve hikmetler içermesi oranında artış gösterir. Filozof "Schopenhauer"a göre "hayat" arzu ve isteklerden meydana gelmiştir. İnsan fizyolojik açıdan bencil bir varlıktır. Fizyolojik olarak bencil duyguların esiri olan insanlar arasında sosyal hayatın meydana gelmesi, bu ortamda güvenlik ve sevginin sağlanabilmesi için yapılması gereken ilk iş, fertler arasındaki bencilliğin, ayrıca bunun neticesi olarak ortaya çıkan alçakça arzu ve haksız saldırıların sınırlanıp engellenmesi gerekir. Fert, kişisel arzularına, nefsani isteklerine hakim olmadığı sürece, sosyal bir hayat yaşayamaz. Yani medeni bir insan olamaz. Fiziki olarak arzu ve isteklerini sınırlayamayan insanlar, zararlı alışkanlık ve ihtiraslarını değiştirecek, bunları kontrol edecek, bencilliğini normal bir şekle getirecek bir koruyucuya muhtaçtır. Bu kuvvet ise ancak "din"dir. Din gücü olmasaydı insanlar arasında ahlaki ve hukuki bağların kurulması mümkün olmazdı.

Din, fertleri temiz duygu ve hareketlerle bir araya getirip, milli duyguyû harekete geçiren bir etken olduğu gibi, toplumların yükselme ve ilerlemelerini sağlayan bir kurumdur. Çünkü gerçek din, ahlaki faziletler ve adaleti tam anlamıyla uygulamaktır.

Ancak, bugünkü felsefeye göre gerçek din, şartlar çerçevesinde hürriyetimizi kullanma işlemidir. Bu görüşe göre ahlak, sadece görevlerden ibaret değil midir? Vazife, herhangi bir iyiliğin ya-

pılması demektir ki bunu yerine getirilmesi fazilet olarak isimlendirilir.

Fazileti gerçekleştirme ve yerleştirme açısından "din" ile "ahlak" bir noktada birleşirler. Din, insanları birtakım görevlerle sorumlu kılması itibariyle, insan hürriyetini yerinde kullanma yollarını belirlemesinin yanı sıra, iyiliği emr, kötülükten men etmek suretiyle fazilet duygusunu aşılamaktadır.

Ahlakın, herhangi bir toplumsal grup için gerekliliği konusunda şüphe olmadığından, gayesi ahlaki erdemleri yerleştirmek, hürriyetin uygun bir şekilde kullanılmasını sağlamaktan ibarettir. İşte dinin gerekliliği de bu şekilde anlaşılmaktadır.

Din, insanlar üzerinde en mükemmel kanunlardan, en disiplinli düzenlerden daha kuvvetli daha etkili bir düzendir. Çünkü kaynağı kutsîdir. Bu sebeple toplumun düzenli bir şekilde korunması için din kadar gerekli olan bir etken yoktur ve olamaz: Dinin koruma özelliği hiçbir zaman insandan ayrılmayıp, her nerede ve ne zaman olursa onu daima gözetimi altında bulundurur. Bu sistem, vicdanlara kuvvetli bir şekilde etki etmesi sebebiyle, insanı gizli ve aleni her türlü kötülüklerden alıkoyacağı gibi, her türlü iyiliğe de sevk eder. Oysa hiçbir kanun, hiçbir düzen, insanı bu sonuca götüremez. İnsanın tabiatında bencillik vardır. Fırsatını bulup da, kanun ve korumanın gözetiminden uzak kaldığını hissettiğinde, bencilliğinin gerektirdiği şekilde hareket etmekte tereddüt etmez. Bu konumda insanı kötülüklerden alıkoyacak etken ise sadece ve sadece din gücüdür.

Din, ilahi bilginin gizli ve açık olarak her nesnede ortaya çıktığını insana öğretir ve bu şekliyle insanın kuvvetli bir iradeye sahip olmasına neden olur. Dini yaşayan insan, inancının neticesi olarak ortaya çıkan bu irade ile bencillik, hırs ve isteklerini engellemesinin yanı sıra, sorumluluğun bilincine varan, kötülüklerden sakınıp, iyilik yapmayı alışkanlık haline getiren bir kişi olur. İşte, dini, hayatının her anında yaşayan insanlar, son derece kuvvetli bir irade ve karakter sahibi olduklarından ahlaki özellikler daha sağlam ve sıkça görülür. Her zaman ve her yerde dindar insanların meydana getirdiği topluluklarda sürekli ve düzenli bir disiplin göze çarpar. Felsefe bilginlerinden "Alexy Bertran" pek

çok kişinin sahip olduğu iman ve ahlak ile ilgili konularda güvenilir bir kaynaktır. Bu hususta şüphe yoktur. "Dînî ahlakın, aynı zamanda Ahlak Felsefesi olduğu şüphesizdir" ifadesiyle bu gerçeği dile getirmiştir.

İnsanoğlu için dînî ahlakın büyük bir önemi vardır. Bir milletin ahlakî yaşantısını yitirmesinden daha kötü bir şey yoktur demekle, isabetli bir sonucuna varılmış olunur.

Meşhur İngiliz alimi "Herbert Spencer", ahlaki nitelikteki emirler, düne göre bugün geçerliliklerini ve yaptırım gücünü kaybetmektedirler. "Dini ahlakın bu şekilde inişe geçmesi ve yok olması kadar kötü bir şey yoktur" diyerek şikayetini dile getirmesinde çok haklıdır.

Maddi olarak ilerlemenin esas kabul edildiği günümüzde, sadece dinin değil ahlakın dahi gereksizliğini savunan bazı kendini bilmezlerin yanı sıra, ahlaki özelliklerden yoksun bir topluluğun çöküşe mahkum olduğunu bilenler arasında da, toplumda düzeni sağlayacak esasları vicdana yükleyip, dinden uzaklaştırmak isteyenler görülmektedir. Dînî ahlakın gücünü ve önemini kaybetmesini büyük bir felaket olarak nitelendiren "Spencer" bile bu durumu düzeltmek amacıyla yeni bir ahlak sistemi kurma yoluna gitmiştir. Fakat bu şekildeki bir ahlak sistemi, mukaddes delillere dayanan dînî ahlak kadar çevresindekilere hükmedebilme özelliği taşıyabilir mi? Bunun imkansız olduğu "Spencer"in bu yoldaki girişiminin, sonuçsuz kalmasıyla anlaşılmıştır.

Sadece vicdan üzerine kurulu bir ahlakın niteliklerini anlayabilmek için önce vicdanın ne olduğunun araştırılması gerekir: "Felsefe Sözlüğü" yazarı "Edmond Goblot", vicdanı "iyi ve kötüyü birbirinden ayırdetme gücüdür" diyerek tarif etmektedir. İyi ve kötüyü tarif etme gücünden ibaret olan vicdan üzerine ahlakı yerleştirmek isteyenler, görüşlerini; "Biz, bir işin ahlakı değerini anlayabilecek tabii bir güce sahip olmasaydık hiçbir şekilde ahlak kavramı ortaya çıkmazdı.

Bir işin ahlakî veya ahlak dışı bir hareket olduğunu anlamak, duyumlarla ilgili bir şey değildir. Aksine bu bir vicdan işidir. İyi-yi kötüden ayırdetmede "şuur" bir şahit (görgü tanığı), "vicdan" ise bu konuda hüküm verendir. İster acı çekilsin, ister olaylardan

hoşnut olunsun, insan şerefinin yükselmesi veya alçalması tamamen vicdanına bağlıdır. Akıl, "sağduyu" şeklinde tecelli ederek doğru ve yanlış hakkında hüküm verdiği gibi, "vicdan" ismi altında da "iyi" ve "kötü" hakkında hüküm verir. Yani "vicdan" ile "pratik akıl" aynı şeylerdir" diyerek desteklemektedirler.

Vicdan kavramını, pratik akıl şeklinde yorumlayan bu düşünce, "İnsanın dînî akıldır. Aklı olmayanın dînî yoktur" anlamındaki hadis-i şerifi doğrulamaktadır.[1] İyiyi kötüden ayırmada şuur bir şahit, vicdan da bir hakim olduğuna göre bu hakimin mukaddes sayılan kurallar ışığında hüküm vermesi gerekmez mi? İşte bu mukaddes kanun da, hayrı ve şerri, helal ve haramı, rezalet ve fazileti belirleyen "din"den başka bir şey değildir.

Ahlak ile ilgili konularda araştırma yapan alimlerin açıklamalarına göre vicdanın fonksiyonu oldukça fazladır: Vicdan hem kuralları idrak eder hem de bunları uygular. Vicdanın kuralları anlama noktasında hataya düşmediği varsayılırsa da uygulama alanında hataya düşme oranının yüksek olduğu şüphesizdir. Bu durum kişiler üzerinde gözlemlenebilmektedir. Aşırı hırs ve çıkarcılık fikrini aşılamaya çalışan her safsata, vicdanın pratik alandaki görevini güçleştirmektedir. En mükemmel bir şekilde yaratılmış olan insan, fıtratından gelen bazı etkenlerin kendini yönlendirmesiyle vahşi bir canavar seviyesine inebilmektedir. Filozof "Leibnitz"in; "şayet geometri de bizim çıkar ve arzularımıza, ahlak kadar müdahalede bulunsaydı "Öklid" ve "Arşimed"in delillere rağmen onu da reddeder, geometri hayal ürünü ve yanlış kıyaslardan meydana gelmiştir, derdik" sözü büyük bir gerçeği dile getirmektedir. Öyleyse hayır, şer kavramlarına ve birtakım konulara uyarak hareketlerimizi gerçekleştirme noktasında "pratik akla" yani "vicdan"a yol gösterecek bir rehbere ihtiyaç vardır. Çünkü vicdan şaşırmaya mahkumdur. Bu rehberin tam bir otorite olması için mukaddes bir kaynağa bağlı olması gerekir. Böyle olmadığı taktirde vicdan, kendisini şaşırtan etkenlere, şahsi arzu ve bencilce duygularına hükmedemez. Bundan da net bir şekilde anlaşılmaktadır ki bu rehber "din"den başka bir şey olamaz.

1 Kişinin dînî aklıdır. Aklı olmayanın dînî yoktur. (Hadisi Şerif, bu lafızla muteber hadis kitaplarında bulunamamıştır)

Vicdan üzerine kurulacak bir ahlakın bile "din"in yardım ve rehberliği olmadan geçerliliği söz konusu değildir. Hiçbir dine bağlı olmadıklarını ileri sürdükleri halde, ahlaki faziletlere özen gösteren inkarcıların varlığı bu iddiayı çürütemez. Çünkü sosyoloji ilminin ortaya koyduğu verilerden hareketle insan, içinde bulunduğu toplumun terbiyesi altında yetiştiğinden, farkında olmadan o toplumun sosyal kurallarına uyum sağlar ve bunlardan uzaklaşamaz. Ahlaklı görünüp de dînî kabul etmeyenler, uzun yıllar dînî terbiye ile yaşayıp, dînî açıklamaların etkisinde kalmış toplumlarda büyümüşlerdir. Bu toplumların terbiyesini alarak, iyi ve kötü hakkındaki ilkeleri şuursuz bir şekilde benimsemişlerdir. Onlarda görülen ahlaki nitelikler çevrenin etkisiyle ortaya çıkmış olup, dinsiz bir toplumda yetişselerdi, yamyamlarda ahlaki özellikler görülmediği gibi, bunlarda da eserine rastlanmazdı.

İnsan toplumu, birtakım ilişkilerin bir araya geldiği bir uzva benzer. Bu ilişkileri düzenleyen temel nokta ise ahlak kurallarıdır. Düzenli bir toplumun meydana gelmesi bu ahlak kurallarına riayet etmekle mümkün olur. Tüm toplumu bu kurallara itaat etmeye sevk eden sebepler ise kuralların yaptırım gücüdür. İnsan haklarıyla alakalı bu ilişkilerin temelinde yaralan ahlak kurallarının tabii ve sosyal açıdan yaptırımlarının nelere dayandığının araştırılması gerekir. Dine gereken önemi göstermeyenler ve din kavramının yer almadığı bir toplumda ahlak kurallarının geçerli olacağını ileri sürenlerin sadece ahlak kurallarının yaptırım gücüne dayanmaları, dinin gerekliliğini ve önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Dinin toplumlar için sosyal bir zorunluluk olmadığını savunanlar vardır. Dinsiz bir toplumda (da) tamamen ahlak kuralları hakim olabileceği gibi, bu kurallar sayesinde toplum din olmadan da düzenli bir hayat sürebilir. Çünkü ahlak kurallarının uygulanması veya terk edilmesi halinde, karşılığını mükafat ya da ceza olarak verebilecek tabii ve sosyal nitelikler arz eden üç çeşit yaptırım gücü ortaya çıkar.

Bunların ilki "vicdan"dır ki yaptığımız bir iş neticesinde hissettiğimiz haz alma duygusu ve yapmış olduğumuz hatalar sonucundaki pişmanlık duyguları ahlak kurallarının vicdani yaptırımlarıdır!..

Acaba bu iddialarda gerçeklik payı var mıdır? Din duygusundan uzak, çocukluğunda bu şekilde bir terbiye almayan kişide hoşlanma ve pişmanlık duyguları görülebilir mi? Görüldüğünü varsaysak bile, bu duygular ahlak kurallarının tesirli ve sürekli olabilmesi için yeterli midir? Din duygusundan yoksun olan kişilerde ahlaki bir beğeni ve pişmanlık hissinin olamayacağını, vahşilerin hareketleri yeterince açıklamaktadır. İnsan eti yemekten son derece hoşlanan bir "yamyam"da ahlakın haz alma ve pişmanlık duygularını aramak biraz tuhaf olmaz mı? Bunun sonucunda bu alandaki alimlerin büyük bir kısmı "ilkel milletlerde ahlak yoktur" hükmünü vermişlerdir. Farz edelim ki günümüz gelişmiş ülkelerinde ahlakın gitgide azalmasından dolayı medeni bir topluma mensup olup, dînî olmayan kişilerde vicdani bir pişmanlık ve haz alma duygusu hasıl olsun. Bu beğeni ve pişmanlığın, o fertlerin dindar ve medeni bir toplum arasında terbiye görmüş olmalarından kaynaklanmadığına dair bir delil olabilir mi? Daha da ileri giderek, bütün imkansızlıkları da göz önünde bulundurarak bu şekilde bir delil ileri sürülebileceğini kabul etsek bile bu pişmanlık ve takdir duygusunun ahlak kurallarının tamamını uygulamak ve korumak için yeterli olmayacağı şüphesizdir. Çünkü pişmanlık herkesin duygusallığı nispetinde değişiklik arz ettiğinden, işlenilen suçla paralellik arz etmez.

Medeni toplumlarda oldukça büyük bir suçu, ufacık bir kabahatten farklı görmeyen insan tipleriyle karşılaşabiliyoruz. Öyle de utangaç ve vicdan sahibi kişiler vardır ki, bunlar da ufak bir hatayı, büyük bir suç derecesinde tehlikeli görürler. Pişmanlık duygusu, günah işlemeyi alışkanlık haline getiren insanlarda sürekli azalmaktadır. Hatta işlenilen bir günahtan pişmanlık duymak şöyle dursun, onu bir zevk aracı kabul eden anlaşılması güç insanlar vardır. Aslında insan ilk etapta küçük olarak kabul edilen hataları yapa yapa sonuçta, vicdan azabı ve pişmanlık duyamayacağı bir hale gelmektedir...

Demek ki, din duygusundan yoksun olan kişilerde vicdani rahatlık ve pişmanlık hissi, ahlaki kurallar için hiçbir zaman yeterince yaptırım gücüne sahip olamamaktadır. Vicdanın yaptırım gücüne sahip olabilmesi için, dinin etkisi altında bulunmasına ve bu etki ile daima kontrol ve ikaz edilmesine kesin bir şekilde ih-

tiyaç vardır.

Ahlaki kuralların uygulanmasında ikinci etken olarak gösterilen "tabiat" hakkında şöyle denilmektedir: "Fazilet ve rezaletler sonucu ortaya çıkan tabii haller, ahlak kuralları için kuvvetli etkenlerdir. Çünkü, "tabiat" kurallarına karşı meydana gelen her türlü saldırıyı cezasız bırakmaz. Bu sebeple, yüz kızartıcı suçları işleyenler bir gün tabiatın sillesine maruz kalıp yok olup giderler. Bunların başlarına gelen şeyler diğer insanlar için ibret alınabilecek bir ders olur. Bu sayede toplum içinde din olmadan ahlak kurallarına riayet etme sorumluluğu yerleşir...."

Evet, tabiat, kendi kanunlarına karşı meydana gelen her türlü saldırıyı cezalandırır, kurallarını bozanlardan şiddetle öç alır. Fakat, tabiatın ahlak karşısında korkusuzca ileri sürdüğü kurallar, ahlak kanunları olmayıp, tabiat kanunlarıdır. Bir insan yerçekimi kanununu hiçe sayarak hızla giden bir şimendiferden atlarsa, düşer ve parça parça olur. Suyun kaldırma gücünü dikkate almadan denize atlarsa boğulur. "Etki, tepki doğurur kanununa rağmen kafasını şiddetle taşa çarparsa beyni patlar." Yerçekimi kanununu hiçe sayarak kendini yüksek bir yerden bırakırsa düşer düşmez ölür.

Oysa, ahlak kurallarını hiçe sayanlara karşı tabiat ilgisizdir. Ebeveynine saygılı davranmayan, evinin önündeki fakir açlıktan can çekişirken, midesini en lezzetli yemeklerle doyuran kişilerden tabiatın intikam aldığı görülmüş şey değildir. Gerçi aşırı derecede ayyaş olanların alkolik olarak ölüp gittikleri görülmektedir. Fakat ölçüyü kaçırmayan bünyesi sağlam olan ayyaşlar alkoliklere oranla daha fazla değil midir? Bütün bunlardan şu sonuca varabiliriz. "Din" dikkate alınmadığı takdirde ahlak kuralları için ileri sürülen bu ikinci etkenin herhangi bir değeri yoktur.

Ahlaki kuralların uygulanmasında "toplum" üçüncü etken olarak gösterilmektedir. Bir toplumda ahlak kurallarına riayet edenler (uyanlar) toplum tarafından ödüllendirilir, buna karşılık o kuralları ihlal edenler birtakım cezalarla karşı karşıya kalırlar. Bu sebeple her fert ahlak kurallarını uygulamaya mecburdur. Acaba ortaya atılan bu görüş toplumda cereyan eden olaylarla uygunluk arz eder mi? Toplumları incelediğimiz zaman hiçbir

toplumun bu tip olaylara ödül ve ceza ile karşılık vermediğini görüyoruz. Belki kendini korumakla yetinmektedir. Bugün Avrupa medeni toplumunda kabul edilmiş hukuk felsefesine göre; ahlaki görevler, dışarıda bir güç ile desteklenemeyerek, her kişinin kendi seçimine bırakılıp, saygı gösterilmesi istenmiştir. Kâbus haline getirilen kural şudur: "İnsan, kendine ve çevresindekilere karşı ahlaki görevlerini yerine getirirken toplumun zorlamasına maruz kalamaz. Her toplum, fertlerini ahlakî görevleri yerine getirmede serbest bırakmıştır. Bu konuda yapılan bir müdahale, kişinin hürriyetini kısıtlamaktadır..."[2]

Hukuk bilginlerine göre, bir kişinin kendine karşı yerine getirmesi gereken ahlakî görevlerini kısıtlamak, onun hürriyetine müdahale etmek olacağı gibi, bunun yanı sıra çevresindekilere karşı ahlaki görevlerine de müdahale etmek doğru değildir. İnsanın kişisel gayretleriyle elde ettiği mutluluk, içinde yaşadığı toplum sayesinde olur. Bu sebeple gördüğü iyiliğe karşı, yaşadığı toplumda yardıma muhtaç insanlara yardım etmesi gerekir. Fakat insanın yapacağı ilk iş, kendi şahsi güçlerini ortaya çıkarmak olduğundan, hiçbir zaman başkalarına yardım etmeye zorlanamaz. Zorlandığı takdirde bu yardım, hayır işi olmaktan uzaklaşır ve ahlakî bir değeri kalmaz. Bu da göstermektedir ki, ahlakî olan bir vazife hakkında toplumun hiçbir söz hakkı yoktur. Pratikte de her yerde bunun bu şekilde olduğu görülmektedir. Medenî toplumlarda, saygısız bir çocuğun, sadakatsiz (vefasız) bir dostun, alenî olarak işlenmeyen bir kötülüğün cezalandırıldığı görülmemektedir.

Toplumsal kurallar, hukuki olan işlerde geçerli olmaktadır. Bu konuda toplumsal kurallar bir ağa benzer. Becerikli olanlar bu ağdan kolayca kurtulabilirler. İşini uyduran canilerin mahkemelerde aklandığı, bir o kadar günahsız kişilerin ise mahkum oldukları anlaşılıyor. Bir bakıma bu olanlar gayet doğaldır. Çünkü, toplum ancak göz önünde meydana gelen cinayetlere engel olup, cezalandırabilir. Oysa çoğu cinayetler, polis ve zabıtanın göreme-

2 Bir kişinin, intihar girişiminde bulunan birinin intiharına engel olması gibi bazı durumlarda olaya karışmasına izin verilmiştir. Fakat bu izin, intihar girişiminde bulunan kişinin hürriyetine tam anlamıyla sahip olmaması durumunda geçerlidir. Bu açıklamaya göre intihar eyleminin engellenmesi ile buna girişen kişinin hürriyeti engellenmiş olmaz.

yeceği yerlerde meydana gelir. Geçerliliği bu derece az olan bir yaptırım gücüne dayanarak, toplumda ahlak kuralları nasıl sistemli hale getirilebilir?!...

Ahlak kurallarının etkin olmasında kamuoyunun hakim olduğunu ileri süren görüş de diğeri kadar temelsizdir. Çünkü, genel prensiplerin becerikli ve genç insanlar tarafından saptırılarak, hedeflerinden çıkarıldığını görürken, bu şekildeki bir iddiaya hakettiği değer verilemez. Bunun yanı sıra gizli yapılan iyilikler hakkında kamuoyunun yargıda bulunabilmesi mümkün değildir. Bilindiği gibi en makbul iyilik, gizli yapılandır. Genelde kötülükler gizli yapılırlar. Hal böyle olunca kamuoyunun bunlardan haberi olmaz. Aslında göz kamaştırıcı bir güzelliğe bürünen rezilliklerden, her zaman ve her yerde kamuoyu haberdar değil mi? Aldatmada üstüne olmayan kötülüklerin halk nezdinde hile ve dolandırıcılıkta yüksek makamlarda bulundukları her gün görüp işittiğimiz şeyler değil mi? Demek ki kamuoyu bu konularda genellikle hataya düşer ve düşürür. Bu sebeple ahlak kuralları için yaptırım gücüne sahip olabilmesi mümkün değildir.

İşte bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki; ahlak kurallarının toplumda tam anlamıyla yerleşebilmesi ve toplum düzeninin korunabilmesi için yaptırım gücünün mukaddes bir kaynağa dayanan "din" olması gerekir. Zamanında "Eflatun"un yüksek sesle ilan edip benimsediği, "Voltaire"in zorunlu olarak kabul ettiği, merhamet eden ve intikam alan bir Allah'ın varlığına inanmaktan başka bir yol yoktur.

"Herbert Spencer"'in şu görüşü bu konuda oldukça yardımcı olmaktadır: "İlmin ilerlemesi şunu açık bir şekilde de gösteriyor ki; hakikatini anlayamadığımız ve anlayamayacağımız mutlak bir varlık vardır. Başlangıcını ve sonunu düşünemediğimiz bu ebedi güç her yerde kendini göstermekte olup, her şey onun emriyle meydana gelmektedir."[3]

Din kavramının yer almadığı bir toplumda ortaya çıkan sonuçları dikkate almak, insanı, dinin sosyal bir gereklilik olduğunu itiraf etmeye mecbur kılar. Dinsizlik önce ahlak, beraberinde de hukuk fikrinin ortadan kalkmasına sebep olur. Din olmadığı

3 Herbert Spencer, Les principes de la Sociologie. (Sosyolojinin Prensipleri)

takdirde, ahlak için yaptırım gücü kalktığından her türlü kötülüğün yayılıp genişlemesine, dolayısıyla ahlak fikrinin ortadan kalkmasına ve toplumun çöküp dağılmasına sebep olur. Dinsizlik aynı zamanda hukuk fikrini de yok eder. Çünkü, bütün kanunların temeli hukuk fikridir. "Hak" ise ahlaki bakımdan insanlarca korunması gereken insani bir fiildir. Hakka uyulmadığı taktirde zor kullanma caiz olur. Bu da hukuk fikrinin ahlakın temellerine dayandığını bize göstermektedir. Hiç kimsenin "adalet"in üstün nitelikli bir hareket olduğu için kutsal kabul edildiğinde tereddüdü yoktur. Demek ki ahlak yok olduğu taktirde ona dayanan hukuk fikri ve bütün kanunlar yıkılıp gidecektir. Diğer bir tabirle kutsal değerlerini kaybedip, iskelet halini alacaklardır. Böyle bir sonucun ise toplum ve hürriyet fikirlerini tamamen söndüreceği şüphesizdir.

Üçüncü olarak dinsizlik, toplumların yıkılmasına sebep olur. Çünkü topluluk, fertleri arasında ahlaki dayanışma bulunan bir zümre demektir. Bu dayanışma toplumu meydana getiren fertlerin inanç ve duygularının ortak olmasıyla meydana gelir. Din mefhumu ortadan kalkınca doğal olarak bu dayanışma da yok olur.

Dinsizlik, birlik olan insanlar arasında yeni bir sosyal yardımlaşma meydana getiremez mi? Bu soruya tereddüt etmeden "hayır" cevabını verebiliriz. Çünkü, dinin korumasından mahrum olan bir kişi, sadece fiziki arzuların esiri olacağından doğal olarak hareketlerine bencillik duygusu yön verecektir. Oysa bencillik, toplumun temel taşını meydana getiren diğer gâmlığın (özverinin) zıddıdır. İşte bu sebeple sadece dinsiz kişilerden meydana gelen bir toplumun devam edebilmesi mümkün değildir. Dinsizlik toplum için büyük bir felaket olduğu gibi fertler için de büyük bir beladır. Bedensel arzuların esiri olan insana hayatı sevdiren, ona mutlu olmayı ümit ettiren etken "din"dir. Bu kaynağın sağlamış olduğu nimetlerden yoksun olan bir kişi, maddi yaşantısında mutlu olmak için gerekli olan şeyleri elde etse de yine talihsizdir. Çünkü, hayata lezzet katan ve mutluluk kaynağı olan bu maddî duygular, maneviyattan yoksun olup, hayatından manevi olarak bir zevk almaz. Böyle bir kişi gerçek hayatta maddi bir zarara uğradığı zaman hayatına son vermekten başka teselli

kaynağı ve kurtuluş ümidi bulamaz. Uğramış olduğu zararlar maddi zararlarsa hayatında mutlu olamaz. Maddi zevklerden çok çabuk sıkılacağından, hayatı daima can sıkıntısı ile geçer. Özellikle ihtiyarlık dönemlerinde hayatı kendine zehir olur. Ya intihar eder, ya da ıstırap içinde cehennemî bir hayat yaşamaya mecbur kalır. Bu dinsiz, bunların yanı sıra bir de fakir ise hem kendisi hem de yaşadığı toplum için bela olur: Ümit ve teselliden yoksun olduğundan hayatın acı ve ihtiyaçları karşısında başvurabileceği tek çare ya intihar ya da cinayettir. (Dinsizlerin özellikle dindar toplumlar arasında ortaya çıkması büyük bir felakettir.) Dinden uzak olan bir kişinin nazarında toplumun kıymet verdiği şefkat, fazilet, iyilikseverlik, insaf ve insaniyet gibi kavramların hiç bir kıymet ve anlamı yoktur. Çünkü, dinin özü olan bütün ahlaki özellikler ve esaslar kendince bir hiçtir, asılsızdır. Dinsiz, olsa olsa tabiat kanunlarını tanır. Tabiatta ise rekabet, mücadele ve kavgadan (öldürmekten) başka bir şey yoktur. Canlılar dünyasında kuvvetli olan daima zayıfı ezer. Her hayvan, her bitki, kendi hayatını diğerlerinin yok olması esası üzerine kuruyor. Hayatlarını devam ettirebilenler diğerlerinin yerini alır. Özetle tabiat, ferdî yaşantıdan başka bir şeye hizmet etmez.

Tabiatı kendine rehber olarak kabul eden dinsizlerde, zaruri olarak toplumsal ülkü yerine ferdiyetçilik ön plana çıkar. Bu da insanın aşağılık bir hayvan derecesine inmesinden başka bir şey değildir.

Bu nokta göz önünde bulundurulursa, dinsiz bir anarşistin bir bomba ile bir anda binlerce kişiyi öldürürken, zerre kadar vicdan azabı duymamasının sebebi kolaylıkla anlaşılır.

Dinsizlik sadece fert ve toplum açısından değil, aileyi de felâkete sürükleyen bir etkendir. Dinsiz bir kişinin ailesine bağlılığı menfaat icabıdır. Bu menfaat sarsıldığı veya daha kârlı bir menfaat ile karşılaşıldığı zaman, aile bağlarının kopması gayet doğaldır.

Bütün bunlar göstermektedir ki insanlığı bu gibi çöküntü ve kopmalardan kurtaracak olan tek etken "din"dir. Dinin sosyal hayattan kaynaklanan bir ihtiyaç olduğu, insanların din olmadan bir toplum halinde yaşamalarının mümkün olmadığı gerçeği Fransız ihtilâli neticesinde ortaya çıkan durumlarla ile daha iyi

anlaşılmıştır. Papazların aşırılıklarına karşı çıkan ihtilalciler, bir taraftan Hıristiyanlığı yok sayarken diğer taraftan önce **"mezheb-i hak"** daha sonra da **"mezheb-i vücudu a'zam"** isimleri altında birtakım dinler ortaya çıkarmış bununla birlikte sonuçta yine Hıristiyanlığa dönmüşlerdir. "Heber" gibi tamamen din aleyhtarı olan ihtilâlcilerin, Hıristiyanlık yerine **"mezheb-i hak" (hak din)** ismiyle yeni bir din getirmeleri zarureti, sosyal ve ruhi baskıların etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Hıristiyanlığa getirilen bu yeni şekil, asrımızdaki ilimle uğraşan beyinleri tatminde yetersiz kalınca, vicdanların din ihtiyacını karşılamak ve toplumların düzenli bir şekilde devam edebilmesini sağlamak amacıyla, bazı düşünürler tarafından **"din-i tabii"** (doğal din) veya **"din-i akl"** (akıl dini) ismiyle yeni bir din ortaya konulması da insan toplumunun dinsiz olamayacağı ve bunun da sosyal hayatın bir gerekliliği olduğu fikrine dayanmaktadır. Esasen "din" fikrinin ortadan kalktığı gün insan toplumunun çözülerek amansız ve sonu belli olmayan bir felakete sürükleneceği şüphesizdir. Din, gerek fertlerin, gerek ailenin ve gerekse toplumun mutluluğu açısından insanoğlu için kaçınılmaz bir gerçek olup, son derece gerekli olan sosyal bir kurumdur.

I- Dinler Tarihinde Kullanılan Bazı Kavramlar

DİNLER TARİHİ ve **DİN** felsefesinde "teizm", "ateizm", "monoteizm", "politeizm", "henoteizm" gibi oldukça sık karşılaşılan bazı özel tabirler vardır. Bu tabirlerin Dinler Tarihi veya din felsefesinde kullanılmış olmalarının yanı sıra ıstılahi anlamları arasında birtakım farklar vardır: Kaynakları ve her iki ilimdeki ıstılahi anlamları bilinmedikçe, birbirine karışma ihtimali olduğundan, başlangıçta bunlara açıklık getirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu tabirlerle felsefe tarihinde felsefi bir ekol kastedilirken, Dinler Tarihinde ise bunun aksine dînî bir yol kastedilmektedir.

1- TEİZM

Yunanca "Allah" anlamına gelen "Teus" lafzından türemiş olan "teizm" tabirinin sözlük anlamı, ulûhiyyet (Tanrı'nın)in varlığına inanmaktır. Kelâm kitaplarımızda Allah'ın varlığına inanmış olanlara "Teist" denilmesinden hareketle "teizm"in karşılığı olarak "İlâhiyye" tabirini kullanabiliriz.

Teizm, sıradan bir Tanrı'nın varlığını kabul etmek anlamında kullanıldığı taktirde, "her şey Allah'tır" inancını benimseyen "panteizm", birçok ilâh kabul eden "Politeizm" "hayır" ve "şer", "ruh" ve "madde" gibi iki prensip tanıyan "düalizm" ile kâinattan farklı ve yüce bir ilâha inanmak olan "monoteizm" sistemlerinin hepsini içine alır. Çünkü bu dört sistemin her birinde bu çeşit bir Tanrının varlığı kabul edilmiştir.

Oysa "teizm"in sözlük anlamı bu kadar kapsamlı olmasına rağmen felsefedeki kullanılışı, bunun tersi bir anlama sahip olup daha dar ve kesindir. Bu lafzın felsefedeki terim anlamı; "kainattan ayrı, yüce, emreden ve her şeyi bilen bir ilâhın varlığını kabul eden bir sistem" demektir. Gerçek anlamda "teizm" de budur. Çünkü vücudiyye (panteizm) ekolünde Allah kâinatla iç içe olarak düşünüldüğünden ilim, irade, hikmet... gibi Allah'ın sıfatları ihmal edilmiştir. Halbuki sübuti sıfatları dikkate almadan bir Allah'ın varlığına inananların, gerçek anlamda Allah'a inananlar olarak kabul edilebilmeleri mümkün değildir. Politeizm ve düalizm sistemlerinde ise Tanrının birliği inkâr edilerek, sonsuzluk fikri sarsılmış, yaratıcının kendisi yaratılmışlar seviyesine indirilmiştir. Bu sebeple bu iki sisteme tabi olanlar gerçek teistlerden sayılmazlar. Teizmin ıstılahi anlamına göre gerçek teistler ancak monoteistlerdir.

Avrupalıların "teist" kelimesinin karşılığı olarak bir de "deizm" tabirini kullandıklarını görüyoruz. Bu tabirde, "Allah" manasına gelen "Deus" lafzından türemiş olup teizm gibi ateizmin karşılığı olarak kullanılmıştır. Yani bir ilâhın varlığını kabul eden sistemin adıdır. Fakat dilimize "teizm" şeklinde çevrilen bu iki tabir arasında önemli bir fark vardır. Deizm sadece felsefi delillere dayanan bir inanç şeklidir. Bunda vahiy ve ilham dikkate alınmaz. Deistler, bir ilâhın varlığını kabul etmekle birlikte, çoğunlukla hikmet ve tanrının lûtfu ile irade ve ilâhi takdiri, diğer bir tabirle Allah'ın insanın fiillerine müdahalesini reddeder.

Kant'a göre "teizm" ile "deizm" arasındaki fark daha önemlidir. Ona göre "Teizm" kâinatın yaratıcısı olarak mürid ve hâkim bir Allah'a inanmaktır. "Deizm" ise; eşyanın başlangıcı olarak, maddenin dışında, tabiat olaylarının anlaşılamayan bir sebebi olarak, sonsuz bir kuvvetin varlığını kabul etmektir. Kant'ın bu tanımına göre "deizm" "materyalizm" ekolünün özel bir şeklinden başka bir şey değildir.

"Deizm" tabirine ilk ve ortaçağ boyunca, Avrupa düşünürleri tarafından felsefi olmayıp, dînî bir anlam yüklenilmiş bu da Hz. İsa'nın ulûhiyetini inkâr eden "Arius"[1] ve "Socin" taraftarlarının

mezheplerine atfedilmiştir.[2] Daha sonra "deizm"in kullanımı da değişmiş, tabii dinin esaslarından başka bir şey kabul etmeyenlere yani sadece ilâhi varlık ile ruhun bekâsını savunanlara atf edilmiştir. "Clarke" "Traite de l'existance et les atributs de Diev"(Allah'ın Varlığı ve Sıfatları) isimli eserinde deizmi aşağıdaki gibi dört gruba ayırmıştır.

1. İnsanın fiilleri ile, bu alemde meydana gelen olay ve durumlara karşı ilgisiz, hikmet ve inayet sıfatlarından arınmış bir ilahın varlığını kabul edenler. Bu sınıfta yer alan deistlere göre "Allah akıl sahibi bir muharriktir". Kâinatı "Kaos"dan kurtardıktan sonra kendi haline ve kendine mahsus prensiplerine terk etmiştir.

2. Tanrının varlığına ve kâinatı yarattığına inandıktan sonra, kâinatı kendi ilim ve hikmetiyle idare ettiğine, tabiat olaylarının tümüne hareket kabiliyeti verdiğini kabul edenler. Bu inanca sahip olanlar, insanlar tarafından yapılmış kanunların tek kaynağının, mükellefiyet ve liyakat ile alakalı olan insan düşüncelerinin olduğunu ayrıca, fiil ve hareketlerin, güzellik ve çirkinliğin bun-

1 Arius, Hıristiyan dünyada bir mezhebin kurucusudur. M.270'de "Cyrenaique"de, diğer bir rivayete göre İskenderiye'de doğmuştur. "Arius" M.312'den itibaren mezhebini yaymaya başlamıştır. Zamanında hızla yayılan bu mezheb, Hıristiyanlık'ın "teslis" inancını yıkarak "baba" ile "kutsal ruhun" aynı cevherden olduklarını iddia etmekle kalmayıp, ruhun uluhiyyetini inkar ederek Hz. İsa'nın yaratılmış olduğuna inanıyorlardı. "Arius"un bu mezhebi İskenderiye'de birtakım çatışmalara sebep olmuş, sonunda 325'de "İznik" (Nicee)'de toplanan bir konsil, Arius ve taraftarlarını sürgüne mahkum etmiştir. İmparator "Konstantin" daha sonra kendisini İstanbul'a çağırmış ise de, bir müddet sonra papazlar tarafından zehirlenmiştir. Arius mezhebi sonraları özellikle imparator **"Constance"** zamanında son derece yayılmıştır. İmparator "Theodose" zamanında ise aksine bu mezhep erbabı dağıtılmıştır.

2 "Socin"de Hıristiyanlık aleminde Arius mezhebine benzer bir mezhebin kurucusudur. M.1525'de "Sienne"de doğmuş, 1546'dan itibaren "Vicences"de Hz. İsa'nın uluhiyyeti ile teslis inancına karşı isyan etmiştir. Fakat papazların hücumu üzerine iki sene sonra buradan kaçmaya mecbur olup, İsviçre ve Almanya'ya sığınmıştır. 1557'de Polonya'ya giderek mezhebini yayma işlemine orada devam etmiştir. Daha sonra tekrar İsviçre'ye dönüp, 1562'de "Zürih"de ölmüştür. Mezhebi kendisinden sonra yeğeni "Fausto" tarafından genişletilerek daha fazla yayılmıştır. "Socin"in mezhebi, teslisi, Hz.İsa'nın uluhiyyetini, kaza, kader ve mağfireti inkar etmekteydi. Bu mezhep en fazla Polonya'da rağbet görmüştür. Fakat M.1658'de bu mezhep müntesiblerinin tamamı Polonya'dan çıkarılmıştır. Daha sonra bunlar Transilvanya, Macaristan, Hollanda ve İngiltere'ye dağılıp çalışmalarını buralarda sürdürmüşlerdir. Bugün kuzeydeki birlesmis cumhuriyetler sınırları dahilinde bu mezhebe mensup olan pek çok kişi vardır.

larla takdir edileceğini açıklamak suretiyle, ahlâkın temellerini ve ahiret inancını yıkmışlardır.

3. Tanrının varlığını, vazife fikrini, hikmet ve inayet inancını kabul edip, ahiretteki mükâfat ve cezayı reddedenler.

4. Tanrının varlığını, ahirete imanla birlikte tabii dinin bütün gerçeklerini kabul edip, otorite, vahiy ve ilham prensiplerini reddedenler.

Bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi, deizm; sadece felsefi delillere dayanan ilahiyat ekolü olduğu halde, teizm; daha ziyade dînî bir özellik arz etmektedir. Deistler vahiy ve ilham esaslarını hiçbir zaman kabul etmedikleri halde, "teizm" taraftarları vahiy ve ilhamı kabul ederler. O halde "Eflatun" ve benzeri Teist filozofların oluşturduğu ekoller bir "deizm", semavi dinlere inananların yolları da bir "teizm"dir.

İlâhi dinlerin Allah hakkındaki görüşleriyle, Teist filozofların görüşleri arasındaki fark çok önemlidir. "Clark" tasnifinde görüldüğü gibi, bir ilahın varlığını kabul edip, onu yüce varlık olarak (Etre Supreme) tanıyan değişik felsefi sistemlerin görüşleri arasında bile büyük farklar vardır. Bir ilâhın varlığını kabul eden bazı sistemlere göre, bu zât, aşkın bir yaratıcıdır. Zatı itibariyle kainattan münezzeh ve yücedir. Halbuki "panteizm"(vücudiyye)e göre Allah, kainatla iç içedir. Yani cevher ve zat itibariyle kâinatla birleşmiş durumdadır. Gerçi bu sistemde kainat, birçok unsurdan meydana gelmiş bir "bütün", yaratıcı ise "bir ve tek" kabul edilerek fark belirtilmeye çalışılmıştır. Fakat bu farkın sadece lafzî bir nitelik taşıdığı apaçıktır.

Meşhur filozof "Spinoza"nın "Spinoizm" denilen sistemi de aynı özelliklere sahiptir. Gerçekte Spinoza'ya göre Allah, "kâinatın yaratıcısı, kainat ise "yaratılan"dır. Fakat Spinoza'nın fikirleri incelendiği zaman, bu filozofun desteklediği "panteizm"in, "deizm"den ziyade "materyalizm"e yaklaştığı görülür.

Eski Yunan'ın "Stoa" ekolüne mensup filozofları ise, Tanrıyı kâinata hayat veren, kâinatı idare eden, akıl ve duygu sıfatlarıyla muttasıf bir ilk unsur, diğer bir tabirle "alemin ruhu " kabul etmişlerdir.

"Deizm" hakkındaki bu değişik felsefi yaklaşımlar gibi, çeşitli

dinlerle, o dinlerin bünyesinde ortaya çıkan sistemlerin "teizm"e benzer görüşleri de birbirlerinden farklıdır. Bu farklar, dinler ayrı olarak incelendiği zaman görülecektir.

2- ATEİZM

"Ateizm" tabiri, olumsuzluk edatı, "a" ile "tanrıcılık" anlamına gelen "teizm" kelimesinin birleşmesinden meydana gelmiş olup sözlük anlamı "Yaratıcının varlığını inkar eden sistem" demektir. Dilimizde Allah'ın varlığını kabul etmeyenlere münkir, zındık, dehri, mülhid, muattal dendiği gibi "ateizm" tabiri ayrıca "inkâriyye", "zındık", "dehriyye" ve "muattıla" tabirleriyle de tercüme edilebilir.[3] Fakat kelâm kitaplarında bu manayı ifade etmek üzere en yaygın olarak "muattıla" tabiri kullanılır.

Gerek dinlerde, gerek çeşitli felsefi sistemlerde Tanrının mahiyeti değişik şekillerde yorumlanmış olup, buna bağlı olarak "ateizm" tabirine de değişik anlamlar verilmiştir. Yapılan yorumların tümünü kapsayacak şekilde ateizmi şu şekilde tarif edebiliriz: ateizm; kâinatın başlangıcı olarak bir "varlığın (Etre)"nin varlığını inkar etmektir. Ateizm'i tarihi olarak incelediğimiz zaman,

3 "Ateizm"in tam olarak karşılığı "Tanrısızlık"tır. Fakat Tanrısızlık tabirinin Tanrı'nın varlığını inkar eden sistem olarak kullanılışı yaygın değildir. Diğer tabirlere gelince, bunlardan inkar, cehaletten kaynaklanan kabul etmeme demektir. Bu, nunun fethiyle "nekera", zammıyla "nükira" ve "nükur" lafızlarıyla aynı anlama gelir. Zındık, nur ve zulmet gibi iki prensibi kabul eden "Zerdüşti" anlamına gelir. Bu lafızdan türemiş olan Zındıka ise eski kitaplarımızda eski İran'ın "Seneviyye" mezhebine dayanmaktadır. Bu kelimenin Zerdüşt'e isnad edilen Avesta isimli kitabının Zend diliyle tefsiri anlamına gelen "Zend-Aveste"ya oranla, bildirilen Zendi kelimesinden alınmış olması muhtemeldir. Zındık, önceleri Mecusi ve Zerdüşti anlamına geldiği halde sonraları İslami eserlerde ahirete ve rububiyete iman ve inancı olmayan kimseler için kullanılmıştır. Dehri de, dünyanın sonsuzluğuna inanıp, öteki dünyayı inkar eden kimsedir. Dehriler ahireti inkar edip, dünyanın sonsuzluğuna inandıklarından, doğal olarak bir Tanrı varlığını kabul etmemişlerdir. Eski kelamcıların dehri tabiriyle daima ahiret ve uluhiyeti inkar eden insanları kastettiğini görmekteyiz. İlhad, sözlük anlamı olarak kabre gömmek manasından başka, uzaklaşma anlamlarına da gelir. Arapların hak ve hakikatten uzaklaşanlara "elhade anh" demeleri bu manaya göredir. "Ve men yurid fihi biilhad" ayetindeki ilhad, yükümlü olduğu hal ve hareketlerde, hak ve adaleti terk etme anlamında kullanılmıştır. İlhad, bir de kavga ve savaş anlamlarına gelmektedir. Cahd, bir şeyi bile bile inkar etmek demektir. Yahudilere bu sebeple "cuhud" denilmiştir. Bunlardan başka bir de küfür kelimesi vardır ki vahdaniyeti, nübüvveti ve şeriati inkar edenler için kullanılmıştır. İslam alimleri küfrü, küfrü inkarî, küfrü cuhudî, küfrü inadî, küfrü nifakî olmak üzere dörde ayırmışlardır. Bunlardan sadece küfrü inadi ateizmin karşılığı olabilir.

acaba diğer sistemlerden farklı özel bir sistem midir? Bu sorunun cevabı tereddütsüz bir "hayır"dır. Din felsefesi ve Dinler Tarihine göre ateizm, bir sistem değildir. Belki kabul edilen bazı prensipler neticesinde, zaruri olarak ortaya çıkıp, kabul edilmesi mümkün olmayan kaçınılmaz bir durumdur. Daha doğrusu sıradan bir inkârdır. Hiçbir inkârcı, isteyerek veya Yaratıcının varlığını inkar etme noktasında geçerli bir sebep ileri sürerek, ulûhiyeti inkâr etmemiştir. Belki maddeye; fikir, hayat, hareket özellikleri yükleme suretiyle hiç değilse mutlak bir varlık muamelesi yapma neticesinde münkir olmuştur. Çünkü mülhid madde ile ilgili olarak ileri sürmüş olduğu fikirlerle, alemin bir tesadüfler toplamı olduğunu doğrulamış, diğer bir tabirle, kâinata öncülük eden, kâinatta irade sahibi bir varlığın ve hakim olan ilk sebebin müdahalesini reddetmiştir.

İnsan sonsuz alemi, bütün bilgi ve becerisiyle idrak edemediğinden, Yaratıcı hakkında tam bir fikir sahibi olmayanlara "ate" yani "Yaratıcıyı inkâr eden" ismini vermek doğru değildir. Çünkü insanın yapısı Yaratıcının zat ve niteliklerini kavramaya muktedir değildir.[4] Gerçek mülhid; ulûhiyet fikrini tamamen inkâr eden ve münkir olduğunu bilen kişidir. Putperestlerin, müşriklerin, yıldıza tapanların dinleri, ilkel birer din idiler. Fakat bütün bu dinlerde, esasen bir "Tanrı" fikri olduğunda şüphe yoktur.

Metafiziğe göre Yüce Yaratıcı, eşyanın ilk sebebi, varlığın kaynağı ve büyük muharriktir. Ahlâk açsından "hayır" ve "hüsn"ün kaynağı, varlığı bizatihi bilen ve düzenleyen, bütün güzelliklerin bir örneğidir. Metafizik ve ahlâk, bu görüşleriyle insan düşüncesini, dünya sınırlarının ötesine, yapabildiğimiz tecrübe ve müşahedelerin üstüne yani, gözle görülmeyen ve sonsuz aleme sevk etmektedir. İlhad ise, aksine düşünce ve bilgileri tecrübe ve müşahedeye yükleyerek, mevcudiyeti sonsuzluk küresi içine sıkıştırmaktadır. Gerçekte ilk sebep ve yüce sebepleri düşünmeksizin, düşünceyi sadece madde ile maddi olaylara tahsis edip bunun dışında hiçbir şey kabul etmemek belli bir daire içine sıkışıp kalmak değil midir? Bütün görüş ve fikirlere sınırsız bir özgürlük

4 Bu manayı ifade etmek üzere: "Allah'ın nimetleri hakkında düşününüz, zatını düşünmeyiniz. Zira siz onu tam kavrayamazsınız." buyrulmuştur.

verilmelidir ki maddi alemin sınırları aşılabildiği anda, Yaratıcı veya sıfatlarından biri anında hatırlanabilsin. Yaratanla yaratılış arasında bir ilgi olduğu gibi sonlu olanın karşısında sonsuz vardır. Yaratılış iyice incelenmelidir ki Yaratan ortaya çıksın, duyular aleminin son hudutları geçilmelidir ki, sonsuzluk alemine girilebilsin.

İlk insanlar, duyular aleminin sınırlarını tamamen aşamadıkları için kendileri ve kendilerini kuşatan fani alem üzerinde gerçek bir başlangıcın olması gerektiği hususunda zeka ve duygular neticesinde ortaya çıkan düşünceyi tahlil edememişlerdir. Sabii, tapınmış olduğu güneşte gerçekte, alemin yüce nizamını, kainatın ayrılmaz gözeticisini kutsallaştırmıştır. Fakat gerçek ma'budu gözle görünür varlıklardan tamamen ayıramayıp güneşe, kudret, zeka, lütufkarlık gibi sıfatlar isnat etmiştir. Tanrı'nın, yüce hakikat olması, yaratıcı hakkındaki kudret, ebediyet, ilim, inayet ve hikmet gibi fikirlerini, ilk insanlar belli bir şekle bürünmüş olarak görüp tabii olarak, hayretli bakışlar karşısında en gösterişli görünen güneşi, ma'bud olarak düşünmüşlerdir. Demek ki her inançta esas olarak ulûhiyet fikri vardır. Tarih, insanlığı tanıdığı andan itibaren her kavmin, hatta ilkel kabilelerin dahi (kabul ettikleri) birer dînî inançları olduğuna şahit olmuştur. Bu sebeple ateizmin yani Yaratıcıyı inkâr akımının daha sonra ortaya çıkmış olduğunda şüphe yoktur.

Bazı filozofların, sıradan bir zekâya sahip olup, aklî güçlerini serbestçe kullanmaya güç yetiren bazı kavim veya insanlarda ulûhiyet fikrinin tamamen yok olabileceğini ileri sürseler de bu doğru değildir. Bazı seyyahların bu iddiayı kuvvetlendirme yolundaki rivayetleri; tarihin şehadeti, insan vicdanının basireti karşısında hiçbir yönden güvenilir olarak görülemez.

Tarih, dînî kurumların insanoğlu kadar eski ve onunla eş olduğunu ispat etmiş olduğu gibi, insan vicdanındaki tabii durumlarda yaratıcının varlığına şehadet etmekte olup, sonsuzluğa karşı duyulan korku ve sevgi ise bütün düşünce ve duygularımızla karışmış bulunmaktadır. "Ateizm"in bütün fikri çatışmalar gibi, felsefe tarihi ile başladığı tezini, doğruluğundan şüphe etmeden ileri sürebiliriz. Diğer bir tabirle "ateizm", ortak olma ve putperestliğin yani "paganizm"in kaba hurafelerine karşı felsefi ruhun

isyanından doğmuştur. Aslında öncede ifade ettiğimiz gibi ateizm başlı başına özel bir sistem değildir. Belki ulûhiyet fikriyle uygunluk arz eden bazı sistemlere ait yanlış birtakım prensiplerin neticesidir. Ateizme yol açan bu sistemlerin başlıcaları "materyalizm" ve "sensualizm"dir. Bu iki sistem arasında sıkı bir ilişki olmakla birlikte, birbirine karıştırılmaması gerekir. Maddeye dayanan sistem, alemdeki bütün maddi olayların kaynağını ve şekli özelliklerini maddeye dayandırdığından vicdan ile şuuru kendi alanı dışında bırakmış olup bilmekten ziyade bilmeye bağlı olan şeylerle uğraşmıştır. Sensualizm sisteminde ise durum tam tersidir. Bu ekolü her şeyden önce, en çok ve özellikle meşgul eden şey, "psikolojik durumlar" (phenomeres psycologiques) dır. Gerçekte bu sistem bütün fikirlerimizi, ilim ve bilgilerimizi duyumlar ile açıklamaya çalışmaktadır.

Acaba birçok kişinin iddia ettiği gibi "panteizm" sisteminde de bu çeşit bir "ateizm" var mıdır? Bu soruya isabetli bir cevap verebilmek için vücudiyye ekolünün mahiyet ve amacını bilmek gerekir. Panteizmden "ancak alemi meydana getiren maddeler topluluğu ile bir araya gelmiş işler bütünü vardır. Bunlar haricinde başka bir şey yoktur" anlamı anlaşılırsa buna göre panteizm, şüphesiz, bir nevi ateizmdir. Tam tersine panteizm tabiri "gerçekte sonsuz gözle görülmeyen, ebedi, hayatın başlangıçlarının tümünü, bütün kemalâtı, tüm zeka ve hikmeti bir araya getiren yalnız "Allah" vardır. Bu "Allah"dan başka her şey, onun mutlak varlığının bir gölgesi, ikinci bir hali ve tecellisidir, manasında ise buna göre panteizmi ateizm ile aynı kabul etmek doğru değildir.

3- MONOTEİZM

Monoteizm, bir anlamına gelen "mono" kelimesiyle "Allah" manasını ifade eden "Teus" kelimesinin bir araya gelmesinden türemiş bir tabir olup, mutlak yaratıcı olarak tek bir "Allah" kabul eden sistem demektir. Bunun karşılığı olarak dilimizde, "tevhîd" ve "vahdaniyyet" tabirleri kullanılmaktadır.

Monoteizm, hem Dinler Tarihînde hem de felsefede oldukça sık karşılaşılan kavramlardan biridir. Fakat Dinler Tarihi ve felsefedeki anlamları aynı değildir. Felsefede monoteizm, "Dua-

lizm" ve "Politeizm" sistemlerine karşılık olarak kullanılan bir sistemdir. Felsefi monoteizm, çoğunlukla "Panteizm" ve "monoteizm" sistemleriyle karıştırılmaktadır. Felsefi monoteizm, kâinatı felsefi açıdan anlayıp yorumlama tarzıdır. Dinler Tarihînde monoteizmin kullanılışı ise, dînî bir şekil arz etmektedir.

Fakat monoteizmin çeşitli dinlerde hatta aynı dinin değişik ekollerinde yorumlanış şekli aynı değildir. Bazı dinlerde monoteizm, cisimsel olmayıp ruhani bir tek ilah inancı demek olduğu halde, bazı dinlerde veya bir dinin bazı mezheplerinde "Tanrının cisimleştirilmesi" ile sonuçlanabilecek bir şekil almış, ulûhiyetin mutlak bir hükümranlık ve somut bir şey gibi tasvir edilmesine meyledilmiştir. Bundan başka monoteizmin ifade ettiği "vahdet" bazı ekollerde hem "zat"a hem "sıfat"a yönelik olduğu halde, diğer bazı sistemlerde sadece zata aittir. Gerçek monoteizmin tek ilâhı cisimsel olmayan, ruhani ve aşkındır. O halde ulûhiyetin mücessime (cisimleştirme) ile sonuçlanabilecek tipte, mutlak suretle şahsi bir saltanat şeklinde tasviri, gerçek monoteizm değildir.

4- POLİTEİZM

"Politeizm" çok anlamına gelen "poly" ile "ilâhiyye" anlamına gelen "teizm" lafızlarının bir araya gelmesinden oluşmuş bir tabir olup birçok ilâh kabul eden ekol demektir. Bu tabirin delâlet ettiği mana, dilimizde "şirk" ve "işrak" kavramlarıyla ifade edilmektedir.

Hem felsefe hem de Dinler Tarihînde kullanılan "politeizm" felsefede, kâinatı felsefi açıdan anlayıp yorumlama şekli olduğu halde, Dinler Tarihînde dînî şekillerden birini ifade etmektedir.

Politeizmin ifade ettiği çokluk, yalnız nicelik ile değil nitelik ile de ilgilidir. Politeizmin ilâhları kâinatla iç içedir. Tabii kuvvetler ve kâinattaki ilâhi işler, bu ma'budların tümünde şahıslaştırılmıştır. Eski tarihin parlak ve şairane efsaneleri bu tipteki şahıslar sayesinde doğmuş zengin hayallerden başka bir şey değildir.

5- HENOTEİZM

"Henoteizm" çok eski olmayan bir tabirdir. Bu tabir son zamanlarda Dinler Tarihînde de oldukça sık kullanılmaktadır. Fa-

kat çeşitli müellifler tarafından bu kelimeyi açıklamak için yazılan satırların birbirine uymaması, manasının henüz kesin bir şekilde tespit edilmemiş olduğunu göstermektedir. Dinler Tarihi bilginlerinden "Müller", "V. Hatman" ve "Asmus" bu tabiri ayrı ayrı tarif edip açıklamışlardır.

"Henoteizm" tabirinin lafzî anlamını değil de ifade ettiği düşünceyi ilk defa ortaya koyan meşhur "Schelling"dir. Schelling şöyle demiştir: Bütün insanlar evrimin başlangıcında bir nevi "nispî tevhid" inancında birleşmiştiler. "Tevhid-i nispî" bir ilâha inanmadır. Fakat bu ilâhın birliği, asli ve zati değil, arızidir. Yani bu inanç, birinci ilâhın yanında ikinci bir ilâh inancının çıkmasına müsait bir anlayış olduğu gibi, gerçek tevhid anlamına da gelebilir.

Şu ifadeye göre "Schelling"in tasvir ettiği "tevhid-i nispî" inancı, gerçek manada tevhid olmadığı gibi "Politeizm" de değildir. Belki her ikisine de dönüşebilen bir başlangıçtır. Tevhid-i nispî, inananları gerçek tevhide ulaştıracağı gibi, Politeizme de götürebilecek bir başlangıçtır. "Schelling" in tevhid-i nispî ile kastettiği bu görüş bazı müelliflerin "Henoteizm" ile kastettikleri görüşe oldukça yakındır.

Henoteizm tabirini, dînî bir biçimi ifade etmek üzere, ilk defa kullanan müellif "Müller"dir. "Müller"in "Katenoteizm" veya bu tabirin kısaltılmış bir şekli olarak "Henoteizm" dediği dînî biçim, "Schelling"in meselesi gibi tarihi olaylarla doğrulanmayan delilsiz, dayanaksız bir teori değil, tarihen yeteri derecede bilinebilen özel dînî bir şekildir. Bu şekil hindular'ın eski dînî kitapları olan "Veda"larda açıkça görülmektedir. "Veda"ların tasvir ettiği din, açıkça "politeizm"dir. Çünkü "veda"larda "Vasus" (semavi), "Rudras", "Heva" ve "Adityas" arzî (yeryüzünde bulunan, ona ait) olmak üzere üç bölüme ayrılan ilâhların sayısı otuzüç'ü bulmaktadır. Bununla birlikte bu miktar "otuzüç" ma'bud değil, her biri binlerce ma'budları içeren ulûhiyet gruplarıdır. Bu sebeple "veda"ların ma'budları "otuz üç"ü oldukça geçmekte, belki de binlere varmaktadır.

"Rig-Veda" kasidelerinden birinde "3339" ilâhın "Agni"ye saygılarını ifade ettiğini terennüm eden parça, ilâhların çokluğu

hakkında bir fikir verebilir. İşte esas itibariyle binlerce ma'budlara sahip bir politeizm olan "Veda" dininde, bu çoğulcu şirk anlayışının üstünde, bir de tevhid fikrinin gizlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu tevhid, gerçek monoteizm değildir. Belki tevhidi hatırlatacak bazı özelliklerdir. Meselâ "Rig-veda" kasideleri bütün ma'budlara ait olduğu halde, bu kasidelerde, bir ibadet esnasında yüceltilen ma'bud, güya kasideler sadece buna özelmiş gibi, benzersiz, şeriksiz bir halde tasvir edilmiştir. Bunun içindir ki bir Hintli ibadet ve ayin sırasında, diğer ilâhların varlığını inkar etmeksizin, bunlardan biriyle yetinip, ayin sırasında ulûhiyetin bütün sıfatlarını bu bir ilâha dayandırabilmektedir. İşte Hint "Veda"larında ilâhlardan biri kutsallaştırılıp yüceltiyorken, güya diğer ilâhlar yokmuş gibi, ulûhiyete atfedilen sıfat ve kanunların, yüceltilen ilâha yüklenmesi hususundaki abartı, tevhid fikrini vermekte olduğundan, "Müller", "Veda"lardan anlaşılan bu dînî biçime "katenoteizm" veya sadece "henoteizm" ismini vermiştir. Şüphesiz bu dînî şekil, monoteizm yani gerçek tevhid değildir. Çünkü yaratıcının birliği onun hissedilmesinden ortaya çıkmamıştır. Belki dînî saygının özel bir biçimde ifadesi esnasında ortaya çıkan fevkalâde coşkuların neticesidir. Aslında ibadet eden kişi, diğer ilahları da inkar etmemektedir. Bununla birlikte bu biçim, aynı zamanda "Politeizm" de değildir. Çünkü ibadet eden kişi, ibadet esnasında diğer ma'budları tamamen bir tarafa itip, dua ve niyaz ile, takdis ve tebcilini sadece bunlardan birine yaparak tapınma esnasında karşısında sadece bu ilâhı bulundurmuştur. İşte ne gerçek "monoteizm" ne de gerçek "Politeizm" olmayan bu dînî şekil, görüntüde bir tevhid olduğundan bir "Henoteizm" yani "tevhid-i kazib"dir.

Fakat "Müller"in "Rig-Veda"lardan anladığı, "Henoteizm"i Dinler Tarihi alimlerinden bazıları özel bir dînî şekil olarak kabul etmemişlerdir. Bunlar haklı olarak zühdün daima tekelciliği ortaya çıkardığı, zahitlerin her zaman takdislerine bağlı olarak ileri gittikleri yolunda bir görüş ileri sürüp bu gibi görünen şeyleri dînî birer şekil gibi kabul etmenin doğru olmayacağını iddia etmişlerdir.

"V. Hatman"da "henoteizm"i aşağı yukarı birtakım farklarla "Müller" gibi anlamıştır. Fakat bu tabirin delâlet ettiği manaları

daha genişleterek, felsefi bir anlam yüklemiştir. "Hartman"a göre "henoteizm" özel bir durum değil, dînî açılımların başlangıcıdır.

"Asmus"un "Henoteizm"i tarifi hem "Müller"den hem de "Hartman"dan farklıdır. "Asmus"a göre "Henoteizm" dînî bir şekildir. Bu şeklin yaşayan örneği de "Hint-Germen" milletlerinin dinidir. "Hint-Germen"lerin dini, somut ilahların çokluğu içinde, Tanrının kaynak ve prensiplerini ve vahdaniyetini tanımaktır.[5]

5 Asmus'un varmış olduğu şu netice İslam alimlerinin ilk dînî şekil hakkındaki görüşlerini doğrulamaktadır. İslam alimlerine göre ilkel dinler denilen dînî şekiller gerçekte insanoğlunun en eski ve ilk dînî değildir. Belki bu şekiller kemal noktasına ulaşmış dinlere oranla ilkel bir görünüş sergilemektedir. İnsanlık başlangıçta ilk unsur olan Allah'ın birliği yani gerçek yaratıcıya ibadet esasına bağlı iken sonraları bazı etkenler sebebiyle bu yüce fikir unutulup, çevrenin, sosyal ve siyasi var oluşların telkiniyle animizm, naturizm, fetişizm, totemizm... gibi dînî şekiller ortaya çıkmıştır. İnsanlığın en eski kitaplarını oluşturan "Veda"ların incelenmesi de düşünürün tasarladığı İslamiyet'in doğuşunu tastik etmektedir. Ayrıca bu tarihten 3800 sene önce Cezire hükümdarlarından "Hammurabi"nin yirmi iki sene önce Sus'ta bulunan, kısmen tek parça bir taş, kısmen de kil levhalar üzerine işlenmiş kitabı da içerdiği hükümler itibariyle, alimlerimizin bu konudaki görüşlerini desteklemektedir.

I. BÖLÜM
İLKEL KABİLE DİNLERİ
(Animizm, Naturizm, Fetişizm, Totemizm) Görüşleri ve Bunların Tenkidi
A- DİNİ HAYATIN İPTİDAİ ŞEKİLLERİ

DİNLER, menşei itibariyle değil de görünüş şekillerine göre incelendiklerinde sosyal bir kurum oldukları görülmektedir. Öyleyse, Dinler Tarihi kapsamına giren din işlerinin inceliklerinin, psikolojik olaylar gibi değil, sosyolojik olaylar gibi incelenmeleri gerekir. Fakat, dinin sosyal bir kurum olduğu neticesine ulaşabilmemiz için, önce dinin ne olduğu, ne gibi esaslardan meydana geldiği, ne gibi görevler üstlendiği ve hangi neticeleri meydana getirdiği hususlarının ilmi esaslara göre incelenmesi gerekir. Çünkü dinleri sosyal esaslar dairesinde açıklayabilmek, ancak bu şekilde mümkün olabilir.

Sosyolojik açıdan din; "mukaddes ve zenim olan şeylere yönelik fiillerden ve inançtan ibarettir. Bu fiil ve inançlar, fertlerin "cami" çevresinde toplanmalarını sağlar. Fertler, bu sayede ahlak, ayin ve diğer hususlarda aynı fikirde olan bir cemaat halini alır."

Öyleyse din fikri, ma'bedden ayrılması mümkün olmayan bir mefhumdur. Diğer bir değişle din, toplumsal yönü ağır basan bir kurumdur. Bütün sosyal kurumlar gibi, dinlerin ilkel olanlarda dahil, pek çok prensip ve esaslardan meydana gelmiştir. Tarihin

ve etnografyanın incelediği en kaba ve en ilkel dinlerin bir sosyolog gözüyle tahlil edilecek olursa zannedildiği kadar basit olmadıkları, aksine birçok prensip doğrultusunda meydana gelmiş oldukları anlaşılır.

Dinler Tarihini bu açıdan inceleyen sosyologlara göre, basit ve kaba oldukları kabul edilen dinler dahi, dînî hayatın ilkel şekli değildir. Aksine ilkel kabul edilen bu dinler bile, oldukça uzun bir zaman alan olgunlaşmanın ürünüdür. İlkel yönlerini bulabilmek için önce bu dinleri tek tek inceleyip temel prensiplerini tespit etmek, sonra da bunlardan birinin diğerlerine sebep olup olmadığını araştırmak gerekir. O halde Dinler Tarihinin izleyebileceği en iyi metod, ilkel kavimlerin dinlerinden başlayarak, kademe kademe yukarı doğru çıkmak ve sonuçta ilâhi dinlere ulaşmaktır. Bu metod, insanoğlunun tahayyül edebildiği dînî yaşantı ile semavi dinlerin keşfettiği bu sınırların ötesinde yer alan ulûhiyet alemini ayırdetmek için son derece faydalı bir yoldur.

İlkel kavimlere ait, dînî şekillerden acaba hangisi sosyoloji açısından dînî hayatın iptidai bir şeklidir? Diğer bir tabirle en basitidir? Bu noktada Dinler Tarihi bilginlerini kararsız görüyoruz. Bazıları bir dînî şekli bazıları da diğer bir şekli en ilkel şekil olarak kabul ediyorlar.

Fakat ilkel olarak kabul edilen sistemlerin hepsinde, gayet sıkı bir şekilde birleşmiş, hatta birbirine karışmış olmalarına rağmen, çeşitli şekiller altında birbirlerinden farklı adeta yan yana bulunan iki din görülmektedir. Bu dinlerden biri, gerek rüzgârlarda, nehirlerde, yıldızlarda görülen tabii kuvvetlere, gerekse bitki, hayvan ve taşlar gibi yeryüzünü dolduran her türlü maddeye, daha kapsamlı bir tabirle tabii varlıklara yönelmiştir. Dinin bu şekline "naturizm" denir. Diğeri ise ruhlara, perilere, cinlere, devlere, insan gibi canlı ilâhlara özetle normal şartlarda gözle görülmeyen ruhanî varlıklara yönelmiştir. Bu ikinci şekle ise "animizm" denir.

Acaba bu iki şekilden hangisi daha ilkeldir? İlkel kavimler arasında yapılan incelemelerde bu iki dinden her ikisinin de aynı kavimlerde aynı zamanda bulundukları neticesine varılmıştır. İnceleme ve araştırma daha ileri gidemediği için bu iki tipten

hangisinin daha eski olduğu kesin olarak bilinememiş, bu konuda birbiriyle çelişen iki görüş ileri sürülmüştür. Görüşlerden birine göre, bu iki dînî şekilden daha eski ve ilkel olan "animizm" yani "ervahiyye"dir. "Naturizm" (tab'aniyye) ise, (animizm)den ayrılmış olup onun sistemleşmiş halidir.

İkinci görüşe göre de bunun aksine ilkel dinler için, dînî tekamülün başlangıcı naturizm yani (tabiata tapmadır). Animizm bunun bir şeklidir.

Sosyoloji bilginlerinden en tanınmışı "Durkheim", bu görüşlerin her ikisi hakkında derinlemesine bir inceleme yapmış, dînî yaşantının en sistemli şeklinin "totemizm" olduğu iddiasını ispata çalışmıştır.

1- ANİMİZM

İlkel dînî bir şekil ilmi olan "animizm" tabiri, Latince "Anima" kelimesinden türemiştir. Yunanca "Anemus" gibi Latince "Anima" ve "Animus" kelimeleri aslında "rüzgâr" ve "hava" anlamına gelir. Fakat daha sonra asıl anlamları unutulup canlı ve hayat gibi benzer anlamlarda kullanılmıştır. "Animizm"i ıstılahi olarak, her eşyada bir ruh bulunduğu inancını taşıyan sistem olarak kullanılır. Fakat bu kelimenin "Antropoloji" ve "sosyoloji" ilimlerindeki anlamı, Dinler Tarihindeki anlamından biraz farklıdır. Felsefedeki "animizm" ise, Dinler Tarihindekinden tamamen farklıdır.[1] Bu farkı gösterebilmek için Dinler Tarihindeki "animizm" dilimize "ervahiyye", felsefedeki "animizm" ise "ruhiyye" kelimeleri ile tercüme edilebilir.

1 Felsefeye animizm, ruhu hayatın başlangıcı olarak kabul eden sistemdir. Bu kavramın felsefedeki kullanılışı o kadar eski değildir. Fakat hayatın ruha dayandırıldığı görüşü oldukça eskidir. Hatta diyebiliriz ki bu görüş eski zamanların "İyonya", "Pisagor", "Elea", "Eflatunculuk", "Liceon", "Stoa", "Yeni Eflatunculuk" gibi felsefe ekollerinin hepsinde ortaktır. Aynı görüş ortaçağ skolastik felsefesinde de hakim olmuştur. Bu felsefe son zamanlarda "Paraselse", "Robert Fludd", "Von Helmont" ve "Sthal" gibi kişiler tarafından temsil edilmiştir. Fakat sistemin temelini oluşturan "ruh, hayatın başlangıcıdır" görüşü değişik ekollerde çeşitli şekillerde yorumlanmış, bazen tamamen tezat teşkil edecek yorumlar yapılmıştır. Bununla birlikte genel olarak kullanılışına göre felsefede animizm, ruhun varlığının ebediliğini kabul eden sistem demektir. Bu sisteme göre ruh, gerçek hareketi veren irade eden bir kuvvettir. Beden, ruhun faaliyetlerini ortaya çıkarmaya yarayan bir alettir. Beden harab olunca ruh kendisinden ayrılır ve ölümsüz olarak kalır.

Dinler Tarihi bilginlerinden "Tylor" ve takipçilerine göre "animizm", ilkel kavimlerin en eski inancıdır. Bugün Afrika, Amerika ve Avustralya'da yaşayan vahşi kabilelerin tabiat inançlarında halâ "animizm"in esasları görülmektedir. Bu inanç, insanın maneviyatını kuvvetli bir şekilde ele geçirip, milletlerin gelenek, ahlâk anlayışları, şiir ve san'atları, hatta yaşam biçimleri üzerinde derin izler bırakmıştır. İlkel insanlarda, ruh fikrinin doğmasına sebep olan şey, ölüm ve rüya gibi kendileriyle çok yakından ilgili olan hayat şartlarıdır. İptidai insanlar bu iki olaydan kendilerinde beden haricinde etkin bir şey (prensip) olduğunun farkına varmışlardır. Can çekişen bir insanda, yaşamın sona erdiğini belirten şey, soluğun kesilmesi olduğundan, bedenden farklı olan bu şeyin soluk ve hava cinsinden bir şey olduğu kanaatini vermiştir. Demek ki ilkel insanlar, bedenden farklı olarak kabul ettikleri bu şeyi de yine maddi olarak düşünmekten kurtulamamışlardır.

"Dawson", "Rath", "Parker" ve "Strclow" gibi şahısların, Avustralya kavimlerinin ruh ile ilgili inanç ve görüşleri hakkında vermiş oldukları bilgiler, ilkel halde bulunan toplulukların bu konudaki düşüncelerini oldukça güzel bir şekilde açıklamaktadır. Bu açıklamalara göre insanda kendisini canlandıran, ona ilk hayatı veren batıni bir gücün bulunduğu inancı, Avustralya kavimleri arasında yaygın olan genel bir inançtır. Bazı şeklî farklara rağmen, bu tip bir inanç şekli, diğer kıtalarda bulunan ve halâ ilkel bir yaşam süren bütün insanlar arasında vardır. Yalnız Avustralya'nın bazı kavimleri, kadınları bu genellemenin dışında bırakarak onlarda ruh olmadığı fikrine kapılmışlardır.

Ruh hakkında genel olarak kabul gören inanç şekli, ilkel kavimler tarafından çeşitli şekillerde değiştirilmiştir. Avustralya kolonilerinden her kavmin ruhu değişik bir şekilde tahlil ettikleri haber verilmektedir. Fakat bütün bu şekiller incelenip birbiriyle karşılaştırıldığı zaman, hepsinde ruhun maddi olmayan bir cisim gibi düşünüldüğü görülmektedir. Hatta bazı kabileler, ruhun dünyada iken, bedenden ayrı olarak birtakım cismani ihtiyaçlarının olduğunu düşünmüşlerdir. Bunlara göre ruh, hem yiyebilen hem de yenebilen bir şeydir. Ara sıra bunların dışına çıkmaktadır. Bedenden tamamen ayrıldıktan sonra da bu hayata benzeyen

bir hayat geçirmektedir. Yiyip içmekte hatta avlanmaktadır. Bunların inancına göre bedenden çıkan ruhlar, yiyip içerler, avlanırlar, ağaçların dallarında uçuşurlar hatta uçuştukları zaman zenim insanların dahi işitebilecekleri bir ses, bir titreme meydana getirirler. Bu ruhlar, olağanüstü zamanlarda zenim insanlara görünseler de, bu görünme saadet belirtisi değil belki bir uğursuzluk alâmetidir. Demek ki bu klanlarda ruh, bir ceset şeklinde düşünülememektedir. Hatta "Tully" nehri boylarındaki kolonilere göre, ruhun kemikleri yoktur. Bu düşünce, ruhun gayri maddi bir şey gibi düşünüldüğü zannını verebilir. Bunlara göre görülememe özelliği ruhun özelliklerinden kabul edilmiştir. Fakat aynı kavimlerce ruhlara, yiyip içmek, dallar arasında uçuşmak gibi cismani bazı sıfatlar isnad edilmektedir.

Avustralya klanlarının değişik ve birbirine zıt fikirlerine nazaran bunlara göre "ruh"un üfleme veya hayaletle mukayese edilebilmesi son derece ince bir şeydir. Fakat her halde bir madde gibi tasvir edildiği anlaşılmaktadır. İlkel insanların ruhu son derece ince bir madde, diğer bir tabirle "hava" ve "rüzgâr" gibi bir şey olarak düşünmeleri, her dilde ruha verilen isimlerin kaynağının "hava" ve "rüzgâr" manasını ifade eden kelimelerden alınmış olmasıyla da sabittir. Fransızca'da ruh anlamına gelen "esprit" kelimesi Latince "teneffüs etmek" anlamına gelen "spritus" kelimesinden türemiş olduğu gibi İngilizce ve Almanca'da ruha atfedilen "Soul" ve "Selle" kelimeleri de Gotik lehçesinde "fırtına" anlamına gelen "Saivala" kelimesinden alınmıştır. Yunanca'da "ruh" manasını ifade eden "Psyche" kelimesi de aynı kökten gelmesi hasebiyle bunlara örnektir.

Eski Sanskrit dilinde "ruh" anlamına gelen "Atman" kelimesi aynı zamanda "rüzgâr" ve "hava" anlamlarına da gelmektedir. Aynı zamanda Farsça'da ruh anlamına gelen "revan" aynı zamanda hareket yani rüzgârla ilgili bir manaya delâlet etmektedir. Arapça'daki "ruh" kelimesinin de "rih" ve "rayiha" kelimeleri gibi hava ve rüzgâr anlamına geldiği bilinmektedir. İbraniler de ruh yerine "mefeşe" ve "ruh" kelimelerini kullanmışlardır. Bu iki kelimede "nefes almak" anlamına gelen bir mastardan türemiştir.

İnsanlar ölüm denilen sonun, soluğun kesilmesinden ibaret olduğunu zannederek ruhu, hava gibi bir şey olarak kabul ettik-

leri gibi "rüya"lardan ilham alarak bu ruhun ayrı bir cevher ve gayri cismani olduğu sonucuna varmışlardır.

Her insanın uyku sırasında "rüya" denilen bir olay yaşadığı bilinmektedir. Rüyada günlük hayatı tekrar yaşar. Uzak yerlere gider. Birçok yerde dolaşıp, birçok şeyler görür. Birçok olaylara karışır. Aklanır, kavga eder, ölmüş babasıyla, yakınlarıyla görüşüp konuşur. Fakat gözlerini açtığında, kendisini yine yatağında bulur...

İlkel insanların bu gibi esrarlı olaylar karşısında hayret içinde kalmaları, bunlardan, kişiliklerinin cismani varlıktan ibaret olmayıp insanda ayrıca bir varlık daha olduğu sonucuna varmaları çok doğaldır. İşte insanda ceset karşılığı olarak bir de ruhun bulunduğu fikri bu şekilde doğmuştur.

Fakat eski kavimlerin ruh hakkındaki düşünceleri, bugünkü düşünceden çok farklıdır. Onlar ruhu, cesetten daha az maddi bir şey gibi düşünmüşler, ruha hareketleri hissedilen nabızlarda, kanda, kalbde, nefes alıp vermede bir yer belirlemişlerdir. Hatta eski kavimlerden bazıları tek cesetde, aynı zamanda birçok ruhun olduğuna inanmışlardır. Bugün dahi Avustralya klanlarına göre ruh bedenden ayrı ve bağımsızdır. Çünkü uyku ve baygınlık durumlarında olduğu gibi; zaman zaman bedeni terk edebilmektedir. Bu ayrılık ve uzak kalma ölümden sonra kesin bir şekil almaktadır. Bedenin tamamen çürümesine rağmen ruhun ayrı bir alemde seçkin bir hayat geçirdiğine inanılmaktadır. Bu inanç, Avustralya klanlarının ruhla bedeni birbirinden tamamen ayırabilmiş oldukları düşüncesini ortaya koyuyorsa da gerçek böyle değildir. Eski kavimler gibi bunlar da ruhun bedenden ayrı bir varlık oluşunu tamamiyle kavrayamıyorlar. Ayin ve efsaneleri, görüşleri incelendiği zaman, insanda tasvir ettikleri bu ikiliğin ne kadar açık olursa olsun yine doğru olmadığı anlaşılıyor. Bunlara göre ruhla beden tamamen ayrı değildirler. Ruhun bedenin yaşantılarıyla sıkı bir ilişkisi vardır. Bu sebeple ruhun organizmayla birlikte büyüyüp küçüldüğüne inanmaktadırlar. Avustralyalıların ağaç dallarında uçuşan ruhları görme kabiliyetini gençlere değil de yaşlılara hasretmelerinin sebebi de budur. Çünkü insanın yaşı ilerledikçe dînî inancı da o nispette kuvvet kazanmaktadır. Fakat tamamen ihtiyarlayarak kabilenin yaşamında faydalı

şeylerle ilgili olan dînî törenlerde, büyük ayinlerde görevini yerine getiremeyecek kadar yaşlananlar bu önem ve kıymeti kaybederler. Çünkü cesedin zayıflamasının ruhunki ile müşterek olması sebebiyle yaşlılık dönemindeki insanların ruhları da tabii olarak güçlerini kaybedeceklerinden sonuçta önceki otorite ve nüfuzlarını muhafaza edemezler.

Avustralya klanlarına göre bedenle ruh arasında sadece sıkı bir dayanışma değil, iyi bir uyuşma da vardır. Ruh da cesetle ilgili birtakım şeyler, bedende de ruhla ilgili bazı özellikler vardır. Bedenin bazı kısımlarının, organizmada meydana gelen bazı hallerin ruhla özel birtakım münasebetleri vardır. Kalp, nefes, kan, rahim, karaciğer, böbrek... ruhla en fazla ilgili olan uzuvlardır. Bu uzuvlar ruh için sadece bir merkez değildir. Belki dışarıdan gözlemlenebildiği kadarıyla, ruhun aslı gibi düşünülebilir. Gerçekte kabile fertlerinin inançlarına göre, kan akınca ruh da onunla birlikte gitmektedir. Ruh, soluğun içinde bir şey değil, belki de soluğun kendisidir. Ruh, yani ruhun yerine geçen uzuv, beden ile aynı şeydir. İlkel kavimlerin bazılarında, insanda birçok ruhun olduğu yolundaki görüşlerin kaynağı budur.

Avustralya'nın bazı klanlarına göre, organizmada yayılmış olan ruh parçalanarak, bölümlere ayrılmıştır. Her uzuv kendisindeki cüzi ruh ile bütünleşerek bir özellik arz etmiştir. Bu sebeple kalbin ruhu, soluğun veya gölgenin veyahut meşimenin ruhunun aynı değildir. Bunların arasında sıkı bir yakınlık olmasına rağmen her halükârda birbirlerinden farklı ruhlardır. Hatta her biri ayrı ayrı isimlendirilmektedir. Meselâ, "Pennefather" nehri boylarında yaşayan klanlar arasında kalbin yeri olan ruhun ismi "Nga'ı", rahmin yeri olan ruhun ismi "Chau-i", solukdaki ruhun ismi de "Wandji"dir. "Euahtayi" kabile fertleri ise insanda üç dört kadar ruh bulunduğuna inanırlar.

Fakat ruha, organizmanın bazı kısımlarında bir yer belirleyen bu inanç, organizmanın diğer uzuvlarında ruh olmadığı görüşünü ileri sürmemiştir. Aksine bunlara göre ruh, bedenin bütün kısımlarında değişik oranlarda yayılmıştır. Bu görüşü cenaze ayinleri çok güzel bir şekilde anlatmaktadır:

Gerçekte Avustralya yerlilerine göre ruhun bir parçası olan

son nefes çıkıp insan öldüğü zaman ruh tamamen bedeni terk etmiş olmaz. Son nefesin çıkmasıyla ruhu bedene bağlayan bağ kopmamış gevşemiştir. Bu sebeple son nefesle bedenden ayrılan ruh, yine ölünün yanında kalmaktadır. Bunun için bu ruhu kati bir suretle, ölüden uzaklaştırma amacıyla birtakım özel ayinler yapılmakta, bazı işaretler ve belli hareketlerle bu ruh bedenden uzaklaşmaya davet ve teşvik edilmektedir. Hatta kolayca uçabilmesi için yollar ve çıkışlar hazırlanmaktadır. Bütün bu ayinler, bu kabilelerde ölmüş insanda ruhun son nefesin çıkmasıyla bedeni tamamen terk etmediği ile ilgili inancın varlığını göstermektedir.

Bunlara göre ruhun bedenden kesin bir şekilde ayrılması, esaslı bir değişim ile mümkündür. Bu değişiklikle birlikte ruh başka bir isim almaktadır: "Arunta" ve "Loritja" kabilelerinin yaşayan insanın ruhuna "Guruna" ismini verdikleri halde, öldükten sonra bu ruhu "İfan" ismiyle andıkları haber verilmektedir. Çünkü ruh, ait olduğu kişinin güzel ve çirkin huyları, seçkin vasıfları ile donanmış olmakla birlikte, (bedeni) terk ettikten sonra yeni bir varlık olmuş, kendisi için yeni bir hayat başlamıştır. Ruhlar alemine gidebilmesi için, bu şekilde bir değişime ihtiyacı vardır. Ölümden sonra ruhların çekildikleri bu alem, değişik kabileler tarafından çeşitli şekillerde tasvir edilmiştir. Hatta aynı kabile arasında, değişik yaklaşımlar görüldüğü haber verilmektedir. Bazı kabilelere göre ruhlar alemi yerin altındadır. Her klanın kurucusu olan ataları öldükten sonra bu aleme giderek kendileri için ayrı ayrı bölgeler ayırmışlardır. Bundan dolayı yeryüzünde totem sahibi her grubun ruhlar aleminde de özel bir yeri vardır. Diğer bazı kabilelerin inançlarına göre ölü ruhlar, denizlerin ötesinde bir ada veya göl kenarında meskundur. Bazıları ise ruhlar alemini gökyüzünde, bulutların ötesinde tahayyül etmektedirler. "Dawson"ın bildirdiğine göre bu inancı taşıyan kabileler, bulutların ötesindeki bu alemde pek çok "kanguru" ve av olduğuna inanıyorlarmış!...

Ruhların çekildikleri bu alemdeki yaşantıları, dünya hayatına benzer bir şekilde düşünülmektedir. Yalnız hayatta iken, saygı ile şereflendirilen kişilerin ruhlarına karşı özel bir saygı gösterilmektedir. Hayatta iken avcılık, savaşçılık, kahramanlık, rakkaslık ile

şöhret kazananların ruhları seçkin ve hürmete lâyık olarak görülmektedir.

Animizmi ilk dînî şekil olarak kabul eden "Tylor"a göre, rüyada görülen ruhi hallerin, bedeni terk ederek istediği yerlerde serserice dolaşabileceği, hatta başka bedenlere girebileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. İnsan rüya denilen olayda kendisinde bedenden ayrı bir "eş" bir "ruh" olduğuna inandıktan sonra, diğer varlıklarda da bir ruh bulunacağını düşünmüş, bitkiler, hayvanlar hatta tabii olaylar ve eşyaya bile birer ruh isnad etme yoluna gitmiştir.

Başıboş bir şekilde dolaşan ruhlar, diğer bir tabirle hayalet ve cadı inancı ilkel kavimlerin tümünde vardır. İlkel kavimlere göre, rüya, bir hayaletin dolaşmaya çıkarak tekrar bedene dönmesi, ölüm ise, bedeni terk eden ruhun bir daha bedene dönmeyip başıboş dolaşmasıdır. İşte cadı veya hortlak efsanelerinin kaynağı bu düşüncedir. Geçmiş kavimlerde görülen ecdadın ibadetleri ve ölüleri gömme esnasındaki ayinlerin kaynağı da yine bu görüşe dayanmaktadır.

Filozof "Hume" bu konuyu izah ederken aşağıdaki görüşü ortaya koyuyor: "İnsanda bütün mevcudatın kendisine benzediğini kabul etmeye yönelik bir meyil vardır. Çünkü insan her şeyi kendisiyle kıyaslar. Hatta varlıkları kendisine benzetmek için onlarda akıl, düşünce, hırs bulunduğunu kabul edecek kadar ileri gider. Vahşi kavimlerin insan iradesine boyun eğmeyen evrensel (kozmik) olayları, başıboş dolaşan ruhların iradelerine, keyiflerine, kızgınlık ve intikamlarına dayandırmaları, tabii sebeplerin tümünde insana benzeyen bir kişilik düşünmeleri hep bu sebepledir. İlkel kavimlerin zelzele, gök gürlemesi, şimşek, ay ve güneş tutulması, kıtlık ve pahalılığı, ansızın ölüm, yıldırım gibi olayları "kötü ruhların" hiddet ve intikamlarına; feyiz ve bereketi, güzel havaları, vahşi hayvanlara üstün gelmeyi de "iyi ruhların" yardımlarında görmeleri yine bu inancın bir neticesidir.[2]

"Hume"nin bu fikri, animizm düşüncesini yönleri ve sebepleriyle ilk defa inceleyip açıklayan "Tylor"ın görüşüne çok uygundur. "Tylor"a göre ilkel kavimlerde görülen atalar kültü putlara

2 Hume, **I' Histoire naturelle des religions.** (Dinlerin Tabii Tarihi)

tapma "fetişizm"; sihirbazlık, cincilik, fal bakma... gibi şeylerin tümü de, "animizm"den doğmuştur. İlkel kavimler, hürmete lâyık olarak gördükleri baba ve atalarının ruhlarını, tabii ruhlar olarak kabul ettiklerinden, onların gerektiğinde kendilerine yardım edeceklerini düşünmüşler ve yardımlarına lâyık olabilmek için onlara ibadet edecek kadar ileri gitmişlerdir. Yine bu inanç sebebiyle gerçek sebepleri bilinmeyen sara, cinnet gibi sinir hastalıklarını cinlere atfetmişler bunun neticesinde falcılık, sihirbazlık, bakıcılık gibi batıl inançlar revaç bulmuştur. İlkel insanlar biraz ilerledikten sonra animizm önce "fetişizm" daha sonra da "sembolizm" şekline girmiş ve sembolizm ile efsaneler dönemi başlamıştır. Bu dönemde insanlar tabiat güçlerini kişileştirerek bunlara tapmışlardır. Önceleri kaba saba putlara tapınan insanlar, daha sonra bu putların yerine heykeller yapmışlardır. Eski Yunan efsaneleri ve heykelleri sembolizm döneminin hatıralarıdır. "Tylor"a göre animizm, insanlar üzerinde derin izler bırakan bir dindir. Hatta bugün bile san'at ve edebiyattaki teşhis (kişileştirme) ve intak, (cansız varlıkları ya da hayvanları konuşturma) mecaz-i akli ve "istiare-i mekniyye"[3] animizmin insan ruhunda bırakmış olduğu tesirlerin neticesindedir.

"Tylor"dan sonra bu dînî şekli esaslı bir şekilde inceleyen kişi, İngiliz meşhur "Herbert Spencer" ile günümüzde Fransa'da büyük bir şöhret kazanan "Durkheim"dır. Spencer'in görüşü esas itibariyle "Tylor"dan o kadar farklı değildir. Bu iki alimin birbirlerinden ayrılması, en çok "naturizm" yani doğalcılık denilen bir şeklinin açıklanması hususlarında ortaya çıkmaktadır. "Tylor" nazariyesine göre animizm, ilkel dinlerin asıl şeklidir. Fakat animizmin dînî hayatın iptidai bir şekli olduğu kanaatini verebilmek için, animistlerin inanç ve ibadetlerine göre şu üç noktanın aydınlatılması gerekir:

1. Animizm sisteminde dinin aslı ruh fikridir. Bu sebeple animizmin, dinlerin en ilkel şekli olduğunu gösterebilmek için bu sistemin öğelerinden hiçbirini daha önce var olan diğer bir dinden ayırmaksızın, nasıl kurulduğu açıklanmalıdır.

3 Bir teşbihten müşebbehün bih (kendine benzetilen) kaldırılarak yalnız müşebbeh (benzeyen)in söylenmesiyle meydana gelen istiare. (İstiare, bir kelimenin manasını geçici olarak başka bir kelime yerine kullanma)

2. İnsan ruhlarının nasıl dînî bir sistemin konusu olduklarını ve ruhların ne şekilde değiştiğini gösterebilmelidir.

3. Naturizm'in animizmden nasıl ayrılıp meydana geldiğini ortaya koymalıdır. Şimdi şu üç açıdan "Tylor" nazariyesini inceleyelim: Bu nazariyeden çıkarılan sonuca göre, "insanlara ruh fikrini aşılayan ilk etken, "rüya" olayıdır. İnsanlar uyanıklık ve rüya gibi hayatın iki safhasından, kendilerinde bir ikilik bulunduğu inancına varmışlardır. Bir vahşiye göre uyanık iken görmüş olduğu şeylerle, uykuda iken görmüş olduğu kargaşalıklar aynı değerdedir. Yani vahşi, rüyada iken gördüğü şeyleri de tıpkı uyanık iken gördüğü şeyler gibi somutlaştırır.

Faraza vahşi rüyasında uzak bir memlekete gittiğini görse, gerçekten kendisinin oraya gitmiş olduğunu zanneder. Fakat uyandığında bedeninin bulunduğu yerden ayrılmamış olduğunu anlayınca, hayretler içerisinde kalır. Bedeni yattığı yerden ayrılmamış olduğu halde bu uzak şehre giden nedir? Sorusunu elinde olmadan kendi kendine sorar. Rüyalar tekrar edince, kendisinde bir ikilik olduğu kanaati hasıl olur. Bu ikilikten biri toprakta yatan ve uyandığında aynı yerde ve aynı durumda bulunan bedenidir. Diğeri ise bedenin uyuduğu sırada mesafe kat ederek uzak memlekete giden şeydir.

Vahşi bazen de rüyasında uzak bir yere gittiğini bildiği bir arkadaşıyla görüşüp konuşur, tartışır. O zaman da kendisi gibi bu arkadaşının da, biri uzak bir yerde olan bedeni, diğeri de rüyada kendisiyle konuşmaya gelmiş olan ikinci şahsiyeti olmak üzere iki varlığı olduğu hükmünü verir. İşte ilkel insanlar başlarından geçen bu gibi olaylar sonucunda, kendileri gibi her fertte bir ikilik, bedenden başka bir varlığın olduğu ve bunun belli zamanlarda bulunduğu uzvu terk ederek, uzaklara gidebilme gücüne sahip olduğuna inanmışlardır.

Vahşiye göre insandaki bu ikinci varlık harici bir kalıp görevini yerine getiren, duyularla hissedilebilen bedenden birtakım sıfatlar ile ayrılır: Bu ikinci varlık bedenden daha hareketlidir. Bir anda çok uzun mesafeleri kat edebilmektedir. Bedene nispetle daha hareketlidir. Çünkü uyku sırasında bedenin çeşitli yerlerinden, özellikle ağız ve burundan kolayca çıkıp, başıboş dolaşarak

geri dönüp yine kolayca bedene girebilmektedir. Vahşînin kendisindeki bu ikinci varlığı maddi bir şey olarak düşündüğünde şüphe yoktur. Fakat ruh ismi verilen bu şey, bilinen maddeden daha ince, daha hafif, daha havaidir. Eti, kemiği ve uzuvları yoktur. Diğer bir tabirle ruh, hoş bir cisimdir. Bu sebeple ruhu tutup yakalamak mümkün değildir.

İlkel gruplardan bazılarının, ruhu aynada görülen hayal gibi, bedenin bir resmi olarak tasavvur ettikleri anlaşılmaktadır. Bu gibi gruplara mensup olan fertler, yaralı bir uzvun kesilmesi gibi bedende meydana gelen hasarların aynen ruhta da meydana geldiğine inanırlar. Bazı Avustralyalıların düşmanlarını öldürdükten sonra sağ ellerinin baş parmağını kesmeyi adet edinmeleri bu inanç ile ilgilidir. Çünkü bu geleneğe riayet eden Avustralyalılar bu işi maktulün ruhunun baş parmaktan mahrum kalacağı ve dolayısıyla intikam alabilmek için süngüsünü atamayacağı şeklinde yorumlamışlardır.

Rüya olayının ilkel insanlara aşıladığı ruh fikrini, bayılma (syncope), nüzul (apoplexie), irade kaybı (catalepsie), vecd ve istiğrak (kendinden geçip dünyayı unutma) gibi hallerde kuvvetlendirmiştir. Çünkü insanlarda görülen bu gibi geçici hissizlikler, yaşam ve duyum prensiplerinin zaman zaman bedeni terk edebildiğinin bir belirtisi ve alâmeti olarak kabul edilmiştir. Fakat ilkel insanlara göre ruh (L'one) ve ervah[4] (Les Esprits)'ın başka bir şey olduğu unutulmaması gereken bir noktadır. Ruh bedene bağlıdır. Bedenden ayrılması istisnai bir durumdur. Ruh hakkındaki görüşler bu şekilde olduğu için, bir mezhep, bir ibadet mevzuu olmamıştır. Oysa ervah; genelde yerleşik oldukları halde istedikleri zaman, bu yerlerinden ayrılabilirler. İnsanlar ruhlarla ilişki kurabilmek için, tedbirli davranmak zorundadır. Demek ki ruh, ancak bir değişim ile ervaha karışabilir. Tenasüh (reenkarnasyon) fikri de rüya ve bayılma gibi hallerin, ölüme benzetilmesi neticesinde doğmuştur. İlkel bir zekâ için ölüm, uzun bir baygınlık veya uzun bir uyku gibi, bedenle ruhun ayrılması demektir. Yalnız ölüm halinde bedende hissedilen bir hareket olmadığından belli bir zamanla sınırlı olarak kabul edilmemiştir. Beden tamamen

4 Bir mekanda bulunan bedensiz ruhlar topluluğudur.

yok olduktan sonra, bu ayrılığın kesin olarak görülmesi de bu sebepledir.

İşte organizmadan tamamen ayrılarak başıboş bir şekilde boşluğa atılmış olan bu ruh, geçirdiği değişim ile ervah olmuştur. Her ölen kişinin ruhu bu ervaha karıştığından, sayılarının zamanla arttığı kabul edilerek, biri insanların yaşantısı etrafında, diğeri de ruhlar topluluğu olmak üzere iki grubun kurulması düşünülmüştür.

İlkel insanlar, ervahın da tıpkı yaşayan kişiler gibi, ihtiras ve ihtiyaçları olduğunu tespit etmişlerdir. Bu sebeple, ervah, beslemiş oldukları duygular doğrultusunda ya yardımda bulunmak veya zarar vermek için daha önce birlikte oldukları insanların hayatlarına karışırlar. Son derece akıcı oldukları için bedene girerek ya hayatiyeti yükseltir veya bedenin düzenini bozarlar. Özetle ervah, insan hayatı için ya değerli bir yardımcı veya tehlikeli bir şeydir.

İlkel insanların olağanüstü görülen şeyleri, doğallıktan uzaklaşan hayatın, durum ve olayların tümünü ervaha dayandırmaları bu inançtan doğmuştur. Olağanüstülükler gösteren insanlarda iyiliklere meyilli bir ruh bulunduğu ve ona güç verdiği yolundaki düşünceler de bu inancın sonucudur. İlkel insanlara göre cinnet, bedene girmiş olan düşman bir ruhun etkisi ile meydana gelir. Hastalıklar ve sara gibi haller bu tip ruhların çarpması sebebiyledir. Bu inanç birleştikten sonra sonucu kendiliğinden ortaya çıkan ervaha çok büyük önem verilmiş, zavallı insanlar hayal ürünü olup kuruntuya dayanan ruhun esiri olmuşlardır. Madem ki sağlık, hastalık, mutluluk ve felâketlerin tümü bu ervah sebebiyledir. O halde ervahla anlaşmaktan başka çare yoktur. Bu sebeple ervahı coşturan (heyecanlandıran), kızdıran hallere meydan vermemek, adaklar, kurbanlar, ibadetler, ayinler özetle birtakım dînî tezahürlerle onların sevgilerini kazanmak gerekir. İşte daha önce hayatın başlangıcı olarak kabul edilen ve insanın cesedine (bedenine) hayat veren ruhlar, bu şekilde kendilerinden kaynaklanan işlerin önemine göre, iyi veya kötü ervaha, cinlere hatta ma'bedlere dönüşmüşlerdir.

Tylor, ruhların ervaha nasıl ulaştığını ve animizmin nasıl bir

dînî şekil olduğunu açıkladığı şu nazariyesinden, yapılan ilk ibadetlerin ervaha yönelik olup ilk dînî grubun ervahperestlikten ibaret olduğu sonucunu çıkarmıştır. Tylor'a göre, ilkel insanların yaptıkları ilk ayinler, cenaze ayinleri, ilk adaklar, ölülere verilen yiyecek tarzındaki hediyeler, ilk mihrapları ise atalarının mezarları olmuştur.

Ervah, esas itibariyle insani olduklarından sadece haller ile ilgili olarak düşünülmüştür. Halbuki animizme inanan insanlar, sadece ervaha tapınma ile yetinmeyerek, bütün kâinatı ervah ile dolu olarak düşünüp, tabiat güçlerini, tabii olayların sebebini bu ruhlara dayandırmışlardır. "Tylor", nazariyesini kuvvetlendirmek için bu yönleri de açıklamak zorunda kalmıştır. Tylor, tabiat olaylarını çözümleyebilmek için, diğer ruhların ne şekilde düşünüldüğünü ve daha sonra atalara ibadet ayinlerinin yanı sıra bir de tabiat kültünün (culte de la nature) nasıl meydana geldiğini şu şekilde açıklamıştır: "Tabiat güçlerinden her birini bir ruha dayandırmak suretiyle animizmin genişlemesi, ilk insanlardaki özel durumlar sebebiyle olmuştur. İlkel insanlar; tıpkı çocuklar gibi canlıyı cansızdan ayıramamışlardır. Bir çocuğun kâinatta, hakkında az çok kapalı bir fikir edindiği varlık, insandır. Çocuk önce kendi ana-babasını, özetle kendisiyle yakından ilgili olan insanları tanır. Bu sebeple çocuğa göre insan, bütün her şeyin modelidir. Her şeyi insana benzetir. Oyuncaklarını, duygularına hitap eden diğer şeyleri, kendisi gibi canlı olarak düşünür. İşte ilk insanlar da, aynı bu çocuklar gibi düşünüp, çevrelerinde bulunan bitki ve hayvanları, hatta cansız varlıkları ve tabiat güçlerini kendilerine benzer bir mahiyette kabul ederek kendileri gibi onlarda da bir ruhun var olduğunu düşünmüşler, kısaca bütün varlıklarda ruh ve bedenden meydana gelen bir ikilik düşüncesine saplanmışlardır. Fakat insanlarda bulunan ruhla, diğer şeylerde var olduğu düşünülen "ervah"ın insan üzerindeki etkileri aynı değildir. İnsan ruhlarının etkisi, insanlar alemine mahsustur. İnsani ruhlar, ölümle bedenden ayrılmalarına rağmen yine insan bedenini tercih ederler. Bu sebeple daima insan bedenlerine girerler. Oysa vahşinin diğer ruhlar hakkındaki düşüncesi böyle değildir. Ervah, insanların bedeninde değil, eşya ve doğal maddelerde bulunarak, onlarda meydana gelen her olayın sebebi durumunda olurlar. İşte bu

düşünce sebebiyle vahşiler, sıhhat ve hastalığı, maharet ve güçsüzlüğü... insanda olan ruhlara; suların akışını, yıldızların hareketini, bitkilerin büyümesini, hayvanların çoğalması gibi dünyada görülen olayları da ervaha atfetmişlerdir."

Bu nazariyeye göre insanlığın atalara ibadet esasına dayanan ilk felsefesinin yavaş yavaş olgunlaşıp, dünya felsefesi haline geldiğini, insanların atalarının ruhları gibi kozmik ruhlara karşı da saygı ve hürmet beslemeye mecbur olduklarını görüyoruz. Çünkü insanlar hayatlarını devam ettirebilmek için çevrelerinde bulunan şeylere ihtiyaç duyarlar. Oysa onlara göre eşyaya can veren, bunlarda çeşitli değişiklikler yapan sebepler ervahtır. Bu sebeple kendilerini ervahın yardımlarına muhtaç olarak görmeleri doğaldır. Bir kere bu ihtiyacın gerekliliği hissedilip, kabul olunmasıyla meydana gelen durum, doğal olarak birtakım sonuçları beraberinde getirmiştir: Ataların ruhları gibi dünyayı dolduran ruhlara adaklar, kurbanlar takdim edilmiş, ibadetler, ayinler ile onlara yaklaşılarak, sevgilerini kazanmak, gelebilecek zararları önlemenin yolları aranmış ve bu atalara tapınma ve tabiat kültü ile sonuçlanmıştır. Görülüyor ki, Tylor bu nazariyesinde ilkel kavimlerin ilk dînî inanç şekli olduğunu ileri sürdüğü "animizm"i iki aşamada ele almaktadır. Atalara tapınma ilk aşama, tabiatperestlik ise ikinci aşamadır.

"Animizm" hakkında derin incelemelerde bulunan "Herbert Spencer," Tylor nazariyesinin atalara tapınma kısmını kabul etmekle beraber, tabiatperestliğin atalara tapınmanın olgunlaşmış bir şekli olarak kabul edilmesine itiraz etmiştir. "Spencer"a göre tabiatperestlik atalara tapınmanın olgun bir şekli değil, belki de yanlış bir anlayışın ürünüdür.

Spencer, iddiasını kanıtlamak "Tylor" nazariyesinin ikinci kısmını çürütmek için, şöyle bir örnek vermiştir: "Görüyoruz ki kedi yakaladığı fare ile oynarken, fareyi uzun süre hareketsiz görünce, harekete geçirmek için pençesiyle itip dürtüyor. Demek ki kedi, canlı bir yaratığın taciz edildiği zaman kendisini kurtarmaya çalışacağını anlıyor. Hayvanlarda görülen bu algıyı, vahşi dahi olsa insanlarda kabul etmemek, diğer bir tabirle insanın idrakini hayvanlardan daha aşağı görmek hiçbir şekilde kabulü mümkün olmayan bir şeydir. Bu sebeple, ilkel insanların canlı ile

cansızı, hayvanlar ile cansız varlıkları fark edemediklerini ileri sürmek, bu iddiaya dayanarak, atalara tapınmadan tabiatperestliğe geçildiği şeklinde bir görüş ortaya atmak, ilmi bir şey değildir."

"Spencer", Tylor nazariyesinin ikinci kısmını bu şekilde çürüttükten sonra, tabiatperestlik inancının kaynağını şöyle izah etmiştir: "İlkel grupların çoğunda insanları gerek doğdukları zaman veya sonraları bir hayvanın, bir bitkinin, bir yıldızın kısaca kâinatta bulunan maddelerden birinin ismiyle isimlendirmek, yaygın bir adet haline gelmişti. Bu isimlendirme meselesi daha sonraları tabiatperestliğe yol açmıştır. Çünkü dildeki belirsizlikten dolayı, bir vahşinin mecaz ile gerçeği birbirinden ayırması zor bir durum olduğu için bir an gelmiş ki, bu isimlerin mecazi oldukları unutulmuş, meselâ "kaplan", "boğa", "aslan", "kurt"... gibi isimleri taşıyan ataların gerçekten bu hayvanlar oldukları zannedilmeye başlanılmıştır. Bu düşünce ortaya çıktıktan sonra, öteden beri ataların ruhlarına yapılan ibadetler, tamamen atalar ile karıştırılmış olan bu hayvanları da kapsayarak, onlara da gerçek bir ata gibi ibadet edilmiştir. Bu tarz haller git gide yıldızlara, bitkilere ve tabiatta bulunan diğer maddelere de yayılarak, tabiata tapınma, atalara tapınma şekline dönüşmüştür.

"Spencer" tabiatperestliğin ortaya çıkmasını bir de şu şekilde açıklar: "İlkel insanların kabirler ve meskenler etrafında dolaşan hayvanlara saygı ile bakıp onların ataların ruhlarının suretine girmiş olduklarını düşündüklerini görüyoruz. İşte bu görüşte, zamanla, tabiatperestliğe yol açan sebeplerden biridir. Bazı kabilelerinde dağlara, kayalara taptıkları görülür. Şüphesiz bu tip tapınmalarda milli geleneklerin, ırkın menşei olarak tanıdığı bir dağı zamanla o ırkı gerçekten doğurmuş gibi düşünmesinden doğmuş, ecdada karşı yapılan hürmet ve ibadetler bu dağa karşı da yapılmaya başlanılmıştır."[5]

Unutmayalım ki "Spencer" tabiatperestlik denilen bu dînî şekli araştırmak için sonuncu olarak ortaya attığı sebepleri ikinci derecede kabul ederek "Naturizm" dininin sebebini ve gerçek kaynağını, önceleri mecazi olarak verilmiş olan isimlerin, daha

5 Spencer, **Principes de Sociologie.** (Sosyolojinin prensipleri)

sonraları gerçek gibi düşünülmüş olmasına bağlamaktadır. Fakat gerçeği söylemek gerekirse "Spencer"ın bu nazariyesi "Tylor" nazariyesi gibi yeterli ve ikna edici bir nazariye değildir. Çünkü insanlar arasında bu kadar yaygınlaşmış olan dînî bir yaşantıyı, bir kuruntuya, bir hataya, bir yanlışa bağlamak her halükârda doğru kabul edilmeyecek bir görüştür. Vaktiyle verilmiş olan birtakım isimlerin mecazi anlamları daha sonra unutularak gerçek gibi kabul edilme ihtimali vardır. Fakat bu ihtimalin sebep olduğu hatanın devam etmesine engel olacak sebepler de yok değildir. Çünkü bu inançta olan milletler arasında atalarının insan olduklarına ve insanca bir hayat geçirdiklerine dair birçok gelenek ve menkıbelerin olduğu şüphesizdir. Bu tip menkıbeler ise, ecdadın hayvan, bitki veya taş oldukları yolunda bir inanca sapılmasına uygun değildir. Aslında vahşilerin de insanların ne şekilde ve nasıl doğduklarını bildikleri halde, atalarının doğal olmayan bir şekilde, bir yıldızdan, bir dağdan, bir hayvan veya bitkiden doğmuş oldukları şeklinde bir saplantıya düşmeleri kabul görmesi mümkün olmayan bir durumdur. Bu kadar bariz bir hata nasıl olur da kolayca insanlar arasında yaygınlaşır?...

ANİMİZM NAZARİYESİNE YAPILAN TENKİD

"Tylor"ın animizm nazariyesi, sonraları taraftarlarının gayretiyle oldukça genişlemiş, hatta yaygınlaşması hakkında aşırıya gidilmiştir. Fakat bütün bu aşırılıklara rağmen, nazariyenin özellikle (insan ruhu) "L'âme" ile (ervah) "Les esprits" hakkındaki incelemesi, günümüze kadar klasik bir tarzda önemini korumuştur. "Herbert Spencer" ın nazariyesini çürütmek isteyenler bile, "Tylor" nazariyesine itiraz edememişlerdir.

"Tylor" nazariyesinin önemli ve kapsamlı bir şekilde tenkidi, ilk defa günümüz sosyologlarından meşhur "Emile Durkheim" tarafından yapılmıştır. "Durkheim" M.1912'de yayınladığı önemli bir eserinde[6] "Tylor" nazariyesini hakkıyla irdelemiş, bütün esaslarını çürütmüştür.

"Tylor" nazariyesinin ana prensibi, ruhla bedenin farklı şeyler

6 Emile Durkheim, **Les formes elementaires de la vie religieuse.** (Dini Hayatın Temel Şekilleri)

olup (diğer bir tabirle) insanda bir "eş" bulunduğu ve bunun sıradan bir şekilde veya bedenin dışında kendine has seçkin bir yaşamı olduğudur. Nazariyenin olaya uygun olabilmesi için, ilkel insanların ruh hakkındaki düşüncelerine uygunluk arz etmesi gerekir. Acaba ilkel insanların ruh hakkındaki düşünceleri, gerçekten nazariyenin ileri sürdüğü gibi midir?... İzlenimlerin tümü bunun böyle olmadığını göstermekte olup, Tylor nazariyesi, ilkel insanların gerçek inançlarını değil, olsa olsa ruh hakkındaki fikirlerine, sadece göründüğü kadarıyla açıklık getirdiği kanaatini vermektedir.

"Durkheim" şöyle diyor: "Araştırma ve incelemeler, iptidai halde bulunan insanların, ruhu bedenden ayrı olarak kabul etmekle birlikte, çoğunluğunun onu bedenden ayrı olarak düşünmeye uygun olmayacak bir tarzda tasavvur edip, bedenle karıştırdıklarını göstermektedir. Demek ki iptidai halde bulunan insanların ruhu anlayış tarzları Tylor nazariyesine esas teşkil edebilecek kadar açık değildir. O halde "Tylor" nazariyesi oldukça kapalı bir esas üzerine kurulmuştur. Aslında temelsiz olan, bu nazariyeyi güçlendirmek için, iptidai halde bulunan milletler hakkında yapılan bazı gözlemlere başvurulmakla birlikte, gözlemlenen olayların nazariyeyi güçlendirmek için yeterli olup olmadığı şüphelidir. Gözlemler, iptidai insanların kendilerinde bedenleri haricinde bir "eş" olduğuna inandıkları kanaatini bize veriyorsa da bu "eş"in bedenden tamamen ayrı olup seçkin bir şey olduğuna inandıklarını göstermemektedir. Aksine gözlemler, ilkel kavimlerin bu şekilde tasvir ettikleri iki varlık arasında derin bir birlik, sıkı bir ilişki olduğuna inandıkları fikrini vermektedir."

Bununla birlikte, "animizm" nazariyesinin önemini ve niteliklerini daha iyi verebilmek için, ruh fikrinin "eş" fikrine döndürülmesinin mümkün olabileceğini geçici olarak kabul edip, nazariyenin ikinci kısmını inceleyelim: "Tylor" bu ikinci kısmı izah ederken; "ilkel insanlar, rüyalarında cesetleri (bedenleri) yerde yatarken, uzak yerlere gidip pek çok şeyi ziyaret ettiklerini görmüş ve bundan kendilerinde biri yerde yatan bedeni diğeri de bedeni bırakarak uzak yerlere giden ruhdan yani "eş"den ibaret iki kişilik bulunduğunu düşünmüşlerdir," demektedir. Bu sebeple, iptidai insanlar arasında "eş" yani "ruh" fikrinin kaynağı rüyadır.

Fakat malumdur ki bir olayın açıklanmasında ileri sürülen nazariyenin kabul edilebilmesi için, o olayın başka bir şekilde incelenmesinin mümkün olmaması gerekir. Çünkü olayın başka bir şekilde yorumlanması, ikinci bir nazariye anlamına gelir. Oysa "Tylor"ın "eş" nazariyesi, rüya olayına açıklık getirebilecek tek nazariye değildir. Evet, insan rüyasında bedeni yattığı yerden ayrılmadan, uzak yerleri görebilmektedir. Fakat bu durum insanı, kendisinde bedenden ayrı bir varlık bulunduğunu düşünmeye sevk edebileceği gibi, uykudayken uzak mesafeleri görebilme özelliğine sahip olduğunu da düşündürür. Hatta bu ikinci düşünce tarzı, iptidai insanlar için maddiyat aleminde benzeri olmayan yarı görülebilir hafif bir cevheri hayal etmekten daha kolaydır diyebiliriz. Bundan başka bazı rüyalar animizm nazariyesini açıklayabilecek bir tarzda olsalar bile, buna hiç uygun olmayan ve belki de bunlarla çelişen rüyalar da az değildir. Herkes görülen rüyalardan çoğunun maziye ait olduğunu bilir: Dün, bir önceki gün, hatta çocukken yaşadığımız şeyler, aynen veya ufak tefek değişikliklerle tekrar rüyada görülmektedir. Öyle ki bu tip rüyalar daha sık görülmekte olup gecenin büyük bir kısmı bu rüyalarla geçmektedir.

Oysa bu tip rüyalar "eş" fikrinin irdelenmesine hiç de uygun değildir. Çünkü "eş"in bir yerden başka bir yere gidebileceği düşünülse bile, geçen zaman içinde tekrar geriye dönmesi düşünülemez. Geçmişte meydana gelen bir olayı, rüyasında gören bir kişi, anlayışı ne kadar kıt olursa olsun, uyandığında kesinlikle geçmişte olduğunu bildiği bu olayı, rüyasında yaşadığına ve şahit olduğuna nasıl ihtimal verip inanabilir? Daha önce geçtiğini kesin olarak bildiği bir hayatı, uykuda yaşamış olarak hayal etmek, hiçbir insanın aklına gelebilecek bir şey değildir.

O halde böyle rüya gören bir kişinin daha doğal olarak algılaması ve gördüğü şeyleri hatırlayabilme ihtimalini düşünmesi daha tabii ve akla daha yakın değil midir? Aslında insanı bu şekilde düşünmeye sevk eden sebepler de vardır. Çünkü hatırlayabilme olayı uyanık iken daha güçlü bir şekilde kendini hissettirmekte ve bu sebeple her insan geçmişe ait birçok şeyi mutlaka hatırlayabilmektedir.

Bunlardan başka rüyada sadece geçmişe ait şeyler görülmez.

Bazen de rüyasında kendisiyle aynı dönemde olan şeyleri görüşüp onlarla konuşur. "Tylor" nazariyesine göre, iptidai insanlar bu rüyaları, kendi eşlerinin o adamların eşleriyle buluşup, görüştükleri şeklinde yorumlamışlar ve bundan "ervah" inancını çıkarmışlardır. Oysa nazariyenin bu şekilde izah edilmesi birtakım itirazları getirmiştir. Çünkü iptidai bir insanın önce bu şekilde düşündüğünü kabul etsek bile, rüyada gördüğü kişilerle buluşup, görüştüğü zaman onların hiçbir şeyden haberdar olmadıklarını görecek ve ilk düşüncesinin asılsız olduğunu anlayacaktır.

Bu şekilde rüya gören bir kişinin, durumu ilgili olan kişilere anlatması ve kendi gördükleriyle onların gördüklerinin ne derece uygunluk arz ettiğini anlamak istemesi gayet doğaldır. Demek ki bu gibi rüyalar gören iptidai insanlar, önce kendi eşlerinin bazı kimselerin eşleriyle görüştüklerini kabul etseler bile, kişilerin kendileriyle görüşüp konuştuktan sonra bu düşünceden uzaklaşarak, kendilerinde bir eş bulunduğu fikrinden vazgeçmeleri çok normaldir.

İlkel insanların duygularının, uyanıkken kendilerini aldatabildiklerinin farkına varmamış oldukları mümkün değildir. Madem ki duygular insanı gündüz uyanıkken bile aldatabiliyorsa, geceleyin uykuda iken daha çok aldatmasına niçin ihtimal verilmiyor!...

Bununla birlikte her çeşit rüyanın "eş" fikriyle açıklanabilip, başka şekilde izahının mümkün olmayacağı iddia edilse bile, nazariye tamamen itirazlardan uzak kalamaz. Bu takdirde iptidai insanların rüyalarını izah etmeye niçin mecbur oldukları sorusu rahatlıkla sorulabilir.

Bu soruya, rüyanın dikkatleri çeken bir hal olması sebebiyle herkesin merakını celbetmesinin doğal olduğunu söyleyerek cevap verirsek inandırıcı olmaz. Evet rüya dikkatleri çekecek kadar garip bir olaydır. Fakat bu olayın daima tekrar ettiği unutulmamalıdır. Oysa daima aynı şekilde tekrar eden olayların sebep olduğu alışkanlığın yavaş yavaş insanda olayların sırrını çözme isteğini ve merakını giderdiği herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Yıldızların doğuş ve batışları aynı şekilde tekrar ettiği için insanlar bunlara karşı ilgisizdir. Fakat ay ve güneş tutulması gibi

ara sıra meydana gelen olaylar dikkatleri çekmektedir. Bu sebeple insan, devamlı tekrar eden şeyleri kendi kendine sorup, sebeplerini aramayı aklına dahi getirmez. İnsanın bu ilgisizlikten kurtulabilmesi için, bir zorunluluğun veya hiç olmazsa zorlayıcı bir menfaatin dikkatleri bu olay üzerine çekmesi yeterlidir. Durumun bu şekilde olduğu ortadayken, iptidai insanların rüya olayına çok fazla önem verdiklerini, bunun neticesinde insanda ruh ve beden gibi iki "eş" bulunduğu kanaatine varmaları ve bu inançtan, önce atalara ibadet esasının, sonra ruhlara tapınma şeklinin ortaya çıktığını ileriye süren nazariyeye nasıl kesin gözüyle bakılabilir? İlkel insanlar, tabiat güçleri ve yırtıcı hayvanlar karşısında son derece çaresiz ve zayıf oldukları için, hayatlarını koruyup onu devam ettirmekten başka düşünceleri yoktur. Oysa nazariye bu kişilerin beden ve ruh hakkında çeşitli görüş ve düşüncede olduklarını göstermektedir. İlkel insanların çevrelerine karşı durumları, bu şekilde bir ihtimale asla uygun değildir. Çünkü böyle bir durumda bulunan insan, ancak zorlayıcı bir sebep karşısında düşünceye dalabilir. Fakat nazariyede böyle bir gereklilik görülmemektedir. Demek ki, ilkel insanların rüya hakkında, Tylor nazariyesine temel olabilecek şekilde zaman zaman düşünceye daldıklarını kabul etmek doğru değildir.

Rüyanın insan hayatında zaman zaman onu düşünceye sevk edecek kadar öneme sahip olduğu, hafızalarda bıraktığı izlerin çok kapalı ve çabuk unutulduğu bilindiği halde, zekaları fazla gelişmemiş insanların bunun açıklanması için fikir beyan ettikleri nasıl kabul edilebilir? Gece ve gündüzden insanı en fazla ilgilendiren gündüz olduğu halde, gecenin ilkel kavimleri daha fazla meşgul etmesi ve bundan tüm hayatına yön verebilecek bir fikir edindiklerini ileri süren bu nazariyenin, duruma uygun olmaması gayet doğaldır.

Görülmektedir ki, animizm nazariyesi Batı'da sahip olduğu önem ve değerine rağmen, tereddütsüz kabul edilebilir nazariyelerden değildir. Şüphesiz bugün dahi ilkel bir insan, rüyasını "eş"inin mekân değişikliği yapmasına bağlamaktadır. Fakat şunu da iyi bilmek gerekir ki, insana bu eş veya ruh fikrini veren şey, sadece rüya ile sınırlı değildir.

Vecd, istiğrak, tasavvuf ve daha birçok sebepler bu fikri aşıla-

ma noktasında oldukça etkilidir. Günümüzde geri kalmış kabileler arasında yapılan araştırmalarda bu görüşü doğrulamaktadır. Gerçekte "Codrington" adlı araştırmacı, Malezyalıların rüyalarından sadece hayal güçlerine fazla çarpanlarını ruhun bedeni terk etmesine bağlamakta olduklarını haber vermektedir. Tabii bu rüyalar; iyi rüyalar, kötü ruhlar veya ata ruhları gibi dînî şeylere ait olan rüyalardır. Avustralya'da bulunan "Dieri"lerde de Malezyalılar gibi ölmüş akraba ve dostlarıyla görüştükleri rüyaları, sıradan görülen rüyalardan ayırıp her birine ayrı isim vermişlerdir. Bu ayırımdan anlaşılacağı üzere, "Tylor"ın insanlarda var olan ruh fikrinin, sadece rüyadan kaynaklandığı şeklindeki iddiası, Dinler Tarihi müelliflerinin çoğu tarafından benimsenmiş olmakla birlikte itiraz ve tenkitlerden tamamen uzak değildir.

* * *

Tylor nazariyesinin "ruh", diğer bir tabirle "eş" fikrinin kaynağı hakkındaki tespitleri, kesin olmayıp tartışmaya açık olduğu gibi, bütün dinlerin geri kalmışlık örneği olarak gösterdiği atalara tapınma şeklinin ortaya çıkmasına dair getirmiş olduğu açıklamalar da yeterli olmayıp ikna edici değildir.

Herkesçe malumdur ki, ruhun ibadet edilebilecek bir varlık olabilmesi için, kişinin sıradan bir eş olmaktan kurtularak, mukaddes bir varlık olarak kabul edilip, gerekli olan bütün özellikleri taşıması gerekir. Tylor nazariyesinde, ruhun bu değişikliği ölüye dayandırılmaktadır. Esasen animizm nazariyesi, iptidai insanların yaşarken bedenin bir eşi olarak kabul ettikleri ruhun, öldükten sonra da bazı faziletler taşıdığı esasına dayanır. Acaba ruh için kabul edilen bu fazilet nereden gelmektedir? Ruhun bedenden ayrılmasıyla niçin mahiyeti bu şekilde tamamen değişiyor? İlkel insanlar nazarında önce mukaddes olarak kabul edilmeyen, hayatın gezgin bir başlangıcı olan ruh, nasıl olur da daha sonra hem dînî hislere konu olup hem de mukaddes olarak kabul edilir?

İlkel insanlara göre ölüm ruha, uykuya oranla daha rahat davranmaktan başka bir şey ilâve etmediği halde, yaşayan insanlar (dünkü) arkadaşlarının bedenlerinden ayrılan başıboş ruhlarını, hayatlarından ayrı kabul edip niçin onlara ibadet ediyorlar? Bütün bu sorulara, Animist nazariyeye göre doyurucu bir cevap ver-

mek mümkün değildir. Aksine ilkel toplulukların inançlarını incelediğimizde, bu nazariyeye ters düşen sonuçlarla karşılaşmaktayız. Gerçekte ruhun yaşayan bedenle sıkı bir ilişki içerisinde olduğu inancı, ilkel kavimler arasında yaygın bir görüştür. İlkel toplulukların bedenle ruh arasında var olduğunu düşündükleri ortaklık hakkındaki görüşleri, bedenin bir bölümü yaralansa, ruhun da aynı bölümünün yaralanacağı inancını doğurmuştur. Görülüyor ki ilkel topluluklar arasında yaygın olan görüşlere göre, ölümün ruha etkisi, canlılığı arttırma şeklinde değil, aksine zayıflatma şeklinde olması gerekir. Çünkü bu inanç, ruhun bedenle beraber ihtiyarladığı görüşüyle aynıdır. Bazı ilkel kavimlerin yaşlanan insanlara cenaze töreni yaptıkları, bu gibi ölülerin ruhlarının da ihtiyarladığına inandıkları görülür. Hatta ileri gelen din büyükleri gibi seçkin kişilerin ihtiyarlamadan öldürüldükleri görülmektedir. Çünkü bu seçkin kişilerin bedenleriyle beraber ruhlarının da ihtiyarlamaması ve ölüm ile bedenlerden ayrılacak olan ruhların daha genç ve dinç bedenlere geçerek güç ve kuvvetlerini korumaları kendilerince gereklidir. Demek ki bu kâinatta olan kavimlere göre, hastalık ve ihtiyarlık sonucu ortaya çıkan ölüm, ruhun gücünü azaltmaktadır. Bu sebeple, bu gibi kavimlerin, beden tamamen çürüdükten sonra "eş"in ne şekilde ve nasıl yaşayacağı hakkındaki görüşleri açıkça anlaşılamamakta, ruh ötesi fikri tamamen açığa çıkmamaktadır. Bu ayrılık, "kutsal alemle", "kutsal olmayan alem" arasındaki fark dikkate alındığında daha iyi bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Oysa nazariyeye göre, rüyada geçici olarak bedenden ayrılan "ruh"ta, ölüm ile daimi ayrılıktan başka bir değişiklik meydana gelmemektedir. Meydana gelen bu basit değişikliğin "eş"in kutsal olmayan durumdan, kutsallığa geçebilmesi için yeterli bir sebep olamayacağı açıktır.

Çünkü ilkel milletlerin kutsal ve kutsal olmayan, yani zenim kabul ettikleri şeylerden öncekilerin ikincilerden farkı arz ettikleri acayip şekillere, ahenksizliğe veya sahip oldukları güce has değildir. Bu fark aksine daha da kapsamlıdır. Hatta bunların arasında ortak bir nokta olduğu dahi söylenebilir. Demek ki Tylor nazariyesinde atalara tapınma inancının kaynağını "eş" fikrine dayandırmak, diğer bir tabirle rüyada geçici olarak bedenden ayrıldıklarına inanılan eşlerin, ölümden sonra sonsuza dek ayrılma-

larıyla kutsiyet kazandıkları şeklindeki görüş, kuvvetli bir esasa dayanmamaktadır.

Atalara tapınma inancının kaynağını açıklamak için bir de şöyle bir görüş ileri sürülmektedir: İlkel kavimler arasında, bedenden ayrılan ruhun, yaşayan insanlara ya pek çok iyilik veya çok kötülük yapacağı şeklinde bir inanç vardır. İlkel insanların ruhlara ibadetlerinin sebebi budur. Evet, herhangi bir dine mensup olan kişinin kutsal sayıp ibadet ettiği varlığa karşı beslediği duygular, az çok korku ve sakınmayla karışıktır. Fakat bu korku, bıkkınlıktan ziyade hürmet ifadesidir. Atalara tapınma inancının kaynağını bu şekilde tespit etmek, duruma daha uygun olarak görülebilir. Çünkü günümüzde ilkel halde bulunan bazı kabile ve milletlerin inançları hakkında yapılan incelemeler, bu sonucu kuvvetlendirmektedir: "Durkheim"a göre, henüz ilkel halde bulunan "Malezyalılar", insanda bir "eş" ve bir "ruh" olduğuna ve ölümle beraber bu eşin bedeni terk ettiğine inanıp aynı zamanda ölü ruhlara da ibadet etmektedirler. Fakat bu ibadet "Tylor" nazariyesinin ileri sürdüğü gibi, her ruhu içine almaz. Durum bazı özel ruhlar için geçerlidir.

Gerçekte Malezyalılara göre ölümle bedeni terk eden eş "Tindalo" ve "Natmat", ismini almaktadır. Fakat Tindalo ve Natmat sıradan bir eş oldukları için, kendilerine ibadet edilmez. Tapınılan ruhlar, hayatlarında "Mana" olan yani kendisine özel bir fazilet isnad edilen ruhlardır. Malezyalılar, ibadet ve dualarını bu gibi "Mana" olan ruhlara karşı yaparak sadece bunlardan yardım isteyip hediye ve adaklarını ancak bunlara sunabiliyorlar. Demek ki, Malezyalıların ibadet ettikleri ruhlar, bedenden ayrılmadan önce de kutsal kabul ettikleri eşler, "Tylor"ın ileri sürdüğü gibi ölümle kutsiyet kazanan ruhlar değildir.

Malezyalılara göre "Mana", kutsal olan bütün şeylerin seçkin bir vasfıdır. Ruh kavramının toplumsal açıdan menşeini arayan "Durkheim", Mana'yı, toplumun ruhunu meydana getiren ruhani dayanak diye tarif ettiği gibi, ilkel dinlerin "Tabu" ve "Totem" inançlarını da "Mana" ile açıklamaktadır. "Codrington"da Malezyalıların inanç şeklini açıklarken şöyle der: "Malezyalılara göre Mana, insanların alelâde hallerde, güçlerinin üzerinde ve tabiatın alışılagelmiş süreçleri dışında kalan işleri ve etkileri yaptıran şey-

dir. Bir kâhinin, bir sihirbazın, bir şamanın, bir dînî liderin manaları olduğu gibi, kutsal bir taşın, kutsal ruhların da birer manaları vardır. Malezyalıların ibadet ettiği "Tindalo"lar yani ruhlar, sıradan ruhlar değil, bedende yaşarken de kutsal kabul edilen ruhlardır. Diğer ruhlar ise, bunlardan kutsal olmayan cahil insanların ruhlarına, yaşarken olduğu gibi öldükten sonra da hiçbir kıymet ve önem verilmemektedir."[7]

Cadrington'un şu ifadesi, iptidai topluluklara göre ölümün bizatihi ve özellikle ilâhileştirici hiçbir özelliğe sahip olmadığını göstermektedir. Ruha, zenim olan şeyleri tam ve kesin bir şekilde ayıran ölüm, evvelce kendisine kudsiyet atfedilen ruhun bu kudsiyetini arttırıyorsa da, daha önce kutsal olmayan ruhlara bir kudsiyet vermemekte olduğunu göstermektedir. Bundan başka, animizm nazariyesinde kabul edildiği üzere, insanların kutsal kabul ettikleri ilk şey, ölülerin ruhları, bağlandıkları ilk görüş de atalara ibadet olduğu zaman, topluluklar ne kadar iptidai olurlarsa olsunlar bu mezhebin dînî yaşantıda o kadar yer tutmuş olması gerekir. Oysa durum bunun tam tersidir. Çünkü tarihen de sabit olan bir konu vardır ki o da, atalara tapma inancının ancak Mısır, Çin milletleriyle, Yunan ve Latin medeniyetleri gibi ileri topluluklar içinde ortaya çıkarak, bunlar arasında seçkin bir yere sahip olduğu gerçeğidir. Bugün tanıdığımız toplulukların en ilkel ve en aşağı örneğini oluşturan Avustralya topluluklarında ise, atalara ibadet inancı yoktur. Gerçi Avustralya kavimleri arasında cenaze ve matem ayinleri görülüyorsa da bu gibi ameli ayinlerin, dînî bir inanç özelliğine haiz olmadıkları ortadadır.

"Culte" (kült), Durkheim'in ileri sürdüğü gibi, insanın bazı durumlarda ihtiyaten riayet ettiği öylesine yapılan merasimden ibaret değildir. Dini törenler, belli zamanlarda, muntazam olarak uygulanan ayinlerden, bayramlardan, çeşitli merasimlerden meydana gelen bir sistemdir. İnsanlar düzenli bir şekilde, belli dönemlerde gerçekleşen bu töreni ifa etmek suretiyle, kendilerinden yüce ve bağımsız olan kutsal varlığa yaklaştıklarına inanmakta olup bunları birleştirici bir bağ olarak düşünmektedirler.

O halde, Avustralya'nın bazı kavimler tarafından ölüler için

7 Codrington, **The Melansians**, (Malenezyalılar), p.449.

yapılan ruhlara tapınma gibi, ayinlerin dînî bir ibadet kabul edilebilmesi için, zaman zaman mezarların başında kurbanların kesilmesi, belli aralıklarla mezarların üzerine hürmeten bir şeylerin dökülmesi ve ölülerin şerefine belli zamanlarda bayramların düzenlenmesi gerekir. Oysa Avustralya kavimlerinin ölüleri hakkında bu tip düzenli törenler tertip ettikleri görülmemektedir. Gerçi bazı kavimler arasında, geleneklerin öngördüğü atalar hakkında, belli zamanlarda birtakım törenlerin yapıldığı haber verilmekte ise de, bu ayinler efsanelerin o kahramanlara yakıştırdığı olağanüstülüklerin, sahnede gösterilmesinden ibaret olduğundan, ibadete lâyık bir özellik taşıdığı kabul edilemez. Çünkü bu ayinleri yapanlar da yüceltmiş oldukları kahramanların insana has bir hayat yaşadıktan sonra, ölümle beraber ilâhi güçler kazanmış insanlar olduklarına dair bir inanca sahip değildirler. Belki de bu kavimler, destanların o kahramanları hayatlarında insanüstü bir güce sahip olarak göstermeleri sebebiyle onları yüceltiyor ve bütün dünya tarihinde meydana gelen büyük olayları bunlara dayandırıyorlardı.

Özetle, kavimlerin destansı kahramanlarını yüceltmek için yapılan bu ayinler, ölümle kutsiyet kazandıklarına dair bir inanca bağlı olmayıp, belki de Malezyalıların inançlarına benzer tarzda, bunların "Mana" ile yüklü oldukları inancına dayanmaktadır. Her halükârda destansı kahramanlar hakkında yapılan ayinlerin, atalara tapınma inancıyla hiçbir ilgi ve benzerliği yoktur. Çünkü bu ayinleri gerçekleştiren kavimlerde atalara ibadet inancının var olduğuna hükmedebilmemiz için, bunların yeniden ölen ebeveyn ve akrabaların ruhları için de bu şekilde ibadet ve ayinler yapmaları gerekir. Halbuki Avustralya kavimlerinde ölünün insanlara ilâhi vasıflar verdiği şeklinde bir inancın bulunduğunu gösterecek hiçbir gelenek ve ayin olmadığı gibi, ölenlerin ruhlarına ibadet edildiğine dair delil olarak gösterilebilecek bir gelenek de yoktur. Demek ki, Tylor nazariyesine göre en ilkel toplumlarda bulunması gereken atalara tapma inancı, gerçek anlamda bunlarda mevcut değildir.

* * *

Tylor nazariyesi, atalara ibadet esası üzerine kurulmuş olan animizmi, ilk dînî şekil olarak kabul ettiği gibi, tabiata tapınma-

yı (naturizm'i) da, atalara tapınma inancının olgunlaşmış bir dönüşümü gibi göstermiştir. Bu açıklamayla "atalara tapınma" ilk dînî şekil olma düşüncesi değerini kaybetmiş ise de, nazariyenin ikinci şıkkı, son zamanlara kadar değerini yitirmemiştir. Hatta Tylor nazariyesine itiraz eden "Brinton", "Lang", "Reville" ve "Ruberston Smith" gibi Dinler Tarihi bilginleri bile bu fikri benimsemişlerdir.

Animizm nazariyesinde ölülere ibadetin, tabiata tapınma şekline dönüşmesi, iptidai insanların içgüdüleriyle her şeyi kendilerine benzetip, bu sebeple eşyayı kendileri gibi canlı ve düşünebilen bir varlık olarak kabul ettiklerini görmüştük. Oysa bu görüşe zamanında "Spencer" tarafından itiraz edilmiştir. "Spencer", daha önce de belirttiğimiz gibi, kedinin fare ile oynamasını örnek vererek, hayvanların canlı ile cansızı ayırdetmelerine rağmen, insanların - son derece iptidai ve vahşi olsalar da - böyle bir ayırma gidememelerini makul karşılamamış, naturizm ekolünün kaynağını değişik şekilde ele almıştır.

Spencer, animizm nazariyesini çürütmeye yönelik görüşlerini, hayvanlardaki bütün kabiliyet ve güçlerin tamamen insana geçtiği esasına dayandırmıştır. Fakat bu esası açık bir hakikat olarak kabul etmek doğru değildir. Çünkü hayvanlar arasında hemcinslerini kıskanma oldukça yaygın olduğu halde, ilkel insan topluluklarının bazısında hemcinslerini paylaşmaya izin verildiği görülmektedir.

"Spencer"ın ileri sürdüğü gibi, hayvanlardaki bütün kabiliyet ve melekeler tam anlamıyla insana intikal etmiş olsaydı, kıskançlık ve bunun gibi daha birçok özellikte insanla hayvanlar arasında zıtlık olmaması gerekirdi. Demek ki "Spencer", naturizmin menşei hakkındaki görüşleri kabul etmemekle, doğru bir harekette bulunmuşsa da, sebeplerini reddetme noktasında büyük bir hataya düşmüştür. "Spencer" reddiyesinde esas olarak, insanın da hayvanlar gibi sadece fizyolojik ve kozmolojik tesirlerden etkilendiğini kabul etmiş, insanların toplu olarak yaşadığı gerçeğini unutmuştur. Halbuki insan, "Spencer"in tasvir ettiği gibi, nitelikleri itibariyle kâmil bir hayvan değil, hayvanlardan farklı bir özellik arz eden bambaşka bir varlıktır. İnsan, hayvanlar gibi sadece oluşum sahası ile ilgili değildir. İnsan, son derece geniş, var-

lıklar üzerindeki etkisi, hayvanların maruz kaldığı tesirden daha etkili, daha düzenli ve devamlı olan sosyal çevre ile ilgilidir. İnsan, hayatını devam ettirebilmek için, oluşum alanından başka, sosyal çevreye de uymak zorundadır.

İnsan toplumunun devam edebilmesi için, insan eşyaya başka bir açıdan bakmak, onları değişik şekilde hissetmek, özetle sadece yaşama şartlarına değil aynı zamanda sosyal çevrenin gerektirdiği şeylere de boyun eğmek zorundadır. Böyle bir bağlılığın, insan düşüncesinde önemli bir değişikliğe yol açacağı şüphesizdir. O halde "Spencer"in yaptığı gibi, ilkel insanların düşünce tarzları hakkında hayvanlara bakarak bir değerlendirme yapmak, doğru bir hareket değildir ve olamaz da. Naturizmin kaynağını açıklamak için, bir de küçük çocuklardan örnek verildiğini söylemiştik. Deniliyor ki: Çocuğa göre insan, her şeyin modelidir. Çocuk oyuncaklarını ve dikkatini celbeden diğer şeyleri, kendisi gibi canlı zanneder. İşte iptidai insanlar da, aynı küçük çocuklar gibi, her şeyi kendilerine benzeterek, işi tabiata tapınmaya kadar götürmüşlerdir.

Fakat bu şekildeki bir açıklama da kabul edilebilir olarak görülmüyor. Çünkü bu izaha göre, örneğin bir şeye çarpıp bir yerini acıtan çocuğun o şeye karşı kızması, onu da kendi gibi canlı kabul etmesinden kaynaklanıyor. Acaba durum gerçekten böyle midir? Çocuğun canını acıtan şeye karşı kızması, hatta onu dövmeye kalkışması, bu şeyi kendi gibi, akıllı ve canlı olarak kabul etmesinden'midir?! Yoksa bu tip davranışlar, o şeyin kendine zarar verip canını acıtmasından mı ileri gelmektedir?! Herhalde ikinci ihtimal daha isabetli olup belki de doğru olan budur. Çünkü çocuk o şeye çarptığı zaman, doğal olarak vücudunda şiddetli bir acı duymuş, ve bu etkiyle kendisinde son derece fazla bir kızgınlık meydana gelmiştir. Oysa galeyana gelen öfkenin dışarıya vurulması gerekir. Dışa vurulduğu zaman da bunun acıya sebep olan şeye yönelik olması kadar doğal bir şey olamaz. Hatta bu kızgınlık sırasında, çocuğun kendisine bu şiddetli acıyı veren şeyin canlı veya cansız, akıllı veya akılsız olduğunun farkına dahi varamadığını söyleyebiliriz. Aslında bunun bu şekilde olduğunu anlamak için çocukların hareketlerini incelemeye gerek yoktur. Bu durum büyük insanlarda da aynı şekildedir. Nasırlı aya-

ğını aniden masaya çarpan bir insanın, o anda hissettiği şiddetli acının etkisiyle, gayri ihtiyari masaya bir yumruk indirmesi gayet doğal bir olaydır. Bu kişinin yumrukladığı masanın, kendi gibi canlı ve akıllı bir varlık olmayıp, sıradan cansız bir cisim olduğunda hiçbir şüphesi yoktur. Ve bu hareketi düşünmeksizin sadece öfkeyle gayri ihtiyârî olarak yapmıştır. İşte çocukların hareketleri de aynı bu şekilde olup, hissetme ve yargılamaya bağlı değildir. Aslında çocuğu, canlı ile cansızı ayırıp yargılama ve bunlarla ilgili olan işlerin seçilip ayrılması gibi, karışık zihni bir faaliyete sürüklemek, bu işte çok ileri gitmektir. Çocuğun oyuncağına adeta canlı imiş gibi davranması, yukarıdaki görüşe göre çok güzel izah edilebilir: Gerçekte acı ve ıstırabın tahrik ettiği şiddetli duygular, acıya sebep olan cisme sanki canlıymış gibi davranılmasını gerektirdiği gibi, çocuklardaki şiddetli oynama ihtiyacı da, oyuncağın canlı gibi düşünülmesine sebep olmuştur. Bir çocuk, elindeki karagöz kukla veya bebekle akıllı bir şekilde oynayabilmek için, bunları da kendi gibi canlı kabul etmiştir. Fakat bu düşünce, sadece bir hayal ve farz etmeden ibarettir. Çünkü çocuk kukla ile oynarken, faraza kukla elini ısıracak olsa, yine bu duruma en çok şaşıracak olan çocuktur. Çocuk kuklasının gerçekten canlı olduğuna inansaydı, elini ısırdığı zaman, asla hayret etmezdi.

Aslında, ilkel insanların canlı ile cansızı, canlı maddeler ile cansızları ayırdedip edemediklerini anlamak için, ne hayvanların ne de çocukların hareketlerini incelemeye gerek yoktur. Bu durumun tespiti için, ilkel kavimlerin ilk inanç şekillerini incelemek yeterlidir. Şayet tabiattaki ervah ve ilâhlar gerçekten insanların ruhlarına göre düşünülmüşlerse, bunlarda kaynağı belirten ipuçlarının ve delillerin ana hatlarının bulunması gerekir. Görüyoruz ki ilkel topluluklara göre ruh, bedene hayat veren, içten kaynaklanan bir olgudur. Ve ruhun en seçkin özelliği de budur. Yani bedeni harekete geçiren ve duygulu olma özelliğini veren ruhtur. Ruh bedenden ayrılınca, hayat da durmaktadır. Oysa bu toplulukların tabiattaki maddelere atfettikleri ervahı bu şekilde düşünmediklerini görüyoruz. İnançlarına göre, ne güneş ilâhının güneşte, ne de taşın ruhunun başlıca yeri olan taşta bulunma mecburiyeti yoktur. Diğer bir tabirle, ervahın bağlı oldukları

madde ile olan ilgisi, insan ruhunun bedenle olan ilgisiyle aynı değildir. Malezyalıların din ve inançlarını araştıran "Cotrington"un inceleme neticesi bunu göstermektedir. "Cotrington" diyor ki: "Malezyalılara göre ağaç, şelâle, fırtına ve kaya gibi tabii cisimleri canlandırdıklarına inanılan ervahın, bu maddelere olan bağlılığının, insan ruhuyla beden arasındaki bağlılık ve ilginin aynı olduğunu gösterecek hiçbir belirtiye rastlanılmaz."

İlkel kavimlere göre, insan ruhunun asıl mekanı bedendir. Oysa yine bunlara göre, ervah vaktinin çoğunu ait oldukları bedenler dışında geçirmektedir. İşte bu fark, ervah fikrinin, insan ruhu fikrinden doğduğunun bir delilidir. İlkel insanlar gerçekte bütün kâinatı kendilerine benzetmiş ve onlarda bir ruh kabul etmiş olsalardı, kutsallaştırdıkları maddelerin insanlara benzer şeyler olması gerekirdi. Yani ilk insanların dinleri "Antropomorfizm"[8] olurdu. "Antropomorfizm"in çok fazla ilerlememiş bir medeniyet alâmeti olduğu şüphesizdir. Tarihi buluşlara göre, ilkel insanlar, kutsal kabul ettikleri bu varlıkları, başlangıçta hayvani veya bitkisel bir şekilde düşünmüş olup, insan şeklinde düşünülmesi zamanla tedrici bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Bugün Avustralya'da bulunan ilkel kabileler arasında, kutsal sayılan şeylerin ilkini, hayvanların ve bitkilerin oluşturması da bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Hatta Kuzey Amerika yerlilerinin semavi ve büyük ilâhlarını, çeşitli hayvan şekillerinde düşündükleri görülmektedir. Tam anlamıyla beşeri unsurlardan meydana gelmiş bir ma'bud bulabilmek için Hıristiyanlığa kadar inmek gerekir. Gerçekte resmi Hıristiyanlık'ta "Allah" hem insan bedeninde tezahüri, hem de kendisine isnad edilen fikir ve duygu itibariyle tamamen beşeri bir şekilde düşünülmüştür. Gerçi Eski Roma ve Yunan'da da ma'budlar, genellikle insan şeklinde tasvir edilmiştir. Fakat bu kavimlerde birçok efsanevi kişinin hayvani bir menşe alâmeti taşıdıkları anlaşılmaktadır. Örneğin; "Dionysos"un yani "Bacchus"un çoğunlukla boğa şeklinde, bazen de boğanın iki boynuzunu taşıdığı düşünülmüş olduğu görüldüğü gibi, "Demeter" yani "Ceres" de bir at yelesine sahip olarak tasvir edilmiştir. Bütün bunlar, ilkel insanların kendileri ile hay-

8 İnsan biçimcilik.

vani nitelikler arasında sıkı bir ortaklık bulunduğu kanaatini desteklemektedir. Bu inanç, bugün Avustralya'da genel bir inanç olduğu gibi Kuzey Amerika'nın yerli halkı arasında da yaygındır. Bunlar ilk atalarının bitki ve vahşi hayvanlar olduğu ya da hiç olmazsa ilk atalarının tamamen yahut kısmen bazı hayvan ve bitkilerin seçkin vasıflarına sahip olduklarına inanmaktadırlar. Demek ki ilkel insanlar, her tarafta, kendilerine benzeyen varlıklardan başka bir şey görmemiş, bizzat kendilerini de, gerçekten farklı evrensel şekil ve suretlerde hayal etmişlerdir.

Buraya kadar yapılan açıklamalar, animizm nazariyesinin çürüklüğünü gösterdiği gibi bu nazariyenin gerekli kıldığı sonuç da bu çürüklüğü kuvvetlendirmektedir. Çünkü bu nazariyeye doğru olarak bakılacak olursa, dînî inançların, objektif bir temele dayanmayan birtakım halusinasyona bağlı görüntülerden ibaret olduklarını kabul etmek gerekir.

Çünkü nazariyede, "ervah" ve ilâhların yüceltilmiş beşeri ruhlardan başka bir şey olmadıkları gösterilmek suretiyle, ilk inançların tümünün "ruh" mefhumundan meydana geldiği ileri sürülmüştür. Oysa "Tylor" ve taraftarlarına göre ruh kavramı, tamamen uykuda iken insanları meşgul eden kapalı ve anlaşılamayan düşüncelerden doğmuştur: Ruh eştir. Eş de uykuda iken bedenden ayrılarak dolaştığı düşünülen insandır. Bu tasvire göre, kutsal şeylerin, insanların, her gün karşılaştıkları bir çeşit sayıklama halinden kaynaklanan hayali düşüncelerden, ervah ve ma'budlara yapılan ibadetlerle adak ve kurbanların da rüyaların sebep olduğu birtakım yanlışlıklardan başka özelliklerinin olmaması gerekir. Fakat, tarihte önemli bir yere sahip olan dinleri -ki bütün kavimlerin yaşamak için güç aldıkları bir kaynaktır- bir hayal ve kuruntu ürünü olduğunu ileri sürmek saflık olmaz mı?

Bugün hukuk ve ahlâkın, hatta ilmî düşüncelerin dinin bünyesinden doğduğunu açıklayan olumlu yönde pek çok delil vardır. Bütün bu düşünceler, uzun zaman dinin içinde hakim bir şekilde bulunmuştur. Acaba asılsız birtakım hayaller, nasıl olur da insan düşüncesini bu kadar uzun süre meşgul edebilir. Demek ki animizm nazariyesi, duruma hiç de uygun olmayan, bir sanıdan başka bir şey değildir.

18.y.y filozofları, dinin rahipler ve kâhinler tarafından uydurulmuş şeyler olduğunu iddia etmekle büyük bir hataya düşmüşlerdir. Çünkü ilkel dinlerde bile, dînî olaylardan bir kısmının hakiki gerçeklikler olduğunda şüphe yoktur. Din, bu gibi kişilerin uydurmuş olduğu şeylerden ibaret olsaydı, aldatılmış bir sürü budaladan başka bir şey olmamaları gerekirdi. Başlangıçtan günümüze kadar bu aldatılmışlığın nasıl devam ettiği, insanı hayrete düşüren bir yanıltmaca değil midir? İşin doğrusu, gerçek aldatılmışlar, insanlık tarihini aldatışların devamı gibi göstermek isteyen doğruluktan ayrılan kişilerdir!...

2- NATURİZM

İlkel dînî şekillerden biri olan "naturizm", tabiat varlıklarını ve güçlerini yüceltmekten ibaret efsanevi özel bir biçimdir. "naturizm"i dilimize "Tabiatçılık" diye tercüme edebiliriz.[9]

Dinler Tarihi alimlerinden "Tylor" ve taraftarları, ilkel dinlerin ilk şeklini "animizm" olarak kabul ettikleri gibi, bir kısım alimler ise, ilk dînî şeklin "naturizm" olduğu görüşünü savunmuşlardır. Naturizmi savunanlara göre bütün ilkel dinler, ilk dînî şekil olan "naturizm"den ayrılmıştır. Animizm nazariyesini en fazla kullanan "Etnografya" ve "Antropoloji" uzmanlarıdır. Naturizm nazariyesini benimseyenler ise, Avrupa ve Asya eski medeniyetleriyle meşgul olan alimlerdir. Naturizm düşüncesi, 18. y.y alimleri arasında az çok yayılmış olmakla birlikte, bunun ilk dînî şekil olduğu görüşü özellikle "Hint-Avrupa" kavimlerinin efsa-

9 "La nature" kelimesinin çeşitli müellifler tarafından değişik anlamlarda kullanıldığı görülüyor. Fakat genel anlamı, kainatın umumi görünüşü demektir. Bu anlamda dilimize tabiat diye tercüme edilmektedir. Bu anlama göre naturalizmi "tabiiyye", natirizmi de "tab'aniyye" diye ayırabiliriz. Skolastik dönem müellifleri "La nature naturante" tabirini kendisinden başka her şeyi yaratan tabiat yani "Allah" anlamında kullanmışlardır. Spinoza ise aynı tabiri başlangıç itibariyle Allah, cevher itibariyle alem anlamında kullanmıştır. Bu tabiri her iki anlamı içine alacak şekilde "tabiatı fatıra" (yaratıcı tabiat) veya "tabiatı tabia" (şekillendirici tabiat) diye tercüme edebiliriz. Spinoza "La nature naturante" tabirine karşılık olan "La nature naturee" tabirini de alem anlamında kullanmış olduğu gibi, başlangıç olma itibariyle Allah anlamında kullanmıştır. Bu ikinci tabiri de yine her iki anlama gelecek şekilde "tabiatı meftura" (yaratılmış tabiat) veya "tabiatı matbua" (şekillendirilmiş tabiat) diye tercüme edebiliriz. Spinozanın kullanışına göre, yaratıcı tabiat, özellikleriyle beraber cevher, yaratılmış tabiat ise cevherin geçirmiş olduğu tüm değişikliklerin genel görünüşü demektir.

neleri incelenip, karşılaştırıldıktan sonra umumileşmiştir.

"Hint-Avrupa" kavimleri hakkında incelemede bulunup, bunların efsanelerini yaşatan ve karşılaştıran bilim adamlarına göre: Bu kavimlerin efsanelerinde değişik isimlerle anılan efsanevi kişiler, aynı görüşleri paylaşıp, aynı görevleri yerine getirmektedirler. Bu benzerlik, bütün efsanelerin temelde aynı olduğunu ispat ettiği gibi, ilk dînî şeklin de "naturizm" olduğunu göstermektedir. Bu görüşte olanlardan bazıları daha ileri giderek "Hint-Avrupa" kavimlerinin efsanelerindeki efsanevi kişilerin isimleri arasında da bir yakınlık ve ilgi aramış, buldukları yakın benzerlikleri ortaklık alâmeti olarak kabul etmişlerdir. "Naturizm" taraftarlarına göre, her kavmin efsanevi kişiler hakkındaki fikirleri arasında, görünüşte zıtlık görünmekle birlikte, gerçekte bu fikirlerin hepsi ortak bir noktadan doğmuştur. Bu sebeple esaslı ve derin bir inceleme neticesinde, biçimsel ve görünüşte olan bu zıtlığın arkasında, bütün görüşlerin birleştiği ortak paydayı bulabilmek mümkündür. Bu ortak payda da "naturizm"dir. Mukayeseli metot esas alınarak eski dinler yakından incelenirse, tamamının gerçekten ilkel bir din olan "naturizm"e dayandıkları ve hepsinin bu dinden ayrıldığı anlaşılır.

Önceleri sadece bazı alimlerin düşüncelerini meşgul eden bu nazariye, eski Hint dînî kitaplarından "Veda"ların bulunmasından sonra, aniden yaygınlaşmış, Avrupa'nın çeşitli bilim merkezlerinde naturizm nazariyesini güçlendirme amacıyla birçok eser neşrolunmuştur: "Veda"ların "Hint-Avrupa" diliyle yazılmış en eski dînî vesikalar olduklarında şüphe yoktur. Gerçi vesikalar keşfedildikleri zaman, eskilikleri hakkında biraz abartı yapılmışsa da, herhalde kullandığı edebiyatın "Homere"den, tasvir ettikleri dinin de eski Germenlerin dininden daha kadîm olduğu muhakkaktır.

Bu kadar eski ve önemli belgelerin keşfinin insanlığın dînî menşeini aydınlatıp, din ilimlerinin yenilenmesi hususunda yardımcı olması gayet doğaldır. Gerçekte bu böyledir. M.1856'da meşhur "Max Müller" tarafından neşredilen eserlerde[10] Veda'lara

10 Max Müller'in **"Oxford Essays"** ismiyle neşrettiği bir dizi eserden bir kısmı, neşredildikleri tarihten üç sene sonra, **"Essai de mythologie Comparee"** (Karşılaştırmalı Mitoloji) ismiyle Fransızca'ya çevrilmiştir.

dayanarak çeşitli kavimlerin efsanelerinin karşılaştırılması hakkındaki prensiplerin açıklandığını görüyoruz. Max Müller'in seri eserlerinin neşrinden üç sene sonra da "Adalbert Kuhn"un bu konuyla ilgili bir eseri "Berlin"de neşrolunmuştur.[11]

"Adalbert Kuhn"un bu eseri, Max Müller'in eseri gibi, aynı ruhdan ilham almıştı. İşte bu gibi eserlerin neşrinden sonra, efsanelerin karşılaştırılmasıyla ilk dînî şeklin araştırılıp belirlenebileceği düşüncesi, her yerde taraftar toplamış ve naturizm nazariyesi hayli revaç bulmuştur.

M.1860'da "Kuhn"un kayınbiraderi "Schwartz", bu amaca yönelik olan "Mitolojinin Menşei" ismini taşıyan eserini neşretmiştir.[12] Bu eser, naturizm nazariyesinin Almanya'da umum tarafından kabul görüp, yayınlanmasına sebep olmuştur. "Michel Breal"da 1863'de neşrettiği iki eserle bu akımı Fransa'ya taşımıştır.[13]

"Max Müller" ve "Kuhn" taraftarlarından esas alınan prensipler, bu gibi eserler sayesinde Avrupa İlim Meclislerinde büyük rağbet görmüştür. Son zamanlara kadar bu önem ve arzulamayı koruyan "naturizm" nazariyesi, sonraları Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden "Emile Durkheim"ın şiddetli eleştirileriyle eski önemini kaybetmiştir. Şimdi bu nazariyenin prensip ve özelliklerini açıklayalım:

Naturizm, tabiat kuvvetlerini veya varlıklarını tanrılaştırmaktan ibaret, efsanevi bir din şeklidir. Naturizm'in ilkel dinlerin temeli ve ilk şekli olduğu hakkındaki nazariye bir çok müellif tarafından yayılmış ise de, bunu en mükemmel bir şekilde açıklama şerefi "M. Müller"e aittir.[14] Müller, "Physical Religon" isimli ese-

11 Adalbert Kuhn, **l'origine du fev et de la boisson divine.** (Ateş ve Kutsal İçeceğin Kaynağı)

12 Schwartz, **Der ursprung der mythologie.**

13 Michel Breal, **Hercul et Cacus et Eutude de mithologie comparee.** (Herkül-Kakus ve Karşılaştırmalı Mitoloji Çalışması)

14 Dinler Tarihi ilminin önemli simalarından M.Müller, dînî görüşlerini yaymak maksadıyla birçok eser yazmıştır. Zikredilen eserlerden "Comparative Mythology" (Karşılaştırmalı Mitoloji) isimli eseri daha sonra Fransızca'ya çevrilmiştir. M.1878'de neşrettiği "Hibbert lectures" isimli eseri de "Dinin Kaynağı ve Gelişimi" ismiyle Fransızcaya çevrilmiştir. M.Müller'in yine bu konuya ait eserlerinden "Natural Religion" (Tabii Din) isimli eseri 1889'da ve "Physical Religion" (Fiziki Din)de 1898'de "Anthropological Religion" (İnsani Din) 1892'de, "Theosophy or psychological Religion" 1893'te Londra'da ve "Nouvelles etudes de mythologie" (Yeni Mitoloji Çalışmaları) isimli eseri de 1898'de Paris'te basılmıştır.

rinde naturizm nazariyesini şu şekilde açıklıyor:

"İlkel insanlar, kainatı izlemeye başladıkları zaman, nazar-ı dikkatlerini en fazla çeken ve kendilerini en çok meşgul eden şey "tabiat" olmuştur. Tabiat, ilkel insanlara göre, insanı hayrete düşüren büyük bir etken, insana korku veren en kuvvetli sebep olarak tecelli etmiş ve şaşkınlık veren harikalarla dolu bir surette görünmüştür. Tabiatın izleyenlerine arz ettiği rengârenk manzaralar sayesinde ruhlardaki din fikri derhal harekete geçmiş ve bu suretle naturizm inancı başlamıştır.

İlkel insanların, harikalar dünyasındaki şeylerden bazılarını doğal olarak kabul etmeleri, nispeten uzun bir süre sonra mümkün olabilmiştir. Dünyadaki durum ve olayların sürüp gitmesini, belli zamanlarda düzenli olarak tekrar etmesini fark etmeleri uzun zaman almıştır. Bir çok zaman tabii olaylardan bazılarının aynı şekilde tekrar ettiğini gören insanlarda, daha önce bu olayların meydana gelmesinin taktir edilebileceği fikri oluşmuş ve ancak bu fikrin meydana gelmesinden sonra bu tip olaylar doğal olarak kabul edilmiştir. Örneğin; insanlar ayın hilâl şeklinden tam ay oluncaya kadar büyüdüğünü ve ardından aynı oranda küçüldüğünü göre göre bu olayın sürekli bu şekilde olacağını anlamışlardır. İşte ilkel insanlar, kâinatı harikalar topluluğu gibi kabul edip, tabiata karşı derin bir korku ve hayret besledikleri zamanlarda, bu harika, bu şaşılacak şey ve sonsuz belirsizlik, onlarda din fikrinin uyanması için ilk darbe vazifesini görmüş ve din dilinin doğmasına sebep olmuştur."

Müller nazariyesini kuvvetlendirmek için "Veda"ların ortaya koyduğu din anlayışında, büyük bir öneme haiz olan "ateş" hakkında ilkel insanların ne gibi duygulara sahip olduklarını şu şekilde açıklıyor: "İnsan kendisini fikri olarak insanlığın ilk devirlerine, tabiata tapınmanın ilk şeklinin dahi ortaya çıkmadığı dönemlere döndürürse, ateşin ilk ortaya çıkışının ruhlarda ne şekilde bir etki bırakabileceğini az çok düşünebilir. Bu konuda ateşin kaynağı meselesinin önemi yoktur. Bu kaynak ister yıldırım, ister iki ağacın birbirine sürtülmesi, isterse bir çakmak taşının kıvılcımları olsun, hepsi birdir. İlkel insanların gördüğü şey, ateşin önüne geleni yakıp kül etmesidir. Onlar üzerinde asıl etkili olan şey de, ateşin bu özelliği olmuştur. Ateşin amansız bir şekilde

önüne gelen, yanması mümkün olan her şeyi bir avuç küle çevirmesi özelliği, insanlarda, korku hissi ve korunma endişesi uyandırmıştır.

Oysa ateş, sadece yok edici bir şey değildir. İnsanlar kışın şiddetli soğuklarda, gecenin dehşetli karanlıkları karşısında ateşten çok faydalanmışlardır. Ateş aynı zamanda onlar için müdafaa ve saldırı silahı vazifesini de görür. İnsanlar ateş sayesinde çiğ et yemekten kurtulup, pişmiş gıdalar yemeye başlamışlardır. Daha sonraları ise, ateş sayesinde madenleri işleyerek, kendilerine gerekli olan alet ve silahları yapmışlardır.

İlkel insanları yakından ilgilendiren ateş vb. tabiat güçleri hakkındaki duyguları, bugünkü duygularımıza göre tamamen farklı bir şekil almıştır: "Onlar, tabiat güçlerine karşı korku ve sevgiyle karışık bir saygı besliyorlardı. İşte bu hürmet hissi, daha sonra tabiatperestlik halinde yayılmıştır. İnsanlar dikkatlerini celbeden kainatı izledikleri zaman, büyüklük ve sınırsızlığı karşısında çaresiz kalarak buna hiçbir sınır ve son tanımamış, görebildikleri uzaklıkların arkasında, ucu bucağı bulunmayan diğer zamanları takip ettiğini, kendisinden sonra da yine sonsuz zamanların devam edip gideceğini anlamıştır. Uzaklıkların bu sınırsızlığı, zamanın akıp geçmesi, gündüzlerin sürekli tekrar etmesi insanların nazarında sonsuz bir gücün oluşmasına sebep olmuştur.

Kainatta bizi kuşatan, bize hakim olan sonsuzluğun, bitkin bıraktığı duyguları ikaz etmeyen bir tablo var mıdır? İşte ilkel dinler, bu duygulardan doğmuştur. Fakat başlangıçta bu duyguların sebep olduğu din fikri henüz kök halinde idi. Dinin gerçek anlamda inkişaf edip şekillenmesi, ancak insanların tabiat kuvvetlerini soyut olarak düşünmekten kurtulmaları ile mümkün olmuştur.

Aslında dinin gerçek bir şekilde ortaya çıkabilmesi için, tabiat güçlerinin, kişisel sebeplere, hayat sahibi düşünen varlıklara, ruhi kuvvetlere, kutsal ilâhlara dönüşmesi gerekir. Çünkü genel ayin ve ibadetler ancak bu gibi sebeplere yönelik olarak yapılmaktadır. Tabiat güçlerinin bu gibi etkenlere dönüşmeleri ise, "La Languge" (dil)in düşünce üzerinde sebep olduğu etki ile

meydana gelmiştir."

İlk dînî şeklin naturizm olduğunu iddia eden "Max Müller" nazariyesi, ilk dini, tecrübe ve gözlem ile başlamış düşünce ve pratikler sistemi olarak kabul etmekle, dinin başlangıcını belirsiz ve karışık bir çeşit hayal ürünü gibi tasvir eden "Tylor" nazariyesinden ayrılmaktadır.

Müller, din fikrini ortaya çıkaran duyguların, tabiat güçlerinin ve tabiatın müşahedesi olduğu şeklindeki nazariyesini "Veda"ları inceledikten sonra şu şekilde açıklıyor: "Veda"larda görülen ma'bud isimleri, genellikle ortaklaşa kullanılan isimlerdir. Bu isimleri incelediğimiz zaman, bazılarının halâ ortaklaşa kullanıldıklarını, bazılarının ise eskiden böyle olduğunu görüyoruz. "Veda"larda ki ma'bud (Tanrı) isimlerinin delâlet ettiği anlamlar, tabiatın en önemli durumlarını göstermektedir. Örneğin, Hint'in en önemli ma'budlarından birinin ismi olan "Agni" lafzı, tabiat güçlerinden "ateş" anlamına gelmektedir. Hatta bu lafız "Veda"larda bile, ma'bud'dan başka ateş anlamında kullanılmıştır. Bundan anlaşılıyor ki, "Agni"nin ilk dönemde ki anlamı "ateş"tir. Bu anlamın Hint-Avrupa dillerinin tümünde korunmuş olması da bunu kuvvetlendirmektedir: Gerçekte Latince'deki "İgnis", Letonya lehçesinde ki "Ugnis", eski Slav dilindeki "Ogni" kelimelerinin "Agni" ile olan yakınlıkları açıktır.

Eski Hint'lilerin bir ma'bud ismi olan ve Sanskritçe'de hoş sema anlamına gelen, "Dyaus" lafzı ile Yunanca'daki "Zeus", Latince'deki "Jovis" Kuzey Almanya lehçesindeki "Zia" kelimeleri arasında da yine bu şekilde sıkı bir yakınlık vardır. Bu gibi yakınlıklar, çeşitli lafızların, Hint-Avrupa kavimlerinin ayrılmalarından önce tapındıkları aynı ma'bud isminin değişik lehçelerde almış olduğu şekilden başka bir şey olmadığını göstermektedir. Demek ki, Hint-Avrupa kavimlerinin, hakkında dînî bir duygu besledikleri ilk şeyler, tabii güç ve cisimlerden ibarettir. Diğer bir tabirle bu kavimlerde dînî duyguyu harekete geçiren ilk amil, tabiattır. Bunların ilâhlık atfetmiş oldukları oldukları ilk varlıklar da, tabiat güçleri ve cisimleridir."

İnsanlığın dînî alanda olgunlaşmasının genel olarak aynı kaynaktan başlamış olduğunu ileri süren "Müller"e göre, ilkel dinle-

rin ilk şekli "naturizm"dir. Müller, din duygusunu harekete geçiren ilk etkenin tabiat olduğunu ileri sürmekle birlikte, tabiat cisimlerinin ve güçlerinin ma'budlara dönüşümünü, konuşma ve telaffuzun etkisine bağlamaktadır. Müller'in tasvirine göre tabiat güçlerinin hayretleri celbeden özellikleri karşısında çaresiz ve hayran kalan insanların, kendilerinden başka ve ayrı olduğunu hissettikleri bu güçler hakkında açık bir fikir edinmeye çalışmış olmaları doğaldır. Fakat doğru-yanlış herhangi bir fikrin açıklanması ancak onun bir lafızla ifade edilebilmesine bağlıdır. Çünkü kelime olmaksızın bir fikrin, zihindeki bir biçimin dışarıda ortaya çıkması mümkün değildir. Lafızlar, düşüncelerin hem görünen kalıbı, hem de batını çemberidir. Dil, sadece meydana gelen düşüncenin harici bir şekilde ifade edilmesi değildir. Belki aynı zamanda düşüncenin oluşumuna yardım eder. Bununla birlikte dilin kendine has tabiat ve nitelikleri olduğu için doğal olarak düşünceyle ilgili olmayan kaideleri de vardır. Demek ki konuşma ve dil, düşüncenin hazırlanmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple düşünceye etki ederek, onun şeklini değiştirmekten uzak kalamayacağı muhakkaktır. İşte dînî düşüncelerin çeşitli özelliklerini ortaya çıkaran, bu tipteki şive ve değişikliklerdir.

Gerçekte düşünmek, fikirlerimizi sınıflara ayırmak demektir. Örneğin; ateşi düşünmek "ateş bu veya şudur, o değildir" hükmünü verebilecek, bir şekilde ateşi bu veya şu tasnif sırasına koymak demektir. Diğer taraftan tasnif de, bir isim vermek demektir. Çünkü genel bir fikrin, ancak onu ifade eden kelimede bir varlığı ve gerçekliği vardır. Diğer bir tabirle bu fikir ancak o kelime ile tanımlanabilir.

Bir kavmin dili de, bunun gibi, kavimlerin yeniden bilgi edinme yoluyla elde ettiği fikirlerin sınıflandırılmasında esas alınan metot üzerinde etkili olmaktadır. Çünkü yeni fikirlerin öncekiler ile uygunluk arz etmesi gerekir. İşte dilin düşünceler üzerindeki bu etkisi neticesinde, ilkel insanların dikkatlerini celbeden tabiat güçleri, ma'budlara dönüşmüş ve bu sayede naturizm, kesin surette bir din şeklini almıştır.

Hint-Avrupa kavimlerinin dillerinde, bu ilkel dilden kalma bazı ana kelimeler bulabilmek mümkündür. Hint-Avrupa kavimlerinin lehçelerinde türetilmiş olan bu ana kelimeler, bu kavim-

lerin ayrılmalarından önceki döneme ait dilin olumsuz bir şekilde yansıması, diğer bir tabirle tabiat dininin şekillendiği zamanların bir hatırası demektir. "Müller"e göre, Hint-Avrupa denilen kavimlerin dillerinin aslı olan bu ana kelimelerin göze çarpan iki özelliği vardır:

1. Ana kelimeler semboliktir. Yani bunlar değersiz ve kişisel değil, belki örnekleri hem de son derece genel örnekleri ifade edip, düşüncenin en genel konularını tasvir ederler. Tarihin her anında fikri hayatın tümüne hakim olan en temel ve asıl sözler bu kelimelerde açık ve net bir şekilde görülürler.

2. Bu kelimelerin delalet ettiği semboller, sembolün bizzat kendisi değil onun eylemidir. Yani kelimelerin ifade ettikleri şey, genellikle canlı varlıklarda ve özellikle insanda görülen; vurmak, dürtmek, ovmak, bağlamak, kaldırmak, basmak, binmek, inmek, yürümek gibi hareketlere ait fiillerin genel özellikleridir. Diğer bir tabirle insan, tabii olayları umumileştirip isim vermeden önce, bu olaylara sebep olan hareketin en temel özelliklerini genelleştirip isimlendirmiştir. Ana kelimelerin bu derece genel olmaları sayesinde, ilk kullanılışlarında kastedilmeyen her çeşit maddeyi kolaylıkla içine almış ve bunlardan birçok kelime türetilmiştir. Yani insanlar, haklarında bir fikir edinebilmek için, eşyaya birer isim verme ihtiyacını hissettiklerinde, bu kelimeleri, ilk kullanılışında bunlara delâlet etmedikleri halde, umumiliklerinden faydalanarak isim vermek istedikleri eşyaya tatbik etmişlerdir. Yalnız bu kelimeler, menşe'lerine göre, değişik tabiat kuvvetlerini haber vermedikleri için, bu kuvvetleri insan fiillerine en fazla benzeyen görünümlerine göre isimlendirmişlerdir. Bu sebeple yıldırım, kıvılcım saçan veya düşerek yeri delen bir şey, rüzgâr üfüren veya inleyen bir şey, güneş gökyüzüne parlak oklar atan bir şey, nehir koşan bir şey vb. şeklinde isimlendirilmiştir.

Fakat, tabii haller bu şekilde bir defa insan fiillerine karıştırılınca bunlara sebep olan kuvvetler de az çok insana benzer kişiler olarak düşünülmüş, sonuçta tabiat güçleri kişilere dönüşerek, ilk dînî yaşantı ortaya çıkmıştır. Tabiat kuvvetlerinin insanlara dönüşmesi istiareye dayanmaktadır. Fakat o zaman insanın anlayış kabiliyeti gerçekle mecazı ve istiareyi ayırabilecek derecede olmadığından, istiare gerçek gibi kabul edilmiştir. Şüphesiz bu

bir hatadır. Fakat o dönemde insanların böyle bir hataya düşmemeleri mümkün değildir. Tabiat güçleri, insan şeklinde algılandıktan sonra, duygularımızla belli bir hüviyete kavuşturduğumuz maddi aleme, sadece ruhani varlıklardan meydana gelen yeni bir alem ilâve olunmuş ve bu âlem, bütün tabiat olaylarını meydana getiren belli sebep ve failler olarak kabul edilmiştir. İşte bu şekilde "naturizm", animizm ile karışmıştır.

Kelimeler, bir kez insanların hayal dünyasında, eşyaların ötesinde düşündüğü kişilere uydurulunca, bu hayal dünyası için geniş bir faaliyet sahası açılmıştır. Çünkü bu kelimeler, etraflıca düşünmeye engel teşkil ediyordu. İşte bu karışıklıkların çözümlenmesi ve yorumlanması için alabildiğine efsane uydurulmuştur. Hatta aynı sebeple, tek bir şeye, çeşitli görünümlerinden dolayı birçok isim verilmiştir. "Veda"larda da gökyüzünün yirmiden fazla isminin olması bundan kaynaklanır. Fakat önceleri çeşitli görünüşlere göre, gökyüzüne atfedilen bu kelimeler, değişik olduklarından daha sonra her birinin çeşitli ve ayrı bir şahsiyet sergilediği zannedilmiştir. Bu şahıslar arasında aynı zamanda bir çeşit yakınlığın var olduğu düşünülerek bir birlik ve bir grup oluşturduğu düşünülmüştür. Hatta haklarında zamanla bir şecere ve hikâye dahi uydurulmuştur. Aynı kelimenin değişik şeylere isim olması meselesi, bu kelimenin delâlet ettiği değişik şeylerin dönüşüm zinciri oluşturduklarına dair fikir ileri sürülmüştür. Bu dönüşümü açıklayıp, anlaşılabilir bir şekilde izah edebilmek için, tekrar birtakım efsaneler uydurulmuştur. Öyle ki asıl anlamları unutulup anlaşılamaz bir hal alan kelimelere bir anlam verebilmek için yine birtakım masallar vücuda getirilmiş ve bu kelimelerin menşei bu masallarla ilgili olarak düşünülmüştür.

Her ma'budun, gittikçe yaygınlaşan ve olgunlaşan efsanevi karakteri sayesinde, önceleri eşya ile karıştırılan ilâhi şahsiyetler, sonuçta belirgin bir hale gelmiştir."

Müller, atalara tapınma inancının ortaya çıkmasını da "ruh" fikriyle açıklamaktadır. Fakat Müller'e göre, ilkel insanlar arasında ruh fikri rüyanın değil, ölümün açıklanması ihtiyacından doğmuştur. Müller'e göre, ilkel insanlar, hayatın ölümle sona ereceği düşüncesini kabul etmemişler ve bu inanç neticesinde kendilerinde biri ölümü müteakip çürüyen beden, diğeri de bedenden

sonra hayatta kalan ikinci bir kişi olmak üzere iki varlık düşünmüşlerdir. Bu şekilde ruh fikri ve ruhların bedenlerden sonra hayatta kaldıkları düşüncesi kabul edilmiş, çeşitli etkenlerle bu ruhlar ilâhi varlık çerçevesinde düşünülüp sonuçta onlara da tapınılmış ve böylece atalara tapınma inancı yayılma imkanı bulmuştur. Fakat bu yeni ma'budlar, asıl ma'budlar derecesine çıkarılamayarak, yarı ma'bud derecesinde dolaşarak asıl ma'budlardan ayrılmıştır.

NATURİZM NAZARİYESİNİN TENKİDİ

Naturizm'in ilk dînî şekil olduğunu ileri süren "M.Müller" nazariyesi de "Tylor"ın animizm nazariyesi gibi şiddetli tenkitlere maruz kalmıştır. Nazariyeyi tenkit edenler arasında, bunu bilimsel temellere dayanarak yapan "Durkheim" vardır. M.Müller'in nazariyesini özellikle linguistiğe ait bazı esaslara dayandırdığını görmüştük. Halbuki bu esaslar öteden beri birtakım şiddetli münakaşalara sebep olduğu gibi, bugün de tam anlamıyla bir kesinlik kazanmamıştır. Linguistik uzmanları arasında bu münakaşalar halâ devam etmektedir. Bu sebeple M.Müller'in Hint-Avrupa dillerindeki ma'budları belirten kelimelerin birbirine uygun olduğu tarzındaki iddiası tereddütle karşılanıp birçok itirazla karşılaşmıştır. Daha önce ilkel bir dinin varlığı kabul edilmediği taktirde "naturizm"in "Müller"in düşündüğü tarzda şekillenmesini anlayabilmek oldukça zordur. Çünkü Müller, naturizm'in ilk dînî şekil olduğunu iddia ettiği halde, düşünce tarzı ilkel insanlar arasında naturizmden daha önce bir "din" bulunduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan "Müller"in zannettiği gibi, ana kelimelerin tek başına birer gerçek halinde var olup Hint-Avrupa kavimlerinin dillerinin velev ki görünüş itibariyle yeniden şekillenmelerine müsait olduğu yolundaki iddiası kabul edilmeyip, tenkitlere maruz kalmıştır.

M.Müller'in, nazariyesini özellikle "Veda"lara dayandırdığını görmüştük. Oysa yapılan son araştırmalar, Veda'larda ki ma'budların sadece natürist yani tab'ani (doğacı) bir niteliğe sahip olmadıkları sonucunu vermiştir. İkinci derecedeki bu itirazlardan vazgeçerek "Müller"in asıl nazariyesini inceleyecek olursak bunun

da ikna edici bir mahiyette olmadığını görürüz. Evet, "Müller"in ileri sürdüğü gibi, insanın kendisini kuşatan tabiatı anlamaya çalışması, fikir ve düşüncelerini buna tatbik etmeye gayret etmesi gayet doğaldır. Fakat ilkel insanların ilk etapta ilgili bulundukları eşyaları, kendileri için zorunlu ve gerekli olan şeyler olduğu için, bunların yaratılışlarını ve niteliklerini incelemekten ziyade, onlardan ne şekilde faydalanılabileceğini düşünmüş olmaları daha doğal bir şeydir.

Din fikri, nazariyenin ileri sürdüğü gibi, insanların tabiatı harikalar topluluğu olarak kabul etmelerinden doğmuş olsaydı, uzun müddet devam etmesi gerekirdi. Çünkü insanlar, çok geçmeden harika olarak kabul ettikleri pek çok olayın, sıradan bir şekilde tekrar ettiğini görüp, tabiat hakkında daha doyurucu fikirler edinmişlerdir. Aslında ilkel insanlarda, çevrelerindeki şeyleri tanıma ihtiyacı meydana gelmişse de bu ihtiyacın, eşya ile ahenkli bir şekilde hareket etme lüzumundan doğduğunda şüphe yoktur. Oysa ilkel dinin yani naturizmin kâinat ve eşya hakkındaki düşüncesi, başta ilk ortaya çıkışı olmak üzere gerçekten çok uzak olacağı için, dillerin bu dinden kendilerine maddi bir fayda sağlayacak ilmi neticeler çıkarabilmeleri mümkün değildir. Çünkü bu dinin kabul ettiği esaslara göre, eşya; evrensel olaylara etki eden amiller gibi, hayat sahibi ve düşünebilen varlıklardan diğer bir tabirle şuurlu kişilerden başka bir şey değildir. Oysa eşya hakkında bu şekilde düşünme ve bu düşünce doğrultusunda eşyaya karşı beslenilen duygular, insanların eşyayı kendi menfaat ve maksatlarına yardımcı olarak görmelerine müsait değildir.

İnsanları eşyaya ibadet etmek, onları adaklar, kurbanlar ve bayramlarla yüceltmeleri, oruç ve perhiz benzeri şeylere riayet etmekle eşyanın kendilerine zarar vermelerine engel olamayacakları gibi, onları amaçlarını gerçekleştirmek için aracı kılamayacakları da doğaldır. Din fikrinin ortaya çıkma sebebi, insanların kâinat ve eşya ile olan münasebetlerinde kendilerine rehber olabilecek şekilde kâinat hakkında bir fikir edinme ihtiyacı ise, ilkel dinin bu görevi yerine getirebilecek bir durumda olmadığını görüyoruz. İnsanlar çok geçmeden, ibadetler, adaklar ile tabiat güçlerini kendi istekleri doğrultusunda şekillendirip, bunlardan gelebilecek zararları engelleyemeyeceğini anlayacaklar, sürekli tek-

rarlanan yalanlamalarla sarsılan din de, doğal olarak devam edemeyecekti. Fakat din, devam etmiş olup gittikçe daha karmaşık bir şekil almıştır. Gerçi bir hatanın bazen tarihte devam edebildiği görülmektedir. Fakat insana birçok vazife yükleyen hatalardan meydana gelen bir sistem, yaşama kabiliyetinden yoksundur.

Herhalde, Müller'in naturizm nazariyesi de asıl itibariyle ilkel dini, nesnel (objektif) bir değeri olmayan, geniş bir istiareye dönüştürmekle onu halüsünasyondan ibaret bir sistem haline getirmiştir. Bu sebeple animizm hakkında ileri sürülen eleştiriler aynen naturizm'ede yöneltilebilir. Gerçi Müller, naturizm'in başlangıcı olarak, tabiat güçlerinin, insanlarda harekete geçirdiği duyguları gösteriyorsa da, teoride dilin sihirli etkisiyle bu duyguları garip bir tasavvura dönüştürmektedir. Çünkü başlangıçta gerçekle yakından alâkalı olarak gösterilen din fikri, daha sonra gerçek şeklini gizleyen kaba bir örtü ile örtülmüştür. Diğer bir ifadeyle hakikatle alâkalı gösterilen din fikri, hikâyelerin sebep olduğu efsanevi inançlar arasında kaybolacak bir şekilde tasvir edilmiştir.

Tapınılan tanrılar, cinayetle suçlanan birer sanık, insanlar tarafından aldatılan birer gafil, eşleriyle bozuşan, çocuklarıyla kavga eden bir kişi gibi resmeden; efsaneleri, dilden, daha doğrusu düşünceden kaynaklanan bir hastalık gibi gösteren "Müller"in görüşüne göre, animizme inananların asılsız şeylere tutulmuş insanlar gibi madde ve eşya ile dopdolu bir ortamda, sadece sözden ibaret bir varlıktan başka bir şey görememiş olmalarına hükmetmek gerekir. Oysa efsaneyi düşünce veya dil hastalığının neticesi olarak kabul etmek hem Müller'in nazariyesine hem de ne şekilde açıklanırsa açıklansın asıl naturizme aykırıdır. Çünkü naturizm'in asıl konusu tabiat güçlerini açıklama ve yorumlama olup, onda bir sürü uydurma efsaneden başka bir şey görmek mümkün değildir. Halbuki efsanelerden meydana gelmiş bir sistemin, uzun müddet kalabilmesi anlaşılır bir şey değildir.

M.Müller, bu önemli itirazla karşılaşacağını taktir etmiş olmalıdır ki, asıl itibariyle efsane ile dînî birbirinden farklı değerlendirerek, mitolojiyi dinden ayrı tutmuştur. Müller, din ismini, kutsal ahlak prensiplerine ve akli teoloji (ilahiyat) öğretilerine uygun olan inançlara has kılmaktadır. Efsaneler ise, bu müellife

göre, sonradan ortaya çıkmış ve dilin etkisiyle dine karışarak dinin nitelik ve tabiatını bozmuştur. Örneğin; "Zeus" inancı, Yunanlıların "Zeus"u insanlığın menşei, kanunların koruyucusu, cinayetlerin hesabını soran yüce ma'bud olarak görmeleri itibariyle bir dindir. Fakat "Zeus"un hal ve hareketlerine, izdivaçlarına, serüvenlerine bağlı olan şeyler, aksine efsaneden başka bir şey değildir. Bununla birlikte, Müller'in din ile efsaneyi bu şekilde ayırması tamamen keyfidir. Çünkü ilkel dinlerde, efsanelerin dînî hayatın asıl unsurlarını oluşturduğu şüphesizdir. Eğer bu gibi dinlerden, hikayeleri çıkarmak ve bunları dinden saymamak mümkün olsa, aynı şekilde ayinleri de dinden ayıklamak gerekir. Çünkü ayinler, isimleri, göze çarpan nitelikleri, geçmişleri belli olan belirli kişilere ait özellikler olup, bu kişilerin tanıtılmasına göre değişiklik arz etmektedir. Gerçekte ilkel dinlerde ma'budlara yönelik yapılan ibadetler, onlara atfedilen, görünebilen özellikler ile ilgilidir. Bu görünebilen özellikleri tespit eden şey, efsanelerdir. Hatta ayinler çoğunlukla fiiliyata dökülmüş efsanelerden başka bir şey değildir. Şayet Müller'in dediği gibi, efsanelerin tamamı asıl anlamları unutulan kelimeleri kullanmaktan doğmuş, diğer bir tabirle söze ilişkin anlamsızlıkların ürünü olsalardı, ibadetlerin varlığının ve devamının izahının mümkün olmaması gerekirdi. Ve insanların nasıl olup da asırlarca gerek olmadığı halde ibadet diye birtakım hareket ve işaretlere devam etme durumları anlaşılamazdı. Bundan başka sadece ma'budlar hakkında ileri sürülen şekillerin sınırları değil, gerçek ma'budlar ve ruhani varlıklar hakkındaki düşünceler de asıl itibariyle efsanevi bir özellik taşımaktadır. Müller'in sahip olduğu görüşe göre, ilkel dinlerden, kozmolojik sebepler olması şartıyla ma'budlar hakkındaki tasavvurlar ayıklanırsa, acaba din namına ne kalır?!...

Efsanelerin tümü, hatta bize göre gerçekleşmesi aklen mümkün olmayanlar bile iman ve inanç konusu edilmişlerdir. İlkel insanlar, efsanelerle sadece duygularını ifade etmemiş, davranış ve hareketlerini de bu efsanelere göre düzenlemişlerdir. Bu sebeple görünüşlerine rağmen, efsanelerin temel bir esastan yoksun olmaları mümkün değildir.

Durkheim, din fikrinin kaynağını, tecrübe ve müşahedenin harekete geçireceği duygulara bağlayan Müller'in nazariyesini,

Tylor'ın "animizm" nazariyesi gibi asılsız görmektedir. Çünkü Müller, nazariyesi kabul görebildiği taktirde "naturizm" ve "animizm" inançlarını, dogmaları takiben kaybolmaları ve her halükarda devam etmemeleri gerekirdi. Oysa durum bunun tam tersidir.

Din fikri, insanın kendisini tabiat kuvvetleri karşısında aciz ve zayıf görmesinden doğsaydı, en eski ve en ilkel dinlerin, insanların kuvvetli ve gösterişli görünen güneşe, aya, göğe, dağlara, denizlere, rüzgarlara özetle tabiatta müşahede olunan korku verici şeylere yönelik olması gerekirdi. Çünkü duygu ve hayallere en fazla etki eden bu gibi şeylerdir. Oysa bu gibi şeylere tapınma, dinin ilkel şekli değildir. Yıldızlara tapma insanların nispeten olgun dönemlerine rastlar. "Totemizm" konusunda görüleceği gibi, ilkel insanların taptıkları ve hala tapmakta oldukları şeyler, kendilerinden daha kuvvetli ve daha gösterişli gördükleri varlıklar ve tabii güçler değil, belki de sıradan bitki ve hayvanlar, örneğin; ördek, tavşan, kanguru, kertenkele, kurbağa gibi yaratıklardır. Oysa insanlardan daha güçlü olmayan bu gibi yaratıkların maddi özellikleri ve varlıkları, dînî duygulara kaynak teşkil etmeye uygun olmadığı gibi, insana, tapınma fikrini aşılayabilecek bir değere de sahip değildir.

Bu açıklamayla "naturizm" nazariyesinin de "animizm" nazariyesi gibi ikna edici ve olaya uygun bir tarafının olmadığı ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz animizm ve naturizm dînî bir şekildir. Bugün ilkel durumda bulunan bazı kabileler gibi, tarihî bazı kavimlerin de bu dînî şekilleri yaşatmış oldukları muhakkaktır. Fakat ne "Tylor"ın iddiası gibi animizm, ne de "Müller"in tasviri gibi "naturizm" insanlığın ilk dînî yaşantısı değildir. Bugün ilkel olarak yaşayan bazı kabilelerin, animizm veya naturizmden birine veya aynı anda her ikisine de inanıyor olmaları, herhangi birinin, insanlığın ilk dînî yaşantısı olduğuna delil teşkil edemez. Daha önce de açıkladığımız gibi din duygusu, ibadet ihtiyacından kaynaklanmakta olup, insanlığın yaratılışı icabıdır. Aydınların önderlik ettiği kavimlerde, bu gereklilik, oldukça fazla kendini hissettirmiş, cahilce ve korkuyla koşuşturan ve kendilerine yol gösterecek rehberlerden yoksun olan kavimlerde ise, çevrenin, yaşam tarzının ve toplumun gerektirdiklerine göre ortaya çıkmıştır.

Demek ki, animizm ve naturizm, dînî bir şekil olmakla birlikte bunların sebeplerini ortaya koymak için ileri sürülen nazariyeler, olaylara açıklık getirmekten çok uzaktır.

3- FETİŞİZM

İlkel dinlerde görülen dînî şekillerden biri de Fetişizmdir. Fetişizm, animizmin en yakın akrabasıdır. "Fetiche"(Fetiş) kelimesi vaktiyle Batı Afrika ile ticaret halinde bulunun Portekiz gemicileri tarafından o civarda oturan zencilerin taptığı taş ve kavkaa[15] gibi maddi şeylere verilen isimdir. Dinler Tarihinde ilkel insanların taptığı bu gibi şeylere "Fetiş" adı verildiği gibi bunlara tapınanlara Fetişist "Fetichiste", bu alt tabakada yer alan inanç sistemine ise "Fetişizm" (Fetichisme) ismi verilir.

Arapça'da, taş ve ağaçtan yapılıp tapınılan putlara "Vesen" ismi verilmesinden hareketle, "Fetiş" kelimesi "Vesen", "Fetişizm"i de "Vesenilik" kelimeleriyle tercüme edebiliriz.

Fetiş kelimesi Portekiz dilinde, "Sihirbazlık" ve "Sihirli şey" anlamına gelen "Feitico" kelimesinden türemiştir. Bazılarının zannettiği gibi Feitico kelimesi Latince "Fatum" maddesinden değil, belki sihirli şeyler anlamına gelen "Factitus" kelimesinden alınmıştır.

Fetişizm hakkında dikkatleri çeken ilk eser, Fransız ilim adamlarından "Le president de Brosses" namıyla üne kavuşan "Charles de Brosses" tarafından 1760'da "Fetiş Ma'budlara İbadet" (Du culte desdieux fetiches) ismiyle neşrolan kitaptır. Gerçi "Fetiş" kelimesi "De Brosses" den bir asır önce yaşayan "Danois" misyonerlerinden "W.J.Müller" tarafından bilindiği gibi M.17. asrın başlarında yazılan bazı seyahatnamelerde de kullanılmıştır. Fakat "Fetiş"lerin ne olduğunu ilk defa inceleme şerefi "De Brosses" e aittir. Bununla birlikte "De Brosses" "Fetiş"ler hakkında yanlış bilgi aldığı için Fetişizm ile Eski Mısırlıların dinleri arasında bazı ortak noktalar arayacak kadar ileri gidip, Eski Yunanlılarla Mısırlıların kutsal taşlarını, Zencilerin "Fetiş"lerine benzetmiş ve buna dayanarak Fetişizmin ilkel dinlerin menşei olduğunu ile-

15 Midye, salyangoz gibi hayvanların sert kabuğu.

ri sürmüştür.

"De Brosses"in bu düşüncesi bir ara çok fazla kabul görüp, "Fetiş" kelimesinin anlamı ve kapsadığı alan oldukça genişletilmiştir. Bu kapsamlı görüşe göre, Fetişizm, Putperestliğin ilk ilkel şeklidir. "A.Comte" dahi "Fetiş" kelimesini bu kapsamlı anlamıyla ele alarak, Fetişizmi dînî açılımların en aşağı derecesi olarak kabul etmiştir.

"De Brosses"i bu yanlış görüşe iten sebep, şüphesiz, "Fetiş"in ibadet esaslarını bilmemesidir. Çünkü. zencilerin Fetişi, başlı başına tapınılacak bir özellik arz etmez. Fetişe dayandırılan tapınma şekilleri, onun bir ruha mekan olduğu inancına dayanmaktadır. Aslında "Tylor"ın daha önce bahsedilen meşhur eseri neşredildikten sonra, "De Brosses"in nazariyesi saygınlığını yitirmiştir. Tylor'a göre Fetişizm, animizmin açılımından, özel bir şeklinden başka bir şey değildir. Bugün Batı Afrika zencilerinin sadece Fetişist olmadıklarını biliyoruz. Bunlar Fetişlerin yanı sıra genel veya yerel birtakım ruhlara da inanmakta olup bunlara ma'bud sıfatıyla tapınmaktadırlar.

Bununla birlikte "De Brosses"in düştüğü hata ne olursa olsun, ilkel kabile dinlerinin menşeini araştırma noktasında ilk adımı atmakla Dinler Tarihînde önemli bir yer elde ettiğinde şüphe yoktur."Voltaire" ve "J.J.Roussa" da vahşilerin inançlarından bahsetmiş olmakla birlikte bu konudaki bilgilerinin noksan olduğu anlaşılır.

"De Brosses"den önce "Fontenelle" isimli bir yazar da, efsanelerin menşeine dair neşrettiği küçük bir eserde, inançların menşeini de araştırmıştır.

Günümüzde Dinler Tarihi uzmanlarından bazıları "Fetiş" ile genel olarak tapınılan maddi şeyleri kastetmektedirler. Bazıları ise, aksine "Fetiş"in kendisine tapılan bir ma'bud değil, sihirli bir tılsım olduğunu iddia etmektedirler. Bu ikinci görüşü savunan "Luboch" ve "Happel" gibi kişiler zencilere göre Fetişin, bir ma'bud değil, belki ilâhi güçleri olan bir şey olduğunu söylemişlerdir. Diğer bir tabirle zencinin ilâhi vasıflara yaklaşmak için saygı gösterdiği bir vasıtadır.

Fakat, acaba vahşi bir zencinin kafası, bizim rahatlıkla ayırde-

debildiğimiz "ma'bud" ile "ma'buda yaklaşma vasıtası olan sihri tılsımı" birbirinden ayırabilir mi? Herhalde bu durum şüphelidir. İzlenimler, Fetişin vahşiye göre, bazen kutsallaştırma ve tapınma ile ilgili olarak ma'bud, bazen ulûhiyete yaklaştırmaya vasıta olan sihirli bir tılsım, bazen ise her ikisi gibi tanınmakta olduğunu göstermektedir.

Oysa vahşinin Fetiş hakkında sahip olduğu görülen karışıklık ve belirsizliğe bakarak konuyu kapalı bırakmak doğru değildir. Hatta Fetiş, çoğunlukla büyü ile ilgili olan işlerde kullanılmış olsa bile, onu adi tılsımlardan ayıklamak gerekir. Çünkü vahşinin Fetiş hakkındaki görüşü, sıradan tılsımlar ile ilgili düşüncesiyle aynı değildir. Zenciler Fetişlerine insani birtakım haller isnad ettikleri gibi, onları genellikle dînî tapınma ile ilgili olarak da görürler. Fetişlerin önemi, bedenselleştikleri kabul edilen ervahdan ileri gelmektedir. Bunun için "Tylor" Fetişizm içinde bir animizm aramıştır. Aslında Fetişizme bağlı olan vahşi kabileler arasında animizm inancında var olduğu bir gerçektir.

Fetişizm inancının menşei hakkında "Schultze" tarafından bir nazariye ileri sürülmüştür. Bu nazariyeye göre, Fetişizm, vahşinin şuurlu olarak gerçekleştirmiş olduğu dört hareket sonucunda ortaya çıkmıştır. Schultze, bu iddiasını şöyle açıklıyor: Vahşi, önemsiz maddelere aşırı bir beğeni ve sevgi hissediyor. Hayal gücü sınırlı olan insanlar incelendiğinde bu durum oldukça iyi bir şekilde anlaşılmaktadır. Vahşi bu maddelere karşı derin bir sevgi besleyince artık onları kendisi gibi hayat sahibi, duygulu ve iradeli biri olarak düşünmekte herhangi bir sakınca görmemektedir. Zamanla bu maddeler ile bazı olay ve tesadüfler arasında sebep ilişkisi görmeye başlar. Bu görüş neticesinde, saygı gösterip, değer verdiği bu maddelere karşı, dînî bir ibadet sergileme ihtiyacı hisseder. İşte Fetişizm bu şekilde başlamıştır.

Vahşiye göre Fetişte var olup, ondaki harikulâdelikleri ortaya çıkaran ruh, o maddenin kendisi veya yaşama gücü değildir. Belki o maddede bedenleşmiş veya ona hulul etmiş özel bir varlıktır. Buna göre Fetişizmi "özel maddelere tapınma dini" şeklinde tarif etmek doğru değildir. Çünkü böyle bir tarife göre, tabiata karşı yapılan bütün ibadetlerin Fetişizmde de olması gerekir. Oysa gerçekte Fetişizm, sadece sihri işlere karışan ibadetlere atfedil-

mektedir. Aslında Fetişler, son derece dikkatleri celbeden maddelerdir.

"Schultze"un iddiasının karşıtı olarak gök cisimlerini Fetiş listesinden çıkarmak gerekir. Çünkü yıldızlara tapma, özellikleri itibariyle Fetişizmden tamamen ayrı bir şeydir. Diğer taraftan ilkel insanlar, ervah ile, kutsallaştırılan maddi şeyleri birbirinden ayırmaya başladıkları gün, artık "Fetichiste" olmaktan çıkmışlardır.

Şu görüş, Fetişizm alanını oldukça daraltmaktadır. Fakat Fetiş kavramı, bir açıdan daha kapsamlıdır. Çünkü Fetişlerin sayısı çok fazladır. Kişilere, ailelere, köylere hatta kabile ve devlete ait Fetişler olduğu gibi, sürekli ve geçici Fetişler de vardır. Geçici Fetişlere, özel bir maksatla, belli bir zaman için ibadet edilir. Amaç gerçekleştikten sonra, o şey artık Fetiş olarak kabul edilmez.

Fetişizm hakkında yapılan açıklama; bu dînî şeklin, putperestliğin en aşağı derecesi olduğunu göstermektedir. Bu açıdan "Fetiş" (vesen) ile "Idole" (sanem) arasında bir fark gözetmek gerekir. Gerçi kutsallaştırılan ve medet umulan "ervah"ın gerek Vesen'de yani Fetiş'de gerekse put da bedenselleştiğine inanıldığı anlaşılıyorsa da aslında bunlar birbirinden farklı şeylerdir. Fetiş çoğunlukla, tesadüfen bulunan, kaba saba fakat dikkatleri celbeden maddeler için kullanılır. Oysa put, az çok insan eliyle bütünleşip düzeltilmiş şeylerdir.[16] O halde üzerine bir çizgi çizilen, bir süs işlenen, birkaç renkli çizgi çekilen "Fetiş"i, sanem kabul etmek gerekir.

Özetle "Fetiş", aslında önem arz eden bir şey değildir. Ona atfedilen önem, kendisine hulul eden veya bedenleştiğine inanılan ervahtan kaynaklanmaktadır.

4- TOTEMİZM VE TARİHÇESİ

İlkel kavimlerin dînî inancını açıklamak için ileri sürülen animizm ve naturizm sistemleri, sonuçları itibariyle birbirinin zıddı gibi görülüyorsa da, gerçekte bunlar bir noktada birleşmektedir-

16 Arapça'da ağaç ve taştan yapılan putlara vesen, madenlerin eritilmesiyle yapılanlara sanem denildiğine göre, Fetiş'e karşılık olarak vesen kelimesini kullandığımız gibi idole karşılığı olarak da sanem kelimesini kullanıyoruz.

ler. Aslında meselenin her iki sistemde aynı tabirlerle tartışma konusu edildiği görülmektedir. Yani gerek animizm, gerekse naturizm taraftarları ma'bud fikrini, tabii hallerin insanlarda harekete geçirdiği duygular üzerine bina etmektedirler: Dini tekamülün başlangıcı, Animistlere göre rüya, Natüristlere göre de bazı tabii haller ve görünümlerdir. Demek ki, her iki sistemde de "kutsal" (Le sacre) ile, "kutsal olmayanı" (Le profane) ayıran farkın menşeini tabiat da aramak gerekir. Bu tabiat, animizm ekolünde beşeri (ihsana ilişkin), naturizm sisteminde ise kevnidir (evrene ilişkin).

Fakat daha öncede görüldüğü üzere, "Durkheim" bu sistemlerden her ikisini de oldukça irdelemiştir. "Durkheim"a göre, animizm ve naturizmden her ikisi de daha ilkel ve daha esaslı bir "kült"ün özel bir şekilde ifadesi veya türemiş şekilleridir. Bu ilkel ve temel sistem ise "Totemizm" dir.

"Toteme" bazı ilkel kabile ve klanlarda, raslanmakta olup klan ve kabilenin atası kabul edilen ve bu sıfatla kutsallaştırılan hayvan veya bitkiye verilen isimdir. Kuzey Amerika yerlilerinden "Algokine" kabilesinin kullandığı dilden alınan bu kelimenin aslının ve doğrusunun "Otam" olduğu ileri sürülüyor. "Reinach"ın "Genel Dinler Tarihi" isimli eserinde belirttiğine göre, "Otam" veya "Toteme" bu kabile dilinde "nişane" veya "alamet" anlamını ifade etmekte imiş.

Etnoğrafyanın yani kavimleri inceleyen ilmin ilkel topluluk olarak gösterdiği örnek, kendilerinin bir hayvan veya bitkiden gelmiş olduklarına inanan ve bu sıfatla hayvan veya bitkiyi kutsallaştıran "Klan" denilen gruplardır. İşte insan toplumunun en ilkel şekli olan klan gruplarının dînî yaşantı ve sosyal teşkilatlarına "Totemizm" denilmektedir.

Totemizm kelimesi, ancak M.18. asrın sonlarına doğru Etnoğrafyaya ait eserlerde görülmeye başlanmıştır. Bu kelimeyi ilk defa kullanan "J.Long" isimli bir yazardır. Bu kişi 1791'de "Londra"da neşrettiği eserinde "totem" ve "Totemizm"i konu edinmiştir.[17]

Totemizm, yarım asır kadar bir süre, Amerika yerlilerine has

17 Voyages and Travels of an Indiian Interpreter.

bir kuruluş olarak düşünülmüş daha sonra genel bir şekil almıştır. Hatta "Reville" bile "Medeni olmayan kavimlerin dinleri" (Religions des peuples non civilises) isimli eserinde Amerika'yı Totemizmin klasik vatanı olarak göstermişti.

Fakat 1841'de "Grey", Totemizmin sadece Amerika'da değil, Avustralya'da da yayıldığını ispatlamış, bu tarihten itibaren Totemizmin oldukça genel bir sistem olduğu fikri yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte,Totemizmi insanlığın genel tarihiyle ilgili olarak gösteren ilk müellif meşhur "Mac Lenann"dır. "Mac Lenann", Forttnightly Review'de neşrolunan yazı dizisinde Totemizmin bir din olduğunu iddia etmekle yetinmeyip, az çok ilerlemiş kavimlerin birçok inanç ve ayinlerinin de Totemizmden türediklerini beyan etmeye çalışmıştır.[18]

"Mac Lenann"a göre, eski kavimlerde görülen "Zoolatrie" (hayvanlara tapınma) ve "Phytolatrie" (bitkilere tapınma) sistemlerinin menşeleri de Totemizm inancıdır. Fakat şüphesiz bu son iddiasında "Mac Lenann" aşırıya gitmiştir. Çünkü hayvan ve bitkilere tapınmanın pek çok sebebi vardır. Bunları esaslı bir biçimde basitleştirme işlemine tabi tutmadan "Mac Lenann"ın yaptığı gibi aslına döndürmeye çalışmak kolay değildir. Fakat "Mac Lenann"ın bu aşırılığı, Totemizmin tarihî önemini ortaya koyduğu gibi, bir faydayı da beraberinde getirmektedir.

Totemizm, bir taraftan dînî bir açıdan incelenirken, diğer taraftan da Amerika yerlilerinin sosyal hayatlarına dair incelemelerde bulunanlar, bunun yerli halkın sosyal kurumlarıyla da ilgili olduğunu görüp, bu sayede Amerika topluluklarının bazı klanlara ayrılmasında, Totemizm inancıyla olan bağlantısını incelemeye muvaffak olmuşlardır.

"H. Morgan", 1877'de neşrettiği "Ancient Society" (İlkel Kavim) isimli eserinde Amerika klanları ile ilgili olarak bu açıdan gerçekleştirilen uzun bir inceleme neticesi ortaya çıkan çalışmayı ortaya koymuştur. Morgan'ın tavsiyesiyle "Fison" ve "Howitt" tarafından da aynı tarihte bu toplumsal sistemin Avustralya'da da var olduğunu ve bunun da Totemizm ile ilgili olduğunu gösteren diğer bir eser neşredilmiştir.[19]

18 The Worship of animals and plants. Totems and Totemism (1869-1870)
19 Kamilarai and Kurnai, 1880.

İşte bu gibi eserler ve incelemeler neticesinde takip edilmesi gereken metod belirlenmiş, Amerika etnoloji grubunun incelemeleri ise, bu yolda yapılan çalışmaların ilerlemesi ve yaygınlaşması için çok yardımcı olmuştur. Sonuçta meşhur "Frazer" bütün belge ve incelemeleri bir araya getirerek, 1887'de sistematik bir biçimde Totemizm ismi ile insanların istifadesine sunmuştur.[20]

Frazer bu eserinde Totemizmi hem bir din, hem de hukuki bir sistem olarak incelemiştir. Fakat hatırlatalım ki, bu eserinde Totemizmi araştırma ve aslını inceleme ile hiç uğraşmamıştı. Totemizme hakkettiği önemi verme girişiminde bulunan ilk müellif Robertson Smith'dir. Bunun "İlkel Arabistan'da Akrabalık ve Evlilik" isimli eseriyle[21] "Samilerin Dini" isimli kitabı[22] bu açıdan çok önemlidir. "Robertson Smith"kendinden öncekilerden hiçbirinin kavrayamadığı geniş bir bakış açısıyla bu kaba ve karışık dinin gelecekte ortaya çıkacak kökler itibariyle ne kadar zengin olduğunu görebilmiştir.

Gerçi daha önce, "Mac Lenan" Totemizm ile eski kabile dinleri arasında yakınlık olduğunu iddia etmiştir. "Mac Lenan" bu iddiasını, gerek Totemizmde, gerek eski kabile dinlerinde hayvan ve bitkilere tapınmanın ortak olduğu görüşüne dayandırmıştır. Oysa "Mac Lenan"ın yaptığı gibi, Totemizmi sıradan hayvanlara veya bitkilere tapınmaya dayandırmak, görünüşe göre hüküm vermekten başka bir şey değildir. Bu ise Totemizmin gerçek özelliklerini bilmemekten kaynaklanmaktadır.

Oysa "Robertson Smith", "İlkel Arabistan'da Evlilik" isimli kitabında, Totemizmin insanla hayvan veya bitki arasında doğal ya da sonradan kazanılmış bir "cevher birliği" esasını içine aldığını göstermiştir. "Samilerin Dini" isimli eserinde ise, bu görüşünü daha da açmış; kominyon ayininin başlangıcının insanlığa, Tote-

20 Frazer, bu eserini önce kısaltılmış olarak "L'encyclopedia Britanica"da, daha sonra tamamlayarak genişletilmiş bir biçimde kitap halinde neşretmiştir.

21 Smith'in İngilizce olarak yazdığı bu eser **"Kinship and mariage in Early Arabia"** ismiyle 1885'te **"Cambiridge"** de basılmış, daha sonra **"La Parente et le Mariage dana l'Arabie primitive"** (İlkel Araplarda Akrabalık ve Evlilik) ismiyle Fransızca'ya da tercüme edilmiştir.

22 Smith'in 1888'de "Aberden" üniversitesinde vermiş olduğu derslerden meydana gelen bu ikinci kitabı da İngilizce olarak **"The Religion of the Semites"** (Samilerin Dini) ismiyle 1889'da neşrolunmuştur.

mizmin yadigârı olduğunu göstermeye çalışmıştır. "Frazer"ın 1890'da Londra'da neşrolan ve 1912'de üçüncü defa beş cilt olarak basılan "Le golden Bough"da ki düşünceleri de bu fikirlerden etkilenmiştir.

"Tylor"da meşhur eseri "Primitive Culture" (İlkel Kültür) isimli eserinde Totemizmin sebeplerini ortaya koyma girişiminde bulunarak bu dînî şekli atalara tapınma inancının özel bir kolu gibi göstermek istemiştir. Fakat ileride görüleceği üzere "Tylor"ın bu görüşleri "Durkheim"ın kuvvetli eleştirileri karşısında yıkılmıştır. Günümüzde Amerika kabileleri hakkında yapılan inceleme ve araştırmalar yaygınlaşıp, Avustralya kolonilerine ait izlenimlerle kıyaslanarak yeni bir nazariye ortaya atılmıştır. Bu nazariyenin önde gelen savunucusu, bir önce vefat eden "Durkheim"dır.

Amerika yerlileri hakkında yapılan incelemeler üç bölümde ele alınmıştır. İlk olarak Kuzey Batı'daki "Tlinkit", "Haida", "Kwakiu", "Salich", "Tsimshian" kabilelerinin dînî ve sosyal kurumları incelenmiş, arkasından bu inceleme "Sioux" kavmiyle, Merkezi Amerika'nın "Pueblo" denilen yerlilerine çevrilmiştir.

İlk kabileler hakkında yapılan incelemeler, "Dall", "Krause", "Boas", "Swenton", "Hill-Tout" gibi tanınmış kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. "Sioux"lara ait bilgileri de "Dorsey"e borçluyuz. Merkezi Amerika yerlileri hakkındaki incelemeler ise, "Mindeleff", "Stevenson", "Cushing"gibi kişiler tarafından yapılmıştır.

Avustralya kolonilerini inceleme şerefi de "Baldwin Spincer" ile "F.J.Gillen"e aittir.[23] Bu iki kişi, Avustralya'nın iç kesimlerinde, Totem inancının aslına sahip dînî bir sisteme bağlı pek çok kabilenin var olduğunu görmüştür. Bu kabilelerden merkezde oturan "Arunta" ve "Luritcha"larla, biraz güneyde "Eyer" gölünün batı kıyısında oturan "Urabunna"lar hakkında yapılan incelemeler, 1899'da Londra'da neşrolunan eserde insanların istifadesine sunulmuştur.[24]

23 Avustralya kabileleri hakkında derinlemesine inceleme yapma şerefi, "Spinoza" ile "Gillen"e ait olmakla birlikte, bunları ilk olarak konu edinen bu iki müellif değildir. "Howitt" daha önce "Warramunga" kabilesinin teşkilatı hakkında bilgi verdiği gibi "Schulze"da kısaca "Arunta"lardan bahsetmiştir. Bunların haricinde diğer kabileler hakkında incelemelerde bulunan kişiler vardır.

24 **The Native Tribes of Central Australia.**

Yine Avustralya kıtasında yerleşik olan "Unmatjera", "Kaitish", "Warramunga", "Worgaia", "Tjingilli","Binbinga", "Walpari", "Gnanji", "Mara"; "Anula" kabileleri hakkında yapılan incelemeler de 1904'te aynı şekilde Londra'da basılan bir başka eserde neşredilmiştir.[25]

Son dönemde "Carl Strehlow" isimli bir Alman misyoneri Merkezi Avustralya kabileleri arasında uzun müddet kalarak önemli incelemelerde bulunmuş, incelemenin özellikle "Arunta" ve "Luritcha" kabilelerine ait bölümlerini neşretmiştir.

Strehlow, bu kavimlerin dillerine yakın olması sebebiyle, bunların totem ile ilgili efsanelerine, dînî motiflere sahip Tanrılarla ilgili pek çok şey toplayıp, Avrupalı alimleri kendisine minnettar bırakmıştır. Bütün bu incelemeler özellikle "Baldwin Spencer" ile "Gillen"in inceleme sonuçları Totemizmi hakkıyla aydınlatmaya yardımcı olmuştur.

"Howitt" de "Spincer"ile "Gillen"in merkez kabileleri hakkında gerçekleştirdikleri incelemelere benzer şekilde, güney kabilelerini inceleyip, araştırma alanını genişletmiştir. "Howitt"in 1904'te Londra'da yayınlanan eserinde Güney Avustralya ile Güney Yeni Gal'da oturan kabilelerin sosyal kurumlarına dair geniş bilgi vermiştir.[26]

Yapılan bu çalışmalar sayesinde, insanların istifadesine sunulan belgeler "Frazer"a, "Totemizm" isimli risalesini genişletip, dört ciltten oluşan meşhur eserini kaleme alma kolaylığını sağlamıştır.[27]

"Frazer"ın 1910'da yayınlanan bu eserinde gerek Totem dinine, gerek bu inanca bağlı kolonilerin aile kurumlarına ve evlilikle ilgili esaslara dair, var olan bütün belgeler toplanmıştır. "Frazer"ın bu değerli eseri, Totemizm hakkında inceleme yapacak olanlar için oldukça geniş bir kaynaktır.

Bu kısa tarihçe gösteriyor ki, Totemizmi incelemek için en uygun zemin, Avustralya'dır. Bu sebeple Avustralya klanlarına ait belgeler son derece önemlidir. Bu belgelere göre, Avustralya ka-

25 The Northern Tribes of Central Australia.

26 Native Tribes of South-East Australia.

27 Frazer, Totemism and Exogamy.

bileleri, ortaklaşa hayatta nüfuzlu bir yere sahip klanlardan oluşmuştur. Klan, başlıca iki kola ayrılabilir: Önce bir klana mensup olan fertler, kendilerini yakınlık bağıyla diğerlerine bağlı olarak düşünürler. Fakat bu yakınlık, bizim bildiğimiz şekilde olmayıp, özel bir konumu vardır. Diğer bir tabirle, bu yakınlık kan bağı ile ilgili değildir. Bir klana mensup olan fertler, diğerinin akrabasıdır. Çünkü hepsi aynı ismi taşımaktadır. Bunlar pederlik, validelik, amcalık, dayılık, kardeşlik... gibi yakınlık dışında birbirlerini aynı aileden kabul ederler. Bu sebeple kendilerini aynı isimle anıp, aynı aile fertleri arasında uyulması gereken şartlara tam anlamıyla riayet ederler: Görevlerini yapmada gevşeklik göstermiyor, kan davası güdüyor, biri öldüğünde genel yas ilan edip, kendi aralarında evlenemiyorlardı.

Her klanın taşıdığı isim, o klanla sıkı ve özel bir ilişkisi olduğu kabul edilen maddi şeylerden birinin, örneğin bir hayvanın veya bir bitkinin ismidir. Klan fertleriyle bu hayvan veya bitki arasında var olan ilginin en başlıcası, tasavvur edilen akrabalık ilgisidir. Genel itibariyle, bir klanın ayrılmasına sebep olan ve onu diğer klanlardan ayıran eşya çeşidi, o klanın "totem"idir. Klanın totemi, fertlerinden her birinin de totemidir. Her klanın kendine has bir totemi vardır. Aynı kabilenin değişik iki klanının totemleri de ayrı ayrıdır.

Totemleri bir olan iki grubun, aynı klanın kolları olduğu anlaşılıyor. Demek ki bunlar vaktiyle bir klana mensup iken daha sonraları bir kısmı bazı sebeplerle ana klandan ayrılarak başka bir yere göçmüş, fakat ana klanın ismini ve totemini muhafaza etmişlerdir.

Totem kelimesine gelince, daha öncede zikredildiği gibi, bu kelime "Algon Kine" kabilesi tarafından, bir klanın ismini taşıdığı şeye verilen addır. Totem ismi sadece Amerika topluluklarının birinde görülüp, Avustralya kabilelerinin, Totem karşılığında başka kelimeler kullanmalarına rağmen[28] bu isim sonraları genel-

28 Avustralya'da totem karşılığında kullanılan kelimeler, değişik kabilelere göre ayrı ayrı kelimelerdir. Örneğin, "Crey" tarafından inceleme konusu edilen kabileler totem karşılığında "Kobong" kelimesini kullandıkları gibi "Dieri"ler, "Murdu" kelimesi, "Narrinyeri"ler "Ngaitye" ismini "Warramunga"lar ise "Mungai" veya "Mungaii" isimlerini kullanmışlardır.

leştirilerek tarif etmek istediğimiz kurumun genel bir ismi gibi kullanılmıştır. Bu kelimeyi ilk defa genelleştiren ve totemden bir sistem olarak bahseden kişi "Schoolcraft"tır.

Totem kabul edilen maddeler, çoğunlukla bitki ve hayvanlar alemine aittir. Fakat Totemin hayvana nispet edilmesi daha yaygın olup cansız varlıkların totem olarak kullanılmasına nadir olarak rastlanır. Avustralya'nın güneybatı bölgesinde ki kabileler hakkında geniş incelemeler yapan "Howitt", beş yüzden fazla "totem" arasında, hayvan veya bitki ismini taşımayanların sayısının kırkı geçmediğini haber vermektedir. Hayvan veya bitki olmayan totemler, yağmur, dolu, kırağı, ay, güneş, rüzgar, sonbahar, yaz, kış, yıldız, gök gürlemesi, ateş, duman, su, aşı boyası ve deniz gibi şeylerdir...

Az çok ilerlemiş kavimlerin dinlerinde, önemli bir yer tutan gök cisimlerini ve özellikle büyük semavi olayları, ilkel kabilelerin dar bir alanda incelemeleri dikkat çekicidir. "Howitt"in incelediği klanlar arasında, sadece iki klanın totteminin "güneş", ikisinin "ay", üçünün bir "yıldız", üçünün "gök gürlemesi", ikisinin de "şimşek" olduğu görülüyor. Tabiat olaylarından "yağmur"un totem olarak kullanıldığı çoktur.

Bazı klanlarda var olan genel sisteme göre, tabii olarak kabul edilebilecek bir şekil göze çarpar: Totem, genelde tam bir şey, örneğin tam bir hayvan veya bitkidir. Oysa bu sistemin aksine, bir şeyin bir parçasını veya bir kısmını örneğin bir hayvanın bir uzvunu totem kabul eden bazı klanlar vardır. Bu durum Totemizmin esaslı bir şekilde değişikliğe uğradığı klanlarda görülür. Fakat bu gibi klanlar Avustralya'da çok azdır. Bir şeyin bazı kısımlarının totem kabul edilmesi, klanların parçalanarak bölümlere ayrılmasına bağlı olabilir. Demek ki, totemi bir hayvan olan klan, bölümlere ayrılınca her bölüm, o hayvanın bir uzvunu kendisi için totem kabul etmiş ve bu şekilde genel olan sistemden ayrı bir şekil ortaya çıkmıştır. Bu durum,"Arunto" ve "Loritji" kabilelerinde görülür. "Strehlow", bu iki kabilede, bir hayvanın uzuvlarından ibaret olan, "442" kadar totem saymaktadır.

Sıradan durumlarda "totem" belirli bir kişi değil, bir cins veya bir türdür. Yani totem, bir "kanguru" veya belli bir "karga" de-

ğil, belki "kanguru" veya "karga" türüdür. Fakat güneş, ay veya belli bir burç gibi sadece şahsa ait olan maddelerde totem nevinden olmayıp bizzat kendileridir.

Bazı kabilelerde de totemin bir ata veya atalar grubu olduğu görülmektedir. Bu durumda bulunan bir klan, gerçek bir şeye veya cinse göre değil, belki sadece efsanevi bir varlığa göre isim almış olabilir. "Spencer" ile "Gillen" bu durumda olan iki üç totem zikretmektedir. Örneğin, "Warramunga"larla "Tjingilli"ler de "Thaballa" diye isimlendirilen bir atanın ismini taşıyan, bir klan vardır. "Spencer" ve "Gillen"in tercümelerine göre "Thaballa" bu klan dilinde "gülen çocuk" anlamına geliyormuş. Hatta klan fertleri, Thaballa'nın bulunduğu yer olan kayalardan, gülmesini işittiklerini bile söylüyorlarmış!..

"Warramunga"lar'ın diğer bir klanı da, kendilerinin atası olduğunu iddia ettikleri "Wollunqua" isimli efsanevi bir yılanı, totem olarak tanıyorlarmış.

Totem isminin aldığı şekle gelince, bu şekil dînî bir şekilden ziyade klanın kurumları ve birikimleri ile ilgilidir. Bundan dolayı bu sistem, din sosyolojisinden ziyade, aile sosyolojisiyle ilgilidir.[29]

Yapılan izahattan anlaşılacağı üzere, klan; birbirini akraba bilen, fakat bu yakınlığı aynı toteme mensup olmak gibi gayet özel bir sebebe bağlayan ilkel toplumlardır. Totem ise, klanı meydana getiren insanların sembolleri, ortak olarak kullanıp kutsallaştırdıkları canlı veya cansız bir şey ve çoğunlukla bir hayvan veya bitkidir.

Klan fertleri, "Totem"i, mensup oldukları gruba dînî veya sihri bir bağ ile bağlı kabul ettikleri gibi, kendilerinin de soy itibariyle ondan indiklerine inanırlar. Bunun dışında totemi, kendi grupları içinde var olan hayvan ve bitkilerin de atası tanıyıp,

29 Klan, bir aile olarak kabul edildiği için, totemizmin aynı zamanda hem din hem de aile meselesiyle ilgili olması gayet doğaldır. İlkel toplumlarda, bu iki konunun yakından ilgisi vardır. Fakat her ikisi de çok karışık olduğu için bunları ayrı ayrı ele almak o kadar gerekli bir şey değildir. Bununla birlikte ilk dînî fikirleri tanımadan önce, ilk aile kurumunu anlamak da mümkün değildir. Bir önceki, ikincinin prensiplerini oluşturur. Bu sebeple totemi, klanı, ailevi bir topluluk gibi incelemeden önce, bir din gibi ele almak gerekir.

bunlarla kendi aralarında dînî bir yakınlık olduğunu düşünürler.

Bu inanç sebebiyle, bir klana mensup olan fertler, o klanda var olan hayvan, bitki ve cansız varlıkları sıradan işlerde kullanamazlardı. Bunları ancak kutsal işlerde kullanabilirlerdi. Örneğin klan fertlerinden biri öldüğü zaman, tabutu sadece kendi klanına ait bir ağaçtan yapılabilir, fakat hiçbir zaman bu ağaç sıradan bir odun gibi yakılamazdı.

Totemin en ilkel şekillerinin görüldüğü Avustralya'da, örneğin "Kurbağa" ismini taşıyan klan fertlerine göre kurbağa, hayvan cinsinden bir ma'bud özelliğindedir. Kendileri de kurbağadan inmiştir. Bu sebeple klanlarına da kurbağa ismi verilmiştir. Totem, "tavşan" veya "kurt" olduğu durumlarda, klan fertleri atalarının kurt veya tavşan olduğu inancındadırlar.

Bu klanı oluşturan fertler, kendilerini aynı atadan inmiş kabul ettikleri için, adeta aile gibi yaşarlar. Bu fertler birbirlerini akraba olarak tanımakla birlikte bu yakınlık asabiyet ve kandaşlık bağları üzerine değil, hepsinin aynı hayvan veya bitki ismini taşımaları, diğer bir tabirle totemlerinin bir olması temeline dayanır. Bu durum, her klanın kendi totemini kutsal tanımasının daha doğrusu her kişinin kendi klanına tapmasının bir sonucudur.[30]

Totem kutsal olarak kabul edildiği için, onun ismini taşıyan klan da kutsaldır. Bu inanç sebebiyle, her klanın fertleri arasında da ancak kutsal bir münasebet görülüp, klan sadece dini, ahlaki ve hukuki münasebetlerin alanı olarak kabul edilmiştir. Yine bu sebeple, bir klanın erkekleri, aynı klana mensup kadınlara haram

30 **Durkheim, Les formes elementaires de la vie religieus.**

31 Klan fertlerinin kendi klanından bir kadınla evlenememesi ve her halükarda başka bir klandan kadınla evlenmek zorunda olması ile ilgili olarak "Lubbok", "Morgan", "Mac Lenann","Spencer" ve "Durkheim" tarafından değişik nazariyeler ileri sürülmüştür. Bu nazariyelerden bazısı dışarıdan evlilik "Exogamie", zorunluluğunu ilkel toplumlara has birtakım özelliklere atfederek, bazıları da bu durumu insanın yaratılışının gereği olarak izah etmektedir. "M.Lenan"a göre, ilkel kavimlerde, dışarıdan evlilik geleneğinin ortaya çıkma sebebi, bu kavimlerde kız çocuklarının öldürülmesidir. Dışarıdan evlilik, önce kız kaçırma şeklinde başlamış, daha sonra temel bir gelenek haline gelmiştir. "Lubbok"a göre de dışarıdan evlilik, ortaklara eş geleneğinden kaynaklanmıştır. İlkel toplumlarda önceleri ortaklaşa evlilik usulü geçerli olduğu için fertlerde kişisel evlilik ihtiyacı görülmüş ve bu ihtiyaç dışarıdan evlilik geleneğini gerekli kılmıştır. "Spencer" ise, ilkel toplumlarda savaş ve yağmacılığa olan ilginin dışarıdan evlilik hususunda, önemli bir etken olduğunu ileri sürmüştür. "Spencer"a göre, mağlup bir kabileden alınan kadınlar, savaşta ka-

olarak kabul edilip, evliliklerine izin verilmemiştir. Bir klana mensup olan erkek, mutlaka başka bir klandan kız almak zorunda kalmıştır.[31] Bu zorunluluk sebebiyle bir yeri vatan edinen ve totemizme bağlı olan kabilelerden dışarıdan evlilik usulüne uyanların en az iki klandan meydana geldikleri görülüyor. Kabilelerin bu şekilde iki veya daha fazla klandan oluşmaları, hayati ihtiyaçlar sebebiyledir. Çünkü bir klana mensup olan fertlerin, birbirlerine mahrem olmaları sebebiyle evlenememeleri doğaldır. Bu durumda hayatın devamı için başka bir gruba ve klana ihtiyaç vardır. Diğer bir tabirle her klan kız alıp vermek için mutlaka bir başka klanla anlaşıp birleşmek zorundadır.

Görüldüğü üzere, bir klan fertlerinin kendi aralarında sadece dini, ahlaki ve hukuki münasebetleri vardır. Bunun dışında sosyal ve ekonomik alışverişi sağlamak için diğer klanlara ihtiyaçları vardır. Totemli kabilelerin nadiren iki, çoğunlukla birçok klandan oluşmalarının sebebi budur.

Avustralya'da ve Kuzey Amerika'nın "Kızılderili"lerinde pek çok totemsel kabilenin geniş bir aşiret meydana getirecek şekilde birleştikleri görülüyor. Bu aşiretlerden her biri, ikişer kabileden ve her kabile de birçok klandan oluşmaktadır.

Totemsel grupların çoğunda, annenin totemi doğumla çocuğun da totemi olur. Dışarıdan evlilik kuralında olduğu gibi, bu durumda da kadının, eşinin toteminden başka bir toteminin olma zorunluluğu vardır. Fakat eşinin yanında kalması sebebiyle aynı toteme sahip fertlerin, evlilikle değişik yerlere dağılabildikleri ve totemsel gruplarda toprağa bağlı bir özelliğin olmadığı anlaşılmaktadır.

Bazı toplumlarda ise aksine totem, babanın soyuyla devam eder. Bu gibi klanlarda, çocuk babasının yanında kalır ve yerli grup aynı toteme bağlı fertlerden oluşur. Sadece evlilikle klana

---

zanılan başarının alameti olduğu için, ilkel kavimlere göre bir üstünlük ve değerli bir ganimettir. Bu sebeple bu tip bir kadınla evlilik, bir çeşit ayrıcalık olarak kabul edilmiştir. Herkesin böyle bir ayrıcalığa nail olma sevdasına düşmesi çok doğal olduğu için zamanla bu usul yerleşmiş, kabileden evlenme basitlik olarak görülmüştür. Bu basitlik de daha sonra yasağı beraberinde getirmiştir. Durkheim bu nazariyeleri ikna edici delillerle çürüterek, klanlardaki dışarıdan evlilik mecburiyetini, aynı totemde birleşmeden doğan yakınlığa dayandırmaktadır.

giren kadınların totemleri farklıdır.

Bazı klanlarda ise üçüncü bir şekil göze çarpar. Bu şekle göre çocuğun totemi, ne babasının ne de annesinin totemidir. Belki efsanevî atanın totemidir. Bu durumun geçerli olduğu klanlann inancına göre, hamilelik döneminde bu efsanevi ata, esrarengiz bir şekilde anneyi aşılar. Diğer bir tabirle bu atanın ruhu, kadının bedeninde cisimleşerek, çocuğun ruhu olur.

Klan totemleri dışında ve onların üzerinde olmakla birlikte aynı özellikleri taşıyan "Phratrie" totemleri vardır. Phratrie, özel bir kardeşlik bağıyla bir araya gelen klan gruplarına verilen isimdir. Normalde bir Avustralya kabilesi iki Phratrie'ye ayrılmıştır. Her Phratrie'de pek çok klan vardır. Gerçi şu durumda, bu teşkilatın olmadığı bazı gruplar görülmektedir. Fakat ipuçları önceleri bu teşkilatın genelleşmiş olduğu inancını vermektedir. Phratrie'lerin önce tek bir klan iken sonraları büyüyüp birçok klana bölünmüş gruplar haline geldiği düşünülmektedir. Demek ki bu bölünmeler sonucunda her iki klan kendine has bir totemin ismini almış ve ana klanın totemi de hepsinin ortak totemi olarak kalmıştır.

Avustralya topluluklarında klan ve Phratrie'den başka, bir de "sunufu izdivaciyye" (ikili guruplar, dual yapılar) denilen ikinci derecede grupların var olduğu görülüyor. Sunufu izdivaciyye; (ikili guruplar, dual yapılar) iki klana ayrılan phratrie'nin, bu klanlarının tekrar bölünmesinden meydana gelmiş gruplardır. Her phratrie'de sunufu izdivaciyye (ikili guruplar, dual yapılar)'den iki veya dört grup bulunur. Bunların oluşumu ve faaliyetleri şu iki prensibe dayanır.

1. Phratrie'de her kuşak, kendinden önceki kuşaktan ayrı bir sınıfa aittir. Şayet phratrie iki sınıftan ibaret ise tabii ki, her kuşakta bu sınıflar birbirleriyle mübadelede bulunurlar. Çocuklar, babalarının sınıfından ayrı bir sınıfa mensupturlar. Fakat torunların sınıfı, büyükbabaların sınıfının aynıdır.

Örneğin; "Kamilaroi" kabilesinin "Kupatin" isimli Phratrie'si "İppai" ve "Kumbo" isimli iki sınıftan, "Dilbi" phratrie'si de yine "Murri" ve "Kubbi" isimli iki sınıftan meydana gelmiştir. Bu kabilede evlatlık ana yoluyla olduğu için, çocuk annesinin phrat-

rie'sine mensuptur. Eğer ana "Kupatin" ise çocuk da bir "Kupatin"dir. Fakat ana bu phratrie'nin "İppai" sınıfından ise çocuk tersine "Kumbo" sınıfından sayılır. Bu çocuğun çocuklarına gelince, şayet bunlar kız ise "İppai", aynı şekilde "Murri" sınıfına dahil olurlar. "Kubbi" sınıfına mensup kadınların çocukları ise "Murri" sınıfından sayılırlar.

2. Bir sınıfın fertleri, prensip olarak, diğer phratrie sınıflarından biriyle evlenebilirler. Örneğin "İppai"ler, "Kubbi" sınıfından evlenmek zorunda oldukları gibi "Murri"ler de sadece "Kumbo"larla evlenebilirler.

Bu teşkilatın evlilik ilişkilerine çok fazla etkisi olduğu için, böyle topluluklara "ikili guruplar" ismi verilmiştir. İkili gurupların, klan ve phratrie gibi özel totemleri yoktur. Avustralya topluluklarına has olan "totem" hakkında söylenilen şeyler, Kuzey Amerika'nın yerli kabilelerine de uygulanabilir. Yani bu noktada aralarında hiçbir fark yoktur. Avustralya ile Amerika klanları arasındaki başlıca farklar şöyledir: Amerika klanlarında totemi teşkilat alanının sınırları belli ve yerleşmiş bir şekildedir. Oysa durum Avustralya'da böyle değildir.

Totem sadece bir isim değildir. Belki de klanın bir sembolüdür. Diğer bir deyişle, medeni milletlerde hanedan armaları olduğu gibi ilkel kavimlerde totem, klanın armasıdır. Avustralya kabileleri ile ilgili olarak önemli incelemelerde bulunan "Crey"; "bunlarda her aile, bir hayvan veya bitkiyi kendilerinin arması ve süsü olarak kabul ediyor"[32] diyor. "Crey"in aile diyerek bahsettiği topluluğun, klan olduğunda şüphe yoktur. "Fison" ile "Howitt" de: "Avustralyalıların teşkilatları gösteriyor ki; totem; her şeyden önce bir topluluğun simgesidir"[33] ifadesiyle "Crey"in görüşünü desteklemektedir.

"Schoolcraft"da Kuzey Amerika yerlilerinin totemleri hakkında aynı şekilde düşünüyor: "Totem, medeni milletlerin seçkin ailelerine has armalara benzer bir şeydir. Klana mensup olan her fert, aile birliğini temsil etmek üzere totemi, üzerinde taşıyabilmektedir. Bu da totem kelimesinin etimolojisini yani bu kelime-

32 Journals of two expeditions in N.W and W.Australia p.228.

33 Kamilaroi and Kurnai, p.165.

nin, bir aile grubunun oturdukları köy veya mahalle ismi olan "Dodaim"den türediğini ispatlamaktadır. Bununla birlikte "Schoolcraft" tarafından totem kelimesinin etimolojisi hakkında ileri sürülen bu fikrin bir takım itirazlara maruz kaldığını hatırlatmakta yarar vardır.

Totemin bir amblem özelliği taşıdığı, Amerika ve Avustralya yerlilerinin birtakım tutumlarından anlaşılmaktadır: Aslında bu yerliler, Avrupalılarla karşılıklı iletişimde bulunduklarında veya birbirleriyle sözleşme yaptıklarında, her klan karar kıldıkları sözleşmeyi kendi totemleriyle mühürlüyorlardı. Anlaşma ve sözleşmeler, ancak bu şekilde mühürlendiğinde kabul edilip geçerli sayılırdı.

Vaktiyle Avrupa'da, Feodalite döneminin asilzadeleri şatolarının duvarlarına, silah ve kendilerine ait diğer eşyalara armalarını işleyerek resmetme geleneğini dînî bir hüviyete büründürerek sürdürdükleri gibi, Avustralya ve Kuzey Amerika yerlileri de kendi totemlerini tıpkı bu armalar gibi kullanmaktaydılar. "Samuel Hearne", refakat ettiği yerlilerin, hareket etmeden önce mızraklarının üzerine totemlerinin resimlerini yaptıklarını bildiriyor.[34] "Charlevoix", bazı yerli kabilelerin savaş zamanlarında uzun sırıkların ucunda totemlerini belirten özel işaretler taşıdıklarını söylüyor.[35] Görülüyor ki burada adeta sancak görevi yapmaktadır. "Tlinkit" kabilesinden iki klanın savaşa başladıklarında, her iki tarafın savaşçılarının, başlarında kendi totemlerinin işlendiği birer miğfer taşıdığı haber veriliyor.[36]

"Troquois"larda, her "Wigwam" üzerine, klanın simgesi olarak totem kabul edilen hayvanın derisini koymak gelenek haline gelmiştir.[37] Başka bir seyyaha göre ise, kapıların önüne samanla doldurulmuş bir hayvan konuluyormuş!...

"Wyandot"larda her klanın kendine has süslemeleri ve ayrı ayrı tasvirleri vardır. "Omaha"larda ve daha yaygın olarak "Sioux"lara totem, çadırlar üzerine resmedilmektedir.[38]

34 Hearne, **journey to the Northern Ocean**, p. 148.

35 Charle voix, **Histoire el description de la nouvelle France**, (Yeni Fransa'nın Tarihi ve Tasviri) p.329

36 Krause, **Tlinhit -İndianer**, p.248.

37 Erminnie A. Smith, **Myths of the iroquois in Scond rep.** p.781.

38 Dorsey, **Omaha Sociology, in Third Rep.** p. 239, 240, 248.

Bir yer edinen ve çadır yerine kulübeleri getiren topluluklarda, resim ve nakış gibi sanatlar oldukça yayılmıştır. Bunlar, totemlerini, tahta ve duvarların üzerine işlemekteydiler. Bu anlayış özellikle "Haida", "Tsimchian", "Salish" ve "Tlinkit" kabilelerinde görülmektedir. "Tlinkit"ler kapılarının önüne 15 m. yüksekliğinde bir direk dikerek, bunun üzerine rengarenk boyalarla hayvan şekillerini işliyorlardı. Bu işlemlerin bazen insan şekilleriyle karıştıkları görülmektedir. Tlinkit kabilesine ait köylerde, totemin tasviri için adı geçen direkler, sadece ileri gelenlerin ve zenginlerin evleri önünde bulunurdu.

"Haida" kabilesinde ise, hemen her evin önünde böyle bir direk vardır. Haida'lara ait bir köy, bu işlemeli ve resimli direklerle, uzaktan çan kuleleriyle dolu kutsal bir şehri andırır. "Salich"ler totemlerini evlerinin iç duvarlarına işlerler. Bununla birlikte bunlara ait kayıklarda, alet ve edevatta, mezar taşları üzerinde de, totem resimlerine rastlanır.[39]

Verilen bu örnekler, Kuzey Amerika yerlilerine aittir. Avustralya kabileleri resim, nakış gibi şekli sanatlarda Kuzey Amerika yerlilerinin derecesine çıkamadıkları için, bunlar da bu tip resim ve süslemelere az rastlanmaktadır. Bununla birlikte "Warramunga"larda ölünün kemiklerinin kurutulup toz haline getirildikten sonra, üzerine totem işlenmiş kutsal bir yer çevresine defn edildiği haber verilmektedir.[40] "Mara" ve "Auula" kabilelerinin, ölülerini totemlerle süslenmiş tabutlara koydukları görülür.[41]

Bütün bu bilgiler, totemin ilkel kavimlerin, sosyal yaşantılarında ne kadar önemli bir yer teşkil ettiğini ortaya koyabilecek niteliktedir. Bununla birlikte verdiğimiz örnekler, totemin çeşitli şeyler üzerine işlendiğini göstermektedir. Oysa bu gibi toplumlarda, toteme ait resimlerin sadece bazı eşya ve duvarların üzerine işlenmesiyle yetinilmemektedir. Bunlar ayrıca klan fertlerinin bedenlerine de işlenmekteydi. Bundan totemin, bedenlere işlenmesi suretiyle, onunla bir çeşit ortaklık amacı güdülmekte olduğu anlaşılıyor. Bu ise bu toplumların dînî yaşantılarını inceleme açısından, büyük bir öneme sahiptir.

---

39 Krause, op. ci p, 230; Swaanton, **Haida**. p. 129-135, Schoolcraft, **indian tribes**, I. p. 52.
40 Spencer et Gillen, **North. Tr**. p. 168, 537, 540.
41 Spencer et Gillen, **İbid**; p. 174.

Aslında bu gibi ilkel topluluklarda, her klan fertlerinin, kendilerine, totemlerinin dış görünümünü vermeye çalıştıkları görülüyor. Bu durum, yerleşik bir kural, umumi bir gelenektir. "Tlinkit" lere mensup klanlarda fertler, bazı dînî bayramlarda, totem kabul edilen hayvanı, kısmen veya tamamen hatırlatan bir elbise giyer, hatta özel maskeler dahi takarlardı. Örneğin, totem bir kuş ise, klan fertleri, başlarına bu kuşun tüylerini taşırlardı.[42]

"Iowa"larda, her klanın özel bir saç kesme şekli vardır. Kartal klanına mensup olanlar, başlarının önünde iki büyük demet perçem bırakırlar. Oysa diğer klanlarda saç demetleri, aksine başın arka tarafında bırakılır. "Buffle" klanı fertleri ise bu saç demetlerini boynuz şekline sokmaktadırlar.[43]

Kaplumbağa klanında, başın yan taraflarında ikişer, önle arkasında birer sıra bırakılarak, diğer taraflar tıraş edilirdi. Bu klanın fertleri, saçlarına verdikleri bu şekil ile, kaplumbağanın pençelerini, baş ve kuyruğunu taklit etmiş olurlar.[44]

Totemlerin beden üzerine resimlerinin yapıldığı da görülmektedir. Bedene totemsel bir işaret işlemekle, kendilerine totem manzarası verme amacının güdüldüğünde şüphe yoktur. Bazı klanlarda, bir çocuk, ergenliğe erdiğinde üst çenesindeki ön dişlerinden ikisini çekmek son derece riayet edilen bir gelenektir. Özel bir törenle gerçekleştirilen bu geleneğin, Totemizm inancıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Örneğin "Arunta"larda bu gelenek sadece yağmur ve su klanında görülür. Rivayete göre, bu klanın fertlerinin ön dişlerini çektirmeleri, yağmurun yaklaştığını gösteren, ortası siyah, çevresi açık bulutlara benzeme amacını taşımaktadır. Demek ki bu gelenek de totemle ilgilidir.

İlkel topluluklara göre totem sadece bir isim ve özel bir işaret değildir. Belki totem birçok töreni içine almaktadır. Bu topluluklarda, nesnelerin kutsal ve kutsal olmayan şeklinde ikiye ayrılması bile totemle ilgilidir. Totem, kutsal kabul edilen şeylerin bir örneğidir.

* * *

42 Müllgr, Geschichte dr Amerikanischen urreligioinen, p. 327.
43 Schoolcraft, III. p. 269
44 Dorsey, Omaha social, third Rep; p. 226, 238, 240, 245.

Merkezi Avustralya kabilelerinde "Arunta", "Loritji", "Kaitish", "Unmatjera", "Ilpirra"lar ayin ve ibadetlerinde devamlı olarak birtakım şeyler kullanırlardı. Bunlara "Arunta"lar arasında "Churinga" denmektedir.[45] Churingalar, değişik şekillerdeki ağaç ve cilalı taş parçalarıdır. Fakat şekilleri genellikle oval ve uzundur.

Toteme inanmış her topluluk, Churigalardan oluşmuş önemli bir koleksiyona sahiptir. Her topluluğun elinde olan churigalarda totemlerini gösteren bir tasvir vardır. Churigalardan bazılarının ucuna bir delik açılıp, buraya insan saçından veya "opoun" kılından yapılmış bir bağ geçirilmiştir.

Churingalar, klanların en kutsal eşyaları arasında önemli bir yer tutar. Aslında Churinga kelimesi de "kutsal" anlamındadır. "Arunta"lar bu kelimeyi esrarengiz bir mırıltı ve saygı ile telaffuz ederler. Genel bir ifadeyle, churingalar; klanların ayinlerinde kullandıkları tüm hareket ve faaliyetlerdir denilebilir. Churinga, kutsal olduğu için, zenimler yani kadınlar ile henüz dînî yaşantıya yakınlığı olmayan gençler, buna dokunamadıkları gibi yakından dahi göremezler. Bunlara sadece istisnai bazı durumlarda, Churinga'yı uzaktan izlemek için izin verilebilmektedir.

Arunta'lar "Churinga"larını "Ertnatulunga" denilen özel bir yerde dînî bir itina ile muhafaza ederler. "Ertnatulunga", tenha bir yerde, yeraltında gizli bir mahzendir. Girişi büyük taşlarla kapatılmıştır. Bu taşlar, o kadar ustaca yerleştirilmiştir ki, çevreden geçecek bir yabancının, klanın dînî hazinesinin burada korunmakta olduğunu fark etme ihtimali dahi yoktur.

Churinga'nın kutsallığı, içinde korunduğu mahzene de sirayet ettiğinden ev de kutsallık vasfını kazanır. Bu sebeple kadınlar ve çocuklar bu yere yaklaşamazlar.

Ertnatulunga'nın etkisi çevresine de yayılır. Bundan dolayı, mahzenin çevresinde olan maddeler de kutsal olma özelliğini kazanır. Aynı şekilde zenimler bunlara da yaklaşıp dokunamazlar.

Düşman tarafından izlenen bir kişi "Ertnatulunga"ya sığınırsa kurtulur. Düşman kendisini orada yakalayamaz. Hatta yaralanmış bir av dahi Ertnatulunga çevresine gitse avcı ona dokunma-

45 "Churinga" Spencer'in kullandığı şekildir. Strehlow ise bu kelimeyi "Tjurunga" şeklinde kaydetmiştir.

yıp aksine saygı gösterir.

Ertnatulunga çevresinde savaşmak yasaktır. Bu çevre gerçek anlamda huzurlu ve güvenilir bir sığınaktır. Churinga'nın gücü, sadece kutsal olmayanları kendinden uzaklaştırma şeklinde görülmez. Onun daha birçok harika özelliği vardır. Örneğin, Churinga'ya dokunma sayesinde yaralar özellikle sünnet ile ilgili olanları şifa bulur. Churinga genel olarak hastalıklara karşı da aynı şekilde şifa verme özelliğine sahiptir. Bundan başka Churinga, klan fertlerine, kuvvet, cesaret, sabır ve metanet verir. Düşmanları ise bunun aksine zayıflatıp, mağlup eder. Klan fertleri arasında bu inanç son derece yerleşmiştir. Hatta, anlatıldığı kadarıyla, iki savaşçı karşı karşıya geldiklerinde, biri düşmanın üzerinde Churinga olduğunu görürse kendine olan güveni ve inancı anında kaybolur. Manevi gücü sarsılan bu kişinin yenilmesi kaçınılmazdır.

Churinga'ların bazı dînî törenlerde de önemli yerleri vardır. Örneğin, tören sırasında Churinga'larda olduğuna inanılan güç ve özelliklerin rahiplere ve törende hazır bulunanlara geçtiğine inanılır. Churinga'lardaki kuvvet ve özelliklerin çevredekilere taşınması, çeşitli şekillerde gerçekleştirilir. Bazen Churinga, yağla karıştırılıp ilaç yapılarak uzuvlara ve özellikle mide üzerine sürülür. Bazen de, Churinga, içine kuş tüyleri doldurularak döndürülür. Bu sırada tüyler, Churinga'nın çevresine toplananların üzerine saçılarak bu şekilde, Churinga'nın kuvvet ve özelliklerinin onlara geçmesi sağlanır.

Churinga'lar, sadece kişilere has değildir. Klanın geleceği de bununla ilgilidir. Örneğin; Churinga'nın kaybolması büyük bir felakettir. Klanın karşılaşabileceği felaketlerin en büyüğü Churinga'nın kaybolmasıdır. Churinga, bir başka klana verilmek için "Ertnatulunga"dan çıkarıldığında, klanın genel ve hakiki bir matem zamanıdır. Klan fertleri iki hafta, sanki sevdiği yakınlarından birini kaybetmiş gibi ağlayarak, bağırıp çağırırlar. Bedenlerini ise beyaz kil ile sıvarlar.

Churinga, yabancı kişilerin eline bırakılamaz. Korunduğu "Ertnatulunga"ya klan reisinin kontrolünde konulup muhafaza edilir. Klan fertleri Churinga'yı sadece reisin izni ve denetiminde

ziyaret edebilir. Churinga, klanın ortak ve kutsal hazinesidir. Churinga'ya gösterilen saygı ve ona verilen yüksek değer, korunması hususunda fevkalade büyük bir özeni gerektirmektedir. Bundan dolayı, Churinga'ya ancak büyük bir hürmet ile yaklaşılabilir. İlaçlanması, cilalanması ve dokunulması, gösterişli büyük bir tören ile yapılır. Churinga'nın yerini değiştirmek gerektiğinde, taşınması özel bir tören ile gerçekleştirilir.

Churinga sıradan bir ağaç veya taş parçası olduğu halde, kendisine bu derece önem verilip, kutsiyet atfedilmesi, şüphesiz üzerine çizilmiş veya kazınmış totemden kaynaklanmaktadır. "Spencer", Churinga'ya atfedilen kutsallığın, onun atalardan birinin ruhunun yeri olduğu şeklindeki bir inançtan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Fakat "Durkheim" ise bu yaklaşımı çürütmektedir. Durkheim'a göre Churinga'daki kutsallık sadece üzerindeki totem işaretinden doğmuştur.

Arunta kabilesiyle, komşuları olan klanlarda, dînî tören ile ilgili iki şey daha göze çarpar: "Nurtunja" ve "Waninga" denilen bu iki şey de Totem ve Churinga'ya bağlı olup, onların grubuna dahildirler.

Kuzeyde ki Arunta'larla, komşuları olan klanlarda görülen "Nurtunja"ya bir mızraktan veya demet halinde bir araya getirilmiş birçok mızraktan veyahut sıradan bir sırıktan ibaret bir direktir. Çevresinde saçtan yapılmış bir ip ile ot demetleri sarılmıştır. Demetlerin üzerine daire şeklinde veya direğin tepesinden dibine doğru birbirine paralel düzenli çizgiler şeklinde ince kuş tüyleri yerleştirilmiştir. Direğin tepesi de kartal tüyleriyle süslenmiştir.

Güneydeki Arunta'larla, "Urabunna" ve "Loritja"larda görülen "Waninga" ise, uzun düşey bir değnekten veya birkaç metre uzunluğunda bir sırıktan ibarettir. Bu sırık bazen bir, bazen de iki yatay çubukla kesilmiştir. Birinci durumda, Waninga; adeta bir haç şeklindedir. Haçın kollarından, sırığın iki ucuna insan saçından veya başka bir şeyden yapılmış ipler gerilmiştir. Yatay çubuk iki olduğu zaman, zikredilen iplerle önce, bunlar bağlanmış, sonra da bu ip düşey sırığın ucuyla sonuna bağlanmıştır.

Waninga'yı nazardan korumak için bazen kuş tüyleriyle örtül-

düğü olmuştur. Waninga bu şekliyle gerçek bir sancağı andırır.

Önemli birçok tören ve ibadetlerle ilgili olan "Nurtunja" ve "Waninga"ya karşı da dînî bir saygı gösterilmektedir. Bunların da Churinga gibi özellikleri vardır. "Nurtunja" ve "Waninga"nın da kurulup dikilmesi, gösterişli bir törenli gerçekleşir. Ayin sırasında, bunlar törenin merkezini oluştururlar. Bir yere dikilmiş iseler, ayinler ve danslar bunların çevresinde yapılır. Bir rahibin elindeyseler, dans ve ayinler rahibin çevresinde gerçekleştirilir.

Dini törenlere katılabilecek yaşa gelen gençler, ilk olarak Nurtunja'yı takdis etmek zorundadır. Bunun için törene katılacak genç, Nurtunja'nın yanına götürülerek kendisine "işte babanın Nurtunja'sı budur" denilir. O da Nurtunja'yı ululayarak öper. Bundan sonra bu genç, dînî törenlere katılabilir.

Nurtunja'nın bu toplulukların efsanelerinde de önemli bir rolü vardır. Bir efsaneye göre, evvel zamanda ve büyük atalar devrinde kabilenin arazisi, aynı toteme bağlı olan topluluklar tarafından kuşatılmış. Bu topluluklardan her birinin Nurtunja'sı varmış. Topluluklar bir yere kondukları zaman, fertler avlanmaya çıkmadan önce, her topluluk kendi Nurtunja'larını bir yere dikip, ucuna da Churinga'larını asarak değerli eşyalarını çevresine yığarlarmış. Nurtunja'lar, kendilerine emanet edilen eşyaları koruyarak cemaat fertlerinin toplanma yeri vazifesini görürmüş.

Bu efsaneye göre, Nurtunja, klanların hem koruyucusu hem de sancağı durumundadır. Nurtunja'ya atfedilen bu kudsiyetin doğal bir sebepten yani maddi olarak Totemi temsil etmesinden kaynaklandığında şüphe yoktur. Demek ki "Churinga", "Nurtunja" ve "Waninga"nın dînî özellikleri, sadece üstlerinde yer alan toteme ait sembollerden geliyor. O halde kutsal olan şeyler bu sembollerdir.

Kudsiyetin, totemi sembollerden kaynaklandığını, bu kabilelerin diğer inançlarından da anlaşılır. Gerçekte, bazen kayalar üzerine de totemlerinin resimlerini yapıp, buna "Chuilkina", "kutsal resim" ismini verirler. Bu isim, ayin sırasında rahiplerin ve onlarla birlikte olanların üzerlerindeki süslü şeylere de verilir.

5- TOTEMSEL HAYVAN VE İNSAN

Toteme ait resimlerin kutsal kabul edildiklerini ve bu kudsiyetin, totemin tasviri olmasından kaynaklandığını görmüştük. Totemistlere göre kutsal olan şeyler sadece bu tasvirler değildir. Totem olan hayvanın mensup olduğu türün fertleri ile klanın üyeleri de kutsaldır. Bu sebeple bunlar da özel bir ayin konusu olurlar.

Totemi ifade eden tasvirler kutsal olunca, bu tasvirlerin aslı olan totemsel hayvan ve bitkilerin de aynı özellikte olmaları gayet doğaldır. Bitkilerin, hatta hayvanların kutsal dışılık özellikleri, alışkanlık haline gelmiş beslenme ihtiyacına yardımcı olmaları sebebiyledir. Totemsel hayvan ve bitkilerin kutsallık niteliği ise yenilmelerinin yasak olmasından kaynaklanır. Gerçi totemsel hayvan ve bitkiler, kutsal olmaları sebebiyle bazı esrarengiz yemeklerin yapımında kullanılırlar. Fakat sıradan yiyeceklerle birlikte kullanılmaları yasaktır. Bu yasağa uymayanlar kendilerini büyük bir tehlikeye atmış olurlar. Bu tehlike, klan fertleri tarafından uygulanan bir dizi cezadan korkudan ziyade, totem olan hayvan ve bitkiyi yiyenlerin aniden ölecekleri yolundaki inançtan doğmuştur. Çünkü bu inanca göre, totem olan bitki ve hayvanlardan uzaklaştırıcı bir prensip vardır. Bu prensip, zarar verip öldürmeden, kutsal olmayan bir şekle bürünemez. Bu yasaklama, kabilelerin çoğunda, kesin bir hükümdür. Sadece ileride açıklığa kavuşturulacak sebeplerden dolayı, bazı kabilelerde bu yasak ihtiyarlardan kaldırılmıştır. Bunun dışında, totem kurumları, fazlaca zarara uğramış olan kabilelerde, bu yasağın gücü ve kesinliği hafiflemiştir. Fakat bu kabilelerde de, (hayvan ya da bitki olan) totemin yenilebilmesi için gerekli olan kayıt ve şartlar, hafifletmenin büyük zorluklarla kabul edildiğini göstermektedir.

Gerçekte totemi hayvan ve bitki olan kibelelerde, bunların yenilmesine izin verilen klanlarda bu, izin, kayıtsız değildir. İlk olarak, totemden bir kerede az bir miktar yenilmesi serbesttir. Çünkü belli bir miktarı aşma, tehlikeli sonuçları doğuran, dînî bir yasaktır. İkinci olarak totem olan hayvan ve bitkinin en kutsal olarak kabul edilen kısımlarından, yumurtalarıyla iç yağının yenilmesi her halükarda kesinlikle yasaktır. Üçüncü olarak, totem kabul edilen hayvan veya bitki, ancak olgunlaşmadan önce yenile-

bilir. Çünkü bu durumda onların kutsal özellikleri de henüz tam değildir. Öyle ki bazı dînî tören ve ayinler sırasında başkanların, totem olan hayvanı yeme zorunluluğu vardır. Bundan da, yüksek dînî bir rütbeyi elde eden bazı kişilerin, genelin uymak zorunda oldukları bu yasaktan kurtulabildiklerini anlıyoruz. Daha doğrusu bunlar kendileri kutsal oldukları için, kutsal olan totemi de yiyebilirler. Fakat totem, su gibi yenilmesi ve içilmesi zorunluluğu olan bir şey ise, bazı törenlerle, kutsal olmayan fertlerin de bunlardan faydalanmalarına izin verilir.

Totemin tasviri olan ve üzerlerinde totemin resmi bulunan "Churinga", "Nurtunja" ve "Waninga"ya karşı gösterilen saygının, totemin aslına gösterilen saygıdan fazla olması taktir edilebilir bir konudur. Örneğin, kadınların ve çocukların bunlara dokunmaları, hatta yaklaşmaları yasak olduğu halde, totem olan hayvan ve bitkiye dokunup yaklaşmaları yasak değildir.

Churinga, bir çeşit mabedde korunmaktadır. Bu mabedin eşiğinde kutsal olmayan hayatın sesi asla duyulmaz. Çünkü Churinga'nın bulunduğu mekan, kutsal bir yerdir. Oysa totem olan hayvan veya bitki, günahkar ve kutsal olmayan çevrede yaşayarak genel yaşantıya karışır. Demek ki, totemsel maddelerin tasvirleri kendilerinden daha kutsaldır. Dini törende Churinga ve Nurtunja birinci mevkiyi işgal ederler. Halbuki asıl totem bu gibi törenlerde nadiren bulundurulur. Örneğin, Arunta'lar Nurtunja'nın çevresinde dans ederek, totemlerinin resimleri önünde toplanıp onu takdis ederler. Gerçekte ise asıl toteme karşı bu gibi ayin ve takdisin uygulanması yoktur.

Totemizme bağlı olan klanlarda, fertlerin totem olan hayvan veya bitki türünden olduklarına inanıldığı için, bu fertlerde de bir nevi kutsallığın var olduğu düşünülmüştür. Klan, totemin ismini taşıdığından, isimlerdeki bu benzerlik, niteliklerde de bir benzerliği beraberinde getirmektedir. Örneğin, kanguru klanına mensup her fert "kanguru" ismini alır ve kendisini de bir çeşit kanguru kabul eder. Demek ki, bunların inancına göre, her insanda iki nitelik, diğer bir tabirle biri hayvani diğeri de insani olmak üzere iki varlık bulunur. Bu inancın menşei, klan fertlerinin totem olan hayvan ve bitkiden çıkmış oldukları kanaatinden aranmalıdır. Bazı klanlarda ise bu görüş, atalarının uzun müddet totemsel hayvanların arasında yaşayarak onların özelliklerini ka-

zanmış olduğu şeklindeki efsanelere dayanmaktadır. Görülüyor ki, her iki durumda da, insanın totemsel hayvanın niteliklerine ortak olması kabul edilmektedir.

Totemistlere göre, insanda da kan ve saçlar gibi kutsal kabul edilen bazı şeyler vardır. İnsan kanı kutsaldır. Merkezî Avustralya kabilelerinde insan kanı, dînî ibadetlerde gerekli bazı eşyaların takdis edilmesi için kullanılır. Örneğin, bazı dînî törenlerde Nurtunja, tepeden tırnağa kadar insan kanıyla boyanır. Kanın kullanılmadığı hemen hemen hiçbir dînî tören yoktur. Bir genç, dînî törene kabul edilip katılacağı zaman, damarları kesilip, akan kanın rahibin yardımcısını kana boyaması gibi, şiddetli bir hareketle karşı karşıya kalır. Bu kan, çok kutsal olarak kabul edildiği için, aktığında kadınların orada bulunup onu görmeleri kesinlikle yasaktır. Demek ki, bu insan kanı da Churinga gibi kutsaldır. Bu sebeple birçok kominyon ayininde kullanılır.[46] Aruntalarda bu kutsal kan, dînî bir özenle, bir yere gömülür. Üzerine de; kutsal bir yer olduğuna dikkat çekme amacıyla, bir odun parçası dikilir ve hiçbir kadın bu yere yaklaşamaz.

Aşı boyasının da dînî törenlerin bazısında kullanılması, kana benzemesinden ve kanın da kutsal kabul edilmesinden ileri gelmiştir. Örneğin; aşı boyası, dînî süslemelerde kullanılır. Churinga dahi bununla ovuşturulur. Demek ki, aşı boyası, rengi sebebiyle kan gibi kutsal kabul edilmiştir.

Aruntaların oturdukları mekanlardaki aşı boyasının bulunduğu yerler de kutsaldır. Bu kutsallık bir efsane ile ilgilidir. Bu efsaneye göre, aşı boyasının rengi, o yerlerin kahraman atalarının kanlarıyla boyanmış olmasının bir sonucudur.

Saçlarla ilgili kabul edilen özellik de, kana benzer. Yani saçın da kutsal bir niteliği vardır. Bu sebeple bazı klan üyeleri uğur saydıkları, insan saçından yapılmış kemerleri kullanırlar. Örneğin, bir kişi diğerine kendi Churingalarından birini verirse, o da minnet borcu olarak, ona bir miktar saç verir. Demek ki, bu iki şey birbirine denk ve aynı özelliklere sahip olarak kabul edilir.

Saçların kesilmesi de belirli bir törenle gerçekleştirilen dînî hareketlerdendir. Bu kişi öldüğünde, saçları kesilerek ayrı bir ye-

46 Örneğin; "warramunga"larda sünnet kanını çocuğun annesi içer. "Binbinga"larda ise damarların kesilmesiyle kana bulanan bıçağın törene katılacak genç tarafından yalanması şarttır. Genel olarak, tenasül uzvundan çıkan kan, istisna olarak kutsal kabul edilir.

re konur ve bunlardan kutsal olmayanların göremeyecekleri bir mekanda kemer yapılır. Çünkü ne kadınlar, ne de çocuklar, kutsal olan saçları görme hakkına sahip değildir.

Bunlar haricinde insan gulfesi ve karaciğerinden çıkarılan yağ da kutsaldır. O halde insanda kutsal olmayanı uzaklaştıran ve dînî bir etkisi olan bir şeyler vardır. Diğer bir tabirle insan organizması, derinliklerinde kutsal bir prensip gizlemektedir. Ve bu prensip belli durumlarda, görülebilir bir hal almaktadır. Bu prensip, toteme dînî nitelik veren şeyden farklı bir şey değildir.

Bununla birlikte, bu prensibin klan fertlerine sağladığı dînî yetki herkeste aynı değildir. Erkeklerde kadınlara oranla çok fazladır. Bu sebeple, erkeklere göre kadınlar daha kutsal dışı kabul edilirler. Erkeklerin de yetkileri arasında farklar vardır. Çocuklar bu yetkilerden tamamen mahrumdur. Bunun için ayin ve törenlere kabul edilemezler. Yaşlılarda ise durum kemal noktasına ulaşmıştır. Yaşlılar, dînî yetkilerde o derece ileri gitmiş, o kadar kutsallık kazanmışlardır ki, klanın diğer fertleri için yasak olan şeyler, bunlara yasak değildir. Bu sebeple yaşlılar totem olan hayvanı serbestçe yiyebilirler.

Bu açıklamalara göre, Totemizmi, bir çeşit hayvana tapma olarak görme doğru olmaz. Çünkü klan fertlerinin ismini taşıdıkları hayvan veya bitki karşısındaki durumları, bir kulun Allah karşısındaki durumu ile aynı değildir. Klan fertlerinin kendileri de kutsal aleme mensupturlar. Totemle, klan fertleri arasındaki ilgi, aynı seviyede ve aynı değerde bulunan iki şey arasındaki oranla aynıdır. Bununla birlikte, bazı durumlarda totem olan hayvan, kutsal kabul edilen şeyler arasında biraz yüksek bir yer işgal ediyor gibi görünüyor. Totem olan hayvana bazen klanının pederi veya büyük atasının isminin verilmesi, onda az çok bir üstünlük olduğunu göstermektedir. Bu üstünlük, totem olan hayvan yad edilirken, ona verilen isimlerde de hissedilmektedir. Gerçekte totemi hayvana, "insani hemcinslerinin dostu", "büyük kardeşin ismi" verilmekte olduğu görülür. Özetle, totemi hayvanla klan fertleri arasındaki bağlılık, aile fertleri arasında var olan bağlarla oldukça benzerlik arz etmektedir. "Buandik"ler'in dediği gibi, insanlarla hayvanlar, aynı etten yaratılmışlardır. Bu yakınlık sebebiyle klan fertleri, totem çeşidinden olan hayvanların kendilerine karşı şefkatli ve iyi olarak görüp, dış görünüşlerine

özel bir değer veriyorlar. Onlardan medet umarak yardımlarını istiyorlar. Totem olan hayvan, insana kaçılması gereken tehlikeleri haber verir. Buna karşılık klan fertleri de totemsel hayvanlara saygı gösterir, kaba hareketlerde bulunmazlar. Fakat bu ihtimam hiçbir şekilde bir ibadete benzemez.

Bazı hareketlerden, klan fertlerinin totemleri üzerinde anlaşılamayacak tarzda birtakım hak iddia etmekte oldukları bile çıkarılmaktadır.

6- TOTEMİZM'DE VARLIK SİSTEMİ VE CİNS KAVRAMI

Totemizm, zannedildiğinden daha fazla karışık bir dindir. Bu dinde kutsallık açısından farklı derecelerde üç sınıf vardır. Bunlardan birincisi totemsel tasvir, ikincisi totem olan hayvan veya bitkinin kendisi, üçüncüsü de klan fertleridir. Bununla birlikte Totemizm, bu şekilde parça parça inançlar koleksiyonundan ibaret değildir. Bütün dinler gibi Totemizm de, tüm eşyayı kuşatan düşünce sistemi olmaya, dünya hakkında genel bir görüş vermeye çalışır. Bundan dolayı Totemizmin de kâinat hakkında belli bir görüşü vardır. Fakat, bu görüş çok basit ve ilkeldir. Örneğin; Güney Avustralya kabilelerine mensup olan fertlere göre, kainatı dolduran canlı cansız bütün şeyler, kendi kabileleriyle sınırlıdır. Bu eşyalar da insanlar gibi, aşiretin bir parçasıdır. Bu sebeple var olan şeyler, insanlar gibi aşiretin çeşitli kadrolarına yerleştirilmiştir. Örneğin; "aşiret" (Tribu) iki "kabile"ye (Phratrie) ayrılmış ise, kainatı dolduran bütün varlıklar da bu iki kabilenin isimleriyle gösterilen iki büyük "cins"e ayrılmıştır. Bundan dolayı ay, yıldız, güneş... vb. varlıklar, bu aşiret fertleri gibi, iki kabileden birine mensuptur.[47]

Kabileler	Klanlar	Klanlarda Kutsal Kabul Edilen Totemler
Komite Kabilesi	Balık Avlayan Doğan	Duman, Hanımeli, bazı ağaçlar.., vb.

47 Durkheim et Mauss, de qnelques formes primitives de classification, annee sociol; VI. (Durkheim ve Mauss, Sınıflamanın İlkel Bazı Şekilleri, Sosyoloji Yıllığı, C. 6

Kaşıkçı Kuşu	Kara tahtalı ağaç	Köpekler, ateş, buz vb..
Karga	Yağmur, yıldırım, şimşek, bulutlar, dolu	
Sorguçlu papağan	Yıldızlar, ay vb..	
Zehirsiz bir yılan	Balık, ayı balığı, yılan balığı, kabuklu lifli ağaçlar	
Kroki kabilesi	Çay ağacı	Ördek, istakozun küçüğü, baykuş vb..
Yenilebilir bir kök	Toy kuşu, bıldırcın, bir çeşit kanguru	
Sorguçlu papağan	Kanguru, yaz, güneş, rüzgar, sonbahar vb..	

Fakat kainattaki var olan şeylerin sınıflandırılması bu kadarla kalmaz. Her kabile birtakım "klan"lara bölündüğü için, o kabileye mensup olan varlıklar da, bu klanlar arasında bölünmüştür. Örneğin; "Mont-gambier" aşireti "Kumite" ve "Kroki" ismiyle iki kabileye ayrılmış olup her kabile de beş klana bölünmüştür. Bu aşiret fertlerine göre her şey bu on klana göre dağıtılmıştır. Bu sebeple varlıkların hepsi on klandan birine mensuptur.

"Kurr", "Fison" ve "Howitt" tarafından toplanılan bilgilere göre, "Mont-gambier" aşiretinin teşkilatı şöyledir:

Kabileler/Klanlar/Klanlarda Kutsal Kabul Edilen TotemlerKomite Kabilesi, Balık avlayan doğan, Duman, Hanımeli, bazı ağaçlar.... vb. Kaşıkçı kuşu, Kara tahtalı ağaç, Köpekler, ateş, buz vb... Karga, Yağmur, yıldırım, şimşek, bulutlar, dolu vb... Sorguçlu papağan, Yıldızlar, ay... v.b. Zehirsiz bir yılan, Balık, ayı

balığı, yılan balığı, kabuklu lifli ağaçlar, Kroki Kabilesi, Çay Ağacı, Ördek, istakozun küçüğü, baykuş vb. Yenilebilir bir kök, Toy kuşu, bıldırcın, bir çeşit kanguru, Sorguçlu papağan, Kanguru, yaz, güneş, rüzgar, sonbahar vb...

"Mathewe" ve "Howitt"in çalışmaları sayesinde "Wotjobaluk" kabilesi tarafından kabul edilen sınıflandırma hakkında ayrıntılı bilgi edinilmiş olup bu sayede ilkel insanlarca bilinen kainattaki eşyaların, nasıl böyle bir sistem haline getirilebildiği etraflıca anlaşılmıştır. İncelemeler aynı zamanda ilkel insanlar arasında cins ve sınıf fikirlerinin nasıl ortaya çıkmış olduğunu da göstermektedir. Bunlara göre kabileler cins, klanlar da sınıf özelliğindedir.

Canlı veya cansız bütün varlıklar hakkında yapılan bu ilkel sınıflandırma, doğrudan doğruya din fikrinin doğmasıyla ilgilidir. Gerçekte varlıkların bir kısmını bir klana, diğer bir kısmını öbür klana aitmiş gibi sınıflandırma, varlıklarla bu klanlar ve bunların totemleri arasında bir yakınlığın var olduğunun kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Klan fertlerinin kendileriyle klanlarına ait olan varlıklar arasında sıkı bir yakınlık görmeleri ve onlarla aynı asıldan geldiklerine inanmaları, başka bir şekilde açıklanamaz.

Fertler, kendi klanlarına ait varlıkları dost kabul edip, onlarla kendileri arasında özel bir yakınlık ve uygun bir iletişim olduğunu görürler. Bu sebeple aynı isimle anılır ve aralarında belli bir düzenin olduğuna inanırlar. Örneğin, "Mallera" kabilesine mensup bir kişi defnedileceği zaman, cesedi mutlaka Mallera kabilesine mensup bir ağaçtan yapılmış teneşir üzerine konulur. Cesedini örten dallar da yine bu kabile üyesi ağaçlardan olur. Eğer cenaze "Banbe" klanından ise, tabutu için kullanılacak tahtanın da "Banbe" klanına mensup bir ağaçtan olması gerekir. Bu klana mensup bir sihirbaz da, sadece kendi klanına ait olan maddeleri kullanabilir. Çünkü diğer şeylerin yabancı olmaları sebebiyle kendisine itaat etmemeleri gayet doğaldır.

Bu sınıflandırma sonucunda, her kişinin gizemli bir şekilde kendi klanına mensup olan, canlı cansız bütün maddelere bağlandığını görmekteyiz. Bu şekilde ortaya çıkan genel tablo, birbirine bağlı sistemler şeklindedir. Başlangıçta tamamen mantıki görünen bu yapılar aynı zamanda ahlaki niteliklere de sahiptir.

Bu yapıları yaşatan ve bölünmezliğini sağlayan şey "totem"dir. Sistem içerisinde bulunan kişiler, hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklarla aynı bedene sahiptirler. Yani bunların hepsi totemsel hayvanın tabiatında müşterektirler. Bu sebeple bunlara dayandırılan sıfat ve özellikler, toteme isnad edilen sıfatların aynısıdır. Totem olan hayvan, kutsal olduğu gibi, sisteme dahil olan varlıkların tümü de aynı özellikleri taşır. Çünkü hepsi aynı sınıfa mensuptur. Bundan dolayı totem gibi bunların tamamı da kutsaldır. Bunun için, bir klan sisteminde bulunan hayvan ve bitkilerin, o klan fertleri tarafından serbestçe tüketilmesi yasaktır. Örneğin; "Mont-gambier" aşiretine Mensup klanlarda, totemleri "zehirsiz yılan" olan klan fertlerinin, bu yılanın etini yemeleri yasak olduğu gibi, sistemlerinde var olan balık, ayıbalığı, yılan balığı... gibi hayvanların da etini yiyemezler. Zorunlu olarak bunları yemek gerektiği zaman, totem hakkında yapıldığı gibi ancak gerçekleştirilen birtakım tören ve ayinlerle yenilebilir.

Demek ki totem sisteminde bulunan şeylerin tamamı, bu totemden ayrı özelliklere sahip olarak düşünülmemektedir. Bu sebeple bunların da dînî bir takım sıfatları ve özellikleri vardır. Çünkü aynı görevi yerine getirmektedirler. O halde, bunlarda ikinci derecede bir totem inancının olduğu anlaşılmaktadır.

Bazen bir klandan küçük bir grubun ayrılıp bağımsız olarak yaşadığı ve bir klancık şeklini aldığı olmaktadır. Grup, bir kişi kazanmak ve asıl klandan ayrılmak için, asıl klanın totemi sınıfındaki maddelerden birini totem kabul ediyor. Bundan dolayı gruba mensup fertlerin iki totemi olur. Birincisi, ana klanın ismini taşıdığı asıl totem, ikincisi de grubun özel totemidir.

Fakat bu grup ana klandan tamamen ayrılıp özerk bir duruma geçtiği taktirde, özel totem bu yeni klanda genelin kabul ettiği gerçek totem durumuna geçer.

Bir klan bütünü içinde bulunan değişik şeylerden her biri, bir ayin hedefidir. Çünkü hepsi kutsal olma özelliğine sahiptir. Bunun için asıl totem derecesine yükseltilmiştir. Her halükarda totem inancına sahip klanlarda, söz konusu edilen dînî maddeler çerçevesinin, başlangıçta belirli olan sınırlarının aşıldığında şüphe yoktur. Aslında, bu daire zannedildiği gibi yalnız totemsel

hayvanlarla, klan fertlerini içine almaz. Belki, klan içerisinde yer alan her maddeyi kapsamaktadır. Madem ki totemistlerce bilinen her madde, mutlak olarak klan sistemi içinde yer almaktadır, o halde dünyada çeşitli derecelerde bulunup, birtakım dînî şeylerin etkisinde kalmayan hiçbir şey yoktur. Totemizmin en ilkel din şekli olduğunu, animizm, naturizm, Fetişizm... gibi dinlerin Totemizmden hareketle kollara ayrıldığını ileri süren "Durkheim", totemistlerce bilinen maddelerden her birinin mutlaka bir klanda yer alıp, böylelikle bir ayin konusu olabileceği esasına dayanarak şu sonuca varmıştır:

İlkel insanlar, Totemizm inancını benimsediklerinde, her klanın fertleri kendi klanına dahil olan maddeleri kutsal kabul ettiği için, bu inancın daha sonra ortaya çıkan dinler üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Yani bu insanlar animizm, naturizm, paganizm... dönemlerine geçip totem yerine ma'budları getirdiklerinde, bunlardan her biri tabii olayların sınıfına dahil edilmiştir. Bu şekilde deniz, hava, hasat ma'budu... gibi ma'budlar ortaya çıkmıştır.

Demek ki, Totemizmden henüz tamamıyla kurtulamamış olan topluluklarda, kabilenin değişik totemleri, sonraları ilahi kişiliklere büründüklerinde oynayacakları rolü şimdiden yerine getirmekteydiler.

Örneğin; daha öncede görüldüğü üzere "Mont-gambier" kabilesi, on klandan meydana gelmiştir. Bu sebeple, bu aşiret nazarında tabiat on sınıfa ayrılmıştır. Daha doğrusu, her biri, bir klan soyunun en büyük atası olarak özel bir toteme sahip on aileye bölünmüştür.

Bir klan sisteminde yer alan şeylerin tümü var oluşlarını bu soydan alırlar. Çünkü bütün bu şeyler, totemsel varlıkların değişikliğe uğramış şekilleri gibi düşünülmüştür. Örneğin "karga" klanı sisteminde yer alan yağmur, yıldırım, şimşek, bulut, dolu, kış...vb.. karganın çeşitleri gibi algılanmıştır. Bu on şey bir araya gelince, dünyanın sistematik hale gelmiş mükemmel bir tasvirini ortaya koymaktadır. Bu tasvir, dînî bir mahiyettedir. Çünkü bunların prensiplerini ortaya koyan şeyler, dînî kavramlar, dine ait fikirlerdir. Demek ki, Totemizmin alanı, idrak edilebilen kainatın

son sınırlarına kadar genişlemektedir. Ve bu din, zannedildiği gibi özel bir totemin alt kolundan, yani bir klan kolundan ibaret değildir.

Son dönemlerde yapılan inceleme ve buluşlara kadar, bu son görüş hakimdi. Yani her klanın, bir totemi olduğu gibi, bu toteme göre bir de din bulunduğu iddia ediliyordu. Diğer bir deyişle bir aşirette kaç klan varsa, birbirlerinden ayrı bir o kadar da totem dininin olduğu kabul edilmekteydi. Totemizm ile ilgili olan bu görüş, öteden beri klan hakkında var olan görüşe paraleldir. Aslında son senelere kadar, her klan benzer diğer klanlara karşı sınırlı veya onlarla sadece dış ilişkilerde bulunan seçkin bir topluluk olarak düşünülürdü. Klan hakkında varılan görüş bu şekilde olduğu için, tabii olarak her klan dînî de, diğer klanların dinlerinden tamamen ayrı düşünülmekteydi.

Oysa son incelemeler, bu görüşün yanlış olduğunu gösterdiği gibi, Totemizmin kapsayıcı bir özelliğinin bulunduğunu ispatlamıştır. Gerçi toteme inanan her kolun merkezi, o totemin ait olduğu klan içindedir. Bu sebeple zikredilen totem, ancak ait olduğu klan üyelerinin ayinleriyle yüceltilmekte, sadece bu klan dairesinde nesilden nesile totem olarak geçmektedir. Fakat unutulmamalıdır ki, bu ayinler bir bütünün kısımları, ayrı dinin unsurlarıdır. Şüphesiz bir klan üyeleri komşu klanların inançları karşısında ilgisiz ve kayıtsız değildir. Bu sebeple, klanın üyeleri kendilerine ait olmayan çevre klanların totemlerini, ancak bazı törenlere katılmak şartıyla yiyebiliyor ve o klana üye kişilerin yanında bulunduğu taktirde ayrıca izin almak zorunda kalırlar. Demek ki, bir klanın totemi, diğer klanın fertleri arasında tamamen kutsal olmayan bir şey değildir. Bu inanç, klan fertleri arasında, totemlerin birbiriyle samimi ilişkiler içinde olduğu inancına dayanmaktadır.

Görülüyor ki, Totemizm hakkında tam ve esaslı bir fikir edinebilmek için, klan sınırları içinde kalmamak, aksine aşiretin tamamını dikkate almak gerekir. Evet klan, kendine has ayin ve törenlerde tamamen bağımsızdır. Hatta daha ileri giderek diyebiliriz ki, dînî yaşantının en küçük birimi bile klan içinde geçer. Fakat unutmamak gerekir ki, tapınma, ayin ve törenlerin tamamı, klanlar arasında birbiriyle bağlantılıdır. Nasıl ki, Eski Yunan'da

İşrakilik, çeşitli ma'budlara ait olan özel ayin ve törenlerin birleşmesinden meydana gelmişse Totemsel din de, bunların birleşmesinden var olmuş, bileşik ve karmaşık bir sistemdir.

7- KİŞİSEL VE CİNSEL TOTEM

Totemizm, ilk olarak genel bir kuruluş, ikinci olarak da doğrudan doğruya kişiler ile ilgili olması itibariyle, başlıca iki açıdan incelenebilir. Daha önceleri yapılan araştırmalara göre birinci esas dikkate alınmış, Totemizm, genel bir sistem olarak düşünülmüştü. Yani şu ana kadar anlatılan totemler, "klan", "kabile", "tribu" totemleri idi. Kişiler bu totemlere ancak klanın bir parçası oldukları için bağlanabiliyorlardı. Oysa klanın yapısı incelenince, bir şahsa ait olmayan ortak totemlerin yanı sıra her şahsın özel bir takım totemlerinin olduğu görülmüştür. Her kişinin kendine ait olan totemi, onun kişiliğini ifade ettiği gibi o fert de bu toteme karşı özel ayinler yapar.

Avustralya kabilelerinin bazılarıyla, Kuzey Amerika yerlilerinin çoğunda, her klan kendi totemiyle nasıl ilgileniyorsa, her şahıs da aynı şekilde belli bir şeyle ilgilenir. Bu şey, genellikle bir hayvandır. Bazen cansız bir şey veya elde yapılmış bir şey de olabilir. Bazı durumlarda baş, ayaklar, karaciğer... gibi uzuvlardan bir kısmının da aynı görevi gördüğü anlaşılmaktadır.

Bir kişiye ait Totemin ismi kişinin de ismidir. Bu isim, o kişinin, ortak totemin ismine karışan anlamsız, kendine ait ismidir. Gerçi bu durum, ancak bazı topluluklar hakkında desteklenip doğrulanmıştır. Fakat genel olma ihtimali daha fazladır. Aslında görüldüğü üzere, totem olan şeyle kişi arasında yaratılış benzerliği vardır. Tabiatlarının benzerliği ise, isimlerin de benzer olmasını gerektirmiştir. Çok önemli bazı dînî törenler sırasında bu lâkap kutsaldır. Bu sebeple günahla dolu hayatın, her anında kullanılamaz.

Amerika'nın bazı kabileleri arasında bu isim, her kişiye ait olan bir tasvir ile pekiştirilmiştir. Örneğin, her "Mandan", ismini taşıdığı hayvanın derisini giymektedir. Eğer totem olan hayvan kuş ise, tüylerini takar. "Hurans" ve "Algorkins" gruplarına mensup fertler de ismini taşıdıkları totemin resmini hem bedenlerine

çizer, hem de silahlarına işlerlerdi.

Güneybatı kabilelerinde ise her şahsın toteminin resmi, klanın ortak toteminin resmi gibi, ev eşyalarına ve duvarlarına dahi işlenirdi.

Kişiler ile totemleri yani ismini taşıdığı hayvan arasında sıkı bir bağ vardır. Fert, bu hayvanın tabiatından hissedardır. Yani onun artı ve eksi bütün özelliklerini taşımaktadır. Örneğin, kartal, gayet uzaktan gördüğü gibi, şahsi totemi kartal olan bir kişinin de geleceğini görebilme özelliğine sahip olduğuna inanılır. Aynı şekilde ayı ismi taşıyan kişinin savaşlarda yaralanacağına hükmedilir. Çünkü ayı yavaş ve ağır bir hayvan olduğu için yakalanması çok kolaydır. Eğer hayvan kötü görülürse, ismini taşıyan kişi de hakir görülür.

Totem olan hayvanla, ismini taşıyan insan arasında var olan yakınlık, dönüşümle neticelenecek kadar kuvvetlidir. Bu sebeple bazı durumlarda, özellikle tehlike anında insanın, ismini taşıdığı hayvan şekline girdiğine inanılır. Karşılığında bu hayvan da insanın bir eşi olarak düşünülür. Bu inanca bağlı olarak, bu iki varlığın kaderi ortaktır. Birinin maruz kaldığı şeyden, diğeri uzak kalamaz. Hayvan ölürse, ismini taşıyan insanın da hayatı tehlikeye girer. Klan üyelerinin totem hayvanlarını öldürmekten korkmaları ve özellikle etlerini yemenin yasak olması, bu inanç ile ilgilidir.

Hayvana gelince, o da ismini taşıyan insanı korur. Bazı durumlarda adeta onun patronudur. Tehlikeyi haber verip, kaçış yollarını gösterir. Eğer hayvanın olağanüstü bir güce sahip olduğuna inanılırsa, ismini taşıyan insanda da bu gücün bulunduğuna hükmedilir.

Totem olan hayvanın, ismini taşıyan kişinin koruyucusu olduğu inancı, klan fertlerine, kendilerini büyük tehlikelere atma cesaretini verir. Çünkü ismini taşıdığı hayvanın, kendini koruyacağına inanmaktadır.

Şahsi totemle, ortak totem yani klanın totemi, şu özelliklerle birbirinden ayrılır: Ortak olarak kullanılan totem, genellikle irsidir.

Bundan dolayı bu totem, doğumla tayin edilir. İnsan iradesinin bunda hiçbir fonksiyonu yoktur. Çocuğun totemi "Kamilaroi", "Dieri" ve "Urabunna"larda olduğu gibi, bazı zamanlarda da

annesinin totemi olur. Bazen de "Narrinyeri" ve "Warramunga"larda bulunduğu gibi, babasının totemi de olabilir. Kimi zamanda "Arunta" ve "Loritja"larda görüldüğü üzere, annesinin doğum yaptığı yerde saygı gösterilen totem haline gelir.

Kişisel totem ise irsi değil aksine sonradan elde edilir. Seçim sonucunda belirlenir. Bu seçim dînî bir törenle yapılır. Kişisel totemin belirlenmesi hususunda Amerika yerlilerinin çoğu şöyle bir yol takip ederler:

Bir çocuk, kendisine ait bir totemin belirlenmesinin gerekli olduğu yıl gelince, yani çocuğun dînî törene katılabileceği rüşt çağı yaklaşınca, ücra bir köşeye örneğin bir orman içine gönderilir. Burada birkaç günden birkaç seneye kadar devam eden bir zamanda, ağır ve ezici bir eğitime tabi tutulur. Tam anlamıyla çile çekmeye başlar. Yeme ve içmeden uzaklaşır. Oruç tutmak suretiyle nefsini terbiye etmeye ve köreltmeye çalışır. Bazen uluma şeklinde bağırıp çağırarak başıboş bir şekilde dolaşır. Bazen yerlere uzanarak bağırır. Bazen de dans ederek yalvarır. Ma'budlardan yardım ister. Bu şekilde kendisini sayıklamaya yakın bir hale sokar. Yani çok fazla heyecanlanır. Aşırı heyecanlanınca arzu ve hayalleri yüce bir hal alır. Bu halin devamını sağlamak için, yiyip içmeden tamamen kesilip, sıkı bir eğitime devam eder.

Bu durum baygınlığa sebep olunca, kuvvetli ve hoş olmayan şeyler yiyip zehirli şeyler içerler. Kendinden geçip dünyayı unutur. Bu sırada doğal olarak kendisine hayaletler görünmeye başlar. Acayip rüyalar görerek, esrar içmiş insanlar gibi havada uçtuğunu, yer altında mesafeler katettiğini, vadilerin bir ucundan öbür ucuna atladığını, duvar ve yerlerle çarpışıp onlara üstün geldiğini hayal eder. Sürekli aynı şeyleri sayıklayıp durur.

Bu şartlar altında, rüyada iken veya kendinden geçtiğinde bir hayvan görse, onu kendisinin koruyucusu veya dostu gibi düşünür. İşte o zaman, aradığı koruyucu hayvanı yani ferdi totemini bulmuştur.

Bununla birlikte bu metod, Avustralya'da nadiren uygulanır. Avustralya'da kişisel totemler, ya anne-baba tarafından veya özel bir gücün sahibi olduğuna inanılan kişiler yani yaşlılar ve sihirbazlar tarafından belirlenir. Şöyle ki, bir çocuk doğduğunda bü-

yük annesi veya bir başka yaşlı kadın, göbek bağını alarak bir daire şeklinde süratle çevirmeye başlar. Bu sırada başka bir kadın da sürekli olarak birtakım isimler sayar. Bağın koptuğu anda, ikinci kadının söylediği isim ne ise, onun ismi, çocuğun totemi olur.

Bazı klanlarda ise, kişisel totem, babadan oğula veya amcadan yeğene intikal eder. "Wiad juri"lerde ferdi totem bu şekilde belirlenmektedir.

"Hill Taut", şaman ve büyücülerin akraba ve çocuklarının ferdi totemlerini belirlemek için başka bir yol izlediklerini gösteren şöyle bir olay nakleder. "Hill Taut" olayı şu şekilde anlatır: Totemi belirlenecek çocuğun amcası bir şaman idi. Şaman "Senam" ismini verdiği kendi toteminin sembolik resmini -ki bir kuşun kurumuş derisinden ibaretti- alarak, yeğenine bunun üzerine üflemesini emretti. Sonra kendisi de aynı şekilde üflemeye başladı. Bu sırada esrarengiz şeyler okudu. Çocuk bu esnada derinin canlı bir kuş şekline gelerek, çevresinde uçmaya başladığını ve daha sonra kaybolduğunu söyledi. Çocuk aynı günde, o kuş cinsinden başka bir kuşun derisini üzerinde taşımaya başladı. Ertesi gece çocuk, bir rüya gördüğünü söyledi. Rüyada "senam" kendisine insan şeklinde görünerek korumaya söz vermiş, kendisini davet etmek istediğinde, söylemek üzere esrarengiz ismini haber vermişti."[48]

Anlaşıldığına göre kişisel totemin babadan oğula veya amcadan yeğene geçmesi için, baba veya amcanın şaman ya da büyücü olması şarttır.

Ferdi totemin, irsi olmayıp sonradan kazanılan bir şey olması gibi, Totemistlerden her kişinin mutlaka kendine ait bir totem edinme mecburiyetleri yoktur. Avustralya'da kişisel totem usulünü bilmeyen birçok kabile ve klan görülmektedir.[49]

48 "Hill Taut J.A. I; XXXV, p. 146." Bu ayinin aslı, deriyi üflemekten ibaret olduğu için, bu hareket iyice yapılmadığında, intikali tam olarak gerçekleşmiyormuş!... İlkel insanlara göre nefes, ruh olarak düşünüldüğü için deriye üflemekle ruhlar, oraya üfleniyor demektir. Yani şamanla yeğeni totem kuşun derisine üflemekle, ruhlarından ona bir şey üflemiş olurlar. Bu şey totemin sembolü olan deriye işler ve totem olan hayvanın huy ve özellikleriyle birleşir. Bu şekilde totem olan hayvan da kendi suretiyle, ayine katılmış olur.

49 W.Thomas, **Further Remarks on Mr. Hill Taut, Views on Totemism**, p. 85.

Kişisel totem usulü geçerli olan bazı klanlarda da bu usule uyma, isteğe bağlıdır. Örneğin, "Euahlayi"lerde, büyücülerin kendine ait totemleri vardır. Sahip oldukları gücü bu totemlerden alırlar. Fakat büyücüler sınıfında olmayanların kişisel totemleri yoktur. Bazı "Salish"lerde de, sadece savaşçıların ve avcılarla, şaman olmak isteyenlerin kişisel totemleri bulunur. Buradan anlaşılmaktadır ki, şahsi totem, bazı kabilelerce gerekli olan bir şey değil, faydalı bir koruyucu ve fazladan bir koruma gibi düşünülmektedir.

Bununla birlikte şurayı hatırlatmakta yarar vardır ki o da, kişisel totemle, ortak totem (klan totemi) güç itibariyle bir değildir. Bu klanlara mensup olan fertlerin, misyonerlerin çalışmalarıyla Hıristiyanlık'ı kabul edip, klan totemini terk ettikleri halde, ferdi totemlerinden bir türlü vazgeçmedikleri haber verilmektedir.

"Frazer", ferdi totem inancının Avustralyalılar arasında bile hala devamedegelen kalıcı izlerinin olduğunu iddia ediyor: Bir çocuk doğduğu zaman, adına bir ağaç dikilmesi, bu ağacın yetişip büyümesiyle çocuğun kaderi arasında bir ilginin olduğu görülerek, ona dînî bir itina ile bakılması şeklinde halen Avrupa'da var olan bir gelenek "Frazer"e göre, kişisel totem inancından arta kalan hatıralarla ilgilidir.

* * *

Ferdi Totemizm ile, müşterek (klan totemi) Totemizm arasında ve her ikisiyle de ilgili olan bir şekil daha vardır. Bu şekil de "Cinsel Totemizm" (Totemisme sexuel)dir. Cinsel Totemizm'e ancak Avustralya'daki bazı kabilelerde rastlanır.[50] Bu kabilelerde erkeklerle kadınlar, hangi klana Mensup olurlarsa olsunlar karşılıklı olarak birbirlerinden ayrı, hatta düşman iki grup halinde bulunurlar. Bu cinsel topluluklardan her biri, kendilerini ilginç bir şekilde belli bir hayvana bağlı olarak kabul ediyorlardı. Erkekler kendilerini cinsel totem olarak kabul ettikleri bu hayvanın kardeşi, kadınlar da kendilerini cinsel totemlerinin kız kardeşi olarak görüyorlardı. Örneğin, "Kurnai" kabilesinde bütün erkekler kendilerini "Yeerng"in yani bir çeşit "çalı kuşu"nun kardeşi, kadınlar ise "Djeetgun"un yani "çalı bülbülü"nün kız kardeşi olarak düşü-

50 Cinsi totemin "Victorio"ile güney "Nouvelle gale"de görülmekte olduğu haber veriliyor.

nüyorlardı. Bu sebeple bu kabilede bütün erkekler "Yeerng", bütün kadınlar da "Djeetgun"dur.

"Wotjabaluk" ve "Wurunjerri" kabilelerinde ise erkeklerin cinsel totemi yarasa, kadınlarınki de bir çeşit baykuştur.

Cinsel totem, ait olduğu sınıfın koruyucusudur. Bu sebeple kişisel ve klan totemi gibi buna da saygı gösterilmektedir. Onlar gibi, cinsel totemi de öldürmek ve yemek yasaktır. Cinsel totem, ait olduğu erkek veya kadın topluluklarına göre, klan totemi olarak görevini yerine getirmektedir. Klan totemi, klan fertlerinin tümünün totemi olduğu gibi, cinsel totem de, ait olduğu cins fertlerinin yani bütün erkeklerin veya bütün kadınların totemidir.

Erkekler cinsel totemlerini kendilerinin babası, kadınlar da anaları olarak kabul ederler. Örneğin, "Kurnai"lerde bütün erkekler kendilerinin "Yeerng"den, bütün kadınlar ise "Djeetgun"dan gelmiş olduklarına inanırlar.

Cinsel totem sistemine bağlı olan kabilelerde, her cins diğercinsin totemine karşı da saygı göstermeye, onu öldürmekten, yemekten, dövüp sövmekten uzaklaşmak zorundadır. Aksi takdirde kadınlar ile erkekler arasında kanlı kavgalar meydana gelmektedir.

Yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere, "totem" ile "fetiş" aynı şeyler değildir. Aralarında önemli farklar vardır. Fetişizm inancına bağlı olan fertlerin tapındıkları "fetiş", belirli bir şeydir. Yani "fetiş" kelimesi, belirli bir şeyi ifade eden özel bir isimdir. Oysa "Totemizm"e mensup olan klan üyelerinin, "totem"leri belirli bir şahsiyet değil, belki bir türdür. Yani "totem", bir tür hayvan, bitki veya eşyayı ifade eden bir cins isimdir.

İkinci olarak "fetiş", ilkel insanlardan, kendisine ibadet etmeyenlerin dahi dikkatini çeken bir şeydir. Totem ise, sadece ait olduğu klan fertleri tarafından kutsal görülmekte ve hürmete layıktır. Diğer insanlara göre sıradan bir hayvan veya bitki olmaktan öte herhangi bir özelliğe sahip değildir.

Son zamanlarda Dinler Tarihi alanında uzman olan birçok kişi, Totemizmin genel bir özelliğe sahip olduğunu ve tüm eski kavimlerin dinlerinde bu inancın izlerinin görüldüğünü ileri sürmüşlerdir. Bunlardan "Salomon Reinach"a göre eski kavimlerin

değişen efsanelerinin menşei, Totemizm dönemlerinin birer hatırasıdır. Mısır, Suriye, Yunanistan, İtalya ve Gol devletlerindeki eski halkın dinlerinde de az çok Totemizmin izleri görülmektedir. İsviçre'nin başkenti "Berne" şehrinin ismi dahi, çok eski zamanlara ait bir "totem"den hatıradır.

"Reinach" şöyle diyor: "Berne" ayı şehri demek olduğu gibi bu şehir halkı çok eskiden beri ayılara karşı özel bir saygı göstermekle meşhurdur. Son zamanlarda bu şehir çevresinde bulunan bir heykel, oldukça eski zamanlarda bu civarda oturan halkın "Artio" dedikleri dişi bir ayıya ibadet ettiklerini, itiraz edilemeyecek bir şekilde ortaya koymaktadır.

Eski Yunan Mitolojisinde "Jeus"un yani "Jüpiter"in kartala, tosuna veya kuğu kuşuna dönüştüğü şeklindeki efsane de, Totemizmin bir hatırasıdır. Bu anı, değiştirilerek bir efsane şeklini almıştır. Demek ki çok eskiden Yunanlılar, Totemizme bağlıydılar. Kabilelerden birinin totemi "kartal", birinin "tosun" birinin de "kuğu kuşu" idi. Fakat Yunanlılar ma'budlarına insan şekli vermeye başladıklarında "kartal" ile "kuğu kuşu"nun yerini "Jeus" almış, öteden beri kutsal kabul edilen bu hayvanlar da yeni ma'budun sıfatı veya yoldaşı olarak kalmıştır. Efsanelerde "Jüpiter"in kartal veya tosun şekline dönüşmesi, asıl şeklini almasından başka bir şey değildir.[51]

"Jüpiter"in "Leda"ya hoş görünmek için "kuğu kuşu" şekline dönüştüğüne dair efsane de yine bu şekildedir. Yani bu efsane-

51 "Jeus", eski Yunanlıların inançlarına göre en büyük ma'buddur. Romalılar, Yunanlıların Jeus dedikleri bu ma'buda "Jüpiter"ismini vermişlerdir. Eski Yunan mitolojisinde Jüpiter, ma'budlar ma'budu olarak kabul edilmiş, hakkında pek çok efsane uydurulmuştur. Jüpiter'in kartala dönüştüğüne dair uydurulan efsane şöyledir: "Titans"ları yenen, pederi "Satürn"ü uzaklaştırarak, denizleri kardeşi "Neptün"e, cehennemi de "Pluton"a verip yerle gökyüzünü kendisine bırakan "Jüpiter", bir gün gökyüzünde, görkemli tahtında otururken Küçük Asya'daki Truva kralının oğlu Ganmid'i görür. Sürekli av peşinde koşturan Ganmid'in yiğitçe hareketleri ve güzelliği, dikkatini çeker. Bu genci kendisine saki yapmak ister. Hemen bir kartal şeklini alarak Ganmid'in avlandığı dağlara iner. Ganmid'i kapıp "Olimpus"a götürür. Fakat Ganmid, sakilik görevini yerine getirmede Jüpiter'i memnun edemez. Jüpiter onu beğenmese de, ağır bir şekilde cezalandırmayı da şanına yakıştıramaz. Onu gökyüzündeki burçlardan "kova" burcu yıldızlarının yanına dahil eder. Jüpiter'in "tosun" şeklini aldığına dair de şöyle bir efsane vardır: Jüpiter, Finike hükümdarlarından "Ajanur"un kızı "Avrupa"nın güzelliğine aşık olur. Avrupa'yı kaçırma amacıyla tosun şekline girerek Finike sahillerine gider. Avrupa'nın sarayının

den de, eski devirlerde kuğu kuşunun Yunan kabilelerinden birinin "totem"i ve ma'budu olduğu, ve bunun kadınlar arasına girebildiği anlaşılıyor. Sonraları Yunanlılar kuğu yerine insana benzer bir şekilde "jüpiter"i koymuşlarsa da efsane unutulmayıp "Jüpiter"in ma'bud kuğu ile "Leda"nın çocukları olan "Helene", "Castor" ve "Pollux"u dünyaya getirmek için kuğu kuşu şekline dönüştüğü düşünülmüştür.[52]

8- TOTEMİZM HAKKINDAKİ TEORİLER VE ELEŞTİRİSİ

Totemizm'de ruhlar, cinler, şahsi ma'budlar bulunduğunu var sayarak bu sistemin dînî bir özellik arzettiğini ileri süren birtakım kimseler görülüyorsa da, bunların hatalı olduklarında şüphe yoktur. Totemizm ismi altında açıklamaya çalıştığımız inanç, nesneleri, kutsal ve kutsal olmayan diye iki sınıfa ayırır. Bu ise Totemizmin dînî bir özellik arzettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Totemizm, klan denilen sosyal kuruluştan ayrılmamakla birlikte dinlerin en ilkelidir.

Klan, nasıl ki insanların en ilkel şekilde biraraya gelmesi ise, Totemizmde bu toplum şekline has dînî ve sosyal ilkel bir kuruluştur. Totemi bulunmayan hiçbir klan yoktur. Olmaması da mümkün değildir. Çünkü bir klanın fertleri birbirlerine, ne oturulan yer, ne de kan bağı ile bağlıdırlar. Aslında klan üyelerinin kan kardeşi olma zorunluluğu olmadığı halde, toplu bir şekilde de oturmazlar. Bunlar kabileye ait olan arazinin, değişik yerlerinde dağınık olarak yaşarlar. Demek ki klan üyelerinin birliğini sağlayan etken, bunlardan başka bir şeydir. Şimdi bunların ne olduğunu araştıralım:

çevresinde, güneşe doğru yatarak geviş getirmeye başlar. Avrupa, güzel bir tosunun sahilde yattığını görüp izlemek için yanına yaklaşır. Yaklaştıkça tosunun güzelliği kendisini daha fazla etkiler. Hayvanın sırtına binme hevesine kapılır. Yavaş yavaş yaklaşarak sırtına biner. Tosun da hemen kalkıp denize atlar. Korku ve heyecanla çırpınan Avrupa'yı "Girit"adasına götürür.

52 Eski Yunan mitolojisine göre,Leda'nın güzelliğine "Leda", "Etalie"kralı "Thestius"un kızı ve "Isparta" kralı "Tyndare"nin eşidir. Efsaneye göre ma'bud Jüpiter, Leda'nın güzelliğine aşık olur. Kendisini aldatma amacıyla kuğu kuşu şekline girer. Nihayet Leda'yı aldatmayı başarır. Sonuçta "Leda" iki yumurta doğurur. Yumurtalardan birinden "Helene" ile "Pollux", diğerinden de "Castor" ile "Clytemestre" çıkar. Birinci yumurtadan çıkanlar "Jüpiter"in kanındandırlar. İkinci yumurtadan çıkanlar ise "Tyndare" nin çocukları sayılırlar.

Görüldüğü üzere, klan üyeleri aynı isimle anılıyor, aynı resim ve alametleri taşıyor, kendileri ile gruplarındaki şeyler arasında ilgi olduğunu görüyor, aynı totemsel ayine katılıyorlar. Demek ki klan fertlerinin birliği sadece bu sebeplerden kaynaklanmakta olup, Totemizm ile klan, birbirini gerekli kılmaktadır. Her nerede bir klan varsa, orada Totemizm de bulunur. Hangi kavim arasında Totemizm inancı bulunmaktaysa biraraya gelme şekilleri mutlak surette klan şeklindedir.

Bildiğimiz sosyal sistemlerin en basiti olan klan, sonuç itibariyle iki klana dayandırılabilir. Şimdiye kadar tek bir klan görülmediği gibi, bulunması da mümkün değildir. İnsanların ilk olarak bir araya gelmesinin, mutlaka iki klana ayrılma şeklinde gerçekleşmesi, dışarıdan evlilik usulünün zaruri bir sonucudur.

Klan sistemine bu derece sıkı bir şekilde bağlı olan Totemizm'e de, bildiğimiz en ilkel din şekli olarak bakabiliriz. Öyleyse geçen konularda hakim olan inancın kaynağı tesbit edilebilirse, bu gibi ilkel insanlarda, dînî duyguları harekete geçiren sebepleri belirlemek mümkün olabilecektir. Konunun esaslı bir şekilde incelenmesini sağlamak için önce Totemizm hakkında ortaya konan nazariyeleri gözden geçirelim:

Totemizmi açıklığa kavuşturma amacıyla "Tylor", "Wundt", "Jevons" ve "Durkheim" gibi tanınmış kişiler tarafından birer görüş ortaya atılmıştır. Bu yazarlardan "Durkheim" dışındakiler, Totemizmi en ilkel din şekli olarak kabul etmemiş, aksine bunun daha önce var olduğunu zannettikleri dînî bir sistemden ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir.

"Tylor"[53] ile "Wilken"e[54] göre Totemizm, "Atalara Tapınma" dininin özel bir şeklidir. Bu teori oldukça kabul görmüştür. Çünkü ruhların göçü inancı, bu iki dînî sistemi birbirine bağlamaya ve Totemizmi atalara tapınma inancının özel bir şekli gibi göstermeye çok müsaittir.

Bu teoriye göre, birçok toplulukta ruhun, ölümü takiben başka bir bedeni canlandıracağı inancı oldukça yaygındır. Bundan başka, ilkel ırkların psikolojisi, insanların ruhuyla, hayvanların

53 Tylor, **Civilization primitive** (İlkel kültür), I. p. 465, II. p. 305.

54 **Het Animisme bijden Volken van den indischen Archipel**, p. 69-75.

ruhu arasında ayırımı tam olarak belirleyemediği için, bunlar, ölümden sonra, insan ruhlarının, hayvanların bedenlerine geçtiğini kabul etme noktasında büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu inanç yerleştikten sonra, ataların kendilerine öğütlemiş olduğu dînî saygı, hayvan ve bitkilere de gösterilmiştir. Çünkü ata ruhlarının bunlara geçmiş olduğuna inanılmaktaydı. Ata ruhunun yeri olduğu için, kutsal bir varlık olarak kabul edilen hayvan, bu atanın bütün çocukları, yani klanın tüm bireyleri tarafından kutsal bir şey olarak tanınmış, ona karşı ayin ve ibadetler yapılmaya başlanmıştır. Yani bu hayvan, klanın totemi olmuştur.

"Wilken" bu nazariyeyi desteklemek için "Malezya" adasındaki topluluklara dair bazı olaylar anlatarak şöyle diyor: Jawa ve Sumatra'da timsahlar, özellikle kutsallaştırılıp yüceltiliyor. Halk bunları bir koruyucu olarak görüyor. Timsah için adaklar adıyor, öldürülmesini yasaklıyorlar.

Filipin adalarında bulunan Malaylar, timsahı kendilerinin atası olarak kabul ediyorlar. Aynı şekilde kaplanı da ataları olarak görüyorlar. Malezya "Bantous"ları arasında da buna benzer inançlar vardır. İçlerinden bir kısmı ölürken ruhlarının herhangi bir hayvan veya bitkinin bedenine girme yolundaki arzusunu açıklıyor. O adam öldükten sonra, ruhunun bedenine girmesini istediği hayvan veya bitki, bütün ailesi tarafından kutsal kabul edilir.

Bütün bunlar, Totemizm inancının atalara tapınma inancından doğduğunu güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü timsaha, kaplana kutsallık atfetmek şüphesiz, ataların ruhunun onlarda bedenleşmiş olduğu şeklindeki inancın neticesidir.

Görülüyor ki, "Tylor" ve "Wilken"in açıklamalarına göre, Totemizmi en ilkel din şekli olarak kabul etmek mümkün değildir. Totemizm, daha karışık olması gereken ve daha önce var olan başka bir dinden ayrılmıştır.

Fakat anlatılan olayların ait olduğu topluluklar, bugün oldukça ileri bir kültüre sahiptirler. Her halükarda gerçek Totemizm dönemini atlatmışlardır. Bugün totemi klan şeklinde değil, aile halinde yaşamaktadırlar. Hatta dînî bir saygıyla yüceltmiş oldukları hayvanlar dahi, belirli aile toplulukları tarafından değil, kabi-

lelerin çoğunluğu tarafından yüceltilir. Demek ki bu inanç ve hareketler Totemizm ile ilgili olsa bile, bunları Totemizmin tam bir şekli olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu topluluklarda görülen inanç ve hareketler Totemizmin tahrif edilmiş şeklinden başka bir şey değildir. Oysa tahrif edilmiş bu şekil ile, Totemizmin kaynağını tespit etmek hiçbir şekilde mümkün değildir. Çünkü tükenmiş durumda olan bir kuruluşun incelenmesiyle, o kuruluşun nasıl ortaya çıktığı anlaşılamaz. Bu sebeple "Wilken"in ortaya attığı delillere değerli gözüyle bakılamaz.

Totemizmin ne şekilde ortaya çıktığını anlamak için inceleme yaptığımız alan ne Jawa, ne Sumatra ne de Malezya'dır. Bu alan ancak Avustralya olabilir. Oysa Avustralya'da atalara ibadet ve ruhların göçü inancı yoktur. Evet Avustralya'da da efsanevi kahramanların, klan kuruluşlarının zaman zaman bedenleştiklerine inanılır. Fakat bunların geçmiş oldukları bedenler, sadece insan bedenleridir. İleride görüleceği üzere, her ortaya çıkan şey, bu bedenleşmelerden birinin ürünüdür.

Eğer Avustralya'da totem olan bir hayvana karşı dînî tören gerçekleştiriliyorsa bu tören, ata ruhlarının onlarda bedenleşmiş olduğu şeklindeki bir inanca dayanmaz. Çünkü Avustralya'daki klanların arasında böyle bir inanç yoktur. Gerçi Avustralya'da ilk ataların çoğunlukla hayvan şeklinde düşünüldüğü bir gerçektir. Aslında oldukça önemli olan bu düşüncenin kaynağı, tenasüh (reankarnasyon/ruhgücü) inancı değildir. Çünkü Avustralya topluluklarında tenasüh inancı yoktur.

Esasen tenasüh inancı, Totemizmi açıklığa kavuşturma açısından yeterli olmamakla birlikte Totemizmin dayandığı asıl prensiplerden birini de içine almaktadır. Doğrusu, Totemizm gibi tenasüh inancı da insanla hayvan arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğunun kabul edilmesini gerektirir. Çünkü tenasühe inanan insanlar, bu iki silsileyi tamamen ayrı olarak düşünmüşlerse de, insan ruhunun bu derece kolay bir şekilde insandan hayvana geçebileceğine inanmaları mümkün değildir. Hatta ölen bir insanın ruhunun, serbest kalır kalmaz bir hayvan bedenine geçmesine bakılırsa, bu inançta olanların hayvan bedenlerini, ruhun gerçek vatanı gibi düşünmeleri gerekir. Böyle olduğu taktirde tenasüh inancının, Totemizmi açıklama noktasında hiçbir fonksiyonu yoktur.

"Tylor", Totemizmin atalara tapınma inancının özel bir şekli olduğu görüşünü desteklemek için şöyle diyor: "Vahşi hayvanların hareket ve karakterlerini yarı insani bir şekilde görür. Demek ki vahşiye göre hayvan, insana has niteliklerin tabiri caizse bedenleşmiş bir şeklidir. Acaba bazı insanlara aslan, tilki, engerek, papağan, baykuş... gibi bazı lâkaplar verildiğinde, insan hayatının karakteristik bazı özellikleri bir kelime ile özetlenmiş oluyor mu?"

Fakat Tylor'un görüşlerini dayandırdığı bu esas da o derece kuvvetli değildir. Çünkü hayvanların hareket ve karakterleri ile insan arasında ortak bazı noktalar görülse bile, bu benzerlik kapalı ve istisnai bir durumdur. İnsan her şeyden önce kendi yakınlarına ve arkadaşlarına benzer. Hayvan ve bitkiye değil.

Bu derece şüpheli ve az rastlanan benzerlikler, ne kadar ilkel olursa olsun insanı, kendisinin baba ve ataları kurt, ayı, timsah, kertenkele gibi hayvan veya meşe, çay ağacı, böğürtlen gibi bitkilerden olduğunu düşünmeye sevk edemez. İnsanın, göre göre bu kadar aykırı düşüncelere sapmasını akıl kabul edemez. O halde Tylor nazariyesi Totemizmi açıklığa kavuşturamıyor demektir.

Bundan başka Tylor nazariyesi, büyük bir yanlış üzerine temellenmiştir. Çünkü Tylor'un bu nazariyesine göre, Totemizmin hayvanlara tapınmanın özel bir şekli olması gerekir. Tylor nazariyesi taraftarlarından "Wundt" da aynı hataya düşmüştür.[55]

Oysa Totemizm, hayvanlara tapınmadan tamamen farklı bir özellik arz etmektedir. Totemizmde hayvan, tapınılan bir varlık değildir. Ve bu sıfat göz önünde bulundurularak kendisine tapınıldığı da yoktur. Hatta klan fertleri dahi, totem olarak kabul edilen hayvanın hemen hemen eşdeğeridir. Demek ki klan fertleri-

55 Aslında "Tylor" nazariyesini kabul eden "Wundt", hayvanla insan arasında cereyan eden gizemli ilişkiyi şöyle açıklıyor. İlkel insanlar, çürümeye yüz tutan ölüden, birtakım kurtların ortaya çıktığını görünce, ruhun bu kurtlarda bedenleşerek bunlar aracılığıyla, bedenden ayrıldığını düşünmüşlerdir. Bu sebeple ilkel insanlara göre, ölü ruhlarının ilk etapta intikal ettiği hayvanlar, kurt, yılan, kertenkele...gibi sürüngenlerdir. Bundan dolayı ilk olarak kutsallaştırılan ve totem olarak kabul edilenler bu hayvanlardır. Fakat Wundt'un bu nazariyesi de sağlam bir temele dayanmamaktadır. Wundt, diğer hayvanlara oranla sürüngenlerin totem olarak kullanılmasının daha yaygın olduğuna bakarak ilk totemlerin sürüngenler olduğu sonucuna varmıştır. Oysa Amerika ve Avustralya klanlarına ait olan totem listesi, bu iddiayı yalanlamaktadır. Çünkü bu listedeki totemler, sadece sürüngenleri değil, ayırıma gitmeksizin birçok hayvanı içermektedir. Bunun için Tylor nazariyesi gibi "Wundt"un açıklamasına da kabul edilebilir gözüyle bakılamaz.

nin toteme karşı olan bağlılıkları, bir kulun yaratıcısı karşısındaki durumu gibi değildir. Şayet totem kabul edilen hayvanlarda, ataların ruhlarının gerçek anlamda bedenleştiğine inanılsaydı, bu gibi hayvanların etlerinin yabancı klan fertleri tarafından yenilmesine doğal olarak izin verilmezdi.

Hayvanlara tapınmada ibadet ve ayinler doğrudan doğruya tapınılan hayvana yönelik gerçekleştirilirken, Totemizmde ibadet ve ayinler, totem olan hayvana değil onun sembolüne karşı yapılmaktadır. Oysa bu dînî sembol ile atalara ibadet veya hayvanlara tapınma arasında hiçbir yakınlık yoktur. Görüldüğü üzere "Tylor"ın Totemizmin, atalara tapınma inancından ayrıldığını iddia eden nazariyesi, yöneltilen tenkitlere dayanabilecek kapasitede değildir.

Dinler Tarihi alimlerinden "Jevons" bunun aksine Totemizmi naturizme bağlamak istemiş ve bu girişimini şu şekilde izah etmiştir:[56]

İlkel insan, olayların akışında bariz bir şekilde göze çarpan düzensizliğin sebep olduğu etkilerle, kainatı tabiatüstü varlıklarla dolu olarak görmeye başlayıp, kendisini kuşatan üstün güçlerle uyuşma ihtiyacını duymuştur. Bu güçler tarafından ezilmemek için, en iyi yolun, aralarından bazısıyla ilişki kurarak, yardımlarını sağlamak olduğuna karar vermiştir. Tarihin bu safhasında akrabalık haricinde insanları birleştiren ve ortak kılan bir anlayış yoktu. Aynı klanın tüm fertleri, karşılıklı olarak birbirlerine yardım etmekteydiler. Çünkü akraba idiler. Demek ki tabiatüstü varlıkların hoşgörülerini kazanmak için tek çare, onları akraba kabul etmek ve onlar tarafından da akraba kabul edilmektir. Fakat ilkel insan, o dönemde kişiliğini tam anlamıyla kazanmış olmadığı için, kendisini, mensup olduğu klanın bir parçası olarak görüyordu. Bu sebeple tabiatüstü varlıklarla ortak bir yakınlaşmayı gerçekleştiren, kişi değil, klanın tümü olmuştur. Aynı sebepten ileri gelen yakınlık tek bir şeyle değil, muhtemelen o şeyin parçası durumunda olduğu doğal bir grupla yani cinsle olmuştur. Bu da gayet doğaldır. Çünkü bu devirde böyle bir durumda bulunan insanın, kainat hakkındaki fikri düşüncesi, ken-

56 Introduction to the history of religion,. (Dinler Tarihine Giriş) p. 96 et suiv.

di hakkındaki düşüncesiyle aynı idi. Kendini klanından ayrı görmediği gibi, bir varlığı da mensup olduğu sınıftan ayırdedemiyordu. İşte bu şekilde bir klana akrabalık bağı ile bağlanmış olan bir varlık sınıfı o klanın totemi olmuştur."

Totemizmin, bir klanla, varlıkların belli sınıfları arasında sıkı bir ortaklığı gerekli kıldığında şüphe yoktur. Fakat "Jevons"un tasvir ettiği şekil, tarihten edindiğimiz bilgilerle pek fazla uygunluk arz etmemektedir. Çünkü "Jevons"un tasvirinden, insanın bu katılımını belli bir amaca yönelik bilerek ve isteyerek gerçekleştirdiği anlaşılıyor. Bu ise tarihin verdiği bilgilere uygun değildir. Oldukça karışık ve kapalı olan dinler, anlaşılması zor çeşitli ihtiyaçların ortaya çıkmasına sebep olur. Bu sebeple, dinlerin menşeini irade ile gerçekleştirilen bir fiilde aramak doğru değildir. Bir de bu nazariye, insanın tabiatüstü varlıkların yardımlarını sağlamayı araştırmış olduğu esasına dayanır. Eğer gerçek bu şekilde olsaydı, insanın bu yardımı, çevresindeki varlıkların en kuvvetlilerinde araması ve en iyi yardımı yapabileceklerin himayesine girmesi gerekiyordu. Oysa klanların, kendileriyle yakınlık kurdukları ve kendilerini totem olarak kabul ettikleri hayvanlar çoğunlukla kurbağa, kertenkele, karga,... gibi en zayıf ve sıradan hayvanlardır. Bunlar haricinde "Jevons" nazariyesinin ortaya koyduğu gibi, şayet insan kendisine bağlı bir koruyucu düşünmüş ve bu düşünceden hareketle, varlıklarla kendisi arasında bağ kurmaya girişmiş olsaydı, mümkün olduğunca çok müttefik araması gerekirdi. Çünkü insan, müttefikleri çok olduğu taktirde, en iyi bir şekilde korunabilir.

Oysa gerçekte her klanın tek bir toteminin, yani bir koruyucusunun olduğunu görüyoruz. Hiçbir klan başka bir klanın totemini sahiplenmez. Hiçbir topluluk, kendine has dînî yaşantı dışına çıkmayı, çevredeki toplulukların haklarına tecavüz etmeyi asla düşünmez. Bu korku ve ölçülü olma duygusu "Jevons" nazariyesine göre anlaşılır bir şey değildir.

* * *

Totemizmin açıklanması için ileri sürülen bu teorilerde temel bir noktanın unutulmuş olduğu görülmektedir. Gerçekte daha önce açıklandığı üzere Totemizm, biri klana ait, diğeri de şahsi

olmak üzere iki sınıfa ayrılır. Bu iki sınıf Totemizm arasında sıkı bir yakınlık olduğu için birbirleriyle iletişim halinde olmamaları mümkün değildir. Bu durumda, "acaba bunlardan biri diğerinden mi ayrılmıştır? Eğer ayrılmış ise, hangisi daha ilkeldir?" sorusu sürekli karşılaşılan bir sorudur. Oysa bu sorulara verilecek cevaba ve konunun durumuna göre Totemizmin kaynağını çeşitli şekillerde açıklamak gerekir.

Şahsi Totemizm, totemsel sistemin bireysel bir şeklidir. Eğer ilkel şekil; şahsi Totemizm olup, klan Totemizmi bundan ayrılmış ise din, kişinin vicdanında doğmuş demektir. Bu taktirde dinin, sadece şahsi eğilimlere karşılık verip onlarla ilgili olması, yani klan Totemizminin de ikinci aşamada yer alması gerekirdi.

Sosyologlar ve Etnograflar gibi konuyu basitleştirme taraftarı olan uzmanların bu kurallarını Totemizme de uygulayarak anlaşılması güç olan bu karmaşayı basit bir şekilde (ele aldıklarını) yani klan totemini ferdi totemle açıklamaya çalıştıklarını görüyoruz.

"Frazer",[57] "Hill Taut",[58] "Miss Fletcher"[59], "....."[60] ve "....."[61] gibi yazarların yaptığı çalışmalar bu amacı gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu açıklama şekli, daha önceleri din hakkında var olan görüşe de uygunluk arz eder. Gerçekte öteden beri Dinler Tarihi uzmanları genel olarak dinde tamamen psikolojik ve şahsi bir özellik görmüşlerdir. Bu bakış açısına göre "klan totteminin, yavaş yavaş kapsamlı hale gelmiş kişisel totem"den başka bir şey olması gerekir. Demek ki, bir kişi seçmiş olduğu totemi uygun bulunca, bunu çocuk ve torunlarına da totem olarak kabul etmelerini tavsiye etmiş, zamanla bunların çoğalıp aile şeklini almasıyla bu totem, hepsinin ortak totemi haline gelmiştir. Buna göre klan totemi, kişisel totemden doğmuştur.

"Hill Taut", Amerika'nın kuzeybatısında oturan bazı toplulukların, özellikle "Salish"lerle, "Thompsou" nehri boylarında ki

57 Golden Bough, III. p. 416 et p. 419 not, Frazer da sonradan yayınladığı makalelerinde başka bir teori ileri sürmüştür. Bununla birlikte bu yeni teorisi de önceki teorisine tamamen ters değildir.

58 **The orijin of the totemism of the Aborigines of British Columbia.**

59 Alice C. Fletcher, **The import of The Totem in Smithsonian Report for 1897**-p. 577.

60 **The Kwakiutl İndians**, p. 323 et suiv.

61 **The Developement of the Clan System, in Amer. J, A. l, XXXV.** (Klan Sisteminin Gelişimi) p. 142

yerlilerin Totemizmi açıklama şekillerinde bu teoriyi destekler mahiyette bir kanıt bulunduğunu zannetmiştir.

Aslında bu halk arasında hem kişisel totem, hem de klan totemi var ise de, bu iki tip totemin aynı kabilede beraber bulunmadıkları, beraber bulunsalar bile aynı şekilde tezahür etmedikleri görülür. Yani bu iki tip Totemizm, birbirlerinin karşıtıdır. Eğer klan totemi genelleşmiş (yaygınlaşmış) ise, kişiye ait totem kaybolmaya başlamıştır. Aksine kişiye ait totem güçlü ise, klan totemi henüz yaygın bir halde değildir.

"Hill Taut", bu izlenimlere dayanarak, klan totemini, kişisel totemin başka bir şekli olarak kabul etmiştir. Ona göre, klan totemi kişisel totemden doğmuş olup, yavaş yavaş onun yerini almıştır. Efsanede bu açıklamayı destekler gibi görünmektedir. Gerçekte bu topluluklarda, klanın atası, totemsel bir hayvan değildir. Aksine efsanede klanın kurucusu olan ata, insan şeklinde tasvir edilmektedir. Güya bu ata, zamanın birinde efsanevi bir hayvanla ailevi bir ilişkiye girişmiş ve totem şeklini o hayvandan almıştır. Bu şekil daha sonra miras yoluyla bu efsanevi kahramanın ahlakına nüfuz ederek, klanın totemi olmuştur.

Görülüyor ki efsaneden, kişisel totemin, sonraları klan totemi şekline dönüştüğü sonucunu çıkarmak için hiçbir engel yoktur. Bu topluluklar da bunu itiraf etmektedirler. Aslında bu klanlarda bugün dahi bir pederin şahsi totemini kendi çocuklarına devrettiği görülür. Bugün şahit olunan bu usul, genel olarak ortak Totemizmin menşeini açıklığa kavuşturacak bir özellikte kabul edilerek, bundan genel olarak klan totemlerinin kişisel totemlerden çıkmış olduğu sonucu çıkarılabilir.

Şimdi açıklama ihtiyacı duyulan konu, kişisel Totemizmin menşeidir. Bu konunun çözümlenmesi çeşitli müelliflere göre değişiklik arz etmektedir. "Hill Taut", kişisel totemizmi, Fetişizmin özel bir şekli olarak kabul ediyor. Bu yazara göre, ilkel insanın kendisini her yönden ervahlar tarafından kuşatıldığını gördüğü için, bunlara karşı, kendini savunma ihtiyacı duyarak, kendisine oldukça gizemli görünen bu dünyada bir takımgüçlü koruyucular arama hissine kapılmıştır. İşte bu şekilde kişisel totem ortaya çıkmıştır.

"Frazer"a göre kişisel totem, insanların çarpışma sırasında, bazı tehlikelerden kendilerini korumak için icat etmiş oldukları bir savaş hilesidir. "Frazer", bu hususta şöyle diyor: İlkel toplulukların çoğunda, insan ruhunun, bulunduğu bedeni engel tanımaksızın, geçici olarak terk edebileceği şeklinde bir inancın yaygın olduğu bilinmektedir. Bu inanışa göre, bedeni geçici olarak terk eden ruh, ne kadar uzağa giderse gitsin, bir etki sebebiyle, yine o bedene hayat verebilmektedir. Fakat ruhun bu şekilde bedeni terk ettiği bir zamanda, hayatın tehlikeye düşmesi mümkün olabilir. Bu gibi olağanüstü durumlarda, ruhun sığınabileceği daha güvenilir bir maddeye veya sığınağa ihtiyacı vardır. İşte kişisel Totemizmin kaynağını, ruhun ihtiyaç halinde gidebileceği bir madde veya sığınak ihtiyacında aramak gerekir.

İlkel topluluklarda gerçek veya hayal ürünü bazı tehlikeler karşısında, ruhu güya, bedenden çıkarıp bu tehlikeden kurtarmak amacıyla birtakım törenlerin yapıldığı görülüyor. Örneğin, yeni inşa olunmuş bir kulübeye ilk olarak girmek, can sıkıcı ve istisnai bir durumdur. Bu sırada şaşırıp yerde ve eşik altında bulunan cinleri küçük görmüş olma tehlikesi vardır. Bu sebeple yeni bir kulübeye ilk defa girerken ihtiyatlı davranmak, bazı tedbirlere riayet etmek gerekir. Aksi taktirde küçük bir hata, karşılığı çok ağır olan sonuçlar doğurabilir.

Bu inanca dayanarak, yeni inşa olunan bir kulübeye girebilmenin ancak bazı törenlerle mümkün olabildiğini söyleyebiliriz. Yani kulübeye ilk defa girecek olan kişilerin ruhları, bazı törenlerle, bir sihirbaz tarafından çıkarılarak bir torbaya konur. Kulübeye girecek olanlar eşiği geçtikten sonra sihirbaz, özel bir ayinle bu ruhları tekrar bedenlerine iade eder.

Bu tören, ruhun tehlikeli zamanlarda geçici olarak bedeni terk edebildiği yolundaki inancın bir görünümüdür. Yani bir evin kapısından ilk defa girmek tehlikeli olduğu için ruhlar, özel ayinle bir sihirbaz tarafından, bedenden çıkarılıp bir torbaya konur. Fakat ayin ve törenle bu tehlike uzaklaştırılarak cinlerin kızgınlıkları yatıştırılıp, birtakım ibadetlerle şereflenmeleri sağlanınca, önce çıkarılmış olan ruhlar, tam bir güvenlik içerisinde bedenlerine döndürülebilir.

Bu inanç ilkel insanlarda kökleşmiş olduğu için, savaş sırasında birtakım tehlikelere karşı ruhlarına bir sığınak düşünmüşler ve bu düşünce kişisel totemi ortaya çıkarmıştır. İlkel insanlar, cincilerin büyülerinden korunmak amacıyla, ruhlarına bazı hayvan ve bitki çeşitlerinde korunabilecekleri bir sığınak aramayı akletmişlerdir. Fakat bu inanç yerleştikten sonra her şahıs, hayatın başlangıcı hususunda bir sığınak olarak kabul edilen hayvan veya bitki ile kendi arasında sıkı bir bağ görmeye başlamıştır. Birbirine dayanan bu iki varlık, git gide birbirinden ayrılması mümkün olmayan şeyler gibi düşünülüp, birinin diğerinin mizacının şekillenmesinde etkili olduğu zannedilmiştir.

Bu inanç kurumsallaştıktan sonra, kişisel totemin, önce irsi, sonra da klan totemine dönüştüğünü kabul etmek kolaylaşmıştır. Çünkü mizaçlardaki bu yakınlığın babadan oğula intikal etmesi akla ilk gelen şeydir.

Kişisel totem hakkındaki bu iki teoriyi uzun uzadıya tartışacak değiliz! Bu teoriler, ustaca düzenlenmiş iki inceleme olmakla birlikte, olumlu ipucu ve deliller üzerine kurulmuş değildir. Totemizmi Fetişizme dayandırabilmek için, Fetişizmin Totemizmden önce varolduğunu ispatlamak gerekir. Oysa bu konuda var olan bilgiler, aksine Totemizmin daha önce var olduğunu desteklemektedir. Fetişizm ismi altında toplanan ve henüz iyice belirginleşip açıklığa kavuşturulmayan ayinlerin tümü, sadece ilerleme adına hiç olmazsa ufak bir adım atmış kavimlerde görülür. Oysa Totemizm, bunun aksine en ilkel klanlar arasında göze çarpmaktadır. Örneğin; "Fetişizm", Avustralya'da görülemeyen bir din şeklidir. Fetişizmin en çok görüldüğü yer orta Afrika'dır.

Gerçi bazı yazarlar "Churinga"nın bir çeşit Fetiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat Churinga gerçekte bir Fetiş olsa bile, yine de Totemizmin Fetişizmden sonra geldiğini ispatlayamaz. Oysa Churinga bir Fetiş değil, aksine Totemiz ile ilgili bir şekildir. Çünkü Churinga, temeli ve özellikleri itibariyle totemsel ayinlere has bir alettir. Churinga'ya atfedilen özellikler, totemsel inançtan doğmuştur.

"Frazer"a gelince, bu yazar, teorisinde ilkel insanların ruhları için sığınacak bir yer aradıkları şeklinde anlamsız bir varsayıma

dayanmaktadır. Oysa bilinen olaylar bu tip bir varsayımı kabule uygun değildir. İlkel insanların birtakım hikaye ve efsane kahramanları gibi ruhlarını kutsal ve gözetilen bir yerde koruyarak devam etmelerini sağladıklarını zannetmiş olmaları kadar doğal olmayan bir şey olamaz. Acaba bu insanlar, ruhlarının bir hayvan bedeninde, kendi bedenlerinden daha fazla güvende olacaklarına nasıl hükmedebilmişlerdi? Haydi kabul edelim ki ruhun, bir hayvan veya bitki şekline intikal etmek suretiyle kaybolarak, sihirbazların ve cincilerin büyülerinden kolayca kurtulabileceği düşünülmüş olsun! Fakat bu taktirde de ruh, sihirbaz ve cincilerden kurtularak avcıların pençesine düşmüş olmaz mı? Ne kadar ilkel olursa olsun, ruhu cincilerden kaçıracak kadar düşünebilen bir insanın, avcıları hatırına getirmemesi mümkün müdür?

Bundan başka, bir veya birkaç kişinin bu şekilde bir düşünceye saplanmış olma ihtimali olsa bile, bütün bir kavmin kendilerini bu kadar açık bir sapkınlığa kaptırmaları, kabul edilebilir ihtimallerden değildir. Aslında kişisel totemin vazifesi, çoğunlukla "Frazer"ın belirttiği görevlerden çok farklıdır. Totem, her şeyden önce sihirbazlara, avcılara, savaşçılara olağanüstü güçler verecek bir araçtır.

İnsanla eşyanın dayanışma ve ortaklığına gelince, birtakım mahzurlarına rağmen, bu dayanışma resmi ayinin zorunlu bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Yoksa dayanışma, kendiliğinden aranılmamıştır. Bununla birlikte, bugünkü bilgilere göre, bu mesele, tartışmayla vakit geçirmeye değer bir şey değildir. Bizim için bilinmesi gereken en önemli nokta, klan totemine kaynaklık eden kişisel totemin, gerçekten "ilk olay" olup olmadığının belirlenmesidir. Çünkü bu konuya verilecek cevaba göre, dînî yaşantı, merkezini karşıt iki istikamette araştırmak gerekir.

Oysa "Hill Taut", "Miss Fletcher", "Buas" ve "Frazer"ın teorilerini sarsacak birçok olay vardır. "Durkheim", bu olaylara dayanarak, oldukça yaygınlaşmış bu nazariyeyi, esaslı bir şekilde eleştirmektedir.

Gerçekte, Totemizme bağlı olan her kişinin, hayatıyla ilgili gördüğü kişisel totemin ait olduğu hayvan çeşidine kendisi saygı gösterdiği gibi diğerlerini de saygı göstermeye zorlaması in-

san olmanın bir gereğidir. Nazariyede iddia edildiği gibi klan totemizmi kişisel Totemizmin umumileşmiş bir biçimi ise, bunun da aynı prensip üzerine kurulması gerekir. Bu sebeple bir klanın üyeleri, klanın totemine kendileri saygı gösterdikleri gibi, onu diğer klanlara üye kişiler nazarında saygıdeğer olarak tanıtmak için her vasıtaya başvurmaları çok doğaldır. Demek ki klan üyeleri, klanlarının ismini taşıdığı totemi öldürmedikleri gibi, diğer klanlara da öldürtmemeleri gerekmektedir. Oysa şahit olunan olaylar bunun tersidir. Her klan, birtakım özel ayinlerle, totem olan hayvan veya bitkinin yetişip büyümesine yardım edip özen gösteriyorlar. Fakat, bu derece özenle beslenen hayvan veya bitki, diğer klan üyeleri için bol miktarda gıda ihtiyaçlarını karşılama görevi görüyor. Bundan da şahsi totemle, klan toteminin aynı nitelikte olmadığı anlaşılmaktadır. Eğer klan totemi, şahsi totemden doğmuş ise, ondaki bu özelliğin bir dönüşüm sonucu gerçekleşmesi gerekir. Oysa teoride bu tip bir dönüşümü gösteren herhangi bir şey yoktur.

İkinci olarak, Totemizmin bitmeye yüz tuttuğu topluluklardan başka diğer bütün totemsel topluluklarda, aynı kabileye Mensup iki klanın daima ayrı ayrı totemleri olduğu görülür. Oysa bir klanın iki veya daha fazla üyesi arasında bir yakınlık olmasa bile, kişisel totemlerini aynı hayvandan seçerek bunu klanın totemi olarak sonraki kuşaklara bırakmalarında hiçbir sakınca yoktur. İlerlemiş topluluklarda aynı ismi taşıyan birçok aile olduğu gibi, bir aşirette de aynı isimle bazı klanların var olması mümkündür. Halbuki böyle bir şey görülmemektedir. Demek ki bunun bir sebebi vardır. Klan Totemizminin, kişisel Totemizmden doğduğunu gösteren teoride ise, bunu açıklayabilecek herhangi bir şey yoktur.

Asıl totemle, ikinci derecede ki totemlerin önce bir aşiretin iki kabilesi, sonra da her kabilenin klanları arasında var olan kurallar doğrultusunda bölünmeleri, açıkça toplumsal bir uyuşmaya ve ortaklaşa bir organizasyona delalet etmektedir. Demek ki Totemizm, kendi kendine yaygınlık kazanmış kişisel bir şey olmaktan çok uzaktır.

Aslında bu iki çeşit Totemizm arasında önemli farklar vardır. Bu farkları unutmadıkça kişisel totemizmi, klan Totemizmine da-

yandırmak mümkün değildir. Aslında klan totemizmi doğumla belirlenmektedir. Bu sebeple klan totemi, klana üye olan kişinin hal tercümelerinin bir unsurudur. Oysa kişisel totem, hayatla kazanılan bir totemdir. Kişisel totem edinebilmek için, belli bir ayinin gerçekleştirilmesi gerekir. Kişisel totemin belirlenmesi de kişinin durumunun değişmesi ile meydana gelmektedir.

Görülüyor ki, klan toteminin kişisel totemden doğmuş olduğu yolundaki nazariyenin eleştirilerden uzak kalabilmesi için şu noktaların açıklanması gereklidir: Kişisel totem önce belirli kişilerin özel bir ayrıcalığı olduğu halde nasıl olur da sonraları klanların tüm bireylerine ait olabilmiştir? Önceleri kişisel dînî ve ahlâkî oluşumlarında derinlemesine bir değişikliği gerekli kılan kişisel totem, nasıl olmuş da bu oluşumun bir esasını teşkil etmiştir? Önce bir ayin sonucunda gerçekleşen bir geçiş, nasıl olup da sonra hiçbir beşeri iradenin müdahalesi olmadan kendi kendine gerçekleşebildiği düşünülmüştür?

Halbuki yukarıda açıklanan teori, önemli olan bu noktaları açıklayabilecek nitelikte değildir. Bu teori mantıken çürük olduğu gibi, totemsel klanlarda görülen bazı olaylarla da tezat teşkil etmektedir. Çünkü, eğer teorinin ortaya koyduğu üzere, kişisel Totemizm en ilkel şekil ise, bunun en mükemmel ve en açık şeklinin en ilkel topluluklarda görülerek, topluluklar ilerleme kaydettikçe yavaş yavaş kaybolması gerekir. Oysa gerçekte durum bunun tam tersidir. Avustralya kabileleri, Kuzey Amerika yerlilerine oranla çok geri kaldıkları halde, klan totemizmi en çok Avustralya'da yayılmıştır. Avustralya kabilelerinin çoğunda hakim olan şekil, klan Totemizmidir. Kişisel Totemizm ise, çok ilkel bir şekilde birkaç kabilede görülür. Yani bunlardaki kişisel Totemizm, yaygınlık kazanmamıştır. Belki kişisel ve isteğe bağlı işlerden ibarettir.

Amerika'da ise klan Totemizmi sönmek üzeredir. Özellikle kuzeybatı topluluklarında klan Totemizminin dînî özelliği kaybolmaya yüz tutmuştur. Oysa kişisel totem, Amerika yerlileri arasında çok önemli bir yere sahiptir. Etkilerinin büyük olduğuna inanılmaktadır. Özetle Amerika toplulukları arasında kişisel totem, gerçekten umumi bir kurum halini almıştır. Demek ki kişisel totem, oldukça ilerlemiş bir medeniyet alametidir.

"Hill Taut" ve "Frazer" nazariyesine göre, klan Totemizminin görüldüğü topluluklarda, kişisel Totemizmin olmaması, olsa bile ilkel olarak bulunması, klan Totemizminin ortaya çıkışı ve genişlemesi neticesinde kişisel Totemizmin yavaş yavaş kaybolmasından ileri gelmiştir. Oysa "Durkheim", bu görüşe katılmamaktadır. Durkheim'e göre, bu topluluklarda kişisel Totemizmin bulunmaması, var olmasını gerekli kılan şartların tam anlamıyla gerçekleşmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Kişisel Totemizmin klan Totemizmini ortaya çıkarması şöyle dursun bilakis ona dayanmaktadır. Kişisel totem, klan Totemizminin bünyesinde doğmuş, orada ortaya çıkmış ve onu tamamlayan bir parça durumuna gelmiştir. Gerçekte kişisel Totemizmin ön plana çıktığı topluluklarda dahi, totem edinecek olan gençler, herhangi bir hayvanı totem olarak sahiplenemezlerdi. Belki her klanda belirlenmiş, bir kaç çeşit hayvandan birini seçmek zorundaydılar. Ve bunlar dışında hiçbir hayvanı kişisel totem olarak kabul edemezlerdi.

Bazı klanlarda, kişisel totem, klan Totemizminin bir parçası veya özel bir şeklidir. "Wotjobaluk"larda, her kişinin, klanın diğer üyelerinin kişisel totemlerini sanki kendinin totemiymiş gibi düşündükleri haber verilmektedir. Demek ki kişisel totem, gerçekte bir "yardımcı totem" (sous-toteme)dir. Diğer bir tabirle ikinci derecede bir öneme sahip olup klan Totemizminin basit bir şeklidir.

* * *

Totemizm hakkında yaptığı incelemeleriyle tanınan "Frazer", "Spencer" ve "Gillen"in eserlerinin neşrinden sonra, bunlardan esinlenerek, Totemizmi izah etme amacıyla tenkit ettiğimiz teori dışında başka bir teori daha ortaya atmıştır.[62] "Frazer"in bu son nazariyesi, Totemizmin "Arunta"larda görülen şekli üzerine kurulmuştur. Frazer, Arunta'larda görülen Totemizmi, bilinen şekillerin en ilkeli ve en basiti olarak kabul ederek teorisini bu temeller üzerine bina etmiştir.

Gerçekte Totemizmin Aruntalar arasında görülen şeklinin di-

62 **The Beginnings of Religion and Totemism among the Australian Aborigines, in the Fortnightly Review, juillet 1905**, p. 162 et sutv.

ğer kabile ve klanlarda görülen şekilden farklı bir özelliği vardır. Aruntalarda totem, kişisel olmadığı gibi, belli şahıslardan meydana gelmiş bir grup olması itibariyle klana ait de değildir. Belki bu mahalli ve yöreseldir. Her totemin merkezi belli bir yerdedir.

Frazer, Aruntalarda görülen bu şekle dayanarak Totemizmi şu şekilde inceleyip açıklamaktadır:

Aruntalarda görüldüğü gibi, totemin yerel olması, Totemizmin en ilkel şeklidir. Klan fertleri oturdukları yeri kutsal kabul ederler. Çünkü ilk atalarının ruhlarının merkezinin burası olduğunu zannederler. Bundan başka "Churinga"nın korunduğu kutsal mihrap da buradadır. İbadet ve ayinler buralarda gerçekleştirilmektedir. Klanın bir araya gelmeleri de totemlerin coğrafi dağılımlarına göre belirlenmiştir. Çünkü Aruntalarda çocuğun totemi, ne anasının ne de babasının totemi değildir. Belki çocuğun annesinin, anne olmanın belirtilerini ilk defa hissettiği yerin totemidir. Çünkü anlatıldığına göre; Arunta, üreme olayını, (cinsel) ilişkiye bağlayan ilgiyi idrak edemez. Diğer bir tabirle bir "Arunta", çocukların ilişki sonucu olduğunu anlayamamaktadır. Belki her hamileliği, bir çeşit esrarengiz bir döllenmeye bağlamaktadır. Yani Arunta'ya göre, bir kadının hamile kalması, ata ruhlarından birinin o kadının cesedine nüfuz ederek, onda yeni bir hayat prensibi olmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı kadın, çocuğun ilk defa uyandığını hissettiği zaman, bulunduğu yeri mekan olarak kabul eden ata ruhlarından birinin bedenine girdiği sonucuna varır.

Kadının bedenine nüfuz etmiş bir atadan başka bir şey olmayan bu çocuk doğduğu zaman, toteminin, bedene girmeden önceki toteminin olma zorunluluğu vardır. Demek ki çocuğun klanı, esrarengiz bir şekilde annesinin karnına nüfuz ettiği yer ile belirlenmiştir.

"Frazer"ın şu nazariyesine göre, madem ki Totemizmin ilkel şekli yerel totemizm olmaktadır. Öyleyse Totemizmin diğer şekillerinin bu ilk şekilden ayrılmış olması gerekir. "Frazer" bu konuyu da şöyle açıklamaktadır:

Kadın hamile olduğunu fark ettiği anda, bedenine nüfuz ettiğini zannettiği ruhun, çevresindeki maddelerden geçmiş olduğu-

nu düşünmesi gayet doğaldır. Bu sebeple, o sırada en fazla dikkatini çeken şey ne ise, kadın kendisine nüfuz eden ruhun, ondan geçmiş olduğuna inanır.

Eğer kadın o sırada bir ağacın altında oturuyor, çevresinde bulunuyor veya bir hayvanı seyrediyorsa, o hayvanın veya bitkinin ruhunun kendisine geçtiği hissine kapılır.

Kadının hamilelik sebebini dayandırabileceği şeyler arasında, o sıralarda yediği gıdalar, birinci sırada yer alır. Kadın, karnındaki çocuğun uyandığını hissettiği ilk andan önce, şayet "emou" veya "ıgname" yemiş ise, kendisinde bir "emou" veya "ıgname"nin doğup geliştiğine inanır.[63] Bu sebeple, bu çocuk da ister bir çeşit "emou" veya "ıgname" olarak düşünülsün, bu şartlar altında, kendini bu çeşit hayvan ve bitkilerin hemcinsi kabul eder. Bunlara karşı sevgi ve eğilim gösterir. Onları yemez, küçük görmez. Aksine saygı ile yüceltir.

Görüldüğü üzere "Frazer"ın bu açıklamasına göre, Totemizmin kaynağının, ilkel insanların hamilelik hakkındaki görüşleriyle ilgili olması gerekir. Bunun için, "Frazer", Totemizmin ilk şekline "Habli Totemizm" (hamileliğe dayalı) ismini vermiştir. Totemizmin diğer bütün şekilleri bu Totemizmden ayrılmıştır.

Frazer; "birçok kadının, birbirini takiben aynı durum ve şartlar dahilinde, aynı yerde anneliğin ilk alametlerini hissettikleri takdirde, bu yere, özel bir konuma sahip ruhların sürekli yeri olduğu gözüyle bakılması doğaldır" diyor. Böyle düşünülen bu çevre zamanın geçmesiyle totemsel merkezler olarak kabul edilip, birtakım totemsel kısımlara ayrılmıştır. "İşte Aruntalardaki yerel totemizm "Frazer"a göre bu şekilde doğmuştur. Görülüyor ki bu teoriye göre ilkel insanların totemlerini, yerel unsurlardan ayırabilmiş olmaları için ata ruhlarının belli bir yerde sabit olmayıp, yörenin her tarafında serbestçe dolaşabildiklerini ve seyahatleri sırasında kendileriyle totemleri bir olan erkek veya kadınları takip ettiklerini anlamış olmaları gerekli ve yeterlidir.

Çünkü ancak böyle olduğu takdirde, bir kadın başka bir çevrede bulunsa bile, yine kendinin veya eşinin toteminden bir ruh tarafından aşılanabilir. Kadının bedenine girmek için uygun fır-

63 "Emou", bir hayvan, "Igname"da Hint patatese denilen bir bitkidir.

satı yakalayarak onu takip eden ruh, eşinin veya kadının atasının ruhu olacağı şeklindeki görüşe göre, çocuğun totemi ya babasının veya annesinin totemi olur.

"Gnanji", "Umbaia", "Urabunna"lar soy şekillerini bu şekilde açıklamaktadırlar.

Fakat "Frazer"in bu teorisi de "Tylor" teorisi gibi ileri sürülen iddiaların delil kabul edilmesi hatası üzerine kurulmuştur. İnsan ruhlarının hayvan veya bitkilerin ruhları olduğunu hayal edebilmek için, önce, insanların kendilerinde esaslı bir şekilde var olan şeyi, hayvanlar veya bitkiler aleminden alabileceğine inanmak gerekir. Oysa böyle bir inanç, Totemizmin esaslarından biridir. Bu esasın delilsiz olduğunu ileri sürerek bunun üzerine bir teori kurmak, iddiaları delil kabul etmekten başka bir şey değildir.

Aslında "Frazer"ın bu incelemelerine göre, totemin dînî özelliklerinin açıklanabilmesi tamamen imkansızdır. Çünkü insanla hayvan arasında belirsiz bir yakınlık bulunduğu yolundaki önemli inanç, dînî bir sistemin kurulmasına yeterli değildir. Birbirlerinden ayrı olan iki silsileden birinin diğeriyle karışması, kainatı "kutsal" (sacree) ve "kutsal olmayan" isimleriyle ikiye ayırabileceğimiz bir sonuca götürmez. Gerçi "Frazer" totemizmde ne varlıkların ruhları, ne ibadetler, ne dua ne de adakların bulunmamasına bakarak, Totemizmi bir din olarak kabul etmekte ısrarlıdır. Bu müellife göre, totemizm, temeli büyüye dayanan bir sistemden başka bir şey değildir. Frazer, Totemizmden kaba ve hatalarla dolu bir sistem, eşyalar için geçerli olan kanunları keşfe yönelik ilkel bir yön anlamaktadır.

Fakat, "Frazer"ın bu görüşü şüphesiz hakikatten çok uzaktır. Çünkü büyüye dayanan bir sistem ile, bir din arasında esaslı farklar vardır. Totemizm, kutsal şeyleri içine alan, geniş bir sistemdir. Bu açıdan bakıldığında bir dindir. Çünkü kutsal olan şeylerin kutsal olmayanlardan ayrıldığı her sistem bir dindir.

"Frazer"ın bu teoriyi, Aruntalarda görülen yerel Totemizmin, bildiğimiz totemizm şekillerinin en ilkeli olduğuna hükmetmiş olduğunu görmüştük. "Frazer", delillerinin tümünü bu esasa dayandırmış, yerel Totemizmin gerek anne, gerek irsi baba Totemizminden önde geldiğini ileri sürmüştür.

Oysa "Spencer" ile "Gillen"in ilk eserlerinden esinlenen bu iddia, sonraları yapılan incelemelerle temelden sarsılarak, Aruntalarda Totemizmin ilk şeklinin yerel totemizm olmadığı ortaya çıkmıştır.

Gerçekte önce "Schulze"[64], daha sonra "Strehlow"[65] tarafından yapılan incelemelerden Arunta'lardaki totemlerin yerel olduklan, anneden oğula irsi olarak geçmekte oldukları anlaşılmıştır. Bu iki müellifin verdiği bilgiye göre, hâlâ Arunta'larda her bireyin yerel totemden başka bir de her türlü coğrafi şarttan uzak, veraset yoluyla intikal eden diğer bir totemi vardır. Bu totem her kişinin annesinin totemidir. Yerlilere göre bu totem de yerel totem gibi, gıda ihtiyaçlarını gideren, kendilerine tehlikeleri haber veren, dost ve koruyucu bir güç gibi düşünülür. Bunlara da ibadet edilir. Bu tip bir totem öldüğü zaman, cesedi, anneye ait totemin merkezinin bulunduğu yere yönelik olarak defnedilir. Demek ki bu merkez de, bir isim altında ana toteminin gömüldüğü yerdir. Yerlilerin bu merkeze verdikleri "Tmara altjira" ismi de bunu desteklemektedir. Çünkü bu isim, "benimle birleşen totemin karargahı" anlamına gelmektedir. Bu da gösteriyor ki Arunta'larda ana soyundan gelen irsi totemizm, yerel Totemizmden sonra değildir. Belki ilki ikinciden öncedir.

Çünkü maderi (anneye ait olan) totem, bugün artık ikinci dereceden tamamlayıcı olarak görev yapmaktadır. Bu sebeple ikinci derecede bir totemdir. Maderi totemin, "Spencer" ve "Gillen" gibi araştırıcıların dikkatinden kaçmış olmasının sebebi de, rolünün ikinci ve tamamlayıcı dereceye inmesinden başka bir şey değildir.

Maderi totemin, bugün ikinci derecede yer almasına rağmen, vaktiyle dînî yaşantıda birinci sırada yer aldığı şüphesizdir. "Frazer" teorisini çürüten "Durkheim"a göre Arunta'larda en ilkel totem, maderi totemdir. Mahalli totem, bundan ayrılmıştır. Maderi totem, kısmen önceki değerini yitirmiştir. Bununla birlikte Arunta'lann totemsel yapılanmalarının bugünkünden oldukça farklı olduğunu hatırlatmaktadır. Özetle "Frazer"ın bu son teorisi de olaylarla uygunluk arz etmemektedir.

64 Schulze, Loc- cit, p. 238-239.
65 Die Aranda, II. p. 57-58.

İngiliz alimlerinden "Andrew Lang" sonradan yayınlanan eserlerinde[66] totemizm hakkında bir başka nazariye ileri sürmüştür. "Lang", eserlerinde "Frazer" teorisine şiddetle karşı çıkmakla birlikte, ortaya koyduğu teori, birçok noktada "Frazer"ın nazariyesi ile birleşmiştir.

Gerçekte, bu müellif de, "Frazer" gibi Totemizmi, insanla hayvanın çevresinde bulunanlara inanması olarak kabul etmiştir. Fakat Totemizmin incelenip açıklanmasında "Frazer"dan ayrılmıştır. "Lang" nazariyesi totemin bir isim olduğu iddiasına dayanmaktadır. "Lang" şöyle diyor: "İlk insan toplulukları ortaya çıktıkları günden itibaren, ilgili bulundukları komşu toplulukları (grupları) birbirlerinden ayırdetmek ihtiyacını duyup, onlara çeşitli isimler vermeye mecbur olmuşlardır.

Verilen bu isimler, yavaş yavaş çevrelerinde bulunan hayvan ve bitki topluluklarından alınır olmuştur. Yani insanlar, bu maddeler ile klanlar arasında görmüş oldukları az çok benzerliklere bakarak, değişik klanlara bu hayvan ve bitkilerin isimlerini vermişlerdir.

İlkel insanlara göre, isimlerle, o isimlerin delalet ettiği şeyler, gizemli ve ilahi bir bağ ile birleşmişlerdir. Örneğin; bir şahsın taşıdığı isim, o şahsı ayırdetme amacıyla verilmiş, asılsız ve sıradan bir isim, bir kelime olarak düşünülemez. Belki de kişinin aslından bir parça olarak kabul edilir. Bu sebeple, şayet bu isim, bir hayvan ismi ise bu ismi taşıyan insanın da, o hayvanın en seçkin özellikleriyle bezenmiş olduğuna inanılır. Bu gibi isimlendirmelerin tarihi olarak geçmişi ne kadar eski olursa, bu, inancın da o kadar güçlenip revaç bulması doğaldır. Çünkü bu takdirde gerçek hatıralar zihinlerden silineceği için, insanlarla isimlerini taşıdıkları hayvanlar arasında var olan ilişkiyi destekleyen birtakım hikaye ve efsaneler ortaya çıkar ve bu inancı kuvvetlendirir. Bu efsaneleri açıklamak için, herhangi bir hayvan ismini taşıyan grubun ilk atasının o hayvan olduğu veya her ikisinin aynı atadan ortaya çıktıkları düşünülür. Her klanın ismini taşıdığı hayvan veya bitki çeşidiyle, o klan arasında var olduğu düşünülen yakınlık ilişkisi bu şekilde tasavvur edilmiştir."

66 Andew Lang, **Social origins**, London, 1903.

"Lang"ın bu nazariyesi de, Durkheim'in şiddetli eleştirilerinden kurtulamamıştır. Totemistlerde görülen inanç ve hareketlerin dînî bir özelliği vardır. Oysa Lang nazariyesinde, bu dînî niteliğin nereden kaynaklandığı belirtilmemiştir. İnsanın kendisinin bir hayvandan ortaya çıkmış olduğunu düşünmesinden, o hayvan cinsine olağanüstü özellikleri layık görmesine ve o hayvan cinsini temsil eden resimlerin, gerçek anlamda ibadet konusu yapılmalarına neden gerek duyulsun?! "Lang"da bu sorulara aynen "Frazer"gibi cevap vermiştir. Yani "Lang"da Totemizmin bir din olduğunu inkar etmektedir.

"Lang"a göre, totem inancının hakim olduğu klanlarda görülen dînî inanç ve ibadetler, Totemizmden kaynaklanmamaktadır. Bu sebeple totemizm bizzat bir din olarak düşünülemez. Ondaki dînî biçim, gerçek bir dinle temasın ürünüdür.

Fakat "Lang"ın dayanmakta olduğu efsaneler de, totemizm hakkındaki şu görünüşe muhalefet etmektedir. Çünkü, şayet Avustralyalılar, totemde sadece insani ve kutsal olmayan bir taraf görselerdi, akıllarına Totemizmi ilahi bir sistem olarak kabul etme düşüncesi gelemezdi. Aksine Lang'ın tasviri gibi, daha sonra totemizme dînî bir nitelik kazandırma ihtiyacı hissetmişler ve Totemizmin dînî nitelikleri buradan kaynaklanmış ise, şüphesiz bu ihtiyaç da totemde kutsal bir yön görmelerinden doğmuştur. Demek ki efsaneler, Totemizmin dînî özelliklerini göstermekle birlikte bu konuyu izah edememektedirler.

Aslında "Lang"ın kendisi de totemsel şeylere karşı dînî bir saygı beslenildiğini itiraf ediyor. Örneğin; Avustralyalılar arasında insan kanı gibi hayvan kanının da birçok konuda "tabu" olarak kabul edildiğini, "Lang"da haber veriyor. Oysa efsanelere göre, bu tabunun nereden kaynaklandığını açıklayabilmek mümkün değildir.

* * *

Temelinde totem olana inançların açıklanması için ileri sürülüp, yukarıda gruplandırılan ve eleştirilen teorileri, şekillerine göre başlıca iki gruba ayırabiliriz: Bunlardan "Frazer" ile "Lang" nazariyeleri totemizmde dînî bir nitelik olduğunu kabul etmiyorlar. Diğer nazariyeler ise, totemizmde dînî bir özellik kabul et-

mektedirler. Fakat bunu Totemizmden önce var olan başka bir dinden ayrıldığını ileri sürmek suretiyle açıklarlar. Bu ikinci sınıftaki teorilere göre, totemizm, en ilkel din şekli değildir. Belki kendisinden önce var olan, daha ilkel bir dinden ayrılmıştır.

Fakat ikiye ayırdığımız bu teoriler arasındaki fark, görünüştedir. İyice incelendiği takdirde "Frazer" ve "Lang" nazariyelerinin ikinci sınıfa girebildikleri anlaşılır. Çünkü bu iki müellif de, totemistlerdeki inanç ve ibadetlerin, totemizm sisteminden kaynaklandığını kabul etmemekle birlikte, totemizm'de dînî bir rengin olduğunu itiraf etmeye mecbur olmuşlardır. Demek ki bu dînî hava, daha önce var olan başka bir dinle iletişim sonucu ortaya çıkmıştır. Totemizmden daha eski olan bu ilkel dinin "animizm" veya "naturizm" olması gerekir. Oysa özel olarak izah edildiği üzere "Durkheim" bu iki dînî sistemin de, en ilkel şekil olamayacağını ileri sürmektedir.

Durkheim'a göre, ilkel insanların, en ilkel dinleri Totemizmdir. Ve Totemizm, bizzat dînî bir özelliğe sahiptir. Bildiğimiz en ilkel topluluk şekli "klan" olduğu gibi, bu toplumsal şeklin temelini oluşturan Totemizm de, ilkel insanların ilk dînî ve sosyal kurumlarıdır.

"Durkheim"a göre Totemizmin sadece derece itibariyle farklı olan daha ilkel bir dinden ayrıldığını kabul etmek, tecrübe ve müşahedeyi bir tarafa bırakarak, varsayımlara gitmek demektir.

9- DURKHEIM'İN TOTEİZM TEORİSİ

a- Totemsel Anlam ve Güç Düşüncesi

Totemizmi, sosyal bir kurum olan klan ile bağlantılı gören "Durkheim", bireysel Totemizmin, klan Totemizminden sonra ortaya çıktığını kabul etmiş, teorisini bu temelden hareketle yürütmüştür. Bu sebeple Totemizmin en ilkel ve en asli şekli klan Totemizmidir.

Önce de zikredildiği üzere Totemizmde kutsal kabul edilen bazı şeyler vardır. Bunlardan ilk sırada yer alan şey, totemin temsilcisi olarak kabul edilen "Churinga"dır. Bunun dışında klanın ismini taşıdığı hayvan veya bitki ile klanın diğer üyeleri de kutsal kabul edilir. Bunların tümü aynı isimle kutsaldır. Fakat bun-

lardaki dînî nitelikler birbirine eşit olmamakla birlikte, birini diğerinden ayırdeden özel nitelikler itibariyle de birbirleriyle hiçbir ilgisi yoktur.

Totem olarak kabul edilen hayvan veya bitki çeşidine karşı beslenilen saygı hissi ve duyulan korkaklığın sebebi, bunların sahip olduğu özel nitelikler değildir. Çünkü bunlara karşı gösterilen saygıya, biraz daha az olmakla birlikte klan üyeleri de layıktır. İkinci olarak, aynı hayvan veya bitkinin sıradan bir resmine karşı gösterilen saygı, totem olan hayvan veya bitkiye beslenilen saygıdan çok fazladır.

Demek ki, bu tip çeşitli maddelere dayandırılan kutsallık, bunların bizzat kendilerinin değildir. Belki kendilerinde ortaklaşa bulunan birtakım prensiplerden ileri gelmektedir. Totemsel resimlerde, klan üyelerinde veya totem olarak kabul edilen hayvan veya bitki çeşitlerinde var olduğu düşünülen bu kutsallık, onlarda var olduğuna inanılan prensipten kaynaklanmaktadır. Gerçek anlamda ibadet edilen şey de bu prensiptir.

Başka bir deyişle, Totemizm, şu hayvanlara, bu insanlara veyahut bunların resimlerine has olan bir din değil, belki bunlann her birinde var olan fakat kendileriyle karışmamış şahsi olmayan ve isimsiz bir güce ait olan bir dindir. Bu güç onların hiçbirinde tam anlamıyla bulunmaz. Fakat hepsi bu güce katılırlar.

Bu güç, bedenlerine girdikleri şahsiyetlerden tamamen ayndır. Bu sebeple onlardan önce var olduğu gibi, onlardan sonra da vardır. Kişiler ölür, nesiller birbirini izler. Fakat bu güç, canlı ve değişmeyen bir şekilde kalır. Dünkü insana hayat verdiği gibi bugünkü nesle de hayat verir. Ve yarınki nesle de hayat verecektir.

"İlah" kelimesi, geniş anlamda ele alınarak, bu güce, "her totemsel ibadetin kendisine yönelik olarak yapıldığı ilahtır" denilebilir. Şöyle ki bu ilah, diğer ilkel dinlerde olduğu gibi somut değildir. İsmi ve geçmişi hakkında uydurulan efsanesi yoktur. Birçok eşyada dağınık olarak kainatta daimidir. Bununla birlikte bu ifadeyle hemen hemen ilahi olan bu niteliğin her yerde var olduğu hakkında tam bir fikir verilmiş olmamaktadır. Çünkü bu güç, sadece totem olan sınıflarda, klan fertlerinde, totemi temsil eden maddelerde yaygın olarak bulunmaz. Belki de etkili olduğu alan

itibariyle bunların ötesine kadar genişlemektedir.

Gerçekte daha önce açıklandığı üzere, kutsal kabul edilen bu şeylerden başka, toteme ilave edilen şeyler gibi, klana dayandırılan şeylerin tümü de az çok kutsal olarak kabul edilir. Bunlarda da dînî bir nitelik vardır. Çünkü bir kısmı tabularla yasaklanmıştır. Bir kısmı da törenlerde yapılan ibadetlerde belli görevleri yerine getirmektedir. Bunlara atfedilen dindeki bağlılık, nitelikleri açısından ait oldukları sınıfın totemine isnad olunan dine bağlılıktan farklı değildir. Demek ki, totemsel ilah, totem sınıfında ve klan üyelerinde bulunduğu gibi bunlarda da vardır.

Fakat Avustralya yerlileri, şahsi olmayan bu gücü, soyut bir şekilde anlayamadıkları için, ileride zikredilecek sebeplerden dolayı, bunu bir hayvan veya bitkinin altında yani hissedilebilen bir şey olarak ayırdedebilmişlerdir. Görüldüğü üzere totem olan hayvan veya bitki, ancak maddi bir şekilde olabilir. Gerçekte totem, maddi şekilde anlaşılabilen, maddi olmayan bir şeydir. Bu güç, aynı cinsten olan tüm varlıkların üzerine yayılmıştır. İbadetin gerçek konusu da ancak bu olabilir.

Bu açıklamalarla, Avustralya yerlilerinin örneğin; "karga kabilesi fertleri kargadır" dedikleri zaman , bu sözle neyi kastettikleri oldukça güzel anlaşılabilmektedir. Gerçekte bir insan ne kadar ilkel olursa olsun yine de bir adamın karga olamayacağını takdir eder. Bundan dolayı bu şekilde kastedilen anlam, onlarda ki prensibin birleşmesidir. Bu prensip veya güç, aynı zamanda hem cismani, hem de ruhani bir özelliğe sahiptir. Totem inancına bağlı olan klan fertlerine, ayinlere niçin devam ettikleri sorulduğunda, atalarının bu ayinlere devam ettiklerini, kendilerinin de onların izlerini takip etme mecburiyetinde olduklarını söyledikleri bildirilmektedir. Demek ki klan üyelerinin, totemsel varlıklara bu veya şu şekilde karşılık vermeleri, bunlarda var olan kuvvetlerin sadece beden itibariyle korkunç olmalarından kaynaklanmaz. Belki de bu kişi, onlara karşı bu şekilde hareket etmeye kendisini manen ve ahlaken mecbur görmektedir. Bu kişide korkudan başka hakim olan bir duygu vardır ki ona teslim olmak suretiyle görevini yerine getirir. Özetle bu kişide kutsal olan varlıklara karşı sadece korku değil, aynı zamanda saygı hissi de vardır. Aslında totem, klanın manevî yaşantısının kaynağıdır. Aynı

totemsel prensipte ortak olan varlıklar yani bir klanı oluşturan fertler, kendilerini manevi açıdan da birbirine bağlı olarak düşünürler. Bu sebeple, birbirlerinin hayatını korumak onların vazifeleri olduğu gibi, başka bir klan kişisel tarafından öldürülen veya zarar verilen kişinin kan davasını gütmek ve intikamını almak da bunların görevleri arasındadır. Özetle bunlar, klan fertleri arasındaki dayanışma ve yakınlığı gerçekleştiren görevlerdir.

Demek ki, totemsel bir prensip aynı zamanda hem maddi bir güç, hem de manevi bir güçtür. Bu sebeple ileride açıklanacağı üzere, az çok ilerleme kaydeden topluluklarda bu prensip kolayca ma'bud'a geçmiştir. Örneğin, totemin hakim olduğu sathayı geçen "Samoa" yerlilerinin dinlerinde, nispeten şahsi kimlikte ma'budlar vardır. Hatta bunların özel isimleri dahi vardır. Bununla birlikte, bu dinlerde Totemizmin izleri de görülebilir. Yani totem, ismini taşıdığı klana ait olduğu gibi, "Samoa" yerlilerinde de, her ilah ailevi veya yerel bir topluluğa aittir. Her ilah belli hayvan sınıflarında gizlenmiş olarak düşünülmüştür. Yine her ilah, sadece bir kişiye ait değildir. Belki bütün çeşitler de yaygındır.

Bir hayvan ölünce, onu kutsal kabul eden topluluğun üyeleri içirt ağlayarak, ona karşı dînî görevlerini yerine getirirler. Çünkü onda, yerleşik durumda bulunan bir ilahın var olduğuna inanırlar. Fakat bu hayvan ölmekle ma'bud konumuna geçmemiştir. Tapınılan totem, hayvan cinsi gibi ebedidir. var olan nesil ile karışmaz. Dün ölen bir kişinin hayvanının ruhu olduğu gibi, yarın doğacak olan bir kişinin de ruhu olacaktır.[67] Samoa ma'budlarının, totemsel prensiplerin tüm özelliklerini kendinde topladığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bu ma'budlar hayal gücünün hafif bir şahsiyet kisvesine büründürmüş olduğu, totemsel prensipten başka bir şey değildir.

Bu durum Amerika yerlilerinden "Sioux" aşiretine mensup olan "Omaha", "Ponka", "Kansas", "Osage", "Assiniboin", "Dakota", "Iowa", "Winnebago", "Mandan", "Hidatsa"... larda da görülür. Bu topluluklardan birçoğu, özellikle "Omaha" ve "Iowa"lar, hala klan yapısına bağlıdırlar. Diğerleri ise son zamanlara kadar bu yapıya bağlı idiler.

67 V. Tuner, Samoa, p.21 et ch, IV et. V.

Bununla birlikte, bunların hepsinde, klan üyelerinin ibadet ettikleri özel ma'budlardan başka, yüce bir gücün var olduğu görülmektedir. Özel ma'budlar da, "Wakan" ismini verdikleri bu yüce gücün, kollara ayrılmış şeklinden başka bir şey değildir.[68]

"Wakan", somut bir varlık değildir. Bunu somut hale getirecek hiç bir şekil de yoktur. "İroquois"larda "Orenda" ismini verdikleri bu tip bir güç tanırlar. Bunların "Orenda"sı tamamen "Sioux"ların "Wakan"larının karşılığıdır.

"Orenda" olsun "Wakan" olsun vahşi bir insana göre, yaşadığı çevredeki cisimlerin tamamının yani kayaların, nehir ve ırmakların, ağaçların, hayvanların, insanların, rüzgarların, fırtınaların, bulutların, şimşeklerin, gök gürlemesinin ayrılmaz parçası olarak düşünülen bir güçtür. Fakat bu güç her varlıkta bir değildir. Bazılarında çok, bazılarında ise azdır. Bir kişi, savaşta veya avda başarılı olduğu zaman, onun "Orenda"sı, fazla demektir. Bir av, avcıdan kaçıp kurtulursa, o avın "Orenda"sı avcının "Orenda"sından üstün anlamına gelir.

Aynı düşünceye, diğer kabilelerde de rastlanır. Örneğin; "Shoshon"larda bu güç fikri "Pokunt", "Algonkines"lerde "Manitou", "Kuvakiutl"larda "Nayala", "Tlinkit"lerde "Yek", "Haida"larda "Sgana" ismi altında vardır.

Fakat böyle bir "yüce güç" düşüncesi Amerika yerlilerine mahsus olan bir şey değildir. Bu düşünce ilk olarak "Malezya"lılarda görülmüştür. Gerçi "Malezya" adalarından bazılarında bugün sosyal kurumlar totem esasına dayanmaktadır. Fakat bu adaların tamamında, totemsel izler açıkça görülebilmektedir. İşte bugün eski totem teşkilatından kurtulabilmiş olan "Malezya" yerlileri arasında "Mana" ismi altında "Sioux"ların "Wakan"larına "İruquois"lerin "Orenda"larına tamamıyla uyan bir düşünce hakimdir. "Codrington" mana hakkında şu açıklamayı yapıyor:

"Malezya"lılar bütün maddi güçlerden kesin olarak ayrılan bir gücün varlığına inanırlar. "Mana" ismini verdikleri bu güç, onlara göre, gerek iyilik, gerekse kötülükte etkilidir.

İnsanlar Mana'yı, istekleri doğrultusunda kullandıklarında,

68 Bazı müellifler "Wakanda" ve "Wakanta" kelimelerini "Wakan"dan türemiş olarak kabul etmişlerdir. Fakat bu kelimelerin anlamları aynıdır.

büyük yararlar sağlarlar. "Mana", maddi olmayan ve bir başka anlama göre, tabiatüstü bir güçtür. Fakat bu güç, bedensel güçler, daha doğrusu insanın sahip olduğu bütün güç ve nüfuz ile ortaya çıkar. Mana, belli bir şeyde sabit değildir. Her eşyada bulunur. Malezya'lıların dini, ya doğrudan doğruya kendi yararına veya başkalarının yararlanması için "mana"ların hazırlanmasından ibarettir."[69]

Bu görüşlere dayanan "Durkheim", Avustralya klanlarının totemde ve diğer kutsal olan şeylerde varlığını kabul ettikleri prensibi taslak halinde "Mana" kabul etmekteydiler. En ilkel topluluk örneği olan bu klanlarda, taslak halinde var olan bu fikir, totem alametlerini henüz kaybetmemiş, fakat oldukça ilerlemiş olan Malezyalılar arasında daha fazla kendini belli ederek yaygınlaşmış ve "Mana" olmuştur. Bu iki görüş aynı temelden ortaya çıkmıştır. Üstünlükleri derece farkıyladır. Mana, tüm kainatta yaygın olduğu halde, totemsel prensip, diğer bir tabirle totemsel ma'bud, belli bir alana hasredilmiştir. Bu alan geniş olmakla birlikte sınırlıdır. Totemsel prensip, nispeten özel bir Mana'dır.

Kişisel özel ve klan totemleri, Mana'nın özel şekillerinden başka bir şey değildir. Demek ki Totemizm, açıkça görüldüğü gibi toteme veya resmine tapınmak demek değildir. Belki totemsel ibadetin asıl yapıldığı şey, bunlarda var olduğu düşünülen belirsiz bir güç, diğer bir tabirle "Mana"dır. Bu sebeple, totemsel ibadetler zannedildiği gibi, ne belli bir hayvan veya bitkiye, ne de hayvan ve bitki çeşitlerine yönelik değildir. Aksine nesneler arasında yaygın olan bir kuvvete yönelik olarak yapılmaktadır. Bu kuvvet, totem hayvan veya bitki çeşidinde ve totemsel resimlerce fazlacadır.

Kuzey Amerika yerlilerinin dînî gibi Totemizmin olgun dönemlerinde ise, bu güç daha fazla yaygınlaşmış ve kapsamlı hale gelmiştir. Animizm, naturizm, Fetişizm, Şamanizm gibi ilkel kavimlere has olan dinler de, Totemizmin az çok ilerlemiş ve yaygınlaymış şekillerinden başka bir şey değildir. Yani bu dinlerde, totemsel prensip diğer bir tabirle "Mana", ervah, peri, tabiat güçleri, cadı, ma'bud gibi somut şekiller almıştır. Fetişizm ve Putpe-

69 The Melanesians, p.118, note 1.

restlikte ise "Mana"nın "vesen" ve "sanem" gibi maddi şeylerde yerleşmiş olduğu düşünülmüştür. Paganizm efsanelerindeki ibadet edilen kahramanlar dahi, Mana'nın en güçlü görünümlerine mazhar olan hayali şahsiyetlerdir.

Bundan dolayı güneşe, aya, yıldızlara ve diğer gökcisimlerine tapılması, onların şahsî karakteristikleri veya seçkin özellikleri itibariyle değildir. Belki de Mana'nın onlarla karışmış olduğuna inanılmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Mana, karışmış olduğu her şeye, hatta en önemsiz varlıklara bile bir kutsallık bahşeder. Atalara ibadet inancı da bu düşünceden ileri gelmektedir. Atalar hayatta iken "Mana" kabul edildikleri için, kutsal tanınıp, bu sıfatla kendilerine tapınılmıştır.

Totemsel prensip, sadece dînî bir özelliğe sahip değildir. Tabiat olaylarının birçoğu bununla açıklanmaktadır. Gerçekte "Sioux"lara göre "Wakan" tam anlamıyla, çeşitli tabiat olaylarını açıklayan teknik güçlerin görevini yapmaktadır. Dünyada her türlü hayatın kaynağı "Wakan" veya diğer bir tabirle "Mana"dır. Wakan, kainatta meydana gelen bütün hareketlerin sebebidir. "Iroquois"ların "Orenda"sı da bu niteliklerle düşünülmektedir. İnsanın çevresinde ortaya çıkan her çeşit hareket ve olayın fiilî sebebi "Orenda"dır. Rüzgarı estiren, güneşe ışınları veren, yeri ısıtan, bitkileri bitiren, hayvanları üreten, insana güç, beceri ve zeka veren "Orenda"dır.

Malezyalılar da "Mana"nın aynı etkilere sahip olduğuna inanmaktadırlar: Bir kişinin avda veya savaşta başarılı olması, bağ ve bahçelerinin iyi ürün vermesi, sürülerinin çoğalması, Mana'sı sebebiyledir. Hedefe isabet eden ok da Mana vardır. Bir ağa çok fazla balığın takılması, bir kayığın denizde iyi gitmesi... v.b. aynı sebepledir. Görülüyor ki "Durkheim"e göre "Wakan", "Orenda" ve "Mana" aynı şeylerdir. Bunların her üçü de totemsel prensibin birer ismidir. Yine "Durkheim"e göre "kuvvet" (La force) fikrinin kaynağı "din"dir. Bu fikri, dinden önce "felsefe" daha sonra da "fen" benimsemiştir.

b- Totemsel Mana Düşüncesinin Kaynağı

Totemizmi "Mana" düşüncesine döndüren "Durkheim", bu düşüncenin doğması ve yayılması konusuna büyük önem ver-

miştir. Bu düşünüre göre, madem ki totemizmde hakim olan fikir, hemen hemen ilahi ve bir sınıf dahilindeki varlıklarda yerleşmiş bir prensibe yani "Mana"ya dayanmaktadır. Öyleyse "Totemizm ismi verilen bu din şeklinin açıklanması bu inancın da açıklanması olacaktır," demek gayet doğaldır.

İlkel insanlarda bu düşünce nasıl ortaya çıkmıştır? Acaba totemler bizzat kendileri mi insanlarda tapınma ve kutsallaştırma fikrini harekete geçirmiştir? Eğer böyleyse totemizm ve Mana düşüncesinin kaynağı "hisler" (sensations) olması gerekir. Fakat "Durkheim" bu teoriyi kabul etmez. Bu yazara göre, totemler, ilkel insanların vicdanlarında harekete geçiren etken, yani hislerin yerine geçmez. Çünkü totemlerin birçoğu insanlar üzerinde etkili olmaktan çok uzaktır. Örneğin; Avustralya klanlarının totemleri, kertenkele, tırtıl, fare, karınca, kurbağa, Hindi, sazan balığı, erik ağacı, sorguçlu papağan... vb.. gibi şeylerdir. Oysa bunların hiçbiri insanlar üzerinde, belli oranlar dahilinde dînî etkilere benzeyecek kuvvetli ve büyük izlenimler ortaya çıkaracak nitelikte değildir. Totemler, bu özellikleri taşıyan şeyler olsalardı, etkileri altında kalan insanların onlara kutsallık atfetmeleri mümkündü. Örneğin; ay, güneş ve yıldızlarla gök gürlemesi ve şimşek gibi hava durumları hayal gücü üzerinde çok derin etkiler bırakabilirler. Bunların büyüklük ve yücelikleri, verdikleri şaşkınlık ve korku, ilkel insanlarda bunları kutsallaştırma hissini uyandırabilir. Oysa güneş, ay, yıldız ve hava durumlarının totem olarak kabul edildiklerine az rastlanır. Totemler genellikle kertenkele, kurbağa.... gibi en önemsiz ve hiçbir etkisi olmayan şeylerdir. Demek ki klanın ismini taşıdığı şeyin ibadet ve takdis konusu olmasını gerektiren şey onun kendisine has özellikleri değildir. Çünkü totemsel ayin ve inançları gerekli kılan şey, totemin ikaz ettiği duygular olsaydı, birinci derecede kutsal olan şeyin, totemin kendisi olması gerekirdi. Yani dînî yaşantıda en önemli rolü gerçekleştiren şey, totemsel hayvan veya bitki olurdu. Oysa Totemizmde ibadetin merkezi, totem olan hayvan veya bitkinin kendileri değil, onların sembolleridir.

Bunun da, totemsel klanlardaki dînî duygu ve düşüncelerin kaynağının bu resimler olduğu anlaşılıyor. Resimlerin ait oldukları gerçek varlıklar yani totem olan hayvan veya bitkiler bu ko-

nuda ikinci derecede bir özelliğe sahiptirler. Demek oluyor ki totem de, her şeyden önce, daha başka bir şeyin maddi ifadesi yani bir sembolüdür. Acaba bu şey nedir? Daha önce zikredildiği üzere, totem, değişik iki şeyi ifade etmektedir. Yani totem, bir taraftan totemsel ma'bud veya prensip denilen şeyin belli ve dışsal bir şeklidir. Diğer taraftan da klan denilen "Semiyye"nin bir sembolüdür. Totem, klanın bayrağı, onu diğer klanlardan ayıran nişanesi, kişiliğinin görülebilen etiketidir. Klanın kısımlarından olan her şey, yani klan fertleri, klana ait olan hayvan ve eşyalar bu etiketi taşımaktadırlar.

"Durkheim"ın bu nazariyesine göre, totem aynı zamanda hem ma'budun hem de topluluğun, yani klanın sembolüdür. Bu sebeple ma'bud ile topluluk aynı şey değildir. Başka bir deyişle totemsel gruplarda bir klanın ma'budu, o klanın kendisidir. "Durkheim"; "ma'bud ile topluluk birbirlerinden ayrı iki gerçeklik olsalardı, topluluğun sembolünün ma'budunda sembolü olmaması gerekirdi" diyor. Demek oluyor ki klanın ma'budu yani totemsel prensip, klanın kendisinden başka bir şey değildir. Fakat bu prensip diğer bir tabirle "Mana", totem kabul edilen müstakil bitki veya hayvan çeşidinin altında düşünülüp hayal edilmiştir. Şüphesiz bir toplulukta vicdanlarındaki ilahi duyguları harekete geçirmek için gerekli olan her şey vardır. Çünkü bir ma'bud tapınanlarına göre ne ise, bir topluluğun fertleri arasında da aynı değere sahiptir. Bir ma'buda tapınanlar, kendilerini onunla ilgili olarak kabul edip, eylem ve hareketlerini onun rızasına uygun yapmaya çalışırlar. Bunun gibi bir topluluğun üyeleri arasında da, o toplulukla devamlı olarak duygusal yönden bir ilgi bulunur. Çünkü topluluğun kendine has bir mizacı vardır. Bu mizaç kişinin yaradılışından farklıdır. Topluluk yine kendine has birtakım amaçlar için çalışır. Fakat bu amaçlara, üyeleri aracılığıyla erişebileceğinden, kesin bir hâkimiyet ile fertlerinin bu konudaki yardımlarını ister.

Bu sebeple, bir topluluk, fertlerinin şahsi menfaatlerini unutarak kendisine boyun eğmelerini, bu konuda birçok zorluklara, mahrumiyetlere, fedakarlıklara katlanmalarını emreder. İnsanlar bu şekilde yaşadıkları topluluğun hakimiyeti altında kalarak, yaşam tarzlarını topluluğun rızasına uygun olarak gerçekleştirmeye

çalışırlar. Hatta düşüncelerinde dahi cemaatin mahkumu olurlar. Çoğunlukla arzu ve içgüdülerine muhalif bir şekilde hareket etme mecburiyetinde kalırlar.

Bireylerin cemaate karşı gösterdikleri bu boyun eğmenin sebebi, sadece cemaatin, gösterilecek direnişe üstün gelecek bir güce sahip olması sebebiyle değildir. Boyun eğmenin daha geçerli olan sebebi, cemaatin gerçek anlamda kutsallık ve saygıya layık olmasıdır. Oysa gerek bireysel, gerek "sosyal" (kollektif) saygı aşılayan bir etken, insanlar üzerinde hakimiyet gücüne sahip olur. Örneğin; ahlaki yönünü tanıdığımız bir kişinin isteklerine zorluk çıkarmadan razı oluruz. Bu razı olmanın sebebi, o kişinin bizim nazarımızda akıllı olması değildir. Belki onun hakkındaki düşüncelerimizin ortaya çıkardığı ruhi bir güç, bizi onun arzularına boyun eğdirir. Bu ruhi güç kişisel arzu ve eğilimleri kırar. İnsanları iradesiz bir şekilde hareket ettirir. Ordusunun saygı ve güvenine nail olan bir komutan, bu sayede binlerce insanı kısa ve kesin emirleriyle istediği şekilde hareket ettirebilir.

Cemaat de, üyeleri nazarında, sahip olduğu saygısızlık ve kutsallığın gerekliliği olarak, onlarla ortaklaşa bir ruhun uyanmasına sebep olur. Bu ortak ruh, cemaat ruhudur. Bu ruh, genel düşünce şeklinde ortaya çıkar. Kamuoyu, sosyal bir olgudur. Bireylerin fiil ve hareketlerinde hâkim olan güç ve nüfuzun kaynağıdır. Demek ki insanların ma'budlara isnad ettikleri nüfuz ve otorite, cemaatte de vardır. Bu itibarla cemaat kutsaldır. Cemaatin ortak ruhunun ortaya çıkması demek olan genel kanaatin de bir kutsallığı vardır.

Cemaatin kutsal şekilde görünmesi veya yaratma kabiliyeti, büyük Fransa ihtilalinin ilk dönemlerinde güzel bir şekilde görülmüştür. Aslında bu dönemde genelde hakim olan heyecanın etkisiyle, içerik itibariyle tamamen dînî olan "vatan", "hürriyet" ve "hak" gibi kavramlar, kamuoyu tarafından kutsal olarak kabul edilmiş ve onlara bu nitelikler verilmiştir. Bunun sonucunda, inancı, sembolleri, mihrapları, bayramları olan bir din kurulmaya başlanmıştır. Büyük ihtilal sırasında ortaya çıkan "mezheb-i hak" ve "mezheb-i vücudu a'zam" dinlerinin, ruhun bizzat gerçekleşen eğilimleri neticesinde doğmuş olduğu şüphesizdir. Demek ki Büyük İhtilal sırasında, cemaat ve cemaatin asıl fikirleri,

doğrudan doğruya gerçek bir mezhep konusu olmuştur.

Cemaatin üyeleri üzerindeki etkileri düşünülürse, klan üyelerinde kendileri dışında ve kendilerine hakim dînî birtakım güçlerin olduğuna ne şekilde karşı çıkıldığı anlaşılabilir. Avustralya klanları hakkında incelemelerde bulunan kişilerin verdikleri bilgilere göre, bunlar arasında dînî hayatla ilgili iki safhadan söz edilmektedir. Bu safhalardan biri tam durgunluk diğeri de aşırı heyecan dönemidir. Bunlardaki sosyal yaşantıda bu iki unsur doğrultusundadır. Klan hayatının bu iki şekli, kişiler üzerinde, klan dışında, ve onun üzerinde hakim güçlerin bulunduğu düşüncesini uyandırmıştır. Bu güçlerde totem, çeşitleri altında bir hayvan veya bir bitki şeklinde düşünülmüştür.

Çünkü klan, bu hayvan veya bitkinin ismini taşımaktadır. Demek ki totem, klanın sembolüdür. Oysa bir şeyin insanda uyandırdığı duyguların, o şeyin sembolüyle karıştığı bir gerçektir. Örneğin; siyah renk bize göre matemi ifade eder. Bu alamet, bize aynı zamanda bazı etkiler ve karamsar düşünceler de verir.

Duyguların bu şekilde değişmesi, bir şeye ait olan fikirle onun sembolüne ait olan fikrin birbiriyle sıkı bir şekilde ilişki halinde olmasından kaynaklanır. Bu sebeple, bunlardan birinin yaptığı etki, sirayet ile diğerine geçer.

Bazen etkiyi meydana getiren şeyin yerini onun sembolü alır. Bu taktirde etki sonucu ortaya çıkması gereken şeyler, o şeye değil onun sembolüne döner. Sembol sevilir, saygı gösterilir ve ondan korkulur. Minnettarlık hissi ve kutsal sayma hep sembole yönelik olur. Totem, ismini taşıdığı klanın sembolü olduğu için, bu konuda klanın makamında yer alır. Totem, adeta klanın bayrağıdır. Bu sebeple klanın, fertlerin vicdanında harekete geçirdiği etkilerin, klandan ziyade totem fikrine bağlı olması gayet doğaldır. Örneğin bayrağı için ölen bir asker, gerçekte vatanı için ölür. Onun vicdanında fiili olarak birinci yeri işgal eden şey bayrak fikridir. Çünkü soyut kavramlardan olan vatan fikri, bayrakta şahsiyet kazanmıştır. Klan, birçok karışık olgudan meydana geldiği için ilkel zekaları onu, somut olarak düşünemezler. Aslında ilkel bir insan duymuş olduğu bu gibi etki ve izlenimlerin ortaya çıkma sebebinin sosyal durumlar olduğunu takdir etmekten

acizdir. Aynı tip hayatı ortaklaşa yaşayan birtakım insanların bir araya gelmesinden yeni güçlerin doğduğunu ve o güçlerin üyelerin her biri üzerinde etkili olduğunu anlamak ancak insanlara has bir özelliktir. Toplanma sırasında ilkel bir insanın anlayabileceği şey, normal durumlardan uzaklaşıp, sıradan zamanlardan farklı bir hayat yaşadığı keyfiyetinden ibarettir. O halde ilkel insanın, bu güzel hayatı hazırlayan sebebi çevresinde var olan şeylerde araması gayet doğaldır. Bazı ayinlere karışmış olan toplanmalarda görülen ve dikkatleri çeken şeyler ise "totem"in sembolleri yani "Waninga", "Nurtunja" ve "Churinga"dır. Bu sebeple toplantı sonucu ortaya çıkan vecd halinde ilkel insanın kendisinde hissettiği olağanüstü durumu bunlara bağlaması zorunludur. Bunun için totem inancını benimseyen insanlar, mensup oldukları klanın yerine onun sembolü olan totemsel, totemin yerine de yine onun sembolleri olan "Churinga", "Waninga" ve "Nurtunja"yı geçirip ayinlerini bunlara karşı yaparlar. Bu gibi ayinler sırasında hissettikleri fevkaladelikleri bunlara dayandırırlar. Çünkü toplanma sırasında gördükleri şeyler ancak bunlardır. Demek ki, ilkel insana göre ilişki halinde olduğunu zannettikleri seri güçlerin kaynağı bu sembollerdir.

Madem ki dînî güç, cemaate ait olan, gizli kuvvetten başka bir şey değildir ve bu da ancak totem şeklinde düşünülebilmektedir, o halde totemsel sembol, ma'budun görünebilen cismi demektir. Bu nedenle faydalı veya faydasız tüm hareketlerin bundan ortaya çıktığı zannedilir. Ayinler, ibadetler özellikle bu şekildeki sembollere yönelik olarak yapılır. Kutsal kabul edilen şeyler arasında, birinci yeri bu şekildeki semboller tutar.

Fakat her çeşit topluluk gibi klan da, kendisini oluşturan üyelerin vicdanlarında ve onlar aracılığıyla yaşar. Klanın sahip olduğu güç, totem olan sembollerde bedenleşmiş olarak düşünüldüğünden, dînî güç de, klanı oluşturan fertlerden hariç ve bunlara oranla bir çeşit yüceliğe sahip gibi görünür. Fakat dînî güç, ancak fertlerin aracılığıyla tecelli ettiği için, klanın fertleri kendilerinde de totemde bulunan güce benzeyen bir güç bulunduğunu zannederler. Bir klanı oluşturan üyelerin kendilerinde, totemsel sembollerden daha aşağı seviyede kutsallık bulunduğunu düşünmelerinin sebebi budur.

Totem olarak kabul edilen hayvan veya bitkilerin de, klanı meydana getiren fertler kadar, belki onlardan biraz daha fazla kutsal kabul edilmeleri de buna benzer bir sebepten kaynaklanır. Madem ki gerçekte totemsel prensip klandan başka bir şey değildir, klan da maddi sembol şeklinde düşünülmüştür. O halde bu maddi şekil, aynı zamanda klanın ismini taşıdığı hayvan veya bitki çeşitlerinin de bir sembolü demektir. Bu benzerliğe bağlı olarak totemsel hayvan veya bitki çeşitleri de, sembolün kişide uyandırdığı duygulara benzer duygular uyandırır.

Semboller din açıdan yüceltildiği gibi, totem olarak kabul edilen bitki ve hayvan çeşitleri de aynı saygı ile yüceltilir ve kutsal olarak kabul edilirler. Totem olan hayvanın öldürülmesinin ve yenmesinin yasak olması şu açıklama ile gayet iyi bir şekilde anlaşılacağı gibi etinin sadece bazı ayinler sırasında yenilebilmesinin sebebi de bu şekilde ortaya çıkar.

Totem olan hayvan, klanın sembolüne, yani özel şekline benzer. Totemsel hayvanın bu benzerliği, insandan daha fazla olduğu için, tabiatıyla kutsallık sırasında insanın üstünde yer alır.

Bir klanın üyeleriyle, o klanın ismini taşıdığı totemsel hayvan arasında bir yakınlığın olduğunu düşünmeleri gayet doğaldır. Çünkü bunlar özellikleri itibariyle ortaktırlar. Her ikisi de totemsel prensipten bir şeyi temsil ederler. Şu kadar ki prensibin kendisi de hayvan şeklinde düşünüldüğü için, bu prensibi, hayvanın insandan daha fazla temsil ettiği kabul edilir. Klan üyelerinin totem olan hayvana büyük kardeş gözüyle bakmalarının sebebi budur.

Totemsel prensip, belli bir hayvan veya bitki çeşidinde bulunmakla birlikte, orada yerleşip kalmaz. Onun kutsal olma özelliği son derece açıktır. Bu sebeple totem olan varlıklardan, uzak veya yakın olan diğer eşya ve varlıklara da geçer. Totem olan hayvanın uyandırdığı dînî duygular, o hayvanın yediği şeyler, o hayvana benzeyen veya onunla ilgili olan varlıklarda ortaktır. İşte bu sirayet sebebiyle, asıl totemin yanında ikinci derecede yer alan totemler ortaya çıkar. Varlıkların tümü bu şekilde aynı kabilenin değişik klanlarına ve bunların totemlerine göre sınıflara ayrılmıştır.

Yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Totemizm, her klanın kendi totemini ma'bud olarak görmesidir. Totem, klanın is-

midir. Bu isim, çoğunlukla bir hayvanın bazen de bir bitkinin adıdır. "Durkheim" teorisine göre, klanın ismi kutsal olduğu için bu adla isimlendirilen hayvan veya bitki çeşidi de kutsal kabul edilir. Klan isminin kutsal kabul edilmesi ise, klan topluluklarının fertlerde ruhani bir vecd uyandırmasının sonucudur. Kutsallık duygusu, coşkulu toplantıların meydana getirdiği bu ruhani vecdden ibarettir. Fakat ilkel topluluklar, kendinden geçme ve kutsallık duygusunun toplanmadan kaynaklandığını anlayamadıkları için, bu toplanmalarında süslemeye konu edilecek şey olarak sadece klanın totemini görmüş, kutsallık duygusunun totemden yayıldığını kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Bu şekilde asıl sembolün yerine geçerek, klan yerine onun ismi, arması veya bayrağı olan "Totem", ma'bud olarak tanınmıştır. Demek ki Durkheim'e göre, Totemizmin aslı üyelerin kendi klanlarına tapmasıdır. Fakat klan yerine onun ismi, isim yerine de bu isimle adlandırılan şey ve resimler geçmiştir. Durkheim'in bu teorisine göre Totemizm, "cemaatperestlik" (topluca tapma) demektir.

Durkheim'in Totemizmin açıklanması için kurduğu bu teoriyi, totemin, klanın sembolü olarak kabul edilmesi varsayımına dayandırdığı görülmektedir. Totem, klanın sembolü olunca Totemizmin bütün şekillerini açıklayabilir. Fakat totemin sembol olarak alınması düşüncesi klan fertlerinde acaba ne şekilde meydana gelmiştir? Klanın bir sembol edinmesini gerektiren etken nedir veya kimdir? Acaba niçin bu semboller, hayvanlar veya bitkiler aleminden ve çoğunlukla hayvanlardan seçilmiştir? Durkheim, nazariyesini tamamlamak için bu noktaları da aşağıda ki gibi açıklayarak şöyle diyor: "Sembolik bir şekil" (un embleme) her çeşit grup için, faydalı bir toplantı merkezidir. Sosyal birliktelik, maddi bir şekil olarak incelenirse bu konu herkes tarafından hissedilebilir. Bunun için özel işaret yerine geçen "Semboller", bu düşünce bir kez doğduktan sonra, hızlı bir şekilde yayılmıştır.

Bunun haricinde sembol fikri, sosyal hayatın şartları sebebiyle kendiliğinden doğmaktadır. Çünkü sembol, sadece toplumun bizzat sahip olduğu duyguları daha açık bir şekle sokan uygun bir tarz olmakla kalmaz. Aynı zamanda bizzat bu duyguların şe-

kil olarak ifade edilmesini de sağlar.

Gerçekte vicdanları birbirine bağlayan şey bu sembollerdir. Çünkü kişilerin vicdanları, ancak iç alemlerini ifade eden işaretler vasıtasıyla birbiriyle irtibatlıdırlar. Vicdanlar arasında kurulan bu ilgi ve irtibat, bir bütünlük arz eder. Yani insanın sahip olduğu bütün duyguların, ortak bir duyguda yok olmasına sebep olabilmek için, bu duyguları harekete geçiren alametlerin de tek bir sembol ile ifade edilmesi gerekir. Bu şekilde fertler, maneviyatlarındaki birliği, bu sembollerde görmeye başlarlar. Sembol karşısında aynı kelimeleri telaffuz, aynı hareketleri tekrar etmek suretiyle ayinler gerçekleştirilir.

Değişik topluluk şekilleri arasında, ortak bir isim ve sembole en fazla ihtiyacı olan grup, klanlardır. Çünkü klanların belirlenmesi ve tanınması ancak bu şekilde mümkün olabilir. Gerçekte topluluklar ya liderlerinin veya bulundukları yerin ismiyle anılırlar. Oysa klanların liderleri sürekli değiştiği gibi göçebeliğe bağlı olarak da belli bir yere sıkı bir şekilde bağlanamazlar. Bundan başka dışarıdan evlilik kanununa bağlı olarak, bir klan içindeki erkek ile eşinin ayrı ayrı totemlerinin bulunması zaruridir. Klanlarda totem genel olarak anne tarafından intikal ettiği için çocuklar, babalarının yanında yaşamakla birlikte, başka bir klana mensup olurlar. Bu sebeple bir klanda, aynı ailede ve aynı yerde, değişik klanlara Mensup olan fertler vardır.

Görülüyor ki, klanların birliği ancak, fertlerinin taşıdığı ortak bir isim ve bu ismin delalet ettiği ortak bir sembol sayesinde mümkün olabilmektedir. Aslında klan, aynı ismi taşıyan, aynı sembol etrafında birleşen kişiler topluluğudur. Bu isim ve bu sembol kalkınca, klanı ifade eden bir şey kalmaz. Bu şekilde klanlarda sembolün ne derece büyük bir öneme sahip olduğu ortaya çıkar.

Durkheim, klanlarda ortak isimle ortak sembollerin sadece hayvanların ve bitkilerin soyundan, özellikle hayvanlardan alınmış olmasını da şöyle izah ediyor:

Klanlarda semboller, isimlerden daha fazla rol üstlenirler. Bu sebeple sembol olan maddenin ancak tasvir ile resmedilebilen bir şey olması gerekir. Diğer taraftan bu şeyin klan üyelerinin direkt

olarak ilgili bulundukları varlıklardan olması lazımdır. Bu şarta en fazla sahip olan varlıklar ise hayvanlardır. Çünkü avcılık ve balıkçılıkla geçinen göçebe oymaklar için hayvan, ekonomik ortamın temelini oluşturmaktadır. Bu konuda bitkiler ikinci sırada yer almaktadır. Çünkü bitkiler, ekilmiş olmadıkça, gıda konusunda ikinci derecede bulunur. Demek ki hayvan, insan hayatında bitkiden daha önemli bir yer tutmaktadır. Bu da ancak bu iki varlığı kendi aralarında birleştiren doğal yakınlığın bir gerçeğidir.

Oysa güneş, ay, yıldızlar kendilerine çok uzak olup, bu göçebelere göre başka bir aleme mensup olan şeylerdir. Bunun haricinde bu ilkel insanların burçları birbirinden ayıramamaları, bunların totem olarak kabul edilmesine engel olmaktaydı. Bu sebeple gök cisimleri, parlaklıkları ve duygular üzerindeki etkilerine rağmen, hayvan veya bitki kadar totem rolünü gerçekleştirebilecek derecede görülmemişlerdir.

"Strechlow"ın inceleme ve gözlemleri, sembollerin nasıl seçilmiş olduğunu güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu kişinin açıklamasına göre, totemsel merkezler, totem kabul edilen hayvanların, fazlaca bulundukları bir dağ, bir pınar veya bir boğaz çevresinde bulunurmuş. Demek ki bu totemi, bu totemsel merkezler, klanların toplandıkları kutsal yerlerdir. Klanlar, toplandıkları bu yerlerin çevresinde bolca bulunan hayvan ve bitkileri, kendilerine totem ve alamet olarak kabul etmişlerdir.

* * *

Totemizm adı verilen bu din şekli hakkında "Durkheim" tarafından ortaya atılan bu teorinin tamamlanması için bir konunun daha incelenmesi gerekir. Aslında yukarıda görüldüğü üzere totem sistemine tabi olan klanlarda fertler kendileriyle totem olan hayvan veya bitki arasında bir yakınlığın var olduğunu kabul ederler. Durkheim, bu inancı ilkel insanların cins ve türü ayıramamalarına bağlamaktadır.

Bugün bize göre de maden, bitki, hayvan ve insanların sadece dış görünüşleri itibariyle değil asıl özellikleriyle de birbirlerinden ayrı oldukları apaçıktır. Öteden beri tabii ilimlerin, bu üç silsileyi birbirinden ayırma noktasındaki çalışmaları, sadece düşüncede kalmıştır. Hatta evrim ve dönüşüm teorisi bile bu kanaati

kökünden sökmeyi başaramamıştır. Aslında bu teoride silsileler arasında fark olduğu itiraf edilmektedir. Çünkü evrim teorisi, hayatın, cansız maddelerden kaynaklandığını, insanın hayvanın değişmiş bir şekli olduğunu iddia etmekle birlikte, bir kere teşekkül edince, hayat sahibi bir varlığın cansız maddelerden ayrı bir şey olup, insanın hayvandan farklı olduğunu tanımamazlık etmiyor. Hatta aynı silsile içinde değişik sınıfların varlığını dahi kabul ediyor. Çünkü bir maddenin seçkin bir vasfı, başka bir maddenin özelliğinden ayrıdır. Bir hayvan çeşidi, diğer bir çeşitten farklıdır.

Fakat bizim için bu kadar açık olan bir konu, ilkel insanlara göre hiç de böyle değildir. Kök itibariyle bu silsileler birbirine karıştırılmıştır. İlkel insanlara göre kayalarda bile cinsiyet vardır. Onlarda da bir şey dünyaya getirme gücü mevcuttur. Güneş, ay ve yıldızlar erkek veya kadındırlar. İnsani duyguları hisseder ve bunları ifade ederler. Oysa insanlar bunun aksine hayvanlar ve bitkiler gibi düşünülmüştür. Bütün efsanelerde ilkel insanların bu düşünce tarzları güzel bir şekilde ifade edilmektedir.

Fakat doğada bu yakınlaşmayı ve karışımı ifade edecek bir örnek yoktur. Aksine bütün izlenimler, bunların birbirinden ayrı olduğunu göstermektedir. Hiçbir yerde, tenasühü (ruh göçünü) hatırlatan bir olay görülmez. Gerçek böyle olduğu halde, ilkel insanların, varlıkları göründüklerinden farklı bir şekilde algılamaları şüphesiz istisnai bir durumdur. Durkheim'e göre ilkel insanlara cisimleştirme ve değiştirme fikrini veren etken dindir. Dini inançlar, duyular aleminin yerine, başka bir alem yerleştirmiştir.

Aslında Totemizm dininde klan üyeleri ile, o klan içindeki diğer varlıklar aynı niteliklere sahiptir. Bu inanç bir kere kabul görünce değişik silsileleri birbirine bağlayan bir köprü atılmış, bir insan, bir çeşit hayvan veya bitki gibi düşünülerek hayvanlar veya bitkiler, insanın akrabası olarak kabul edilmiştir. Diğer bir tabirle duygu itibariyle birbirinden farklı olan bu varlıklar aynı tabiatta ortak gibi düşünülmüştür.

* * *

Günümüz sosyolojisinin en tanınmış simalarından olan "Durkheim"ın özetlenen totemizm teorisi, sosyolojide ki görüşle-

rinin güzel bir sonucudur. "Birey yok, toplum var" ilkesini esas alan "Durkheim", dînî şekillerin en ilkeli olarak kabul ettiği Totemizmi, bu nazariyesiyle en sonunda "topluma tapınma" şekline dönüştürmüştür.

Durkheim teorisi, dinleri coşkulu toplanmaların sonucu olarak kabul etmek suretiyle "Voltair", ve benzerlerinin meşhur görüşlerini yıkmış, dînî hayatı sosyalleşmenin zorunlu bir sonucu olarak görmüştür. Bu nazariyeye göre, insan toplulukları için din, zaruri bir ihtiyaçtır. Hiç bir topluluk bu ihtiyaçtan uzak kalamaz. Ve bu sebeple dinsiz yaşayamaz.

Durkheim, ruh ve ma'bud ile ilgili düşüncelerini de bu teorisine uygun bir şekilde açıkladığı gibi, ibadetleri de pozitif (müspet) ve negatif (menfi) olarak ikiye ayırmıştır. Durkheim'e göre din, varlıkların tümünü "kutsal" ve "kutsal olmayan" diye ikiye ayırır. Ma'bud ve ona bağlı olan her şey kutsaldır. Bunların dışındakiler ise kutsal değildir. Durkheim günahı da, kutsal olmayanı kutsala yaklaştırmak, kutsiyetini ortadan kaldırmak şeklinde tarif etmiştir.

Durkheim'e göre, dinin temel şartı, kutsal dışı olayların, kutsal olaylara yaklaşmasını ve ilişki halinde olmasını yasaklamaktır.

Oysa ibadetin mahiyeti, günahkar olan insanın kutsal olan ma'buduna yakınlaşmasıdır. O halde ibadetin, ibadet olarak yapılabilmesi için önce ibadet eden kişinin günahtan kurtulması gerekir. Çünkü ibadet eden, günahtan kurtularak az çok kutsallaşmalıdır ki kutsal olana yakınlaşabilsin!

Durkheim, bu görüşe dayanarak ibadeti iki devreye ayırır: Birinci devre, ibadet edenin kutsal dışı olaylardan arınmaya çalıştığı devredir. Durkheim bu tip fiilere "menfi ayinler" (Le culte negatif) ismini vermektedir. İkinci devre kutsal olmayanlardan uzaklaşan kulun, ruhunu ma'buduna arz etmeye başladığı devredir. Durkheim bu fiillere de "müspet ayinler" (Le culte positif) demektedir.

Menfi ayinlerin amacı, bireysellikten arındırmaktır. Çünkü bireyin hoşlandığı, faydalandığı ve hırslı olduğu şeyler genellikle kötü konumundadır. Demek ki manevi kirlilik, kişisel arzulardan ve bizzat bireysellikten ibarettir. İnsan, bencillikten arınma

mertebesine yükselmelidir ki ma'buduna yaklaşabilsin. Çünkü fizyolojik açıdan bencil bir hayvandan başka bir şey olmayan insanlar arasında sosyal hayatın oluşabilmesi için ilk iş olarak bu bencilliğin ve bireyselliğin zayıflaması gerekir.

Görülüyor ki Durkheim'e göre menfi ayinler, insanda bireysel niteliğe sahip olan bütün istekleri kötü kabul ederek, insanı, kendisiyle ilgili olan arzu ve ihtiraslara karşı silahlandırmaktadır. Bu sayede insan, arzularını yenebilen, güçlü bir irade yeteneği kazanır. Bir defa benliğine ket vurunca bireysellikten sıyrılıp, sosyal olmaya yaklaşır.

İnzivai bir hayat geçiren zahitler, görünüş itibariyle sosyal hayattan uzaklaşarak kendi başına bir hayat yaşıyor gibi görünüyorlarsa da gerçekte durum böyle değildir. İnzivaya çekilen zahit, kişisel arzu ve ihtirasların merkezi olan çevrelerden kaçıp, insanın hoşlandığı lezzetlerden, gönül rahatlığından benliğini mahrum etmek suretiyle, bireysellikle çarpışmaktadır. Bu şekilde inzivaya çekilen kişinin ruhunda bireysel duygular ve arzular söner, yerini sosyal duygulara bırakır.

Durkheim'ın incelemelerine göre ibadet, kutsal olmayan kişinin kutsal olan ma'buduna yaklaşması demek olduğu için, "müspet ayinler" kutsallaşmak için işlenilen ameller demektir. Çünkü ibadet eden kişi, menfi (negatif) ayinlerle kutsal dışılıktan kurtulursa da, kutsal olana yakınlaşmak için bu kadarı yeterli olmayıp ibadet eden şahsın bizzat kendisinin kutsallaşması gerekir.

Oysa birey halinde iken insanda bu kutsallaştırma melekesi doğamaz. Bu meleke ancak sosyal hayatla gerçekleşebilir. Bunun için müspet ibadetler, cemaatle yapılır. Durkheim, müspet (pozitif) ayinlerin cemaatle gerçekleştirilmesinin sebeplerini, cemaatin ruhlarda meydana getirdiği etkilere bağlayarak, durumu şöyle açıklıyor:

İnsan, ruhunda yer alan bir duyguya veya bir fikre, başkalarının katılmadığını gördüğü sürece, kendisi de bir değer vermez. O insan bunu duyar fakat, isteyemez. Düşünür fakat ne bir ideal ne de bir inanç şeklinde algılayabilir. Çünkü bireysel ruh, duyguları irade haline, fikirleri ülkü şekline, zihindeki arzuları inanç mahiyetine dönüştüremez. Ne nicelik ne de nitelik itibariyle bu-

nu yapmaya güç yetiremez.

Bireysel ruh, önce nicelik açısından yeterli değildir. Çünkü bireysel ruh, toplumdan ilham almadıkça kendinden geçip, coşkulu hale gelemez. Oysa gayret, ülkü, iman gibi şiddetli ruh halleri sadece vecd ve coşku sonucu oluşan şeylerdir. İkinci olarak nitelik itibariyle de yetersizdir. Çünkü bireysel ruha ait olan "duyu"lar varlıkların sadece maddi özelliklerini ayırdedebilir. Yani renk, koku, lezzet gibi özellikleri hisseder. Bireysel ruh, nesnelerin değerini yani güzellik ve çirkinliğini anlayabilecek bir değer duygusuna sahip değildir.

Gerçekte insanın, fizik itibariyle, hayvandan hiçbir farkı yoktur. Hayvanlarda da iyi (saygıdeğer), kutsal hükmünü verebilecek bir değer ölçüsü (melekesi) yoktur. Gerek bu değerler, gerekse bu değerleri taktir edip idrak edebilen meleke, insanda sosyal hayatın neticesi olarak çıkmıştır. Çünkü bireysel toplum durumuna geçtiklerinde, bireysel ruhların, karşıt ve aksi tesirlerinden yeni bir ruh hali ortaya çıkar. Sosyoloji bilginlerinin "sosyal ruh" ismini verdikleri şey, bu yeni ruh halidir.

Sosyal ruh, nicelik ve nitelik itibariyle kişisel ruha zıt konumdadır. Bu ruh, sürekli ya şiddetli bir heyecanın veya derin bir duygunun etkisi altındadır. Bu heyecan ve duygular, istek, şehvet, gazap (kızgınlık), korku gibi kişisel heyecanlara benzemez. Tamamen bunların zıddıdır.

Kişisel heyecanlar, organizmadan ruha ulaşan etkilerdir. Sosyal heyecanlar ise, ruhda doğarak organizmaya bağlı heyecanları hakimiyeti altına alır. Bu sebeple fertler, cemaat haline gelir gelmez anında ruhlarında bir vecd ve coşku uyanır. Bu vecd ve coşku, ilgili olduğu şeylere karşı, derecelerine göre beğenme veya beğenmeme, saygı duyma veya hakir görme, kutsallaştırma veya lanetleme hükümleriyle donanmıştır.

Oysa bireyin hayvani heyecanları ahlaka uygun şeyler değildir. Çünkü birey, toplumdan ilham almadıkça, "zararlı şeyleri uzaklaştırma", "tat alma" hususlarından başka bir amacı olmaz. Ahlaki açıdan kayıtsız kalır. Aksine cemaat, ahlaki bir taassuba ve sağlamlığa sahiptir, düşündüğüne inanır. İnandığı şeyi ister. İrade ettiği şeyi kutsallaştırır, bunun zıddı olan şeyleri de lanetler.

İşte bu sebeple, kutsallaşma amacıyla yapılan müspet ayinler cemaatle gerçekleştirilir. Birey, menfi ayinleri yaparak uyanık bir halde bulunan "arzu dolu benliğini" (nefs-i emmareyi) uyutur. Diğer bir tabirle kötülükten kurtulur. Sonrada cemaatle müspet ayinleri yapar. Bu sırada ortaya çıkan sosyal ruh sayesinde uyanır. Bu şekilde özlemini çektiği huzura kavuşabilir.

Sosyal hayatın gerekleri neticesinde; müspet ayinler ancak belli vakitlerde yapılabilir. Çünkü bireyler, hayatlarında ihtiyaç duydukları şeylerle meşgul olma mecburiyetinde olduklarından sosyal ayinler için belli vakitlerin olması zaruridir. Bunun için her ümmetin dînî bir takvimi vardır.

Durkheim'ın Totemizmi açıklamak için kurduğu teori, düzenli olmakla birlikte yine de itirazlardan uzak kalamamıştır. Olay gerçekleştikten sonra nedenini araştırma metodunun parlak bir örneği olan teorinin zayıf noktaları az değildir. Animizm ve naturizm teorilerini çürütmeye çalışan Durkheim, kendi nazariyesinde de ikna edici olmayan açıklamalar ileri sürmekten kurtulamamıştır!... Durkheim teorisinin en fazla eleştirilen yönü, teorinin sadece Totemizme hasredilmeyerek, umumi bir şekilde tasvir edilmiş olmasıdır. Bu teorinin totemsel ayinleri açıkladığı kabul edilse bile, dînî şekillerin bütününü açıklayamadığı bir gerçektir. Oysa "Durkheim"ın teorisine genel bir nitelik vermeye çalıştığı görülmektedir. "Durkheim"ın zayıf olan bir tarafı da ayrı ayrı olan durumları sanki umumi bir özellikteymiş gibi kabul etmesi ve bunlardan kapsamlı kurallar çıkarmaya çalışmasıdır.

Totemizm teorisi, animizm ve naturizm nazariyelerine oranla daha sistemli olmakla birlikte, iddia edildiği kadar kesin ve bilimsel değildir. Bu itibarla, Totemizme de ancak bir varsayım olarak bakabiliriz. İlkel insanların dînî açılımlarını incelemek ve açıklamak için düzenlenen ve varsayımdan başka bir değeri olmayan bütün bu teorilerin semavi dinlerle alakalarının olmadığını da açıklamaya gerek yoktur.

B- AFRİKA'DA VAHŞİ KAVİMLERİN DİNİ

Afrika kıtası, Etnografya açısından incelendiğinde karmaşık bir manzara arz eder. Bu kıta, öteden beri değişik kavimlerin istilasına uğradığı için, ırklar doğal olarak birbirine karışmıştır. Bu karışıklık sebebiyle, Afrika'daki kavimlerin, diğer kavimlerle, kaynak itibariyle olan yakınlıklarının belirlenmesi güç olmuştur.

Etnografya bilginleri, bu kıtada bulunan halkın beş, hatta altı ırka Mensup olduğunu ileri sürmektedir: Kuzeydeki Libyalılar[70] Mısırlılar, "Ethiopiens"ler,[71] Akdeniz kavimlerinden sayılmıştır. Fakat bunların yanında "Chamitique" denilen kavim, Sami kavimlere çok benzemektedir. Diğer taraftan Kuzey Afrika "barbar"larıyla "Basques"ler[72] arasında tarih öncesine dayanan yakınlık izleri görenler de vardır.

"Chmitique" topluluğunun güneyinde ve yukarı Nil boylarında "Nubiens"ler[73] yaşamaktadır. Büyük Sahra'nın güney vahalarında ise "Foulas" denilen kavim yaşamaktadır. Bunlar genel olarak ayrı bir ırk oluşturmaktadırlar.

Asıl zenciler ise, Afrika kıtasının orta bölümlerini işgal etmektedir. Zencilerin oturduğu alan, güneyde yaklaşık olarak yirminci enlem derecesine kadar uzanır. Afrika kıtasının güneyine doğru gelince, bu bölge diğer iki veya üç ırk tarafından işgal edilmiştir. Bunların en önemlileri "Cafres", "Hotentots", "Boschimans" veya "Bosjesmans" denilen Orta Afrika'ya dağılmış kısa boylu olan kavmin bir bölümüdür. Bunların ayrı bir ırk olduğunu kabul eden bilim adamları da vardır.

Bununla birlikte, Afrika kavimlerinin bu şekilde sınıflandırılması, kesinlikten uzaktır. Özellikle Mısırlıların menşei çok karı-

70 Eskiler, Afrika'nın o dönemde bilinen çevrelerine "Libye" diyorlardı. Libye, bugün Afrika'nın kuzeydoğusundaki büyük çöle, yani Büyük Sahra'nın uzunluğunu oluşturan alana verilen isimdir.

71 Eski devirlerde, Mısır'ın güneyine denk gelen bölgeye "Ethiopie" ismi verilmekteydi. Bu isim, günümüzde yukarı Nil ile Habeşistan'ın dağlık bölgesini oluşturan araziye verilmektedir.

72 Batı "Pirene" dağlarının iki tarafında oturan halka "Basque" ismi verilmektedir.

73 Mısır kıt'asıyla Habeşistan arasındaki bölgeye "Nubie" denilmektedir. Nubieler 2.000.000 civarındadır. Nubie kıt'asının en meşhur şehri "Hartum"dur.

şık ve henüz tam anlamıyla çözümlenemeyen bir konudur. Mısırlılar hakkında incelemelerde bulunan bilim adamlarının çoğu, bunları Akdeniz bölgesi kavimlerinden kabul etmektedir. Bir kısım bilim adamı ise, Eski Firavun Medeniyetini, Afrika kanıyla Sami kanının karışımından doğmuş bir kavme dayandırmaktadır.

Fakat "Heredot"un rivayetine rağmen, Eski Mısırlılarla Afrika'nın iç bölgelerindeki kavimler arasında bir münasebet ve karışıklık bulunduğu şeklindeki iddiayı şüpheli görenler de yok değildir. Bu düşüncede olanlar, iddialarını, Eski Mısırlılarla, iç Afrika kavimlerinin dilleri arasında yapmış oldukları karşılaştırmaya dayandırmaktadırlar. Oysa bu konuda dil, kesin bir belge niteliği taşımaz. Aksine, Eski Mısırlıların dili, Asya dilleriyle daha fazla ilgili görülmektedir.

Eski Mısırlıların ahlaki huyları, fikri sahadaki girişkenlikleri, bir şeyde sebatkar olma gibi özellikleri, onları zencilerden tamamen ayırmaktadır. Afrikalı olmanın gerçek alametlerini "Zoolatrie", "Fetichismes", ölülere ibadet ve sünnet gibi şeylerde aramak gerekir. Oysa Eski Mısırlıların bu konularda Zencilerle ortak oldukları tespit edilmiş değildir.

Mumyaların anatomik olarak incelenmesi, önemli sonuçlar vermekle birlikte, henüz bu konuyu çözümleyememiştir. Diyebiliriz ki, Mısırlıların eski medeniyetleriyle, Batı Medeniyeti arasında varlığı tespit edilen yakınlık, Mısırlıların zencilerle görülen yakınlığını tamamen hükümsüz bırakacak derecede kuvvetlidir. Bununla birlikte, "Gerland"ın vaktiyle, Arapları ve Samileri de içine aldığı halde, Afrika ortak dili hakkında ileri sürmüş olduğu faraziyenin, son asırda "R. Hartmann" tarafından savunulmakta olduğunu da unutmamak gerekir.

Afrika kavimlerinin menşe' ve ırkları konusunu, bu derece karışık olmakla birlikte, Dinler Tarihi açısından, güney, orta, kuzey diye bölümlere ayırarak inceleyebiliriz.

1- GÜNEY AFRİKA

Güney Afrika, doğuda "Cafre"ler, batıda "Hotetots"lar ve bunların arasına sıkışmış "Boschimans"lar tarafından işgal edilmiştir. "Cafre" ismi bu kavme Arap tüccarları tarafından verilmiştir.

Araplar, ticaret için bu bölgeye geldiklerinde, bunların semavi bir dine bağlı olmadıklarını görerek, kendilerine bu anlamı ifade etmek üzere "kafir" ismini vermişler ve bu kelime daha sonraları Portekizliler tarafından "Cafre" olarak Avrupa dillerine geçirilmiştir. Cafrelerin kendi aralarında isimleri "A-Banotu"dur. A-Banotu kelimesi bunların lehçesinde "insanlar" anlamına gelmektedir.

"Hotento" ismine gelince, bu da Hollanda sömürgecileri tarafından verilmiştir. Hotento'lar, kekeme insanlar gibi konuştukları için, Hollandalılar alay etme maksadıyla kendilerine kekeme anlamına gelen "Hotento" ismini vermişlerdir. Oysa Hotento'lar, kendilerine "Koi-koin" ismini verirler. Koi-koin kelimesi de Hotento'lar lehçesinde "insanlar" anlamına gelir.

Boschimanlar, gerek bünye, gerek akli kabiliyet itibariyle Hotento'lar'dan çok alt seviyededirler. Bunlar Afrika'nın gerçek "vahşi"lerini oluştururlar. Bunlara göre Cafreler'le, Hotento'lar vahşi değil "barbar"dırlar. Cafre'lerle Hotento'lar çobanlıkla geçinirler. Kendi aralarında yerleşmiş sosyal teşkilatları vardır. Hatta Cafre'lerin tarihi bir gelenekleri olduğunu dikkate alanlar, bunlar arasında eski bir medeniyetin izlerine rastlandığını dahi ileri sürmektedirler.

Cafre'leri oluşturan başlıca kabileler "Amaxosas", "Amozolous", "Betchouanas" -"Basoutos"lar da bunlardandır- larla daha batıda yer alan "O vaheroros" veya "Damaros"lardır.

Hotento'larda, asıl Hotento'larla "Namanaquas" ve "Karanas" kabilelerinden meydana gelmiştir. Yine bu çevrede yerleşik olan "Griquas" ve "Bastards" kabileleri ise melez duruma gelmiş Avrupalılardan ortaya çıkmıştır.

Bu kabilelerin dînî gelenekleri az olmakla birlikte, çok önemlidir. Bu durum özellikle Cafre'lerde dikkati çeker. Bu sebeple, bazıları bunların din adına hiçbir özellikleri olmadığı fikrine kapılmıştır. Fakat bu fikir doğru değildir. Çünkü bu kabileler arasında dînî özelliklere sahip birtakım gösteri ve ayinler görülmektedir. Hatta değişik kabilelerin ayrı ayrı ma'budları dahi vardır. Ayrıca Hotento kabilelerinin "Outixo", "Tsoui goab" ve "Heitsi-eibib" isimlerinde üç ilahı vardır. Cafre kabilelerinin ise "Morimo" ve "Oumkouloum Koulou" isminde iki ilahları bulunur.

İsimleri bu şekilde olan ilahların özellikleri tam anlamıyla bilinmemektedir. Yani bu isimlerin delalet ettiği ilahların, tabiat ma'budları mı, diğer bir tabirle tabiat güçleri mi, yoksa ruhlar mı, yahut eski dönemlere ait kahinler veya kahraman atalar mı olduğu, kesin bir şekilde belirlenememiştir.

"Th. Hahn", "Tsoui, goab"ın "Şafak" anlamına geldiğini "Reville" ise, "kamer" yani ay anlamında olduğunu haber vermektedir. Revill, "Heitsi-eibib"in de aynı şekilde kameri bir ilah olduğunu iddia etmektedir.

Fakat bu yorumlar kesin olarak kabul edilemez. Hotento'ların dolunayda yaptıkları danslar, kameri bir ibadet ve ayin olduğu kabul edilse bile, bu ma'bud isimlerine verilen anlamlar yine kesin olarak kabul edilemez.

En büyük ma'bud olan "Oumkouloum Koulou"ya gelince bunun da ilk büyük ata olduğu ileri sürülmektedir. Bununla birlikte "Oumkouloum Koulou"u "şeker kamışı" olarak tercüme edenler de vardır.

Bu kabileler arasında ölülere ve atalara tapınma son derece yaygındır. Ölülerin, hayatta olan akrabalara hayvan suretinde göründüklerine inanırlar. Oturdukları çevrede sürekli karşılaşılan taş yığınlarının, ölülere ibadetin alametleri olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bu taş yığınlarının çevresinden geçen yerliler, kendilerini, etraftan bir taş bulup yığınlar üzerine atmaya, dinen mecbur görürler.

Bu kabileler, insan neslinin ya bir ağaç kütüğünden veya bir hayvandan çıkmış olduğuna inanırlar. Özellikle "Damara"lar arasında yaygın olan bu inancın Totemizmden başka bir şey olmadığı açıktır. Aslında Damara'ların sosyal kuruluşları ve bazı hayvanların etini yasak olarak kabul etmeleri de Totemizme bağlılıklarının açık bir alametidir. Çünkü gerek bu teşkilat ve gerek bazı hayvanların yenmesinin yasak olması, Totemistlere has özelliklerdendir.

Bu kabilelere mahsus efsane ve masallar, bunlarda şairane hayallerin tamamen kaybolmadığını göstermektedir. Örneğin, "Damara"lar arasında "ateş"in icadına dair bir masal vardır. Geceleri yakılan ateş, insana düşman ve zararlı hayvanları kaçırıp, aksine

dost ve faydalı olan hayvanları da çektiği için kutsal olarak kabul edilmiştir.

Damara'ların kutsal bir ocağı vardır. Bu ocağın hizmeti bekar kızlara aittir. Bu kabileler arasında ölümün menşei hakkında da hurafeye dayanan birtakım masallar anlatılmaktadır. Hotento'lar arasında yaygın olan masala göre, "ay" ada tavşanını elçi olarak insanlara göndererek onlara, "ben nasıl ölüyor ve sonra tekrar hayat buluyorsam, ey insan sen de benim gibi ölecek ve tekrar hayata geleceksin!" şeklinde telkinde bulunmakla görevlendirilmiştir. Fakat ada tavşanı görevini tam olarak yerine getiremeyip açıklamasını sözde "insan da ay gibi ölecek ve artık hayat bulmayacaktır" şeklinde yapmıştır.

"Amazolou" kabilesi üyeleri de şöyle bir masal anlatırlar. "Oumkouloum Koulou", bukalemunu, insanlara ölmeyeceklerini tebliğ etmekle görevlendirilmişti. Fakat bukalemun eğlenceye dalarak gecikti. Oysa bu sırada ma'bud Oumkouloum Koulou, önceki kararından döndü: Bu kez de semenderi insanlara öleceklerini söylemek üzere görevlendirdi. Semender[74] emri tebliğ etmede acele etti. Bukalemundan önce gelerek uğursuz haberi açıkladı.

Afrika'dan oldukça uzakta bulunan "Fidji" adası halkının da ölümün menşei hakkında, tıpkı buna benzer bir masal anlatmaları gariptir.

Hotento'larda Cafreler arasında "Fetişizm" inancına rastlanılmaz. Aslında bunların dinleri, zencilerin dininden Fetişizm inancının olmaması sebebiyle ayrılır. Hotento ve Cafrelerde ruhlara adaklar sunup, hediye takdim etme adeti varsa da bunlar arasında "Fetiş" denilebilecek bir şey görülmemektedir. Muska ve tılsım gibi sözlerle, sihirbazlık, falcılık çok fazla yaygındır. Kahin ve sihirbazların olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılır. Sihirbazlar aynı zamanda tıp ilmi ve falcılıkla da meşgul olurlar. Sergiledikleri marifetler çok çeşitlidir.

Kahinlik, özel bir tören ile girilebilen, seçkin bir sınıftır. Kahinler kendilerine atfedilen harikalıkları ve marifetleri yapmak için, ruhlardan yardım isterler. Ruhların sevgisini kazanabilmek

74 Semendergillerden, uzun gövdeli, dört bacaklı, kuyruklu, kertenkeleye benzeyen, birçok türü bulunan bir hayvan.

için dans edip şarkı söylerler. Bu konuda bazen kendilerinden geçip bayılacak dereceye gelirler. Bazen bitip tükeninceye kadar dans ettikleri görülmektedir.

Sihirbaz ve kahinlerden pek çok şey beklenir. Savaşlarda alınan ve yılan sokması sonucu oluşan yaraların iyileştirilmesinin bunlardan beklenmesinin yanı sıra, savaşta zafer kazanmak ve yağmurun yağması da bunlardan beklenmektedir.

Kahinler aynı zamanda sihir ve tılsımları bozmak, bunların uğursuzluklarını gidermek gücüne sahip olarak kabul edilirler. Kahinler ruhlara istedikleri şeyi yaptıramazlarsa, onların nazarında eski değerlerinin kalmadığına hükmederler. Saygınlıklarını yitirirler, hatta bazen de öldürülebilirler.

Kabile reisleri ile aynı fikirde olan kahinlerin güç ve nüfuzları sınırsızdır. Bu sınıfta yer alan kahinler, bu sayede kendilerini korudukları gibi, düşmanlarının etkisiz bırakılmasında ve hoşlanmadıkları kimselerin uzaklaştırılmasında çok başarılıdırlar. Fakat bunlar da reislerinin istediklerini yapamadıkları takdirde, genellikle güç yetirememenin cezasını hayatlarıyla öderler.

Hotento ve Cafre'lerin ibadet maksadıyla bedenlerine işkence etme, hatta bazı uzuvlarını kesme gibi adetleri de vardır. Kendilerini daha dindar göstermek için dişlerinden bazılarını kıranlar veya bazı uzuvlarını kesenler de az değildir. Yeniden evlenen dul bir kadın, bir parmağını kesmek zorundadır.

Her iki kabile sünnete son derece özen gösterirler. Belli bir süre oruç tutarlar. Fakat reislerin yeme ve içmeden uzak durarak oruçlu oldukları zaman kısa, diğer üyelerin ise uzundur. Çocuklar buluğa erdiklerinde sünnet edilirler. Bundan sonra sıkı bir gözaltı dönemi vardır. Fakat bu süre geçince onlar için rezil bir hayat dönemi başlar. Gençler hayvani arzu ve ihtiraslarını yatıştırabilirler. Eğlence ve sefahat alemleri, dans ve şarkılar süreklidir.

Hotento ve Cafre'lerde dînî vazifeler çok karışıktır. Birçok "tabu"ları vardır. Tabu kabul edilen bazı şeylerin yenmesi yasaktır. Reisler ve arkadaşları arasında dahi şahsi tabular vardır. Hayız ve nifas hallerinde kadına yaklaşmak yasaktır. Dul kalan kadınlar belli bir süre iddet beklerler. Bu süre boyunca kendilerine yaklaşılmaz.

Evlenen bir kızın, kayınpeder ve kayınvalidesiyle, eşinin akrabalarıyla konuşması yasaktır. Ölüm "tabu" yapar. Hotento'larda içinde birisi ölen "Kral" hemen terk edilir. Hotento ve Cafre kabilelerinin inanç ve ibadet şekilleri arasında hangisinin hangi gruba ait olduğunu ayırdedebilmek çok zordur. Her halükarda bu iki kavme ait grupların, dînî törenler açısından birbirinden aldıkları şeyler oldukça çoktur.

2- MERKEZİ AFRİKA

Afrika'nın orta kısımları, asıl zencilerin bulunduğu yerdir. Batılı zenciler Sudanlılardan, doğulu zenciler de "Bantu"lardan sayılır. Zencilerin kuzey ve güney sınırlarını doğru bir şekilde çizebilmek mümkün değildir. Bu sebeple etnografik açıdan, zencilerin sınıflandırılmasında hataya düşülmektedir. Büyük göller havalisiyle "Zambeze" ve "Congo" civarında oturan kabilelerin çoğu hakkında edinilen bilgi çok azdır. Aksine "Senegal"den "Darfor"a kadar uzanan Müslüman devletlerin halkı ile ilgili bilgiler oldukça çoktur. Bunların tarihleri, kısmen de olsa bilinmektedir. Fakat bölgenin siyasi ve etnografik durumu, henüz tam anlamıyla açıklığa kavuşamamıştır. Sadece bu bölgedeki "Tombouctou" şehri genel anlamda bir ticaret merkezi olduğu için, her taraftan gelen insanlar burada toplanmıştır. Bu sebeple rakip durumda olan birçok ırkın burada incelenmesi mümkün olmuştur.

Zenci ırkını, insanlığın takdir edilemeyecek özelliklere sahip ve en aşağı sınıfı olarak kabul etmek doğru değildir. Zenciler, canlı ve hareketli bir hayal gücüne sahiptir. Seri şekilde hareket eder. Şehevi duygularına yenik düşer ve zalim bir kişiliğe sahiptirler. Kendini korumasını bilirler. Fakat sebatkar değildirler. Hoş olmayan birtakım zevkleri olup, düşünceleri tutarsızdır. Akli kabiliyetini sergilemek için gerekli olan enerjiden yoksundurlar. Zenciler, vahşi olarak kabul edilemezler. Devletleri, hatta şehir ve kabileleri dahi vardır. Bununla birlikte, esir ticareti yapmak için giriştikleri kanlı savaşların sosyal durumlarını altüst ettiği şüphesizdir. Özetle zenci, asıl itibariyle kötü bir insan değildir.

Zencilerin memleketi Fetişizmin merkezidir. Fetişizm, bütün çeşitliliğiyle burada görülmektedir. Fetişler büyük küçük, genel

ve özel olup bazılarına "Gris-Gris" bazılarına da "you-you" denir. Fetişlere, kabilelerine göre, bunlar haricinde birçok isim verilmektedir.

Zencilerde bir çocuk buluğ çağına gelince sünnet edilir. Bir süre oruç tutar. Daha sonra kendisi için bir Fetiş seçer. Birçok kabilede kişiler Fetişlerini ifade etmek üzere vücutlarına resim ve işlemeler yaparlar. Zencilerde "Fetiş" ile "büyü"yü birbirinden ayırmak zordur. Bu problem, İslamiyet'in "Paganisme"i tamamen ortadan kaldıramadığı toplumlar arasında daha fazla göze çarpmaktadır. Hatta İslamiyet'i kabul eden kabileler dahi büyüden medet umma inancını, tamamen terk edememiştir.

Biraz daha ilerlemiş olan kabilelerde insan şekline yakın, insan başı ve insan uzuvlarıyla donatılarak yapılmış Fetişler görülmektedir. Bunları "put" olarak kabul edebiliriz. Bu da kabilelerin Fetişizmden uzaklaşarak, putperestliğe yaklaştıklarını göstermektedir.

Büyük Fetişler, ma'bed olarak kabul edebileceğimiz kulübelerde muhafaza edilir. Seyahatleri esnasında zencilerin beraberinde götürebildikleri Fetişleri de vardır. Bazı Fetişler ise muska gibi sürekli boyuna asılarak her zaman zencinin yanında bulunur.

Fetişizm, zenciler arasında çok fazla yayılmış ise de, bunların dinini sadece Fetişe tapma olarak kabul etmek doğru değildir. Çünkü zencilerde ervaha inanma, atalara ve tabiat olaylarına tapma gibi animizm ve naturizm inançları da görülür. Ruhların bir kısmını "iyilik tanrısı", bir kısmını da "kötülük tanrısı" olarak düşündükleri gibi gökyüzünü ve özellikle güneş, ay, dağ ve nehirleri de tanrılaştırırlar. Bazı yerlerde kainatın yüce yaratıcı olarak bir "ilah" konumunda olduğuna dair henüz anlaşılamayan bir inancın başladığı görülmektedir. Fakat bu ilaha tapınmamaktadırlar. Çünkü zenciler genellikle korktukları kötülük ma'budlarına, iyilik ma'budlarından daha fazla saygı gösterip, onları kutsallaştırmışlardır.

Atalara tapınma inancı da zenciler arasında oldukça yaygın bir hale gelmiştir. "Dahomey" civarında "Achantis"ler arasında eski reisler için insan kurban etme geleneğine riayet edilmektedir. Aşağı "Bas-Niger" çevresinde hala insanların kurban edildiği

haber verilmektedir. Bu talihsiz kurbanlar, dirilerden ölülere haber götürmekle görevlendiriliyorlarmış!...

Zenciler arasında hayvanlara tapanlar da görülür. En fazla tapılan hayvan yılandır. Zenciler hakkında en iyi incelemeyi yapan "Macdonald"ın verdiği bilgiler, zencilerin inanç ve geleneklerini, ayinlerdeki tabuları sadece "Fetişizm" ile ilgili görmenin doğru olmadığını göstermektedir. Çünkü bunları sadece "Fetişizm" ile açıklayabilmek mümkün değildir.

Ruhun bir kişiden başka bir kişiye geçtiği inancı, kurban kesme adeti ve özellikle eski reisler için insanların kurban edilmesi, yukarı Asya bölgesindeki şamanlar gibi zenci kahinlerinin de yeraltı alemine inerek bazı ruhları kurtarabildikleri şeklindeki inanç ve adetlerin, özetle tabuların, sihri ayinlerin, Fetişizm ile hiçbir ilgisi yoktur. Bu inanç ve gelenekler, Afrika'da görüldüğü gibi başka yerlerde de görülebilir.

Zenciler kahinlerine "Fetizera", "Ganga", "Chitome" isimlerini verirler. Batılı müellifler ise bunları "Feticheur" ismiyle anarlar.

Feticheur, genel anlamda sihirbazdan başka bir şey değildir. Bunlar ervah veya günahlara kefaret için adanan kurban merasimlerini gerçekleştirirler. Ölülere gıda olarak şeyler sunmak, yağmur yağdırmak, hastalara şifa vermek Feticheur'lara has bir ayrıcalıktır. Peygamberlik satan Feticheur'un bir görevi de canileri bulmaktır. Zenciler hastalık ve ölümün doğal olaylar olmadığına inanmaktadırlar. Bu sebeple bunlara göre bir adamın hastalanması veya ölmesi ancak kötülerin büyü ve sihirlerinin etkisiyle olmaktadır. O halde bunları yapan kötü kimseleri bulup, ortaya çıkarmak gerekir. Bunu yapabilecek güç ise ancak "Feticheur"da bulunmaktadır.

Böyle bir olay meydana geldiğinde suçlu kişi, gürültü ve patırtılı bir şekilde Feticheur'un huzuruna getirilir. Feticheur, suçluyu "kırmızı su tecrübesi" denilen bir imtihana tabi tutar. Kırmızı su, zehirli bir şerbettir. Suçlu bunu içer. Eğer gerçekten suçlu ise ölür Suçsuz ise içindekini kendinden geçerek çıkarır ve kurtulur. Bununla birlikte kurtulanların öncelikle Feticheur'a bir hediye sunacağında şüphe yoktur!..

Olayları bu şekilde çözümleme usulü Ortaçağ Avrupa'sında

da geçerli idi. Frenklerin "Ordalie" dedikleri bu usule göre suçlu kişi, kızgın bir demirle dağlanır veya kaynar su ile haşlanırdı. Hindistan'da da buna benzer bir yol takibedilmektedir.

Zenci teşkilatlarında en fazla dikkati çeken şey bunlarda görülen gizli cemiyetlerdir. Bugün bile bu tip gizli cemiyetlerin örneği oldukça çoktur. Ve bunlardan "Empacasseiro" denilen topluluk birkaç asırdan beri devam etmektedir.

Gizli cemiyetlerin ne gibi esaslar üzerine kurulduğu, henüz tamamıyla bilinememektedir. Bunları oldukça yüksek seviyeli eser ve öğretilere bağlamak için hiçbir sebep yoktur. Gizli cemiyetlerin kendilerine has fetişleri vardır. Fertler bedenlerine o topluluğun fetişine delalet eden bazı nakışları çizer ve bu şekilde tanışırlar.

Büyük göller civarındaki "Bantus" zencileri arasında "Totemizm" teşkilatı açıkça görülmektedir. Bunlar birtakım totemsel klanlara ayrılmışlardır. Klan fertleri o klana ait olan totemsel öldüremediği gibi klana mensup bir kızla da evlenemez.

Afrika'yı incelerken, "Madagascar" adasından da bahsetmek zorundayız. Gerçi bu ada Etnografya açısından Afrika'dan sayılmazsa da, coğrafya itibariyle Afrika'ya bağlıdır.

Madagaskar yerlilerinin zencilere akraba olduğu zannedilmektedir. Bunların mezar üzerine yaptıkları tepeler, adanın hemen her tarafından görülmektedir. Sonraları dışarıdan gelen istilacılar yerlileri uzaklaştırınış veya asimile etmişlerdir. Bugün Madagaskar'ın batısında oturan "Vazimba"lar, eski yerlilerin devamı mahiyetindedirler.

Madagaskar, önce Araplar, sonra da Malezyalılar tarafından istila edilmiştir. İstilacılar gelip geçmemiş, adada yerleşmişlerdir. Bugün Madagaskar'da hakim olan "Hovas" ırkı Malezya ırkından olduğu gibi, bunların düşman ve rakibi durumundaki "Sakalaves"ler yine Malezya soyundandır. Gerek bedeni özellikleri, gerekse ruhi ve sosyal durumları bu görüşü desteklemektedir.

Madagaskar'da oturan "Malgache"ler müşriktir. Dinlerinde dikkate değer bir özellik yoktur. Malgache'ler ruhlara özen gösterip, atalara yönelik yapılan ibadetlere devam ederler. Adada Totemizm teşkilatı da görülür. Fakat Madagaskar'da ki Tote-

mizm az çok ortaya çıkmış sihirbazlıkla karışık bir şekildir.

3- KUZEY AFRİKA

Afrika'nın Akdeniz sahili kavimleri, diğer kavimlere oranla daha fazla karışıktır. Mısır, çok eski dönemlerden beri sürekli yabancı milletlerin istilasına uğramıştır. Eski tarihlerde Samiler, İranlılar, Yunanlılar, Romalılar, Ortaçağ ve son dönemlerde Araplar, Türkler, Küçük Asya halkı ve sonuçta Avrupalılar Mısır'ı istila etmişlerdir. Daha güneyde ise, Arap kanı, zenci kanıyla iyice karışmıştır.

Miladi tarihin başlarında güney Arapları, yani Himyeriler, Habeşistan Alplerini istila ederek sömürge durumuna getirmişlerdir. Böylece bu bölgeye kendi dillerini de sokmuşlardır. Akdeniz boyunca Mısır sınırının batısında, çöl ve dağlık bölgelerde Kuzey Afrika yerlilerinin dili geçerlidir. Büyük Sahra, "Touareg" ve "Tibou"ları bu eski kavimlerdendir.

Fakat Kuzey Afrika, Samilerin sömürgesi, Romalıların istilası, Suriye-Arap ordularının işgali, Ortaçağ ve son zamanlarda da Türk hakimiyeti altına girmesi, Avrupalı esirlerin karışması sonucunda karma millet denebilecek bir şekil almıştır. Bütün bu milletlerin karışım ve birleşiminden doğmuş olan halka "Maur" adı verilmektedir.

Mısır ve Kuzey Afrika'da hakim olan din İslamiyet'tir. Sadece yakarı Nil boylarında bazı kabileler henüz şirkten kurtulamadıkları gibi, Mısır Kıptîleriyle Habeşlerin bir kısmı da Hıristiyanlık'a bağlıdırlar. Mısır Kıptîleri, İslamiyet'in istilasına rağmen, Patriklik teşkilatı sayesinde Hıristiyanlıklarını muhafaza etmişlerdir.

Habeşlilerin dînî yaşantı ve ahlakları henüz çok aşağı seviyededir. Resmen Hıristiyan olmakla birlikte, putperestlikten tam anlamıyla kurtulamamışlardır. Aralarında Yahudi olanlar dahi vardır. Bunlara "Falacha" denir. Habeş Hıristiyanları sihir ve büyüye, batıl inançlara ve bazı kişilerin meshedilerek hayvan şekline dönüşebileceğine inanırlar. Meshedilenlere "Boudda" ismi verilir. Göz değmesinden çok korkarlar.

Habeşistan Müslümanları da ilk dönemlerdeki batıl inançlarından kurtulamamışlardır. Kuzey Afrika'nın, sadece ilkel dinler

açısından değil, İslamiyet ve Hıristiyanlık itibariyle de incelenmesi gerekir. Çünkü bu bölgenin tarihi, İslamiyet ve Hıristiyanlık tarihine aittir. Eski Mısırlıların dinlerinden ise ayrıca bahsedilecektir.

C- AMERİKA'DAKİ İLKEL MİLLETLERİN DİNLERİ

Amerika yerlilerinin menşei konusu, pek çok münakaşaya sebep olmuştur. Amerika etnografyasında hakim olan düşünce, ırkın birliği ve özelliği merkezindedir. Fakat bunu benimseyenler bile Eskimo'larla Grönland'lıları, asıl Amerikalılardan ayırma ihtiyacını hissetmişlerdir. Eskimo'larla Grönlandlılar bazen Moğolların yanında gösterilmektedir. Bazen de Asya'nın kutup bölgesindeki bazı kabilelerle beraber özel bir ırk olarak kabul edilmiştir. Eskimo ve Grönlandlılarla, Moğol ırkı arasında pek çok benzer nokta olduğu şüphesizdir. Fakat bunların Amerika yerlileriyle de benzerlikleri vardır.

Amerika yerlilerinin özel bir ırk oldukları hakkındaki iddia, birçok itirazla karşılaşmıştır. Amerika ırkını Moğol ırkının değişikliğe uğramış bir şekli gibi gösterenler olduğu gibi Moğollarla "Malezyalılar"ın karışımından doğduğunu kabul edenler de vardır. "F. Müller" ise aksine Amerika ırkının sadece orijinalliğini değil, bir olduğunu da iddia ederek bunların başka ırklarla herhangi bir ilgisinin olmadığını ispat etmeye çalışmıştır.

Oysa Amerika Antropolog ve Etnografları eski yerlileri birbirinden ayrı, iki veya daha fazla gruba ayırmayı daha uygun görmüşlerdir. Muhtemelen bilim bu konuyu hiçbir zaman kesin bir şekilde halledemeyecektir. Her halükarda Amerika ırkının diğer ırklarla akraba olduğunu ispat eden kesin delillerin gösterilmediği bir gerçektir.

Amerika'nın, keşfedilmesinden önce de eski dünya ile ilişki halinde olduğu bilinen bir durumdur. Edebiyatlarından İzlandalıların Ortaçağda Grönland'ı tanıdığını anlıyoruz.

Kuzey Amerika'nın batı sahillerindeki halkın Asya milletleriyle ilişki halinde oldukları iddiası da gerçeğe yakın görünmektedir. Fakat bu ilginin genişliği, kapsamı ve ne gibi tesirlere sebep

olduğu bizce bilinmemektedir.

Keşiften önce, Meksika ve Peru'da oldukça ilerlemiş bir medeniyetin var olduğu anlaşılmıştır. Bu medeniyeti eski dünya medeniyeti ile bağlantılı görmek isteyenler de vardır. Bu iddiada bulunanlar, Yahudilerin, Fenike gemicilerinin, Budistlerin... v.b. bu konuda Meksika ve Perululara rehberlik ettiklerini farz etmektedirler.

Son zamanlarda Çin tarihlerinde görülen bir ismin Amerika'ya ait olduğunu ve Çinlilerin daha M.5. asırda Amerika ile münasebette olduğu iddiasını ileri sürenler dahi olmuştur. Fakat bu iddianın asılsızlığı daha sonra anlaşılmıştır.

Gerçi 5. asra ait Çin kayıtlarında, Çin'in doğusunda "Fou-Sang" denilen bir memlekete dair bazı rivayetler yer almaktadır. Fakat bu memleketin iddia edildiği gibi Amerika değil, belki Japonya olabileceği anlaşılmıştır.

Bazı müellifler de Meksika medeniyetinde eski "Celte"lerin etkilerini görmek istemişlerdir. Fakat bu da kesin olarak ispat edilememiştir.

Amerika eski yerlilerinin tek bir ırkdan ibaret olduğu konusu da henüz kesin bir şekilde çözümlenememiştir. Bu yerliler hakkında incelemelerde bulunan bilim adamlarının, bunları dil gruplarına göre ayrı ayrı incelediklerini görüyoruz. Bu dillerden "Sonorana" denilen lehçe Meksika topluluğuna, "Kechua" denilen lehçe de Peru topluluğuna aittir.

Bununla birlikte, Amerika kabilelerinin tamamının dili, bu iki lehçeden ibaret değildir. Bu iki dil sadece medenileşmiş gruplara aittir. Diğer kabilelerin özel dilleri, kendileriyle birlikte tükenmiştir.

Görülüyor ki Amerika yerlilerini ilmî ve kesin bir şekilde sınıflandırmak mümkün değildir. "Kızılderili" (Peauxrouges) ismi verilen Kuzey Amerika Hintuları, "Rocheuse" dağları batısında ve "Oregon" sancağında oturan kabilelerden ayırdedilirler.

Kızılderilileri oluşturan başlıca kabileler "Athapasca", "Iroquoı", "Algonguin", "Dakota" ve "Apalache"lerden ibarettir. Aşağı Mississipi üzerinde oturan "natchez"lerin bir taraftan "Apalache"lere diğer taraftan Meksikalılara akrabalıkları vardır.

Meksika'da ise halk üç sınıfa ayrılmıştır. Birisi asıl yerliler olup "Chihimeque"ler bunlardandır. İkincisi Meksika'yı ilk kez istila eden "Tolteque"ler, üçüncüsü de "Astek"lerdir.

Tolteque'ler Meksika'ya kuzeyden inerek, birkaç asır hakim olduktan sonra, nihayet yerliler tarafından güneye doğru sürülmüşlerdir. Savaşçılıklarıyla meşhur olan "Astek"ler de yine kuzeyden inip memleketi ele geçirmişlerdir.

Merkezî Amerika, "Maya" ırkının arazisidir. "Quiches"ler de bu ırka mensuptur. Güney Amerika'nın kuzeyleri, "Antiller" ise "Arawak"larda "Caraib"ler tarafından iskan olunmuştur.

Güney Amerika'nın eski yerlileri hakkındaki bilgiler az olup yeterli değildir. Bunların bilinenleri Brezilya kabileleri yani "Tubi", "Quoarani", "Botocudos"lar ile "Les Abipon", "Pampa", "Les Aroucan", "Les patagon", "Les fuejien"lerden ibarettir.

Batı sahili boyunca dar ve uzunca bir arazide, medeniyet açısından oldukça ilerlemiş bir halk bulunmaktadır. Kuzeyde yani bugünkü "nouvelle-grenade"de "Chibcha"lar veya "Muisca"lar oturmaktaydılar. Daha güneyde ise önceleri "Titicaca" gölü sahiline yerleşmiş olan Peru medeniyeti yayılmaktaydı.

Daha sonraları "Incas" kabilesi saygınlık kazanmıştır. İnkalar "Quichua" halkına mensup idiler. "Aymara"lar da bunlara bağlıydılar.

Amerikalıların ırki karakterleri, Malezyalıları çok fazla hatırlatır. Amerika'nın yerlileri düşünce ve duygularını açığa vurmaktan hoşlanmaz. Hareketleri ağır ve heybetlidir. Acı ve kederler karşısında sabırlı ve dayanıklıdırlar. Az konuşmayı severler ve hilecidirler. Cesur, küçük gören, gaddar ve intikam düşkünüdürler. Yenilikleri anlama ve kabul etmede yavaştırlar. Dalgın ve hayalcidirler. İçteki yaşantıları birçok ilkel ırktan daha zengindir.

Amerika yerlilerinin medeniyetinin iki özelliği vardır. İlki karakter hususunda zikredilen şu nokta, diğeri de bunlar arasında ehlî hayvanların ve ziraatçılığın hemen hiç bulunmamasıdır. Amerikalı avcı, balıkçı ve aynı zamanda bir savaşçıdır. Bir çoban, bir ziraatçı değildir. Bu nitelikler önemli olup, dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Çünkü eski dünyada görülen medenileşme safhalarından birisi çobanlık ve ziraatçılık olduğu halde, yeni dün-

ya medeniyetinde bu safhalar görülmemektedir. Amerika'nın yerlisi vahşidir. Veya gerçekte barbarlığa yakın, oldukça ilerlemiş medeniyetleri vardır.

"Peru" eski bir medeniyet merkezidir. "Mississipi" ve "Ohio" boylarındaki mezar kümbetleri, tarih öncesi medeniyete ait eserlerdir. O dönemlerde diğer taraflardaki kabileler ise vahşi bir şekilde yaşamaktaydılar.

Savaşçı Kızılderililer korsan "Les Caraibe"ler -ki Antil adaları halkı bunlara "Cannibal" demekteydiler- Brezilya yerlileriyle "Fuejien"lerden bir derece daha iyiydiler.

Şimdi de bu eski yerlilerin dinlerini inceleyelim.

Eskimolarla Grönland halkı hakkında fazla ayrıntıya gerek yoktur. Bunlar son asırdan beri yavaş yavaş Hıristiyanlık'ğı kabul etmişlerdir. Kendilerine "İnnuit" (adamlar) ismini veren Eskimo'larla Grönland halkının ilkel ve eski dinlerinin dikkate değer bir özelliği yoktur. Bunlar her maddenin bir ruhu olduğuna, vefat eden her şahsın başka bir hayata geçeceğine, kehanet ve sihirbazlığa inanırlardı. "Angekok" ismini verdikleri kahinlerin saygınlıkları çok fazla idi.

Kızılderililere gelince, bunlar Totemizme inanmaktaydılar. Amerika'da Totemizmin varlığı Avrupalılar tarafından 16.y.yıldan beri bilinmektedir. 16.y.yılda "Garcilassa", Peru'da "Totemizm" inancının olduğunu görmüştü. 18.y.yılda da Cizvit "Lafitau", Kuzey Amerika yerlileri arasında Totemizmin var olduğunu keşfetmiştir.

Gerek Amerika Birkeşik Devletleri gerekse Meksika yerlilerinin dinleri, günümüz Amerika etnografları tarafından esaslı bir şekilde incelenmiştir.

Gerçi son asırda Totemizmin, az çok Avustralya'da, Polenezya'da, Sami milletler arasında ve başka yerlerde de var olduğu anlaşılmıştır. Fakat "totem" kelimesi, Kuzey Amerika yerli lehçesinden alınmış olup, Totemizm ilk olarak Amerika'da görülmüştür.

"Totem", fetiş gibi tek bir şey değildir. Bir eşya grubu ya da çoğunlukla bir hayvan veya bitki çeşididir. Totem, sadece mezhebe ait bir şey değildir. Belki de klan ve klan fertleri, kendilerini maddi açıdan totemle aynı görmektedirler. Totem olan hay-

van, klanın atasıdır. Klan fertleri bu hayvana karşı saygı gösterirler. Onu öldürmezler. Derisini veya tüyünü üzerinde taşırlar. Danslarında totem olan hayvanı taklit ederler. Özetle Totemizmle ilgili bütün tören ve ayinlere riayet ederler.

Totemizm birçok "tabu"yu, özellikle birçok yasaklanmış gıdayı içermektedir. Bunun haricinde klanın teşkilatlanması da Totemizme göredir. Totemizmde, genel olarak dışarıdan evlilik ve anaerkil bir sistem vardır. Totemistlerde sosyal birlik, ataerkil bir aile değil, belki de klandır. Klanın birliği ise Totemizm üzerine kuruludur.

Totemizm, bir tarafa bırakılınca, Kızılderililerin dinini bir anlamda "ruhlara tapınma" olarak kabul edebiliriz. "Manitaus" dedikleri ruhların iftihar edebilecekleri özel kişileri yok gibidir. Yani bunlar için özel bir biçim ve şekil düşünülmemiştir. Manitaus'lar'ın en yükseğine "büyük ruh" denir. Kızılderililerin büyük bir ruha inanmaları vaktiyle bazı müellifleri, bunları tek tanrılı bir dine inanan kişiler şeklinde ilan edecek kadar şaşırtmıştır. Oysa tek tanrıcılığı gerekli kılan zihnî gelişimler bunlarda olmadığı için sonraları bu düşünceden vazgeçmişlerdir.

Büyük ruh, genellikle bir hayvana benzetilir. Fakat özel kişiliği çok az, daha doğrusu yok gibi olduğu için, bir vahşinin düşünebileceği ilahi vasıfların tamamı kendisine isnad edilmiştir.

Büyük ruh, tabiat olayları ile ilgili olduğu gibi, ata ruhlarıyla da alakalıdır. Büyük ruha karşı yapılan ayin ve ibadetler kesinlikle kehanet ve sihirbazlığın üzerine çıkamaz. Büyük ruh bazen insan şeklinde düşünülmüştür. İnsan şeklinde düşünülen büyük ruha doğal olarak pek çok efsane dayandırılmaktadır.

"Manabozho" yani batı rüzgarı, efsanevi ve destansı bir dönemin kahramanıdır. Maceralarını dile getiren destanlar, halk arasında hâlâ dolaşmaktadır.

"Schalgraft" bu destanları bir risale şeklinde bir araya getirmiş, "Long fellow"da "Hiawatha"nın konusunu bu risaleden almıştır.

Kızılderililerin büyük ruhun annesi veya büyükannesi olduğu şeklinde, garip bir inançları vardır. İnsan kurban etmek ve insan eti yeme gibi iğrenç gelenekler, Amerika kıtasının her tarafında

geçerli idi. Tütün de adeta kurban gibiydi. Özellikle Kızılderililer arasında tütün içmek ve barış işareti olan "tütün çubuğunu" düşmanlarına göndermek, dînî bir davranış olarak düşünülmekteydi. Vücuda eziyet etmek bir ibadet şekliydi. Örneğin dînî coşkuyu arttırmak için, vücudu kaynar su buharına maruz bırakmak daima riayet edilen bir gelenekti. Vücudunu buharın etkisinde bırakan vahşi coşarak, uluma şeklinde bağırırdı. İçlerini temizlemek için ise müshil içerlerdi.

Amerika'da hatta vahşiler arasında dînî açılımların dikkat çektiği ve yayıldığı görülür: Alemin yaratılışı, tufan ve medenileşmenin menşei hakkındaki efsaneler, medeniyet alanındaki gelişmelerin birer örneğidir. Bu efsanelerin şekilleri birbirinden çok farklıdır. Fakat ana fikir hepsinde birdir. Büyük ruh, kainatın yaratıcısıdır. Kainatı yaratmak için sularla çok mücadele etmek zorunda kalmıştır. Gerçi alemin yaratılışı değişik şekillerde tasvir edilmektedir. Fakat hepsinde ana fikir, yaratılışın bir mücadele ve çarpışma sonucu gerçekleştiğidir. Her mücadele, kendinden önceki yaratıklar üzerinde büyük tahribata sebep olarak, genel bir felaketle sonuçlanmıştır. Kainata düşman olan en büyük unsur sudur. En müthiş zararlar, sular sebebiyle olmuştur. Amerikalıların tufan efsaneleri tamamen alemin yaratılışı ile ilgilidir.

Babillilerin mitolojisini andıran bu efsaneler, en çok da tufan efsanesi bir ara misyonerlerin dikkatlerini çekmiş ve bu tufanın Tevratta zikredilen Nuh Tufanı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat daha önce üzerinde durulduğu gibi, Amerikalıların tufan efsaneleri, yaratılış dönemine aittir.

Amerika yerlilerinin yaratılış hakkında bir efsaneleri olduğu gibi insanların menşei hakkında da bir efsaneleri vardır. Bu efsaneye göre insanlar ağaçlardan doğmuştur. Yerlilerin efsanelerine göre ise taşlardan, kayalardan çıkmıştır. Başlangıçta insanlar kederli ve hayvani bir hayat geçirmişlerdir. Fakat yarı ma'budlardan veya kahramanlardan biri insanın geçimini sağlayarak, insanlığı bu kederli hayattan kurtarmıştır.

Amerika'nın ilerleme kaydetmiş yerlileriyle, vahşi yerliler arasında düşünce ve alışkanlıklar itibariyle dikkatleri çeken bir benzerlik vardır. Amerika yerlilerinin bir medeniyetlerinin olduğunu

söylerken, medeniyet kelimesinin dar anlamda kullanıldığı unutulmamalıdır. Medeni yerliler derken kastettiğimiz insanlar, Meksika, Merkezi Amerika, Yeni Grenada "Muisca veya Chibcho"lar ve Peru civarındaki tarımla uğraşan halktır. Bunlar arasında "Mississipi" ve "Ohio" vadisindeki medeniyetin belirtilerini de zikretmek gerekir.

Merkezî Amerika medeniyeti, Meksika medeniyetine sıkı bir şekilde bağlıdır. Peru medeniyeti ise tamamen bunlardan ayrıdır. İspanyol'ların fethinden önce Meksika ve Peru'da bu medeniyet vardı. Buranın halkı oldukça kültürlü idi. Meksikalıların ma'budlan, ehramları, mezarları, sarayları, güneş takvimleri ve hiyeroglif denilebilecek yazı şekilleri vardı.

Meksika ve Peru medeniyetleri, mimari ve sosyal kurumlar itibariyle, eski dönem milletlerinden Asur ve Mısır medeniyetleriyle benzerlik arz etmektedir. Meksika'daki büyük ve güçlü hükümdarlar, ma'budlar, saraylar, türbeler ve piramitler yapmışlardır. Güneş yılı esas alınarak yapılan Meksika takvimi ilerlemiş bir medeniyetin göstergesidir. Fakat "Tylor"ın medeni kavimlerle barbar kavimleri birbirinden ayırmak için ileri sürdüğü temel nokta-ki geleneklerin yazı ve yazı olmaksızın tesbit edilmesinden ibarettir-kabul görürse Perulular'ın medeni milletler seviyesinde kabul edilmemeleri gerekir. Çünkü bunların yazıları yoktur.

Peru'da, prens ve asilzadeler okullarda büyük bir özenle terbiye edilirlerdi. "Akıllılar" adı verilen öğretmenler, hükümdarlık ve rahiplik için gerekli olan şeyleri öğreterek, atalarının hikayelerini anlatıyorlardı. Çünkü yazı sanatı bunlar tarafından bilinmemekteydi. Önemli olayları unutmamak için yazı yerine "Ouipous" adı verilen bir şerit kullanıyorlardı. Ouipous, boydan boya birçok dökümden meydana gelmekte olup, her döküm ayrı bir renge boyanmıştı. Her döküm, milli tarihin önemli olaylarından birini hatırlatan bir belge mahiyetindeydi.

Fakat Ouipous'ların yazı kadar ikna edici olamayacağı şüphesizdir. Çünkü zaman aşımıyla Ouipous'ların yıpranması veya gömülerin delalet ettiği olayların unutularak, yorum ve açıklamasının herkesin keyfine göre yapılma ihtimali vardı.

İspanyolların fethinden oldukça uzun bir süre sonra, ana ta-

rafından "İnka"lara mensup "Garcilassa dela Vega" isimli bir İspanyol, bu dökümlerin her biri hakkında, Perulular arasında öteden beri dolaşan rivayetleri toplayıp İspanyolca'sıyla birlikte "1609-1617" tarihinde neşretmiştir.

Meksika'da ise önemli olayların zaptedilmesi, değişik şekilde olmuştur. Yani Meksikalılar, tarihî ve dinî geleneklerini yazı ile zaptederek korumuşlardır. Fakat bunların yazısı da renk ve çizgilerle karışık, düzensiz hiyeroglif şeklinde, çok ilkel idi. Amerika'nın keşfedildiği sırada Meksika'da çok sayıda bu yazılardan bulunmaktaydı. Fakat o dönemde buraya gelen cahil ve mutaassıp misyonerler bunların büyük bir kısmını kastî olarak yok etmiş, bir kısmı da zamanın geçmesiyle birlikte kaybolup gitmiştir. Daha sonra ele geçirilenler, toplanıp müzelere konmuştur. "Kingsborough" isimli bir kişi bunları sınıflandırarak bir dergi halinde neşretmiştir. Fakat hala bu yazının ana hatları bulunup, tam anlamıyla okunamamıştır.

"Tezcuco" kralları torunlarından "Ixtlilxochitl" isimli biri, telif ettiği bu hiyerogliflerden pek çok şey almış ise de bunları zorlukla anlayabilmiş ve kitabını ancak diğer belgelerin yardımıyla yazabilmiştir.

Bu eserden başka eski Meksika'ya ait "Codex chlmalpopoca" isimli bir kitap var olduğu gibi "Le Guatemala"ya ait olarak da "Godex cakichquil" isimli bir kitap vardır. Merkezî Amerika yerlilerinden biri de, zamanla unutulmaya yüz tutan yöresel gelenek ve folkloru toplayarak "Phol Vuh" yani halk kitabı ismiyle bir kitap meydana getirmiştir. Bu son kitap, "Brasseur de Bourbourg" tarafından tercüme edilmiştir. İsimleri zikredilen bu eserlerin ftamamı Amerika'nın fethinden sonra, yerliler tarafından Amerika lisanı ve Latin harfleriyle yazılmıştır.

Meksikalıların birçok ilahları vardır. Bunların bir kısmı beyti (eve ait) veya sıradan ilahlardır. Bunlara "Tepitoton" ismi verilmekteydi. Diğer kısmını, tabiat ilahları oluşturmakta idi. Bunlardan başka "Tlaloc" isimli bir yağmur ilahı ve "Centeotl" isimli bir yer perisi... v.b. vardı. Fakat Meksikalıların en önemli ilahları "Quetzalcoatl", "Tetzcatlipoco" ve "Huitzilopochtli" diğer bir tabirle "Vitzliputzli" ismindeki üç ilahtır.

İlkinin sembolü kanatlı bir yılan, ikincisinin ayna, üçüncüsünün ise sinek kuşudur. Bu ilahların tapınaklarda karşımıza çıkan putları insan şeklinde ise de bunları çoğunlukla yukarıdaki sembollerle tasvir ederlerdi. Bu sembollerden yılan ile haç şeklindeki aynaya gerek Meksika'da gerekse Merkezi Amerika'da çok fazla rastlanmakta idi.

Merkezi Amerikalıların en büyük ma'budları "Goucoumatz" ve "Votan" isimlerinde idi. Bu ilahların, Meksikalıların "Quetzalcoatl" ismindeki ma'budlarıyla birleştiği düşünülmektedir.

İspanyollar Meksika'ya girdiklerinde, haç şeklindeki ayna sembollerini görünce şaşırarak bunları, Hıristiyanlıkla ilgili olarak görmek istemişlerdir. Fakat sonraları "Tetzcatlipoca"nın rüzgar ilahı olduğu ve sembolündeki haçın da rüzgarın dört yönünü gösterdiği anlaşılmıştır.

İlahların görev ve saygınlıklarını belirlemek henüz mümkün olamamıştır. "Quetzalcoatl", "...."ların özel ilah ve medeniyetlerinin sembolüdür. Efsanelere göre "Quetzalcoatl", "Tula"da hükümran iken "Tetzcatlipoca"nın entrikalarıyla buradan uzaklaştırılmış, başıboş dolaşarak birçok macera atlatmıştır.

Efsanenin bu ma'buda isnad ettiği maceralar, insan üzerinde bir prensin macerası imiş gibi etkili olmaktadır: Quetzalcoatl, medeniyet ilahıdır. İnsanlara ahlakı öğreten budur. Yumuşak huylu bir ilahtır. Kendisine kurban takdim edilmesinden nefret eder. Nefsini terbiye ve inziva hayatıyla meşgul olur. Dönemi altın devri idi. Her tarafta barış ve sükûnet hakim idi. Yeryüzünün bereket ve bolluğu inanılmayacak kadar geniş olup, genel bir refah ve mutluluk vardı.

Fakat "Quetzalcoatl", entrikalar sonucu yok olmuş ve bu huzurlu dönem sona ermiştir. Bugün ya "Tula"da veya "Cholula"da uykuda olup bir gün uyanacaktır. Yahut denizlerin ötesine gitmiştir. Günün birinde dönecektir.

İspanyollar Meksika'ya girdikleri zaman, bu inançta olan yerliler, "Quetzalcoatl"la yeni halkının döndüğünü düşünerek çok sevinmiş, rahipleri İspanyollara iyi muamelede bulunarak "Cholula" suikastına katılmışlardır. Oysa "Astek"ler ilahının rahipleri aksine İspanyollara karşı gelmiş, cezalandırılmaları ve uzaklaştı-

rılmaları için Meksikalıları teşvik etmişlerdir.

"Tetzcatlipoca"ya ait olan efsaneler iyice yayılmıştır. Bu ilaha yapılan ibadetler de çok önemlidir. Çünkü özellikle buna secde edilmektedir. Alemin yaratıcısıdır. Yaratılış hakkındaki efsanelerin çoğu bu ilahla ilgilidir. Tetzcatlipoca, sert ve şiddetli bir ilahtır. Gizli işleri araştırıp meydana çıkaran, insanların iş ve hareketlerini, arzu ve isteklerini araştıran bu ilahtır.

"Huitzi lopochtli", "Astek"lerin en önemli ilahlarıdır. Efsaneye göre her sene ölür ve tekrar dirilir. Bunun yanı sıra savaş ilahıdır. Seyahatleri sırasında Astekleri yerleştirip memleketi ele geçirmek için kendilerine yardım etmiştir. İnsanları kurban etmek buna yönelik yapılan bir adettir. Bununla birlikte "Tetzcatlipoca" ve hatta sevmediği halde "Quetzalcoatl" için insan kurban edildiği olurdu.

Meksika'da dînî faaliyetler gayet özenerek düzenlenmiştir. "Teocalli" adı verilen muhteşem tapınaklar ve büyük kuleler vardı. Bu kuleler genellikle merdivenli piramit şeklinde olup, tepelerinde ilahların resimlerini ihtiva eden küçücük tapınaklar bulunmaktaydı.

"Quetzalcoatl"ın kümbet şeklinde özel tapınakları vardı. Muhteşem putlar burada ilahları temsil etmekteydi. Çoğunlukla senelik yapılan, sabit ve değişken olmak üzere birçok bayramları vardı. Senenin dînî olarak bölümlere ayrılması bu bayramlara göre yapılırdı. İspanyollar Amerika'ya gittiklerinde, Meksika tapınaklarının girişinde insan başı şeklinde bir ehram görmüşlerdi. Bu piramit, ilahlar için ne kadar çok insan kurban edildiğini gösteren bir vahşet abidesidir.

Uluhiyete karışmak için birçok dînî törenin yapıldığı anlatılmaktadır. Bu törenlere katılan dindarların uluhiyetle birleştiklerine inanılırdı. Şöyle ki; kış bayramında ma'bud "Huitzi lopochtli"nun hamurdan şekli yapılır, sonra bu şekil parçalanarak ayine katılan dindarlar tarafından yenirdi. Bu şekilde uluhiyete karıştıkları inancına kapılırlardı.

Kurban edilecek insanlar, sadece esirlerden seçilmezdi. Genç ve terbiyeli çocuklar da kurban edilirdi. Bir sene sonra kurban için soylular arasından ilahı temsil eden bir genç seçilir ve zama-

nı geldiğinde bu zavallı, kurban edilirdi. Kurban edilecek gencin ilahın sembolü olması itibariyle, bunun ilahın kendini feda etmesi ile ilgili olarak, bazı milletlerde görülen inancın özel bir örneği olduğuna hükmedebiliriz.

Genel görünüş itibariyle bunların dînî çok zalimce bir dindir. Bunlara inananlara göre ilahlar, felakete uğrayanların acı ve ıstıraplarından mutluluk duyarlardı. Dindar kadın ve erkeklerin bir takım özel ilişkilerinin olması, bunların ruhbanlığa büyük ilgi duyduklarını ispat eder. Meksika kabilelerinden "Huvichol"lara göre en büyük ibadet, ilahların isimlerini zikrederek, efsaneye dayanan menkıbelerini nakletmektir. "Zuni"ler ise, Fetişizm ile karışık Totemizm inancının, incelenmeye değer örneğini oluştururlar. Bunlara göre Fetiş, totem kabul edilen hayvanla, Zuni arasında ortada olup şefaat eder. Zunilerin alemin yaratılışı hakkında bir efsaneleri olduğu gibi Yunanlılarınkine kıyas edilebilecek gizemli dinleri ve gizemli yola vakıf olabilmek için de, mezhebe girme merasimleri vardır.

Meksikalıların tarihî olayları tasnif için kullandıkları takvim de önemlidir. Bu takvimde güneş yılı esastır. Dört yılda bir yirmi dokuz çeken Şubat ayına bir gün ekleyerek 365 gün yapar ve her elli iki seneyi bir asır olarak kabul ederlerdi. Her asrın başlangıcı bir bayram idi. Bu bayram gösterişli ayinlerle kutlanırdı.

Efsaneler Meksikalıların binlerce yıldan ibaret olan asırları bildiklerini göstermektedir. Efsanelerde bu asırlar, genel felaketlerle birbirinden ayrılmaktadır.

Dünyanın geçirmiş olduğu büyük evreler beştir. İlk dönemde duyular başlamıştır. Bu evre büyük bir kuraklık veya genel bir yer hareketiyle sonuçlanmıştır. Bunu takibeden dönemin sonunda ise dünya ateş tarafından yok edilmiştir. Hava dönemine kasırga ve boralar son vermiştir. Dördüncü devir, su devridir. Bu devir de genel bir tufan ile bitmiştir. Amerika'nın fethinde Meksikalılar beşinci dönemdeydiler.

Meksikalıların dînî tarihlerinde önemli bir şahsiyet göze çarpar. Bu şahsiyet 15.y.yılda yaşayan "Tezcuco" prensi "Nezabualcoyotl"dur. Varis olduğu tahttan mahrum edilen bu prens, uzun süre yaşadıktan sonra nihayet babasının tahtını ele geçirmiştir.

Prens, devleti akıllıca idare etmiş ve halk onun zamanında mutlu ve bahtiyar yaşamıştır. Bu prens aynı zamanda dînî yeniliklere de başvurmuştur. Evrenin saygı gösterilmeyen ilahı için bir "Teocalli", yani yüksek bir yer yaptırmıştır. Fakat bunun içine ilahı gösteren ne bir şekil ne de bir put koydurmuştur. Burada insan kurban edilmesini de yasaklamıştır.

Peru, medeniyet ve din alanında hemen hemen Meksika seviyesindedir. Fakat şekil itibariyle aralarında önemli farklar vardır. Peru'da güneşe tapma revaçta idi. İnsanlara ilk defa medeniyeti öğreten güneşin çocukları "Manco Capac" ve "Manaoello"dur. Güneşin bu çocukları "İnka" ırkının atalarıdır. Peru'da devlet tamamen dînî niteliklere sahipti. Hakim kabile yani "İnka"ların itibarları hem dînî hem de dünyevi idi.

Devlet hanedanına mensup birçok kız, güneşe ayrılmıştı. Bunlar manastır gibi bir kaleye kapatılıp, güneşin eşi olarak kabul edilirlerdi. Roma "Vestal"leri gibi bunlar da hayatlarını güneşe ibadet etmeye adamışlardı.

Perululular güneşten başka birçok ilaha tapmaktaydılar. Bunların en önemlileri "Viracocha" ve "Paehacamac" isimli ilahlardı. Birincisinin su, ikincisinin ateş ilahı olduğu zannediliyor. Peru'lular "Huaca" dedikleri ruhları da kutsallaştırmaktaydılar.

Meksika'da olduğu gibi Peru'da da dînî törenler oldukça düzenliydi. Yalnız Peru'da bu törenler daha az kanlı geçmekteydi. Peru prenslerinin konumu ve dînî şartları çok farklı idi. Oysa Meksika'da herhangi bir eyalet prensi, o eyaletteki reislerin başı olmakta başka bir özelliğe sahip değildi. Peru'da ise bunun aksine "İnka", güneşin oğlu olduğu için bedenen ve ruhen mutlak anlamda bir güce sahipti. Kendisi de bir ilah gibi kutsallaştırılıp, yüceltilirdi. Güneş tapınağı ancak "İnka"lar tarafından açılabilirdi.

İnkalar arasında bazı aydın kişiler yetişmiş olduğu anlaşılıyor. Hatta bunlardan bir kısmı, bir dereceye kadar ilmî bir seviyeye yükselebilmiştir. 15.y.yılda Peru'da yaşamış olan "Tupac yupangui" isimli birisi, güneşin her gün aynı hareket ettiriciye tabi olduğuna dikkat ederek, ilah kabul edilen güneşin, serbest olmadığını ve baba güneşin üzerinde daha yüksek bir ilahın var olup, güneşin daima aynı muharriki takip etmesinin, bunun emir ve zorlamasıyla olduğunu ilan etmiştir.

Peru'da bunun gibi daha pekçok filozofun yetiştiği haber veriliyor. Fakat bunların düşünceleri, ne dinler üzerinde ne de devletin dînî kuruluşları üzerinde etkili olmuşlardır.

D- OKYANUS HALKI DİNLERİ

Coğrafi olarak Atlas Okyanusu Adaları beş gruba ayrılabilir. Batıda Hint adaları da denilen "Malezya", Kuzeydoğuda Mikronezya "Marbon, Caroline, Marşal adaları, Gilber", Merkezde Malezya, "Yeni Gine", Yeni Hibrit (Hebrit), Yeni Kaledonya ve bunun haricinde birtakım adalar da bu bölümde yer alır. Güneyde Avustralya, Yeni Hollanda ve Tazmanya, doğuda Polinezya adaları.

Okyanus adalarında üç ırk göze çarpar. Birincisi Avustralya ırkı olup Yeni Hollanda ile Tazmanya'da bulunurlar. İkincisi "Papou" ırkıdır. Bu ırkın asıl üyelerine Yeni Gine'de rastlanır. Bazı kimseler bu iki esmer ırkı bir olarak kabul ediyorlarsa da kıvırcık saçlı olan Popou'larla, düz saçlı Avustralyalılar arasında görülen farklar bunların aynı ırk olarak kabul edilmelerine uygun değildir.

Malezya ve Mikronezya'da, Polinezya ve Malezya kanı Papous kanına karışmıştır. Filipin ve "Moloque" adalarındaki halk da bu tip bir karışım sonucu ortaya çıkmıştır. "Negrito" adı verilen siyah renklilerin kalıntıları, kıyılara göç eden Malenezya'lılar tarafından içerilere sürülmüştür. Bunlar iç kesimlerde ve dağlarda yaşamaktadırlar.

Papou'ların ilk zamanlarda Malezya adalarının tamamını işgal ettikleri anlaşılmaktadır. Daha sonraları bunlar Malenezyalıların istilasıyla çekilmek zorunda kalmışlardır. Fakat bu adalar topluluğunun tamamında hakim olan ırk "Malayo-polinesienne" denilen millettir. Bu ırkın kökeni Asya'ya dayanmakta olup, buralara "Malacca" yarım adasından gelmiş olma ihtimalleri vardır.

Avustralyalılar, medeniyet açısından oldukça alt tabakalarda yer almaktadırlar. "Gerlanda", Avustralyalılar hakkında yapmış olduğu incelemeler sonucunda, geçmiş yaşantılarının daha iyi olduğu kanaatine varmıştır. Avustralyalıların yaşam kabiliyetleri-

nin, en az bir ırk olduğunda şüphe yoktur. Alametlerin tümü, bunların kesin bir yokluğa gittiklerini göstermektedir. Avustralyalılar, dînî fikirleri, ayin ve gelenekleriyle, aşağı seviyede yer alan diğer ırklara çok fazla benzemektedir. Ervaha ve ölenlerin ruhlarının tekrar geldiğine inanırlar. Ayinleri biraz farklılık arz etmektedir. Ruhun, ölümden sonra yaşadığı şeklindeki inanç, bunlara göre mutlaktır. Beyaz tenli insanların, bu şekilde hayat bulan, geçmiş ruhlar olduğuna inanılır. Hatta Avrupalılar, Avustralya'ya ilk gittiklerinde, yerliler bunları, vatanlarını özleyerek gelmiş yeni bedenli eski ruhlar olarak kabul etmişlerdir. Diğer okyanus ırklarının da aralarında, gelenek ve fikirlerin tamamında pek çok ortak nokta vardır. Fakat tek tek incelendiklerinde birini diğerinden ayıran noktalar kolayca seçilebilmektedir: "Papou", oldukça hareketli olup, ihtiraslarına mağlup olmuştur. Tabiatı sert (asabi) ve gürültücüdür. "Malez" durgun ve ılımlıdır. Fakat merhametsiz ve kana susamıştır. "Polinezi" ise bu iki ırk arasındadır. Bununla birlikte, Malezlerle, Polineziler arasındaki benzerlik çok açıktır.

Yamyamlık, hiçbir yerde Okyanusya'da olduğu kadar yaygın değildir. Fakat İslamiyet ve Hıristiyanlık'ın buralarda yayılmasından sonra bu vahşet oldukça azalmıştır.

Malezlerle, Polineziler, nezaket kurallarına, adaba ve sosyal normlara çok fazla önem verirlerdi. Bazı sınıflar ise özel bir dil kullanarak aralarında ki iletişimi sağlamaktaydılar.

Malenezyalıların dil, inanç ve folklorları "Codrington" tarafından hakkıyla incelenmiştir. Codrington'un eseri bu konu ile uğraşan kişiler için başlıca kaynaktır.

Okyanus adalarının hemen hepsinde Totemizmin izlerine rastlanır. Polinezya ve Malenezyalıların dinlerini temelinde "tabu" inancı vardır. Bunlarda görülen Totemizm, Kuzey Amerika yerlilerinin Totemizmlerine biraz benzemektedir. Fakat bunlarda var olan Totemizm inancının kendine özgü bazı özellikleri vardır. Bu nitelikler özellikle Merkezî Avustralya'da meskun olan "Arunta"larda görülür. Arunta'lar, totem olarak kabul edilen hayvanların tasvirlerini yapıp onları kendilerine çekebilmek için danslarında taklitlerini yaparak dînî tören ile totemlerini yiyor-

lardı. Halbuki Totemizm inancını benimseyen diğer kavimlerin çoğunda totemin öldürülmesi ve yenmesi yasaktır.

Aruntalar, ata ruhlarının, ormanlarda itina ile gizlenmiş olan süslü ağaç paletlerin içinde oturduklarına inanırlar. Dini törenlere ilk defa katılacak olan gençler, oldukça ağır işlemlere tabi tutulur.

O kadar ki bazı uzuvlarının kesildiği bile olurdu. Dini törene katılan bir genç, ölmüş ve tekrar hayat bulmuş olarak kabul edilir. Evlilik çok zor şartlar altında gerçekleşir. Çünkü aynı klandan evlenmek yasaktır. Senenin büyük bir kısmını, avın bol olması için yapılan tören ve ayinler kapsar.

Polinezya'da "tabu"dan başka bir de "Mana" fikri vardır. Felsefi olarak kabul edilebilecek olan mana fikri, hemen hemen bunların tüm fikirlerini içermektedir. Değişik görüşlerin hepsini bununla izah etmek mümkündür. Mana, belirli bir kelimede veya sınırsız bir zamanda, bazı nesne veya şahısları diğerlerinden ayıran her çeşit güç ve meleke anlamına gelir. Mana, bir şahısta, bir şeyde hatta güzel bir kelimede gizli olan güçtür. Manayı harekete geçirip, kendi amacına göre kullanabilen becerikli bir kişidir. Kendisinden şifa umulan bir taş, Mana'dır. Etkili ve güzel bir söz Mana'dır. Bir ölünün güçlü kalan ruhu manadır. Özetle bir etki bırakabilen her şeydeki tesir, onda gizli olan Mana'dır.

Bunların Mana hakkındaki inançları, günümüz diliyle şu şekilde açıklanabilir: Her yerde gizli güçler vardır. İş, bu güçleri ihtiyaçlarımıza göre kullanabilmektir. "Tabu"ya ahlak ve edep prensibi olarak bakacak olursak, "Mana"yı da uygulamalı bilimler prensibi olarak kabul etmeliyiz.

Malenezya'da bazı gizli cemaatler vardır. Mana'dan ilham alan kişiler tarafından düzenlenen bu topluluk üyeleri Mananın esrarı hakkında bilgi sahibidirler. Sırları açığa vurmamak için, kendilerini herkese tanıtmak istemezler.

Polinezya'lıların dinleri pek çok açıdan, bilinen diğer vahşi ve barbar kavimlerin dinleriyle uygunluk arz eder. Burada da animizm, tabiata tapınma, sihirbazlık ve kehanetle her çeşit efsane vardır. Pek çok ilahlar bulunmaktadır. Bu ilahlara "Atoua" ismini verirler. Koruyucu ruhlarla, ölen insanların ruhlarına da "Tiki"

ismi verilir. Bunlarda mitoloji çok fazla yayılmıştır. "Grey" ve "Gill" dergilerinden anlaşıldığına göre, bu efsanelerde şiire de yer verilmiştir.

Polinezya'nın tamamında en büyük olarak kabul edilen ilah, "Tangaola" isimli ilahtır. Bu ilah bazı yerlerde "Tangaroa" ve "Taaroa" ismiyle anılır. Bu ilah özellikle sema ile deniz Tanrısı'dır. Yaratıcı kainattır. Evrenin yaratılışı ile ilgili efsaneleri çok çeşitlidir. Bu efsanelerde esrarengiz kuşla yumurtayı görüyoruz. Bazı efsanelerde de evren, yumurtanın kabuğu veya "Tangaroa"nın cesedidir. Tangaroa, bir yumurta çıkarmış olup, bunun kabuğu evren, içi de Tangaroa'nın bulunduğu yer olmuştur. Tangaroa, denizlerle karalarda bulunan varlıkları buradan beslemektedir. Tangaroa'nın gök ile deniz ilahı olarak kabul edilmesi bu sebepledir.

Efsanelerin bir kısmına göre de dünya, ilahın okyanusta avladığı bir avdır. En önemli inançları, insanların asıl itibariyle ilahlara akraba oldukları hakkındaki görüşleridir. Bu inanca göre insanlar, önceleri gökyüzünde dolaşırken, sonraları yollarını şaşırıp, yeryüzüne düşmüşlerdir.

Yeni Zelanda adası halkının, yaratılışa dair kendilerine has bir efsaneleri vardır. Bu efsaneye göre "Papa" ile "Rangi", yani gök ile yer önceleri birleşik idi. Daha sonra çocukları bunları birbirlerinden ayırmışlardır.

"Maori"lerde efsanelerinin en önemli şahsiyeti "Maui"dir. "Maui", Polinezyalılarca da kutsal olarak kabul edilir. Fakat bunun mahiyeti ve görevleri ile "Tangaroa"nın görevlerini birbirinden ayırmak bizim açımızdan çok zordur. Maui, güneşle ilgili bir ilahtır. Efsanelerin çoğuna göre her gün güneşle beraber hareket eder ve akşam olunca ölür. Ertesi sabah tekrar okyanusta avlanan, güneşten ateşi aşıran, milletlerin adadan adaya geçmesi için rehberlik eden, insanlara ziraat ve medeniyet için gerekli olan şeyleri öğreten "Maui"dir. Hatta Maui'nin güneşi ele geçirip, durdurduğuna dahi rastlanmaktadır.

Maui hakkındaki efsaneler, genişletilerek mitolojiler, masallar haline getirilmiştir. Bu efsanelerde "Maui", ilk insan veya bir medeniyet kahramanıdır. Göç masallarının kahramanı da "Maui"dir.

Göç ile ilgili efsanelerde tarihi anılar ile mitolojik unsurların birbirlerine karıştırılmış olduğunda şüphe yoktur.

Polinezyalılar arasında, ma'budların gökyüzünde ikamet ettikleri, ölülerin ise yeraltı alemine gittikleri yolundaki inanç oldukça yaygındır. Bu aleme, "Poulotau" ismini verirler. Polinezyalıların dinleri hakkında önemli incelemelerde bulunan "Gerlanda", bunlarda dînî açıdan birbirini takibeden üç aşama kabul eder.

Birinci merhale, bunların tabiat güçleri ve vahşi hayvanlar karşısında tam bir acziyet içinde bulundukları devredir. Bu devrede hissedilen korku "Tiki" inancının doğmasına sebep olmuştur. "Tiki"ler, koruyucu ruhlar olup, hayvan şeklinde düşünülmüşlerdir.

İkinci aşama, bunların şaşkın bir şekilde tabiatı izleyecek kadar ilerlemiş oldukları devredir. Tabiatı izlemeleri kendilerinde büyük ilahlar fikrini uyandırmıştır.

Üçüncü aşama ise ilahlar; yerlerini ruhlara, duyulara bırakarak ortadan kaybolmuşlardır.

"Gerland"ın bu teorisi, aslında imkansız olduğu gibi olayların izahında da yeterli değildir. Polinezyalıların ibadetleri arasında, vücutları üzerinde dövdürdükleri veya çizdikleri çeşit çeşit nakışlar özellikle zikredilmesi gereken noktalardır. Vücut üzerine nakış yaptırma adeti, Polinezyalılarda olduğu kadar hiçbir yerde yaygın değildir. Bir çocuk buluğ çağına girdiği anda bedeni üzerine hemen bu nakışlar işlenir. Bedenine nakış dövdürmemiş bir adam, adeta dinden çıkmış gibi kabul edilir. Bu sebeple her adam, zaman zaman bu nakışları tazelemeyi dînî bir görev bilir. Nakışlar çoğunlukla böğür ve karın üzerine yapılırdı. Yapılan resimler erkeklerde çok, kadınlarda azdır. Esirlere ise hiç nakış yapılmazdı. Bazı yerlerde yabancılar da bedenlerine yerliler gibi nakış yaptırmaya mecbur tutulurlardı. Bazı yerlerde ise bunun aksine, bedenine nakış yaptırmak isteyen bir yabancı, ne kadar fedakarlıkta bulunursa bulunsun bunda başarılı olamazdı.

Bedene nakış yaptırma işi en büyük bir ibadettir. Bu işin gerçekleştirilmesi ise dînî törenlerin en önemlilerindendir. İşlem bu görev ile yükümlü, özel kahinler tarafından, birtakım duaların

mırıldanıldığı özel bir ayinle gerçekleştirilir: Bedenine nakış yapılacak kişi, hangi ilaha mensup ise, onun resmi işlenir. Her kişi bir defa bir şahsiyet, bir defa da kabilenin uzvu olarak kabul edildiği için, bu resim ayrıca iki ma'bud damgasıyla da süslenir. Bu ma'budlardan biri, o şahsın koruyucusu olan ruh, diğeri de kabilenin ilahıdır.

Gerek bu işlemin gerçekleştirildiği tarz, gerekse resimlerin kendileri bu ibadetin Totemizm inancıyla ilgili olduğunu göstermektedir. Çünkü işlenen nakışlar, kertenkele, yılan, balık, kuş... gibi hayvan resimleridir. Bunların totem olarak kabul edildiklerinde ise şüphe yoktur. Resimler gibi sünnet de Polinezyalılar arasında dinen zorunlu olan bir ameliyedir.

"Tabu" inancı, Polinezya'da çok fazla yayılmıştır. Bu inancın ırkın aristokratik yapısı ve sosyal nitelikleri ile ilgili olması itibariyle de büyük önemi vardır. Polinezya'da şahıslar, nesneler, durum ve olaylar "Tabu" (Tabou) ve "noa" diye ikiye ayrılmıştır. Tabu sınıfına dahil olanlar kutsal veya yasak olarak kabul edilirler. "Nao"lar ise zenimler veya kendilerine yaklaşılabilen şeylerdir. Tabu'lardan bazıları kamusal, bazıları bireysel, bazıları daimi, bir kısmı ise geçicidir. İbadetle ilgili olan her şey tabudur. Prens ve asilzadeler dahi tabudurlar. Kadınların tabu edilmesi ise istisnai bir durum olup, birtakım şartlara bağlıdır.

Tabu olma durumu, korunmayı gerekli kılan bir ayrıcalıktır. Fakat bu ayrıcalık aynı zamanda pek çok şartı da beraberinde getirmektedir. Aslında "tabu" kelimesinin anlamı da "kesinlikle yasak olan şey" demektir.

Tabu koymak ve tabu kaldırmak özel bir dînî törenle gerçekleştirilirdi. Tabu kaldırmak konusunda suyun önemli bir rolü vardı.

Aslen "Taliti" adasından oldukları halde sonraları okyanus adalarının tümüne yayılan "Areoi"ler, gittikleri yerlerde bir çeşit öncü din sınıfı oluşturmuşlardı. Bu şahıslar ve sahip oldukları şeylerin hepsi tabu idi. Bu sebeple hiçbir şekilde saldırıya uğramazlardı. Çünkü bunlar, efsanevi köklerini "Oro" isimli ilaha kadar götürüp, kutsal olduklarını ileri sürüyorlardı. Bundan dolayı, bunların emir ve yasaklamaları da tabu olarak kabul edilirdi.

Bu sınıfa, ancak uzun bir süre devam etme ve bağlılık ile birçok tören geçirdikten sonra girilebilirdi. Bu merasim yedi derece idi. Her derece diğerlerinden, kendine has resimler ile ayrılırdı. Henüz aşağı derecede yer alan salikler dans edip şarkı söyleyerek adadan adaya dolaşma, ilahlar tarihinden destanlar yapmakla yükümlü idiler. "Areoi"ler, zevk ve eğlenceye son derece düşkün ayyaş bir sınıf idi. Onlara her şey mubah olup, istedikleri kadınla ilişkide bulunabilirlerdi. Fakat etkili bir "tabu", bu ilişkiden doğacak çocukların anneleri tarafından öldürülmelerini emretmekteydi.

Malezya adasına gelince, bu adalarda bulunan halkın dînî çok karışıktı. Aslında bu adaların halkı sadece Malezyalı göçmenlerle adanın yerlilerinden ibaret değildi. Bunlar, medenî milletlerden etkilenmişlerdi. Hindistan'la bu ada arasındaki iletişimin başlangıcını kesin sınırlarla belirlemek mümkün değildir. Fakat ilk etkileşimin M.1. asırda olduğunu tahmin edebiliriz. Hint medeniyeti özellikle Cava, "Madaura" ve "Bali"de yayılmıştır. Cava'da "Kawi" lisanının yerli edebiyatı, Hint edebiyatından doğmuştur. Cava'daki "Linga" denilen sayısız putlarla "Phallus" ismindeki pek çok resimsel abideler, özellikle "Boroboudour" tapınağı gibi muazzam binalar, Hint Budizm'inin etkisiyle ortaya çıkmış payidarlardır.

İslamiyet 15. asırdan itibaren Cava'ya nüfuz etmeye başlamıştır. Bugün Cava'da en yaygın din İslamiyet'tir. İslamiyet diğer Malezya adalarında da çok yaygındır. Avrupalıların asırlardan beri devam eden hakimiyetlerine ve misyonerlerin faaliyetlerine rağmen Hıristiyanlık bu adaların yerli halkı arasında çok az revaç bulmuştur.

İslamiyet ve Hıristiyanlık'a bağlı olanların yanı sıra buralarda hala eski dinlerine bağlı pek çok kabile vardır. Sumatra'da "Battak"lar, Borneu'da "Dayak"lar, "Celebe" adalarında ve diğer adalarda yer alan birçok "Alfour"lar henüz ilkel inançlarını bırakmamışlardır. Bununla birlikte İslamiyet ve Hıristiyanlık'ı kabul edenler arasında da, medeni kavimlerin hepsinde görüldüğü gibi, ilkel inançlardan arta kalanlar tamamen kaybolmamıştır.

Malezya yerlileri hakkında derinlemesine incelemeleriyle "Wilken" şöhret bulmuştur. Bunların ilk dinleri hakkında bizleri

bilgilendiren belgeleri bu şahsa borçluyuz. "Wilken", Malezyalıların ilkel dinlerinin animizm olduğunu düşünmektedir. İncelemesini de bu açıdan gerçekleştirmiştir. Ölülerin ruhlarına ve genel anlamda ervaha inanma, bunlar arasında son derece yaygındır. Bununla birlikte buralarda naturizm inancı da göze çarpmaktadır. Son olarak, "Kruijtt"in yaptığı araştırmalar, önemli pek çok noktayı aydınlatıp, eski görüşlerden bir kısmının değişmesine sebep olmuştur.

Adalar topluluğundan her birinde oturan halkın inançlarını tek tek açıklamaktansa, bunların ana noktalarını belirtmek daha faydalıdır: Bu adaların hepsinde insana ait olan ruhlara inanmak çok yaygındı. Her kişinin nefsinde, kalbinde, gölgesinde...v.b. birçok ruhu vardır. Uykuda iken ruh bedeni terk ederek, başka şekillere girer. Örneğin kuş olur. Bunun için kuşlara pirinç saçarlar. Hemen her adada, hayvan şekline dönüşme inancı görülebilir. "Rapal" olan yani sihirli söz söyleme ilmine vakıf olan her kişinin, kaplana dönüşebileceğine inanılır.

Ölülerin ruhlarından çok fazla korkarlar. Özellikle doğum öncesi veya loğusalık döneminde ölen kadınların ruhlarını çok tehlikeli bulurlar. Bu ruhlara "Pontianak" ismi verilir. Bu ruhları memnun etmek için özen gösterirler.

Sihirbazlık gibi olağanüstü güçlere inanırlar. Sihirbazlık irsidir. Müslüman ve Hıristiyanlar bile sihirbazlığa inanmaktan kendilerini kurtaramazlar. Üfürükçülük de sihirbazlara mahsus, saygın bir meslektir. Üfürükçüler, kendi kafalarına göre bir şeyler okuyarak ata ruhlarını celbetmeye çalışırlar. Ruhların etkisiyle şifa verebilme özelliğine sahip olan nefesiyle üfleyerek hastaları tedavi ederler.

Bir kişi öldüğünde veya defni sırasında, uzun uzadıya tören ve ayinler yapılır. Bu ayinler, ölüyü sihirbazların uğursuz etkilerinden uzaklaştırıp ruhunu da ruhlar alemine göndermek için yapılır. Ruhların gittiği memleketin çoğunlukla en yakında bulunan bir ada olduğuna inanılır.

Ervaha pek çok hediye sunulurdu. Ruhlar bu hediyelerin bir kısmını alıp götürürler, kalan kısmını da tekrar yeryüzüne döndüklerinde almak üzere yerinde bırakırlardı.

Ervah inancı, hayvan ve bitkilere kadar yaygınlaşmış olması

sebebiyle bunları da yüce sayarlardı. Kutsal kabul edilen bitkiler, kendisine ibadet edilen bitkiler arasında ilk sırada yer alırdı. Cava'da tohum ekimi sırasında pirinç düğünü yapılır. Bu sebeple ziyafetler düzenlenip, şenlikler tertiplenirdi.

Prenslere ait nişan ve alametler, silahlar, elbiseler, ziynetlerin tamamı fetiş veya tılsım kabul edilir. İslamiyet'i kabul edenler bile eski fetişlerini sihirli kabul edip saygı gösterirler. Çünkü bunlarda sihirli bir gücün olduğuna inanılır.

Animizm ve sihirli fetişizmden sonra, bu halk arasında bir de tabiatperestlik dînî ve tabiata ait bir sürü efsane vardır. Bunlardan arz ile semanın yağmur mevsiminin başlangıcında nişanlandıklarına ait olan efsane dikkat çekicidir.

Dağlar, su, güneş, ay, ilahi varlıklardır. Cava adasının güneyinde "Rrtou-Kidaul" isimli, güney okyanus prensine inanılır. Bu peri, denizin derinliklerinde muhteşem bir sarayda ikamet etmekte olup, bir ruh ordusuna komuta ediyormuş. Orduyu meydana getiren ruhlar kıyılardaki kayalarda dolaşırlarmış. "Rrtou-Kidaul"un yanında şerli, korkulan, servetleri dağıtan ve bölüştüren "Ni-Belarang" varmış!...

Okyanus halkına ait inanç ve hurafelere dair ele geçirilen bilgiler çok fazladır. Fakat Hindistan dinleri ve özellikle Budizm ile karışmış olan bu inanç ve hurafelerin tamamının tablosunu çıkarabilmek zor olarak gözükmektedir. Hindistan'ın inanç ve etkilerinden korunabilmiş kabileler de yok değildir. Fakat bunlar aşağı seviyede yer aldıkları için, dinlerini sistematik olarak tasvir etmek mümkün görünmüyor. Bununla birlikte bunlara ait olan birçok masal toplanmıştır. Örneğin; "Macassar"ların, "Bough"ların, "Sangho"ların ve "Battak"ların masalları tam olarak toplanabilmiştir.

İlk olarak "Vander Tuk" tarafından toplanılan Battak masalları, sonraları "D.M.Pleyte"in çalışmalarıyla detaylı bir şekilde incelenebilmiştir. Bu masallar içinde kainatın yaratılışı hakkında, dikkatleri çeken efsane ve rumuzlar vardır.

Fakat bu adalarda var olan dinlerden hangi kısımlarının Batı Hintlilerden alındığını, hangilerinin ise yerlilere ait olduğunu ayırdetmek ve belirlemek zordur. Örneğin; yaratıcı ilahlardan "Batara gourou"nun isminde Hint'e ait izlere rastlanılmaktadır.

İkinci Bölüm

A- ÇİN'DE DİN

TARİH, Çin ismini verdiğimiz kıt'ayı çok eski zamanlardan beri büyük bir devlet olarak tanımaktadır. Diğer milletlerin bu memlekete verdikleri "Çin" isminin, M.Ö.250 tarihinden sonra, bu ülkedeki küçük prenslikleri tamamen kaldırarak, koca bir imparatorluk kuran "Tsin" sülalesinin adından alınmış olma ihtimali vardır. Çünkü asıl Çinliler, ne memleketlerini ne de kendilerini bu isimle anmazlar.

Belgeler, Çinlilerin değişik zamanlarda gerek kendilerine, gerek memleketlerine çeşitli isimler verdiklerini göstermektedir. En eski eserlerde Çin kıtası "Tien-Hia" yani "gün altındaki ülke" ismiyle anılmıştır. Bu isim, Çinlilerin oldukça eski olan bir efsanesiyle ilgilidir. Çin'in, daha sonraları "Tchong-Houa" (orta çiçeği) ve "Sse-Hai" (dört tarafı denizle çevrili memleket) ve "Tchong-Kouo" (orta imparatorluğu) ismiyle anılmış olduğunu görüyoruz. Çinli yazarlar, memleketlerinden çoğunlukla bu son isimle bahsetmek suretiyle vatanlarının dünyanın ortası olduğu şeklindeki inançlarını göstermek istemişlerdir.

Çinliler, kendilerine de "Tchong-Kouo-Jin" (orta imparatorluğu insanları) ismini verirler. Bu milletin menşei konusu ise tarih öncesine ait karanlıklarda gizli olarak kalmıştır. Bu büyük ülkeye iki yol ile gelindiği düşünülmektedir. Kuzeyden gelenler, Çin'de hakim olan ırkı meydana getirmişlerdir. Muhtemelen bu ilk insanlar (yüz aile) kuzeybatıdan gelerek önce "sarı nehir" hav-

zasını işgal etmişler ve daha sonraları ise güneye doğru yayılmışlardır. Bu yolla gelen halk, yüce Asya ırkına mensup olup medeniyet ve dinlerinde bu yakınlığın izleri açıkça görülmektedir.

Köylülerin oluşturduğu asıl ırkın ise, Tibet yoluyla geldiği zannedilmektedir. Çin tarihînde bu iki sınıf arasındaki farklar, bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Çin'de hakim olan sülaleler çoğunlukla kuzeyden inen kavimlere mensuptur. Bu kıtayı asırlarca hakimiyetleri altında bulunduran eski "Tcheou"lar, kuzeyden inmiş oldukları gibi, "Tcin"ler, "Han"lar, "Tcheou"lar, "Leang"lar, "Toupa"lar, "Moğollar", "Manço"lar da yine kuzeyden gelmiş olup Çin'de birer devlet kurmuşlardır. Kuzeyden inen kavimler, gereksiz sanatlarla ve ziraatla uğraşmayı hoş görmüyor, step örneğinin seçkin vasfı olması hasebiyle, sadece başkalarını çalıştırıp bunlara hakim olma amacını güdüyorlardı.

Çin'in asıl halkına gelince, küçük çapta ziraat, ticaret ve sanata yetenekli olan bu ulusun, Çin'e Tibet yoluyla girmiş olma ihtimalleri, son zamanlarda iddia edilmeye başlanmıştır. Bu fikrin kaynağı olan "Edmon Demolan", Çin'in çevresinin, steplerden inen kavimler üzerinde fazla etkili olamadığından hareketle, Çinli toplumsal örneğin "Tchong-Houa" ülkesinin Çinli sosyolojik bir tip olamayacağını ileri sürmektedir. "Edmon"a göre bu tipleme ancak "Tibet" gibi ziraatçiliğe elverişli olmayıp, hayvancılığa çok az uygun olan bu çevrede ortaya çıkabilir.

Bugün büyük Çin Cumhuriyeti'ni oluşturan milletler, "Miao-tze",[1] Moğol, Manço ve Tibet gibi, birbirinden farklı beş sosyolojik tipten meydana gelmiştir. Karakter ve özellikler itibariyle bu tipler arasında görülen farklar, bunları birbirine karıştırmaya hiçbir şekilde müsait değildir.

Çinlilerle, Batı Asya'nın eski medeni kavimleri arasındaki bağlılık ve ilginin izlerini bulabilmek için çok çalışanlar olmuştu. Bu izler önceleri Mısır'da aranılmış, daha sonra "Terrien de Lacouperie", dikkatini Babilliler üzerine çevirmeye çalışmıştır.

Bu şahsın iddiasına göre, yazı, dil ve medeniyet itibariyle Çin, Mezopotamya'ya bağlıdır. Kaynağı ne olursa olsun, bilinen bir

1 Miao-tze, Çince "toprak oğlu" anlamına gelmektedir Chumiou havalisinin dağlık kesimlerinde ikamet etmektedirler.

gerçek vardır ki o da, Çinlilerin, tarih sahnesine sosyal, siyasi ve dînî açıdan medeni bir teşkilat olarak çıkmalarıdır. Tarih, bunları tanıdığı andan itibaren, yazıları ve takvimleri olduğu gibi ziraatla de uğraştıklarını kaydetmektedir. Çin efsaneleri, bunların keşfedilmesini ve bu teşkilatın konumunu, geçmişin eski imparatorluklarına dayandırmaktadır:

Çin efsaneleri oldukça zengindir. Gerçi Çin müverrihlerinin çoğu, bu efsanelere önem verip bir araya toplamamışlarsa da, bu kıtadaki tarihçilerin babası olarak kabul edilen "Sse-ma-tsien", "Sse-Ki" (Tarihi Anılar) isimli meşhur eserinde bu efsanelerin tamamını toplamıştır. "Ssau-King" ile şerhlerinde de efsaneler bir araya getirilmiştir.

Kainatın yaratılışı ile ilgili efsane, felsefi bir faraziye sonucu ortaya çıkmıştır: Başlangıçta genel bir "Kaos" tasvir edilerek, yaratılış bu kaos içerisindeki iki "asıl"a dayandırılmıştır. Bu iki asıldan birine "Ying", diğerine "Yang" ismi verilir. "Ying" ile "Yang", karşılıklı olarak etkileşimde bulunarak öğeleri oluşturmuş ve bu öğelerin birleşiminden evren var olmuştur.

Ateş, "Yang"dan çıkmıştır. "Güneş"de ateşin asıl cevheri "La pure essence (saf varlık)"dir. "Su" ise "Ying"den ortaya çıkmıştır. Güneş, ateşin asıl cevheri olduğu gibi ay da suyun asıl cevheridir. Bu şekilde oluşan güneş ve aydan da diğer yıldızlar ortaya çıkmıştır.

Felsefi bir özellik arz eden, bu yaratılış teorisi, herkes tarafından iyice anlaşılmadığı için, cahil halk bundan esinlenerek, kainatın yaratılışını hissi olarak düşünüp, garip efsaneler uydurmuşlardır. Bir efsaneye göre evren, "Pouan-Kou"nun şahsi yeteneği ile oluşmuştur. Pouan-Kou, "Ying" ile "Yang"ın temelini oluşturmaktadır. Daha doğrusu "Pouan-Kou", güç, enerji ve çoğalmanın devasa bir şekilde şahıslaştırılmış insani bir sembolüdür. Pouan-Kou, karmaşık bir halde olan Kaos'u düzenleyerek alemi var etmiştir.

Efsane, Pouan-Kou'yu bütün hayvanların asılsız sembolleri olan simurg, kaplumbağa, ejderha ve gergedan ile sürekli birlikte gösterip, beraber yaşatmıştır.

Pouan-Kou, kaosu düzenleme ve evreni yaratmak için, 18 bin

yıl uğraşmış ve bu esnada boyu her gün yarım metre uzamıştır. Öldükten sonra ise evrim geçirmiştir. Bu başkalaşım kainatın yaratılışını tamamlamıştır: Rüzgarlar, nefesinin evrim geçirmiş bir halidir. Bulutlar, bu rüzgarlar sebebiyle oluşmaktadır.

Pouan-Kou'nun sesi gök gürlemesine, damarları nehirlere, etleri verimli tarlalara, başı dağlara, parlak sakalı yıldızlara, kılları ile saçları ağaç ve bitkilere, dişleri madenlere, kemikleri kayalara, ilikleri kıymetli taşlara, teri ise yağmurlara dönüşmüştür.

Dünyayı, Pouan-Kou'nun çalışma ve başkalaşımıyla yaratan Çin efsanesi, yeryüzünden beslenen insanları da Pouan-Kou'nun cesedini kemiren haşarata benzetmektedir!...

Çin efsanelerinin, eski Yunan efsanelerine oranla çok kaba ve maddi olduğu görülüyor. Efsanede, her gün yeni bir müdahale ile kainatın düzenini bozan, hariçten bir ilah fikri yoktur. Aslında çok soğuk ve oldukça maddi olan Çin mitolojisinde ne eski Yunanlıların şairane hayallerle dopdolu olan paganizminin, ne Hintlilerin tatlı ve hülyalı Mistisizminin, ne de İbranilerin kuru ve yüksek monoteizminin etkisi görülmez.

Pouan-Kou'nun ilk insan olması itibariyle, "Zend-Avesta"nın "Gayomareta"sı, veya insanlığın atasıyla eşdeğerdir.

Pouan-Kou'dan sonra dünyaya hakimiyet, sırasıyla "San-Hoang" denilen üç hükümdarın idaresi altında kalmıştır. Bu hükümdarlardan her biri, şu üç sülalenin sembolü olarak kabul edilmiştir:

1. "Tien-hoang-chi": Büyük göksel sülale.
2. "Ti-hoang-chi": Büyük yersel sülale.
3. "Jin-Hoang-chi": Büyük beşeri sülale.

Bunlardan ilk iki sülaleden her biri 1,800,000'er sene, sonuncusu da 4,600,000 sene dünyada hüküm sürmüştür.

Bu üç hükümdar veya üç sülale, fani insanlara varlıklarının gereği olan vazifelerini, yemeyi, içmeyi, uyumayı öğretip, evlilik usullerini ve devlet sistemini kurmuşlardır. Bunların olağanüstü davranışları ve fani insanlara yaptıkları iyilikseverlikleri ve öğretileri, Pouan-Kou'nun gizemli arkadaşlarından kaplumbağanın kabuğu üzerinde yazılı idi. Fakat bütün bunlar sonraları kaplumbağa ile beraber yok olmuş, insan nesli çok az şeyi koruyabilmiştir.

Efsane, "San-Hoang"lardan sonra netlik arz etmez. Bir efsaneye göre, bunları "Kieae-teau-Ki"ler (dokuz başlar) dönemi takip etmiş, her biri milyonlara ulaşan bu dokuz devrede, pek çok hükümdar gelmiştir.

Bir başka efsaneye göre de, "San-Hoang"lardan sonra, "You-tchao" ve "Soui-jin" isimli iki hükümdar gelmiştir. Çin'in medeniyet sahasında ilk çalışanları bu iki hükümdardır.

"You-tchao"dan önce, insanların belli isim ve evleri yoktu. You-tchao, ilk olarak herkese bir isim koymuş, ev yapımını öğretmiş, sosyal hayatın ilkel temellerini atmıştır. Kendisine "Yuva adamı" anlamına gelen "You-tchao" ismi verilmesinin sebebi budur.

"You-tchao"nun halefi "Soui-jin" ise, ateşi icad etmiş, insanlara yiyeceklerini pişirmeyi öğretmiş, ticaret usullerini göstermiş, kardeşliğin esaslarını anlatmıştır. Çinliler, göğe tapınma inançlarının kaynağını, efsanevi "Soui-jin"e kadar çıkarırlar. Güya, insanların hayat ve mutluluklarına yardımcı olan her şeyin, yeryüzündeki bütün meyve ve ürünlerin kökeninin "Tien" (gök) olduğunu ileri süren "Soui-jin" imiş.

Ateşin mucidi veya ateşi güneşten yere indiren de "Soui-jin"dir. Kendisine "fitil adam" anlamına gelen "Soui-jin" denmesinin sebebi budur. Görüldüğü üzere "Soui-jin" bu haliyle Çinlilerin "Prometheesi"dir.[2] İnsanlara ip düğümleriyle niyetleri anlama yöntemini öğreten de yine "Soui-jin"dir.

1- KUTSAL KİTAPLAR

Çin'in klasik edebiyatı kısmen "Kong-Tse" tarafından toparlanan eski parçalardan, kısmen de bizzat "Kong-Tse"nin veya bu okulun yazdıkları eserlerden oluşmaktadır. Bu eserlere Çinliler "King" yani "büyük kitap" derler. "King"ler, Çin'de ortaya çıkmış olan dinlerle felsefelerin esaslarını içerdikleri gibi, Çin edebiyatının da en eski ve en klasik örneklerini ihtiva ederler. "Kien-

2 Promethee, eski Yunun'ın efsanevi şahıslarından biridir. "Titan-japet"in oğlu ve "Atlas"ın kardeşi olan "Promethee", ateş ilahı ve beşeri medeniyetin ilk kurucusudur. İnsan bedenini çamurdan yarattıktan sonra ona hayat vermek için göğün ateşini çalarak "Jüpiter"i kızdırmıştır.

Loung"un emriyle M.1773'de dînî kitaplar için kabul edilen bibliyografik sisteme göre, "King"ler, birinci derecede dînî kitaplar (Büyük Kingler), ikinci derecede dînî kitaplar (Küçük Kingler) ismiyle iki kısma ayrılmışlardır.

"Kong-Tse"ye veya ekolünün Mensuplarına ait olan eserler beş "King" yani beş dînî kitapla, dört "Chou"dan yani tarih kitabından ve hemen hemen bunlar kadar önemli daha birçok kitaptan ibarettir. Şimdi kısaca bu kitapların özelliklerini inceleyelim.

1. Yİ-KİNG: Çin'in en eski ve en kutsal kitaplarından birincisi "Yi-King"dir. "Değişiklikler kitabı" demektir. Bu kitap, "Outi"lerden (beş hükümdardan) birincisi olan "Fou-hi"ye dayandırılmaktadır.[3]

Geleneklere göre, Fou-hi halkı kötü durumdan kurtarıp medeni hayata alıştırarak, musikiyi, avcılığı, balıkçılığı, evcil hayvanlardan yararlanma yollarını öğretmiş, iyi bir devlet için gerekli olan müesseselerin temellerini atarak, ahlaki, dini, idari prensipleri ihtiva eden "Yi-King"i telif edip, kanun olmak üzere Çinlilere yadigar olarak bırakmıştır.

İmparator "Chin-chi-Hoang-Ti", Çin'de bulunan bütün kitapların yakılmasını emrettiğinde, "Yi-King" isimli olan, kutsal olması sebebiyle bu felaketten kurtarılmıştır. "Yi-King"in özünü oluşturan şekiller, çok eskidir. Öyleki bu şekillerin kaynağı hakkında bir efsane dahi nakledilmektedir. Güya Fou-Hi devrinde, sarı nehirden büyük bir "Dragon" çıkmış. Sırtında bazısı açık bazısı koyu renk olan birtakım çizgiler işlenmiş olarak bulunuyormuş. Fou-Hi, bu çizgilerin anlamını bildiği için "Yi-King"deki "Kuo" denilen şekilleri bunlardan almış. Bu şekiller üst üste konulmuş tam çizgiler ile kesik çizgilerin birleşiminden meydana gelmiştir. İlk bileşimden şu sekiz şekil ortaya çıkmıştır:

İkinci olarak her şeklin üçer çizgisi, altı çizgiye çıkarılmak su-

3 Çin tarihçileri "Soui-Jin" ile efsaneler dönemine son vererek "Ou-ti"ler (beş hükümdarlarla) eski tarihlerine başlarlar. Çin vakanüvistlerinin bir kısmı "Fou-Hi"nin M.Ö. 3341, çoğunlukla ise 2852'de geldiğini iddia ederler. Avrupa'daki inceleme uzmanları ise, Çin tarihçilerinin ihtilaf ettikleri noktaları dikkate alarak, beş hükümdarları hayal ürünü şahsiyetler olarak kabul edip, Çin'in ilk tarihi hükümdarının "Yao" olduğunu kabul etmektedirler. Çin geleneklerine göre, "Fou-Hi", "Soui-Jin"in talebelerinden idi. Soui-Jin vefat edince, halk kendisini hükümdar olarak seçmek istemiş, o da kendisine karşı istenilen saygıyı göstermek şartıyla hükümdarlığı kabul etmiştir.

retiyle yapılan ikinci bir bileşimle altmışdört meydana gelmiştir. İşte "Yi-King" metninin aslı bu altmış dört şekildir.

Fou-Hi, "Dragon"un sırtına işlenmiş halde bulunan bu altmış dört şekli açıklamak suretiyle "Yi-King"in metnini ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte gerek bu şekillerden, gerekse şerh ve açıklamalardan belli bir anlam çıkarma konusunda Çinliler dahi birçok zorlukla karşılaşıp, bunları açıklayabilmek için tefsirler yazmışlardır.

"Yi-King"in bu şekilde yazılan şerh ve tefsirleri çeşit çeşittir. Önce, altı çizgiden oluşan şekli takibeden kısa notlar vardır. Bu notlar "Wen" kralıyla bunun oğlu ve üçüncü hanedanın kurucusu olan "Tcheou" dükasına dayandırılmaktadır. İlki, altı çizgili şekillerin hepsine birden açıklamalarda bulunmuş, ikincisi ise, bu şekilleri meydana getiren unsurları açıklamaya çalışmıştır. Bu tefsir ve şerhlere birçok ek ve haşiyeler eklenmiştir. Bu ilavelerin metin ve şekiller ile çok yakın ilgisi yoktur.

Konfüçyüs, "Yi-King"in tefsirini, halkın anlayabileceği bir dil ile yeniden yazdığı halde, bu kitabın tam olarak anlaşılabilmesi mümkün olmamıştır. Konfüçyüs'ün yazımından sonra kitabın tamamı "240107" Çin harfini ihtiva etmektedir.

"Yi-King" Çin bilginleri gibi Avrupalı Sinologlarını da çok uğraştırmıştır. Kitabın açıklama ve yorumu için çok tanınmış kişiler çalışmıştır. "Fhilastre", "Legge", "Douglas", "C. de Harlez" gibi meşhur Sinologlarının bu konudaki çalışmaları takdire şayandır. "Yi-King"in Fransızca tercümeleri arasında en sonuncusu "Harlez" tarafından yazılmış ve "Journal Asiatique"de neşrolunmuştur.

"Legge" ise, "Yi-King"in yorumları üzerine yazılan notlandırmaları çevirinin sonuna eklemiştir. Bu notlandırmaların, şekiller ile onların kısa açıklamalarına oranla yeni oldukları anlaşılıyor. "Yi-King"in şekil ve metni gibi yorum ve notlandırmların tamamı da değil yabancılar, Çinliler için dahi kolay kolay anlaşılır şeyler değildir.

"Mc. Clatchie", bu anlaşmazlığı mitoloji ve karşılaştırmalı linguistik ile çözümlemek istemiştir. Bazıları da "Yi-King"in sembol ve şifreler ile derin anlamlar içerdiğini kabul etmiştir. Bu iddiayı

ileri sürenlere göre "Yi-King"in evrenin yaratılışı nazariyesini felsefi açıdan ele almaktadır. Bu teorinin merkez noktası "Ying" ile "Yang" yani gök ile yer "asıl müzekker(eril)" ile "asıl müennes(dişi)" arasında ki karşılaşmadır.

Fakat "Legge" bu iki kelimenin "Yi-King"in asıl metin ve açıklamalarında değil, daha sonra yazılan notlandırmalarda bulunduğunu ve burada da iddia edilen felsefi anlamda kullanılmamış olduğunu ileri sürerek, bu varsayımı iptal etmiştir. Bu meşhur Sinolog, "Yi-King"de, halkı, bir ahlak ile bazen ruhlu bazen de çok sıradan benzetmelerden başka bir şey görmemektedir.

Bu kitap Çinliler için çok kutsaldır. Zor işlerde bu kitaba başvurularak fal açılır. Fal açma, çıkan şekillerin durumunu, açıklama ve yorumlarda arayarak o iş hakkında bir hükme varmaktan ibarettir. Açıklama ve yorumcular aslında bu şekillerin değişik olmasını tabiat ve insan kaderinin değişmesine benzetip, açıklamalarını bu noktadan hareketle yapmışlardır. Bu ise fal açmaya çok uygundur. "Yi-King"in açıklama ve yorumu için uygun görülen ve izlenen kurallar ise bizim için meçhul kalmış şeylerdir.

2. CHOU-KİNG: Chou-King, dînî ve felsefi bir kitap olmaktan ziyade, bir tarih kitabıdır. Aslında Chou-King de tarih kitabı demektir. Chou-King, M.Ö.213 yılında, eski kitapların tümü yakıldığında, yok edilmeye en fazla gayret gösterilen bir kitaptır. Fakat buna rağmen birkaç kopyası "Fou-seng" isimli bir bilgin tarafından kurtarılabilmiş, Hanlar devrinde ortaya çıkarılmıştır. Kitap "25,700" harf ve "elli sekiz" fasıldan meydana gelmektedir. Bununla birlikte kurtarılan nüshalardan sekiz fasıl kadarı kaybolmuştur. Günümüze "elli" bölümü veya seçilmiş parçaları ulaşmıştır. "Legge", bunları eşit olmayan beş gruba ayırıyor.

Chou-King, Çin'in ilk tarihi hükümdarlarından "Yao", "Shun" ve "Ju"nun devirlerinden başlayarak "....."lar ve "Chang"larin ayrıntılı olarak tarihlerini ve "Tcheou"lardan da "Ping-Vang" zamanına M.Ö.720'ye kadar meydana gelen olayları nakletmektedir. Bu süre yaklaşık olarak on yedi asırlık bir zamanı içine almaktadır.

Bu kitap hakkında ileri sürülen meselelerden çoğu henüz çözümlenememiştir. Örneğin "Kong-Tse"nin bu kitabın yazılmasındaki rolü tamamıyla belirlenememiştir. Acaba "Kong-Tse" sa-

dece var olup korunabilmiş olan kısımları bir araya toplamakla mı yetinmiş, yoksa kendinden bir şey eklemiş midir? Bu konu kesin olarak açıklığa kavuşturulamamıştır.

Chou-King, tarihi bir eser olmakla birlikte, Çin'in diğer belgeleriyle, özellikle "Les Livres de bambou" (Bambu kitapları) denilen tarihî derleme ile karşılaştırıldığında tarihî açıdan değerinin şüpheli olduğu görülmektedir. Bambou kitapları, Çin'in efsanevi devirlerine ait "Hoang-Ti" devrinde başlayıp, M.Ö.299'a kadar gerçekleşen olayların toplamından ve belgelerden ibarettir. "Chou-King" ile bu belgelerin karşılaştırılması, ilki "Yao", "Shun" ve "Ju" gibi eski imparatorların büyüklüğü hususunda şüphe uyandıracak derecede aşırılığa gidildiğini göstermektedir.

Gerçi "Chou-King"in yüzeysel olarak incelenmesi, okuyucu üzerinde inanılırlığı hakkında şüphe uyandıracak bir ekti meydana getirmediği doğrudur. Çünkü açıklama tarzındaki ölçülülük, tasvir ettiği olayların resmi vesikalardan, hükümet bildirgelerinden çıkarılmış gibi görünmesi, başlangıçta bu izlenimi verecek mahiyettedir. Fakat metin yakından ve esaslı bir şekilde incelenince, kitabın, özellikle halkın ahlak ve terbiyesi açısından kaleme alınmış olduğu gayet güzel bir şekilde anlaşılır.

İçerdiği hükümdar söylevleri, yöneticilerin öğütleri, tamamen öğretici mahiyettedir. Bunların yazılmasındaki amaç halka gerekli bilgilerin öğretilmesidir. Kitabın içerdiği bölümlerden biri, özellikle devlet idaresi ile ilgili prensipleri içermektedir. Özetle kitabın tamamına, tarihi bir eserden ziyade, hükümdarların bir çeşit aynası gözüyle bakmak daha doğrudur.

"Chou-King", tarih itibariyle renksiz olmakla birlikte akıllı ve adaletli hükümdarların ne şekilde hareket etmeleri gerektiğini belirten sayfaları çok renkli ve çok zengindir. "Chou-King"e göre hükümdarın fazileti, memleketin ve milletin şan ve şerefini yükseltir. Şayet bir hükümdar doğru yoldan saparsa, hanedanıyla beraber iktidardan düşer. Gök ve kamuoyu, saltanat yetkisini hak ve hakikat prensiplerine bağlı kalmış bir başka hükümdara verir.

Saltanatın birinci hanedandan ikinciye, ikinciden üçüncüye geçişini betimleyen sayfalarda olaylar hep bu açıdan ele alınmıştır. Görülüyor ki Chou-King'in tarihî bir kaynak olma ihtimali

şüphelidir. Güvenilirlik açısından yeterli sayılamaz. Fakat Çinlilerin devlet ve din hakkındaki fikirlerini belirtmesi itibariyle mükemmel sayılabilecek bir kitaptır.[4]

3. CHİ-KİNG: Çin'in dînî kitaplarından üçüncüsü Chi-King'dir. Chi-King, "ilahiler kitabı" anlamına gelir. Eser, halka ait şiirsel ilahilerden oluşmaktadır. Bu açıdan Tevrat'ın "ilahiler kitabı"na benzetilebilir. Bu kitabın kaderi de kitapların yakılması kavgasında "Chou-King"inkine benzemiş ve ancak Hanlar zamanında ortaya çıkarılabilmiştir. Kitap 300'den fazla şiiri bünyesinde barındırmaktadır. "Kong Tse", (Konfüçyüs) 300.000 kadar şiir ve ilahiyi inceleyerek, içlerinden ancak bu kadarını seçebilmiştir.

Şiirler manzum değildir. Fakat kafiyeli olup kıtalara ayrılmıştır. Bir kısmı sıradan hikayelerdir. Bazısı ise mecaz ve istiarelerle doludur. Şiirlerin birçoğunda her kıta muntazaman bir benzetme ile başlar. Konular çok çeşitlidir. İçlerinden ancak bir iki tanesi Çin efsanelerini konu edinmektedir. Şiirlerin hemen hemen yarısını içeren birinci kısmı halka ait unsurlarla doludur. Bu kısımda gelenek ve ahlaka, çeşitli eyaletlerin ev hayatı ve özel hayatına yönelik pek çok hikaye göze çarpmaktadır. Bir çoğu ise samimi ve heyecanla yazılmış önemli parçalardan meydana gelmektedir.

İkinci kısımda, imparator saraylarında verilen ziyafet ve şenlik alemleri anlatılır. Üçüncü kısmın başlangıcı ise "Tchou" hanedanı kurucularına övgülerle doludur. Dördüncü kısım, kurban ve ataların şerefine yapılan törenlerde okunulan ilahileri ihtiva etmektedir. Bu şiirlerden beşi çok eski devirlere yani ikinci sülale dönemine aittir. "Chi-King"in Çin'cesi 39234 harften oluşmaktadır.

4. Lİ-Kİ: Dördüncü kitap "Li-Ki" isimli kitaptır. Bu eserde en az diğerleri kadar önemlidir. "Li-Ki", Çin'ce "ayinler kitabı" anlamına gelmektedir. Bu kitap İsa'nın doğumunun öncesine rastlayan bir zamanda ve "Han"lar döneminde toplanıp düzenlenmiştir. Fakat "Li-Ki"nin pek çok bölümü, daha eski dönemlere aittir. Özellikle beşinci babı, M.Ö.164'de İmparator "Vang-Ti"nin em-

4 Chou-King, meşhur sinologlardan "P-goubil" tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir. Bu tercüme pek çok not ve açıklama ilavesiyle 1770'te Paris'te bastırmıştır. Chou-King, "W- H. Medurest" ve "Legge" tarafından da İngilizce'ye çevrilmiştir. Bu çevirilerden ilki M. 1846'da Şangay'da basılmış, ikincisi de "Chines classics" (Çin Klasikleri) ismiyle neşredilmiştir.

riyle toplatılmış olan imparator fermanlarından oluşmaktadır. Muhtemelen "Li-Ki"nin sayfalarının birçoğu, hiç olmazsa üçüncü sülaleye kadar uzanan gelenek ve düşünceleri içermektedir.

"Li" kelimesi Çince birçok anlama gelir. Çoğunlukla bu kelime, yapılması uygun görülen "ayin" ve "tören" anlamında kullanılır. Bu kelime, aynı zamanda alışkanlıklar, dînî sosyal vazifeler, ev ile ilgili görevler, doğru hareket etme ile adab-ı muaşeret kanunları anlamlarını da ifade etmektedir.

Bu konu ile ilgili olarak Çinlilerin "İ-li" ve "Tchou-li" isimli iki kitapları, daha vardır.[5] İ-li, işçi sınıfının yerine getirmeleri gereken görevleri belirtmektedir. Tcheou-li ise, Tcheou'lar dönemine ait devlet idaresinden bahseder. Vaktiyle bu kitap Tcheou prensine isnad edilmiş ise de sonraları bunun doğru olmayıp, eserin zannedildiği kadar eski olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple bu iki kitap ikinci derecede kutsal kabul edilen kitaplar yani Küçük Kingler grubuna dahil edilmiştir.

Oysa "Li-Ki" herkesin görevlerini ve özellikle hükümdarlık adabını öğrettiği için birinci derecede kutsal kitaplar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte "Li-Ki"nin 46 babdan meydana gelen muhteviyatı arasında dînî hüküm ve inançlara ait kesinlikler aramamalıdır. Bu kısımda alışkanlıklardan, geleneklerin gerektirdiği edep ve görev kurallarından başka bir şey yoktur.

5. TCHUN-TSİEAU: Kutsal kitapların beşincisi olan "Tchun-tsieau" M.Ö.480'de bizzat "Kong-Tse" Konfüçyüs tarafından kaleme alınmıştır. "Tchun-tsieau", "ilkbahar ve sonbahar" anlamına gelmektedir. Kitap "Kong-Tse"nin vatanı olan "Lou" prensliğinin belgesidir.[6]

Kitapta sadece olaylar kaydedilip, ayrıntı ve eleştirilere yer verilmemiştir. Bununla birlikte "Tchun-tsieau," Çinliler nazarında çok saygındır. Çinliler kitabı övmede aşırıya gittikleri gibi, "Kong-Tse"nin zamanının bozuk ahlakı karşısında bu eserle mücadele ettiğini ileri sürerler Tchun-tsieau'nun dikkate değer tefsirleri vardır. Bunlar da Çinliler tarafından yarı kutsal kitaplar ka-

5 Bu iki kitaptan "İ-li", Harlez ve "Tcheou-li" de Biot tarafından tercüme edilmiştir.

6 Eski Lou prensliği, bugün "Chan-Thoung" isimli eyaletin bir kısmında teşekkül etmiş olup, M.Ö.722 tarihinden 481 tarihine kadar hüküm sürmüştür.

bul edilir.

Büyük Kinglere dahil edilen "Yo-King" isimli bir kitap daha vardır. Yo-King, Çin'ce "Müzik Kitabı" anlamına gelmektedir. Bu kitabın büyük çoğunluğu kaybolmuştur.

2- KÜÇÜK KİNGLER

Çinlilerin dînî ve tarihi kitaplarından kutsal olarak kabul ettikleri bu beş kitaptan başka, ikinci derecede kutsal kabul ettikleri altı kitapları daha vardır:

1. HİAO-KİNG: Çinlilerin yarı kutsal tanıdıkları kitapların en önemlisi olan Hiao-King, "takva kitabı" anlamına gelir. Bu kitap beş "King"e dahil olmakla birlikte Çin'in klasik edebiyatı ile ilgili eserler arasında sayılabilir. 18 babdan meydana gelmiş olup "Kong-Tse" ile talebelerinden birinin karşılıklı diyaloğu, daha doğrusu bir bilgin tarafından talebelerinden birine verilen ders şeklinde yazılmıştır. Çinli edebiyatçılar, bu kitap hakkında şiddetli eleştiriler yürütmekle birlikte öz ve asıl itibariyle bizzat "Kong-Tse"ye ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat son olarak yazılışının "Han" sülalesi döneminden ileriye gitmediği çoğunluk tarafından kabul edilmiştir.

Hiao-King, evladın babasına, milletin devlete, memurun yöneticiye, imparatorun da kendi babası olan göğe tapınma tarzında, saygı göstermeleri hususunda gerekli olan asıl hükümleri ihtiva etmektedir. Bu özelliğiyle "Hiao-King"e Çinlilerin "ilmihal"i gözüyle bakılabilir.

2. SE-CHOU: İkinci derecede klasik kitaplardan biri de "Se-chou" yani dört kitap denilen eserdir. Se-chou, Kong-Tse'nin mesleği hakkında asıl Kinglerden daha fazla bilgi ihtiva etmekte olup, şu dört kitaptan oluşmaktadır:

a-"Loun-You" veya "Luen-You": Diyalog kitabı. Bu kitap bazı durum ve olaylarla ilgili olarak küçük fıkralarla Kong-Tse'ye veya talebelerinden birine isnad edilen kısa diyaloglardan ibarettir. Gerek fıkralar, gerekse diyaloglar, belli bir düzene göre değil, gelişigüzel toplanmıştır. Toplam 497 bölümden oluşan bu fıkra ve diyaloglar yirmi baba ayrılmıştır. Loun-You, Kong-Tse'nin dü-

şünce ve sistemi hakkında önemli bir kaynaktır.

b-"Tchoung-Young": Orta yol, denklik ve ahenk sistemi.

c-"Ta-Hio": Büyük ilim. İkinci ve üçüncü kitap, büyük King'lerden "Li-Ki"nin bazı bölümlerinin açıklaması gibidir. Tchoung-Young, Kong-Tse'nin torunlarından birine isnad edilmektedir. Muhtemelen üçüncü kitabı da kaleme alan bu kişidir. Bu iki kitap, Çinliler nazarında çok değerlidir. Bu kitaplar "Konfüçyonizm" sisteminde hâkim olan fikirler hakkında bilgi verebilir.

d-"Meng-Tseu": "Bilge Meng" isimli kitaptır. Bu önemli kitap, MÖ. 288-371'de yaşamış olan ve "Kong-Tse" sisteminin en tanınmış ve en büyük öncüsü durumunda bulunan "Meng-Tseu"nun özel teorisi üzerine kurulmuştur. Meng-Tseu'yu oluşturan yedi bab, "Loun-You"ya oranla düzenli bir şekilde tertip edilmiş olup, konular diyaloglar şeklinde ortaya konulmuştur.

3. İ-Lİ ve TCHEOU-Lİ: Yarı kutsal kitaplardan sayılan bu iki eser, edep ve adab-ı muaşeret konularını ihtiva eder. Konuları itibariyle bu iki kitap, büyük Kinglerden "Li-Ki"ye bağlıdır.

4. TCHUN-TSİEAU'nun ŞERHLERİ: Kutsal kitapların dördüncüsü olan Tchun-Tsieau'nun üç şerhi vardır ki bunlar da yan kutsal kitaplardan kabul edilir:

a. Tso-chi

b. Kong-yong

c. Keau-Lang

Bu üç kitabın ismi, yazarların kişisel adlarıdır. Birinci kitabın "Tso-chi" isimli yazarı, Kong-Tse'nin talebelerindendir. Kong-Yong ise, Han sülalesi prenslerinden birinin ismidir. "Keou-Lang"a gelince o da İsa'nın doğumundan bir asır önce gelmiş olan bir filozofun adıdır. Bu üç zat, Kong-Tzai'nin "Tchun-tsieau" yani "ilkbahar ve sonbahar " isimli meşhur eserini açıklama ve yorumlama suretiyle, aslında tarihe karışmış olan bu kitabı ahlaki bozuklukları yok etme amacıyla yazılmış bir eser şekline getirmiştir.

5. EUL-YA: Küçük Kingler grubuna dahil edilen "Eul-Ya", dokuz bölümden oluşmuş bir çeşit sözlüktür. Eserde, kutsal kitaplarda kullanılan tabirler ve ıstılahlar açıklanıp, tarif edilmiştir. Bu sayede eski kitapların anlaşılabilmesi kolaylaşmıştır:

Kong-Tse sistemine ait kutsal dînî kitaplar bunlardan ibarettir. Bununla birlikte Çince yazılmış büyük edebi eserlerden sayılan pek çok eser daha vardır. Bunlardan dînî bir özelliğe sahip olan "Li-Li" isimli kitabın yarı kutsal kitapları takiben zikredilmesi uygun görülmüştür.

6. Lİ-Lİ: Bu kitap ayin ve usûl itibariyle "Li-Li"den daha eskidir. İsmi de "usulüne uygun ibadet ve ayinler" anlamına gelmektedir. Çin'de yirmi beş asır öncesinde geçerli olan adet ve ayinleri belgelere dayanarak tasvir eden "Lİ-Kİ", arkeoloji ve etnoloji açısından önemli bir kitaptır. Gariptir ki "Lİ-Kİ" son zamanlara kadar Sinologların dikkatini çekmemiş olup, adeta gizli kalmıştır. Sonunda "Harlez" bu önemli eseri inceleyip, tercüme ederek ilgililere arz etmiştir. Lİ-Kİ "Tchou-Eu" sülalesi döneminin törenlerini betimlemektedir. Bununla birlikte "Han" zamanında da bu kitaba son derece önem verilmiş olup, hakkında pek çok açıklama ve yorum yazılmıştır. "Tzai-young", M.175'de diğer King'lerle birlikte bunu da taş üzerine kazıttırmış ve o zaman "Lİ-Kİ" ismini almıştır.[7]

"Tang" sülalesinden önceki devirlerde de Lİ-Kİ'nin "King"ler arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Herhalde bu kitap Çinliler nazarında çok önemli ve saygındır. Çin bilginlerinden "Tchou-Hi", Lİ-Kİ'den bahsederken şu satırları yazmıştır: Li-Li, ayin ve ibadetlerin özü ve köküdür. "Li-Ki" ise onu açıklayıp, aydınlatmıştır. "Li-Li", "Li-Ki"nin temel kurallarını ihtiva etmektedir.[8]

"Li-Li", Tcheou'lar devrinde düzenlenmiştir. İlk düzenleyicinin Tchou imparatorlarından "Wuh-Vang"ın kardeşi ve veziri olan meşhur "Tcheou-Kong" olduğu ve kitabın daha sonra genişletildiği zannedilmektedir. "Li-Li", başlıca bayram ayinlerini, saray törenlerini, misafirlere ait ayinleri, yas ve adak törenlerini, eğitim kurallarını ihtiva etmektedir.

7 Z-Legge, **The Li-Ki. Introduction**, 3.

8 Harlez, **Journal Asiatique**, 1889, Şubat-Mart. s.233.

3- ÇİN'DEKİ DİNLER

Çin'de bugün, İslamiyet, Hıristiyanlık, Musevilik haricinde, başlıca üç resmi din vardır. Çinliler bunlara "San-Kiao" yani "üç din" ismini verirler. İlki "Jou-Kiao", alim ve ediplerin dinidir. Bu din "Kong-Tse"nin (Konfüçyüs'ün) iyileştirerek kurmuş olduğu dindir. Üniversitelerde ilim ve edebiyat tahsili görenlerle, eski imparatorluk hanedânına mensup prensler bu dine bağlıdırlar. İkincisi "Tao-Kiao" isimli dindir. Bu din, "Lao-Tse" tarafından kurularak, öğrencilerinin çalışmalarıyla genişletilmiş olup "Taoisme" veya "Taossisme" ismiyle anılır. Üçüncüsü ise "Fa-Kiao" yani Çinlilerin "Fa" ismini verdikleri "Bouddah" tarafından kurulup yayılan dindir. Buna da "Bouddhisme" adı verilir.

Kong-Tse tarafından yayılan din, eski dinin iyileştirilmiş bir şekli olduğu için önce bu eski dinin ne olduğunu görelim.

4- ÇİNLİLERİN ESKİ DİNİ

Çin'in eski milli dînî hakkında bir fikir edinebilmek oldukça zordur. Çünkü bu konuyla ilgili vesikaların tamamı bize "Kong-Tse" vasıtasıyla ulaşmıştır. Halbuki "Kong-Tse"nin bu kitapları, kendinden sonrakilere kendi eline geçtiği gibi, eksiksiz bir şekilde devredip etmediği meçhuldür. Bu zatın eski kitaplarda kendi yeniliklerinin ruhuna uygun şekilde değişikliklerde bulunmuş olması ihtimalini, göz ardı edebileceğimiz hiçbir delil yoktur. Gerçi "Kong-Tse", eski belgeleri bir araya getirmekten başka herhangi bir şey yapmadığını kendisi bizzat açıklıyor. Acaba bunlardan bir kısmını tercihen seçip, bir kısmını da bırakmış olma ihtimali yok mudur?

Konfüçyüs diniyle çağdaş olan "Taoizm" dinini incelediğimizde, bu son ihtimal daha da kuvvetleniyor. Çünkü Taoizm çok eski devirlere dayandığı ve gelenekler sonucu ortaya çıktığı halde, Konfüçyanizm'den tamamen farklı bir dindir. Bu iki din aynı asırda ortaya çıkıp, her ikisinin temelinde gelenekler yer almasına rağmen, birbirlerinden çok farklı olmalarının mutlaka bir sebebi vardır. Bu sebep de, "Kong-Tse"nin eski kitapları bulduğu gibi değil, seçici olarak davranıp o şekilde toplanmasından başka

bir şey olamaz.

Çin'de devletin eski dînî hakkında doğrudan doğruya bize ulaşan başka belgelerin olmaması sebebiyle, var olan Kingler hakkındaki bu şüpheye rağmen, eski dinin ne olduğu hususunda bir fikir edinebilmek için, yine bunlara başvurmak zorundayız. Çünkü Kingler'de pek çok eski belge bulunduğunda şüphe yoktur. "Kong-Tse"nin de her şeyi alt üst edecek ihtilalci bir ruha sahip olmadığı bir gerçektir. "Kong-Tse" eğer yapmışsa, eski belgelerden kendi işine gelenleri toplamış, fakat bunlarda herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Bu sebeple tedbirli davranıp, bazı kayıtlara riayet etmek şartıyla, eski din hakkında King'lerden faydalanabiliriz. King'lerde mevcut olan temel fikirlerin, eski dinin de esasları olduğunda şüphe yoktur. Bu fikirler bize ilkel durumdan kurtulmuş bir topluluğun ilk düşünceleri gibi gözükebilir. Eski din, üç Allah'ı takdis esasına dayanmaktadır. Bunlardan biri "Thian" (gök), ikincisi "chang-ti" (en büyük sultan), üçüncüsü de "chan" yani ruhlardır.

"Thian" ve "chang-ti"den bahseden sayfalarda belli bir ruha sahip asilce sayfalar pek çoktur. Buna dayanarak "Legge", "Faber" ve "Happel" gibi bilginler, Çin'in eski dinini oldukça yüksek görüp, Hz. Musa'nın neşrettiği "Jahve" diniyle karşılaştırarak bunu bir Allah dînî olarak kabul etmişlerdir. Bu bilginlere göre eski Çinliler "gerçek ilahı" tanıyorlardı. "Kong-Tse"nin reformu da bunlara göre bir ilerleme değil, aksine gerilemedir. Oysa bu konu ile ilgili olarak incelemeler yapan diğer bilim adamları, Çinlilerin eski dinlerinin Şamanizm'in sadece bir derece üstünde olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Çinlilerin ervah inancı, animizm ve sihirbazlıktan tam anlamıyla kurtulamamıştır. Bunlara göre ruhlar arasında gök ruhunun özel bir yeri vardır.

Gök ve Ti ile Şang-Ti arasında var olan farkları belirlemek mümkün değildir. Sinologlar da bu farkı bulamamışlardır. Kinglerde bu farklar maddi gök gibi tasvir edilmiştir. Kinglerin efsanevi şahsiyetleri de tam değildir. Nadir olarak gök ile yer (Heou-Tou), bütün varlıkların ana ve babası gibi gösterilmiştir. Fakat bu düşünceye çok az itibar edildiğinden "Plath" gibi bazı Sinologlar,

bu tabire hiç önem vermeyip, böyle bir inancın var olduğunu inkar etmişlerdir.

Gök (thian) veya uluhiyet (tanrısallık), kişisel tanımlamaların üzerindedir. Şahıslar hakkında ne sevgi ve dostluk anlayışı ne de düşmanlık ve nefret vardır. Fakat tabiatta cereyan eden olaylarla kendisini gösterir. Etkisi bizzat kendisiyle değil dolu, yağmur, aydınlık, soğuk, sıcak mevsimlerin oluşumu ile kendini belli eder. Bütün bunlar, vaktinde ve istenildiği kadar olursa mutluluk habercisi olurlar. İhtiyaçtan fazla veya az olursa aksine felaket habercisidirler. Hükümdarların sürekli göz önünde bulundurmalan gereken bir şey varsa o da kainattaki bu ahenk ve düzenliliktir. Bu ahenk ve düzenlilik devletin de temelinde olmalıdır.

Doğanın gidişatını bozan düzensizlikler, devlette düzenin sağlanması gerekliliğini hatırlatır. Kainatta var olan doğal düzen siyasi, sosyal, ahlaki düzene sadece sıkı bir şekilde bağlı olmayıp, hepsi bir bütünü oluştururlar. Temelde üç güç vardır: Bunlar gök, yer ve insandır. Bunlar birbirleriyle uygunluk arz etmek zorundadırlar. Kainattaki düzenin, tamamıyla sosyal ilişkilerin bir modeli olmadığı düşüncesi, dînî bir niteliğe sahiptir. Bu sebeple devlet teşkilatını düzenleyen kanunları, doğal kanunlarmış gibi kabul etmek gerekir.

Kainatın düzen ve tertibi tamamen sosyaldir. Gök, mükafat ve ceza vererek, büyüklenene felaket, alçakgönüllü olana ise mutluluk bahşetmektedir. Hoşnutluğu özellikle halk oylarında belli olur. Bu inanca bağlı olarak kötü hareketlerde bulunan hükümdara yönelik isyan ederek kendilerini cezaya çarptırmak, halk için dînî bir görevdir. Bu gibi hükümdarların halk tarafından tahttan indirilmesi, ilahi irade ve hoşnutluğun belirtisidir. Bu inancı, "halkın dili, hakkın sözü" cümlesiyle özetleyebiliriz.

Çin imparatoru, kırk elli sene önce İngilizler tarafından yöneltilen bazı ağır istekler karşısında, bu inanca dayanarak ret cevabını vermiştir. İmparator, cevabi notasında, bu istekler kabul edildiği taktirde, halkın arzu ve görüşlerine uygunluk arz etmediği için, halkın bundan etkileneceğini ve bu genel etkilenmenin kendisinin uzaklaştırılmasına sebep olacağını ileri sürerek, buna sebep olarak halkın arzu ve isteklerinin göğün kararları doğrul-

tusunda olduğunu göstermiştir. "Thian Chan" dağının, Çinlilerin gök inancıyla ilgili olduğunda şüphe yoktur. Tanrı dağları diye tercüme edebileceğimiz bu dağın en yüksek zirvelerinden birine "Han Tanrı" adı verilmektedir. Bundan da bu dağa vaktiyle uluhiyet (tanrısallık) isnad edildiği ve Çinlilerin ilk dinlerinin kuzeyden geldiği anlaşılmaktadır.

"Chang-Ti" (yüce hükümdar) da gökte bulunmaktadır. Güneş bunun oğlu ve sembolüdür. Yeryüzünün hükümdarı yani Çin imparatoru da güneşin oğludur. Çin'de hükümdar olan ikinci ve üçüncü sülalelerin kökenini "Chang-Ti"ye dayandıran bir efsane dahi vardır.

Ervaha yapılan ibadetler göğe, Chang-Ti'ye ve evrenin genel düzenine yönelik tapınmayla ortaktır. Bu iki kavram ve bu iki ibadet, birbirlerine zıt olamazlar. Çünkü Kinglerde gök, Chang-ti ve ervah beraber anıldıkları gibi, onlarda var olduğu düşünülen güçler de aynıdır. Ervahın yaptığı işler, Chang-ti'nin faaliyetlerinin yerine de geçerlidir. Çünkü bunlar yapmaları gereken işleri, yine Chang-ti'nin sahip olduğu güçlerin tümüyle yerine getirirler. Ervah her yerde var olup gözle görülemez ve asılları anlaşılamaz. Bununla birlikte gerçek varlıklardır. Ervaha herhangi bir kişileştirme yapılamaz. Sadece göksel, dünyevî ve insani diye üç gruba ayrılırlar. İnsani olan ruhlar, ata ruhlarıdır.

Sinologlardan bir kısmı ervahı, göğün memurları ve "Chang-ti" ile insanlar arasında bir aracı gibi göstermek istemişlerdir. Fakat King metinlerinde bu fikri destekler mahiyette hiçbir kayıt yoktur. On bin şeyde var olan ince ve etkili unsurlar işte bu ruhlardır. Ervah, duyular tarafından hissedilmeksizin her şeye nüfuz ederler.

Klasik Kinglerde, kötü ruhlardan bahsedilmemiştir. Bundan anlaşıldığı üzere Çinlilere göre ervah, Chang-ti'nin emrine uymaktadır. Kötülükler, insanların genel tabiat kanunlarına muhalefet etmelerinin bir sonucudur. Fakat Kinglerde kötü ruhlardan bahsedilmemiş olmasının, halkın inançlarıyla ne derece uygunluk arz ettiğini kestirebilmek mümkün değildir.

Ervahın üçüncü grubunu oluşturan insani ruhlara "Kwei" ismi verilir. Ata ruhlarına ise "Tseu" denilir. En fazla tapınılan ruh-

lar bunlardır. Çin'de ruhun ebediliği inancı sadece ata ruhları hakkında vardır. Fakat bir insan öldükten sonra, bedenini terk eden ruh veya yaşam gücünün ne olduğuna dair açık ve belirgin bir inanç yoktur.

Bununla birlikte, ölmüş olan imparatora, bilgin ve alimlere, iyilik sahiplerine ve özellikle ailenin atalarına ibadet etme çok yaygındır. Çinliler atalarının, kendi yaşantıları üzerindeki etkilerini, varlıklarının devamından daha önemli görürler. Dünya hayatını çok fazla önemsememeleri, bu inancın bir neticesidir. Ölümlü hayatın birkaç sene uzun veya kısa olması Çinli için o kadar önemli değildir. Asıl önemli olan şey, ahlaki faziletleri muhafaza ederek atalar arasına karışabilmektir. Ataların ruhları her yerde hazır bulunup, bütün iş ve hareketleri görürler. Bu sebeple Çinliler, özel veya umumi yaşantılarında, daima ataların huzurunda imiş gibi hareket ederler. Tehlikeli durumlarda veya hastalık halinde bunlardan yardım isterler. Nikahlar atalarının tapınaklarında kıyılıp takdis edildiği gibi, imparatorların taç giyme merasimi de yine bu tapınaklarda gerçekleştirilir. Bu inanç, Çinlileri gelecekten daha çok geçmişe bağlamıştır. Savaşa giden veya seyahate çıkan bir Çinli, atalar için ayrılan küçük "Les tablettes" (tabletleri) üzerinde taşır. Üst rütbelere yükselince, baba ve atalarının kendisiyle iftihar edeceğine inanırlar. Özetle Çinli, gelecekten ziyade geçmişle çocuk ve torunlarından çok baba ve atalarla, hayattakilerden ziyade ölülerle ilgilenir. Atalara tapınma inancı, Çin dininin temelidir.

Sinologlardan bir kısmı, Çinlilerin, kişisel uhrevi hayatlarına son derece önem vermelerine bakarak, dinlerini koyu bir Materyalizm olarak kabul etmişlerdir. Oysa Çinlilerin dünyevi hayatlarından ziyade, baba ve atalarıyla alakadar olmaları, bu düşüncede olanları yalanlamaktadır. Evet Çinlilerin, gelecek hakkında çok fazla endişeleri yoktur. Fakat bir teselli, bir yardım umduklarında atalardan yardım istemeleri, bunların ölümle birlikte, tamamen yok olmadıklarına inandıklarını güzel bir şekilde ispatlar. Şüphesiz Çinliler, baba ve atalarını kendilerinden uzak ve başka bir alemde yaşıyor olarak düşünmemektedirler. Belki de ruhlar gibi, ataların da bu dünyada kendi aralarında bulunup, görülemez bir şekilde dolaştıklarına inanırlar.

Atalara isnad edilen bu varlık, bazı durumlarda özel bir şekilde sembolize edilir. Bu sembolik anlatım, sadece yukarıda söylediğimiz "tablet"lerle gerçekleşmez. Dini törenlerden olan bazı ziyafetlerde ataların, bir çocuk şahsiyetiyle temsil edildiği de olmuştur. Çoğunlukla ölünün torunu olan bu çocuğa, onun elbiseleri giydirilerek sofradaki yerine oturtulurdu.

Eski Çin dinin özelliklerinden en önemlisi, diğer dinlerin aksine bu dinde, reislerin, liderlerin bulunmaması diğer bir tabirle papaz ve kahinlerin olmamasıdır. Dini törenler, devlet memurları, aile reisi veya bir işi yapabilecek güçte olduğuna inanılan yazarların başkanlığında gerçekleştirilir. Görüldüğü üzere Çinlilerde dînî törenler, sosyal hayatı ve aile hayatıyla ilgili şeylerden sayılmıştır. Özellikle veya tesadüfen bir görev ile meşgul olan devlet memurları, hiçbir zaman bir ruhban sınıfını oluşturmamışlardır. "Tcheau-li"de bu ayinlere ve bunları gerçekleştiren görevlilere dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Çinliler, özel bir ayinle kurban kesme geleneğine çok fazla özen gösterirlerdi. Belli zamanlara has kurban olduğu gibi, bazı durumlar ile karşılaşıldığında da kurban kesildiği olurdu. Dört mevsimden her birinin başladığı zamanda, özel bir tören ile kurbanlar kesilirdi. Savaşa çıkıldığında, ürünler yok olduğunda ve hükümdarın ava çıktığı dönemlerde de kurban kesmek adetten idi.

Büyük kurbanları, göğe sunmak sadece imparatora has bir görevdi. Bununla birlikte herkes göğe ihtiyaçlarını arz edip, tütsü takdim edebilirdi. Büyük krallar, kendi ülkelerinin, nehirlerin, dağların ve yeryüzünün ruhuna kurbanlar takdim ederlerdi. Ata ruhlarına ise herkes kurban sunabilirdi. Ata ruhları için "miao" denilen mabedler olduğu gibi, özel evlerde de küçük birer mabed bulunurdu.

"Chi-King", imparator sarayında gerçekleştirilen atalara kurban sunma ayinleri hakkında açıklayıcı bilgiler veriyor. Açıklamalara göre, bu törenlerde ziyafetler düzenlenip, dans edilip, şiirler okunmaktaydı. Kurban hayvandan olabildiği gibi, meyve ve tütsü de kurban gibi takdim edilebilmekteydi. İnsanın da kurban edildiğini ispatlayan, sadece bir olay vardır. Kurban takdim etme töreni sırasında, kainatın düzeninden bahsedilerek, kurban tak-

dim edenin mutluluğu ve kurtuluşu temenni edilirdi. Dualar, sadece yeryüzüne yönelik maksatlarla yapılmazdı. Tcheau prensinin, hasta kardeşinin şifa bulması hakkında yapmış olduğu bir duası, eski Çinlilerde oldukça derin duygulara sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü bu duasında prens, kardeşinin yerine kendi ruhunun kabzedilmesini ve kardeşinin kurtulmasını istemiştir.

Çinliler arasında gelecekten haber verme ve fala bakma çok yaygındır. Önemli- önemsiz, genel-özel, hiçbir işe fal bakmadan başlanılmazdı. Çoğunlukla tabii olaylardan fala bakılırdı. Ay ve güneş tutulması, zelzele ve kuyruklu yıldızlar uğursuz sayılırdı. Rüyalar, garip rastlantılar, fala bakma için en uygun zemini oluşturmaktaydı.

"Chi" isimli bir bitki ile "pou" isimli kaplumbağa kabuğu fal bakarken çok fazla kullanılan şeylerdi. Kaplumbağa kabuğu, ateşe atılarak yakılırdı. Bu sırada kabuğun üzerinde birtakım yarıklar meydana gelirdi. Bu yarıklara bakılarak hükümler çıkarılırdı. Daha önce zikrettiğimiz üzere "Yi-King"le de fala bakılırdı.

"Chou-King"in bir paragrafında, imparatora, şüpheli durumlarda şahsi hükümlerine, saray emirlerinin görüşlerine, halkın reyine uyulduğu gibi "you" ile "chi"ye de tabi olunmasının emredildiği görülüyor.

5- KONFÜÇYÜS

HAYATI VE SİSTEMİ

Çin'deki dinlerden en önemlisine kendi ismini veren Konfüçyüs "Kong" ailesine mensuptur. Avrupalılar kendisini Konfüçyüs olarak anıyorlarsa da, Çinliler nazarında ismi "Kong-Tse"dir. "Kong", bu önemli şahsiyetin mensup olduğu ailenin ismi olduğu gibi "Tse" de Çin'ce bilgili ve akıllı kişi anlamına gelir. Buna göre, "Kong-Tse" ismi, Kong ailesine mensup bilge anlamına gelir.[9] "Kong-Tse", kendine "Tchoung-ni" adını vermektedir.

9 Öteden beri Konfüçyüsün Çince isminin "Kong-fou-tse" olduğu ileri sürülmekteydi. Hatta Konfüçyüs ismi dahi Kong-fou-tse'den alınmıştır. Fou, Çince öğretmen anlamına gelir. Buna göre Konfüçyüsün Çince ismi Kong ailesine mensup "öğreten bilge" anlamını ifade

Kong-Tse, MÖ. 571'de "Lou"[10] eyaletinde "Chang-Ping" kasabasında doğmuştur. Bu küçük kasaba Çin'in ahlaki, dini, siyasi ve edebi kültürünün bir hediyesidir. Çin tarihçileri bu bilgeyi insanlığın en yüksek siması olarak tanımaktadırlar. Eser sahibine, eserine göre bir değer vermek gerekirse, Çin tarihçilerinin bu iddialarını abartılı görmemek gerekir. Çünkü dört milyon (bugün bir milyarı geçkin -ç.v.) nüfusa sahip bir kıtada iki bin seneden beri mutlak bir şekilde hüküm süren, ahlaki ve siyasi özellikleri olan felsefi bir kanun ortaya koyma ve bunu sistemleştirme şerefi sadece Konfüçyüs'e aittir.

Konfüçyüs'ün M.Ö. 571-478 yıllarını kapsayan yaşantısı ile ilgili olarak geniş ve doğru bilgiler vardır. Çin tarihçileri bu filozofun hayat hikayesine ait en küçük ve önemsiz olayları bile kaydetmişlerdir. Kong-Tse, Çin'in asil bir ailesine mensuptur. Çin tarihçileri, bu ailenin soyağacını M.Ö. 2637'de Çin'de hüküm süren İmparator "Hoang-ti" ye kadar çıkarmaktadırlar. Atalarının birçoğu çok önemli mevkilerde görev almıştır. Babası da "Tseou" şehrinin valisi idi. Konfüçyüs'ün kendisi de birkaç kez devlet memurluğunda bulunmuştur. Konfüçyüs'ün adaleti gerçekleştirmesi ve atalarının kanunlarını uygulama hususundaki gayreti, önemli zamanlarda kendisini arattırmış ve iş başına getirmiştir.

Doğruluğu biraz şüpheli olan bir geleneğe bakılırsa, Konfüçyüs daha altı yaşında iken zeka ve dirayetiyle herkesin dikkatini çekmiştir. Aynı yaşta olan çocukların oyunlarına katılmaz, eski bir geleneği uygulayarak göğe arz etmeksizin hiçbir şey yemezdi. On beş yaşında iken kendini eski kitapların incelenmesine adamış, dînî alanda yapmayı tasarladığı yeniliklerin esaslarını bu kitaplardan çıkarmıştır.

Henüz çocuk iken babasını kaybetmiş ve ailesi fakirleşmiştir. Zorluk ve sıkıntılar içinde büyümüştür. Öyle ki geçimini sağlamak için basit hizmetlerde dahi bulunmuştur. Çobanlık yaptığı dahi rivayet edilmektedir. Zekası ve doğruluğu sayesinde pek çok kimsenin dikkatini çekmiş olup, "Lou" kralının birinci vezi-

---

etmektedir. Fakat Çin'in eski eserleri hakkında daha kapsamlı incelemelerde bulunan yeni Sinologlar, Fou kelimesinin sonradan ilave edildiğini ve asıl isminin "Kong-tse" olduğunu ispatlamışlardır.

10 Önceleri Lou ismiyle anılan bu eyalet, bugün "Chan-Taung" ismiyle anılır.

ri, kendisini devlet ambarlarından halka hububat satışı ve dağıtımıyla görevlendirdiği sırada yirmi yaşında idi. Sonra bir süre seyahate çıkmış ve bir rivayete göre "Lao-Tse" ile görüşmek üzere "Tcheou" krallığına gitmiştir.

Bu dönem Çin'in en karışık devresidir. M.Ö. 1122'de "Tcheou" sülalesini kuran "Vau-Vang", imparatorluğunun tesisi konusunda kendisine önemli yardımlarda bulunan küçük prenslerin herbirine belirli bir ülke vererek bir çeşit "Feodalite" sistemini oluşturmuştur. Oysa "Vau-Vang"ın otuz ikinci halefi "Goue-Vang" zamanında bu küçük krallar birbirleriyle savaşarak memlekette elim bir karışıklık devresine sebep olmuş ve imparatorun saygınlığını sıfıra indirmişlerdir. İçte çıkan bu savaşlar Tcheou sülalesinin yok olmasına kadar devam etmiştir.

Çin tarihçileri, bu kraliyetleri "Tchen-Koue" (savaşan devletler) ismiyle anmışlardır. Savaşan devletlerin sayısı gittikçe artmıştır. Konfüçyüs devrinde altı yüzü aşkın prenslik bulunmaktaydı. Asıl imparatorluk "Yang-Tzai-Kiyang" ile "Hoang-Hou"arasındaki alana sıkıştırılmıştı. İmparatorların komuta ve nüfuzları kalmamış olup bu vasıflar krallara geçmişti. Bununla birlikte kraliyetlerin durumu da aynı idi. Krallar da derebeylerinin oyuncağı olmuşlardı. Kong-Tse'nin vatanı olan küçük "Lour" havalisi de bu durumda idi. Lour kralı da ülkesindeki derebeylerinin zorbalığı ve baskısı altında bulunmaktaydı. Hükümetler arasındaki kavga ve soğukluklar da bu kargaşayı tam anlamıyla arttırmaktaydı.

Elimizde mevcut olan asıl belgelerden, Çin'de sosyal alanda meydana gelen çözülmelerin, ahlak anlayışının ve geleneklerin yok olmasının "Kong-Tse"nin şikayet ettiği kadar vahim olup olmadığını anlamak mümkün değildir. Böyle bir durumda Kong-Tse gibi temiz karakterli bir kişinin umumi bir hayata atılmasının ağır bir fedakarlığı gerektireceği şüphesizdir. Fakat onun bütün varlığı, bu görevden kaçma fikrine isyan ediyordu. Kong-Tse'ye göre hikmet, dünyadan el etek çekip, münzevi bir hayata atılmak değil, gerçek ve doğru prensipleri umumi hayata tatbik etmeye çalışmaktır. Her nerede umuma yönelik hizmetlere davet edilmiş ise, bu daveti derhal kabul etmesinin sebebi bu inançta aranmalıdır. Gençliğinde Kong-Tse'nin bir asilzadenin hizmetin-

de bulunduğunu görüyoruz. Daha sonra "Tcheou"ların başkentini gider. Bu şehirde ne kadar kaldığı ve ihtiyar "Lao-Tse" ile görüşüp görüşmediği hakkındaki rivayetler birbiriyle çelişki halindedir. Kong-Tse"nin, Tcheou sülalesi kurum ve teşkilatına karşı beslediği derin saygı ve sevginin başlangıcının bu tarihi rastlaması gerekmektedir.

Kong-Tse, seyahatleri sırasında prensleri adalet ve doğruluğa çağırmak için çok uğraşmıştır. Fakat her tarafı dolduran kötülüklerle başa çıkamayacağını anlayınca, birkaç öğrencisiyle birlikte kutsal kitaplardan olan Kinglerin bir araya toplanıp incelenmesi işine girişmiştir. Zannedildiği gibi Kong-Tse, Kinglerin müellifi değildir. O, var olan belgeleri toplayıp, Kingleri bir araya getirerek, düzenlemekten başka bir şey yapmamıştır. Kong-Tse'nin yazdığı sadece Kinglerin beşincisi olan "Tchun-tsieau"dur.

Konfüçyüs, günümüzde Çinlilerin de inandığı gibi, Kingleri eski bilgilerin en değerli eserleri olarak kabul etmekteydi. Felsefi sohbetlerindeki: "Şayet bana, hayatıma birkaç yıl ilave etmek için izin verilseydi, eksikliklerden kurtulabilmek için "İ-King"i incelemek üzere ömrümün elli sene daha artmasını isterdim"[11] paragrafı Kinglere karşı hissetmiş olduğu saygı ve inancın açık bir ifadesidir.

Kong-Tse, yaklaşık otuz beş yaşında iken "Lou" kraliyetinde büyük kargaşalıklar baş gösterdi. Filozof, çevredeki "Thsi" devletinin topraklarına çekilmek zorunda kaldı. Lou kralı dahi birkaç sene için memleketinden uzaklaştırıldı.

Kong-Tse, Thsi prensi ile daha önceden iletişim halinde idi. Prens bu kez kendisini güzel bir şekilde kabul edip, tavsiyelerini dinledi. Fakat devletinin idaresinde Konfüçyüs'e fazla yetki vermekten çekiniyordu. Kong-Tse doğal olarak burada bir memuriyete girmeyip, bir sene sonra vatanına döndü. İlk zamanlar resmi bir işte bulunamadı. Birbirlerine rakip durumda olan reis ve bakanlar, filozofu kendi yanlarına çekebilmek için çok çaba sarf ettiler. Kong-Tse'nin bu girişimler karşısında sağlam bir karakter sergileyebilmiş olduğu anlaşılamamaktadır. Fakat tam anlamıyla bir partiye katılmamış olduğu muhakkaktır.

11 Entretiens philophiques (Felsefi Görüşler)-chap, VII. s.16.

Lou prensi, devleti tekrar ele geçirince, Kong-Tse için devlet hizmetlerinde etkili olma zamanı gelmişti. Pek çok önemli mevkilerde bulundu. Sonuçta bayındırlık ve adliye bakanlığına kadar yükseldi. Geniş kapsamlı yenilikler gerçekleştirdi. Fakat bu dönem uzun sürmedi. Bakanlığının birinci senesindeyken kral "Ting" adalet ve doğruluktan ayrılmaya başladı. Yiyip içme, zevk ve eğlence alemlerine daldı. Kong-Tse'nin tavsiye ve ihtarlarına artık tahammül edemiyordu.

Kong-Tse, kralın yolsuzlukları karşısında giriştiği mücadelede başarılı olamayınca, bir rivayete göre ümitsizce bakanlıktan çekildiği gibi, vatanını da terk etmek zorunda kalmıştı. Bir başka rivayete göre de, artık kendisine tahammül edemeyen kral tarafından uzaklaştırıldı. Kofüçyüs'ün bu kez seyahati on dört yıl kadar sürdü. Bu süre zarfında Çin'in birçok bölgesini dolaşıp, halk ve hükümdarlarla görüştü. Her yerde gök, insanlara sesini duyurmasında kendisine yardımcı oldu. Bazı yerlerde yüceltilerek ağırlanmasına rağmen, istihdamına yanaşılmadı. Bazı yerlerde ise, baskı görüp takibedilerek öldürülmek istendi. Bununla birlikte, bu seyahatleri esnasında beraberinde birçok öğrenci ve dostlarının olduğunu da görüyoruz. Nihayet Lou kraliyetinde oldukça önemli bir mevkide bulunan öğrencilerinden birinin nüfuzu sayesinde vatanına geri çağrıldı. Bu sırada yetmiş yaşında idi. Artık siyasi olarak hiçbir rol üstlenmedi. Hayatının kalan zamanını araştırmalara ayırdı. "İlkbahar ve sonbahar" isimli eserinin telif edilmesi bu döneme rastlar.

Kong-Tse'nin hayatının sonlarına doğru acı ve ümitsiz düşüncelerin altında ezildiği anlaşılmaktadır. Ölüme yaklaştıkça ümitsizliği ve kederi artıyor, imparatorluğun yok olmasına, devletin akıbeti noktasında direnç gösterememesine ağlıyordu. İdeallerini mazide arayan bu adam, ölümde istikbalin cesaret verici vaatlerini göremiyordu. Nihayetinde tarihin bu önemli şahsiyeti M.Ö.478'de bu elem ve ümitsizlikleriyle sonsuza dek gözlerini kapadı.

Kong-Tse'nin sözleri ve sistemi öğrencileri tarafından büyük bir dikkat ve itina ile bir araya getirilmiştir. Kendisine isnad edilen "Ta-hio", "Tchoung-Young" ve "Loun-You" isimli kitapları bu şekilde toplanmıştır. Bu üç kitap, "Meng-tse"nin kitabıyla birlik-

te "Sse-chou" denilen dört klasik kitabı oluşturur. Çinlilerin ahlaki, medeni, siyasi kanunları anlamına gelen bu kitaplar hala okullarda öğrencilere ezberlettirilmektedir. Kong-Tse'nin eserleri hakkında Çin alimleri tarafından birçok açıklama ve yorumlar yazılmıştır. Bunların en önemlisi "Tchou-hi"nin yazdığı kitaptır.

Kong-Tse'yi özellikle "Loun-You" ile tanımaktayız. Şüphesiz bu kitapta filozofun kişisel özelliklerini ortaya koyan sayfalar çok azdır. Çünkü kitap, Kong-Tse'nin ideal bir alim olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. "Loun-You"nun özel bir kısmı, Kong-Tse'nin sofrada, yatakta, elbiselerinin renk seçiminde, özetle değişik durumlarda ve hayat şartlarında uygulamakta olduğu görgü kurallarının anlatımına ayrılmıştır. Bu konulara verilen önem dikkat çekicidir.

Kong-Tse, dönemindeki prenslere tavsiyelerini sunup, prensiplerini tam anlamıyla uygulatma fırsatı bulamadan vefat etmiş ise de, iki nesil sonra, ünü her tarafa yayılarak, sistemi milli ve dînî alanda bir yenilik hareketinin sosyal noktasını teşkil etmiştir. Çin müelliflerinin tamamının kendisinden saygı ve sevgide kusur etmediklerini görüyoruz. Hakkında çıkarılan hükümler bazen mütevazı, bazen kibirli olduğu yolundadır. Muhtemelen Çinliler kendisini çok fazla büyütmüşler fakat yüceltecek kadar ileri gitmemişlerdir. "Tzeue Tzeu"nun şu açıklaması Çinlilerin bu zat hakkındaki düşüncelerinin samimi bir tezahürüdür: "Kong-Tse", her şeyi bünyesinde barındıran ve besleyen yeryüzüyle, her şeyi örten ve kuşatan gökyüzü ile kıyaslanabilir. Onu, belli bir düzen içerisinde deveran eden dört mevsimle de mukayese edebilmek mümkündür. Dünyayı sırayla aydınlatan ay ve güneşe de benzetilebilir. Yüce devletin prensiplerini öğretmek için gerekli olan, hakim ve dinamik bir düşünce, yüksek bir güç, etkileyici bir düşünce, her şeyi kuşatan bir kültür birikimi ile vasıflanmıştı. Rahatlığı ve hoşgörülü olmayı öğretmek için, şerefi, lutf ve merhameti, ilim ve şefkatiyle şöhret bulmuştu. İtibarını koruma hususunda gerekli olan girişkenlik, demir gibi sabır ve metanet gibi yüksek vasıflar ile donanmıştır. Heva ve heveslerden uzak duran ağırbaşlı, namuslu ve adil bir kimse idi. Tüm vasıfları ve davranışlarıyla saygıya ve yüceltilmeye layıktı. Bilinçli ve seçici davranarak hareket edebilmek için olayları birleştirip yorumlayabilme

kabiliyetine sahip, araştırma ve incelemelerinde ön sıralarda yer alan, mükemmel bir kişilik idi. Güç ve kabiliyetleri gökyüzü kadar geniş idi. Bu özellikler, kendisinden gizli bir kaynak fışkıran deryanın derinlikleri gibi, çok fazla idi. Bu sebeple şöhreti orta imparatorluğunun her yanına hatta barbar kavimler arasında bile yayılma imkanı bulmuştu. Gemilerin, arabaların gittiği ve insan sanatının nüfuz ettiği her yerde, yeryüzünün temelli, göklerin koruması altında olan her ülkede, güneşin ve ayın aydınlattığı, kırağı ile çiğin düştüğü yerlerde yaşayanların ve nefes alıp verenlerin tamamı, onu samimiyetle sevip yüceltmekteydiler. Bu sebeple faziletlerinin kendisini göğün derecesine yükselttiğini söylemiştir."[12]

Kong-Tse'nin bu övgüye ne derece layık olduğunu anlayabilmek için, bu bilge kişinin eserlerini özellikle de "Legge" tarafından tercüme edilen "Felsefi sohbetler" isimli eserini görmek yeterlidir. Kong-Tse'nin bu kitabında göze çarpan bazı sözleri, diğer bir tabirle hatıra getirdiği birtakım aksiyonlar, temiz ve sade yüce bir ruhun duygularını güzel bir şekilde dile getirmektedir. Kong-Tse'nin: "Yüksek insan, sadece kendi tanıdıklarına değil, herkese karşı iyi davranandır. Orta halli bir kişi ise, herkese değil, sadece kendi tanıdıklarına iyilik eder" sözü son derece doğru olan bir gerçeği vurgulamaktadır.

Kong-Tse'nin şu sözü ise, yiğit ve temiz bir kalbin hislerine tercüman olmaktadır: "Bir şeyin iyi olduğunu görüp de onu yapmamak cesaretin azlığındandır."

İncil'in, Hıristiyanlar arasında gayet iyi bilinen "size yapılmasını istemediğiniz bir şeyi, siz de başkasına yapmayınız" tarzındaki hikmetli sözünün, Hz. İsa'dan birkaç asır önce Kong-Tse tarafından hemen hemen aynı şekilde söylenmiş olduğunu görüyoruz: Gerçekte Kong-Tse'nin felsefi konuşmalarında, "insanların bana yapmalarını istemediğim bir şeyi, ben de başkalarına yapmayı arzu etmem" ibaresi aynen vardır.

İnsan zekasının sınırlarını aşan konular hakkında Kong-Tse'nin açıklamaları o kadar belirgin değildir. Doğulu filozofların

12 Max Müller, **Essais sur l' histoire des religions** (Dinler Tarihi Üzerine Denemeler), p. 122- 123.

dînî metafiziği derinlemesine dalmak için sergilemiş oldukları tehlikeler karşısında Kong-Tse'nin tedbirli davranması dikkat çekicidir. Felsefi sohbetlerinde görülen şu konuşma, bu açıdan çok önemlidir:

"Ki-Lou', ölülerin ruhlarına nasıl hizmet etmelidir? diye sordu. Üstad, bu soruya, henüz insanlara hizmet edecek halde değilken, onların ruhlarına nasıl hizmet edilebilir! cevabını verdi.

Ki-Lou, ölüm ile ilgili olarak bir açıklamada bulunmak isterim dedi. Üstad bu soruya da, madem ki hayat bilinmiyor, o halde ölüm nasıl bilinebilir! şeklinde cevap verdi."

Şu kısacık konuşma, Kong-Tse'nin her şeyi insanlık için gördüğünü gayet açık bir şekilde anlatmaktadır. Bu bilgeye göre, metafizik ve uluhiyet alemiyle uğraşmak, faydasız bir iştir. Her şeyi fizik ve insanlık alemi çerçevesinde aramak gerekir ki, insanlığa hizmet edilebilsin. Kong-Tse, bu kanaatini şu şekilde izah eder: "Dünya nasıl yaratılmış? Bunun bizim için bir önemi yoktur. Bizce en önemli olan şey, yaratılmış olan alemi, nasıl düzene koyabileceğimizin belirlenmesidir!"

Çin alimlerini metafizikle uğraştırmaktan uzaklaştırmak için: "Akıllı olanlar, dalgalı bir denizin güvenli bir kıyısında oturup deniz dalgaları hakkında düşünme ile vakit geçirir. Gafiller ise kendilerini bu dalgalar arasına atarlar. Ve çoğunlukla da helak olup giderler" şeklindeki sözlerini sürekli tekrar ettiği görülmektedir.

Kong-Tse, eski edebiyatı toplayarak Kingleri meydana getirmiş olduğu gibi, eski gelenek ve görenekleri canlandırmıştır. Bu konuda kendisini bir yenilikçi gibi değil eski bilgilerin savunucusu gibi göstermiştir. Geleneklere değer verip onları yüceltmiş, eski imparatorlardan "Yao" ve "Chun" ile üçüncü sülalenin kurucularını, hayatın değişmez bir parçası, üstünlüğün ideal bir örneği gibi tasvir etmiştir. Bununla birlikte, Kong-Tse, tam anlamıyla geçmişin bir yansımasıdır. Gelenekler arasında seçim yaparak, önemli olan kısımlarını toplamış ve Kingleri meydana getirmiştir. Dini inançlar konusundaki tutumu dikkate değerdir. Sistemin içinde yer alan ve ibadetlerde görülen törenlere büyük bir arzuyla katılmaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla çocukluğundan beri, tö-

renle kesilen kurbanlara ait olan şeyleri kullanmaktan zevk alırdı. Büyüdükten sonra da derin bir arzuyla tamamen tapınaklara sokuldu. Törenlerin "300" hükmü ile, adab ve erkanın "3000" adet kuralına da noktası noktasına uymayı tavsiye etmekteydi. Ruhlar için hazırlanmış gibi, törenle kurban kesmenin gerekli olduğunu söyleyip, tören ve ayinlerin gerçekleştirilmesi konusunda itina ile davranırdı. Öğretimde, eski dînî esas almaktaydı. Sistemin en önemli konularından biri göğün düzenini bilmek idi. Gök hakkında zaman zaman düşünceye dalar, felaket zamanlarında ona teslim olup avunurdu. Fakat ilahiyat konuları ile uğraşmak istemezdi. Teolojiyi gereksiz bir meşgale olarak kabul ederdi: Bir alemin var olduğunu ve onun belli bir düzeninin olduğunu bilmek, onun için yeterli idi. Bu evreni kim yaratmış, nasıl yaratmış, gibi sorular Kong-Tse nazarında o kadar önemli değildi. "Madem ki insanlar bilinmiyor, o halde ruhlar nasıl bilinebilir. Madem ki hayat hakkında bilgimiz yoktur, o halde ölüm nasıl izah edilebilir?" şeklindeki sözleri felsefesinin temelini teşkil etmekteydi. Ruhlar ve ölüler hakkında kendisine yöneltilen sorulara daima kapalı cevaplar verirdi.

Özetle Kong-Tse, gizli konulardan çekinip sadece ahlak konusuna önem verirdi. Ahlak hakkındaki nazariyesini şu temele dayandırmaktaydı! Evren var olduğu gibi, evrenin içinde insanın da varlığının olduğu bir gerçektir. İnsanın durumunu düzeltmek ve iyileştirmek için bu iki şeyi tanımak gerekir. Dünya, tabii kanunlardan uzaklaşmayacağı için, insanların düzenlemesine ihtiyacı yoktur. Tabii kanunlardan sürekli uzaklaşan insandır. İnsanı tabiat kanununun hükümlerine tabi kılacak olan şey de ahlaktır.

Ahlak, olaylar ve menfaate göre değil, belki de göğün düzeni ile eski bilgiler model olarak ele alınıp düzenlenmelidir. Kong-Tse: "Ahlak ve örf konusunda, on çift gözün bize bakıp, on parmak bize işaret ediyormuş gibi hareket etmelidir. Kusurlarımızı gizlemek ve örtmek marifet değildir. Marifet hiçbir kusur işlememektir!..."diyor.

Çin bilgini, insanı olduğu gibi değil, olacağı gibi görmekteydi. Bu noktada yüce insanı, var olan insanın karşılığı olarak üstün vasıflara sahip bir kahraman gibi ifade edip yüceltmekteydi. Kong-Tse'nin düşündüğü asıl insan tipi, her şeyden önce kendini dü-

şünmeye adayan bir bilgindir. O saygılı, hür, alçakgönüllü, iyiliksever, adil özetle bütün iyi vasıfların kendinde toplandığı bir modeldir. İdeal insan, aynı zamanda faziletin de tutkunudur. Sadece kendi disiplinini bırakmamakla kalmaz. Kendi kendine de nezaret eder. Daima karşılıklı muamele kaidesine riayet eder. Kendine yapılmasını istemediği şeyi kendisi de başkalarına yapmaz.

Kong-Tse, ideal insan için birçok vasıf ve şart sıralamak suretiyle, sıradan bir insanın kötülüğünü kabul etmekle beraber, insan yaratılışının, mahiyeti itibarıyla, iyi olduğu kanaatine varmıştır. Aslında bu bilgine göre fazilet, kolay bir şey olup, insan için doğaldır. Doğru yoldan sapmamak için, insanın tabii arzularını takip etmesi yeterlidir. Öyleyse insan tabiatında aslolan kötülük değil, iyiliktir.

Kong-Tse, sadece bireylerin faziletli olmalarını öğretmekle yetinmemiş, toplumun da ihya edilmesiyle uğraşmıştır. "Tahio"nun giriş kısmında faziletin ortaya çıkışı bir silsile ile anlatılmıştır. Bu fazilet, ailede, devlette, güç elde edilmesini, barış ve sükunu gerekli kılmaktadır. Faziletin amacı, imparatorluğun refah ve saadetini temindir.

Sosyal görevler, birbiriyle alakalı beş dereceden ortaya çıkmıştır. İlginin en üst derecesi -ki Çin hakkında hakim olan fikirdir- evlada yakışır surette şefkatli olmaktır. Evlat, hayatta iken anne ve babasına saygıda kusur etmeyip itaat etmek, vefat ettikten sonra onlar için kurban kesmek zorundadır. Kendisinin ve eşinin hareketlerini, anne ve babasının rızası doğrultusunda düzenler. Anne-babanın borçlarından sorumlu olan çocuktur.

İkinci derecede kardeşliktir: Küçük kardeşin görevi, büyüğüne itaat etmektir. Kadın da aynı şekilde eşine mutlak şekilde itaatle yükümlüdür. Ana olmadıkça saygı göremez. Ancak o zaman şefkat (kişinin çocuğuna gösterdiği şefkat) hakkına sahip olur. Boşanma kolaydır. Çok evliliğe-özellikle erkek çocuk sahibi olmak için-izin verilmiştir. Kadın eşine dostça hatırlatmalarda bulunabilir. Çünkü astın üste itaati zorunludur.

Beşinci derece dostluktur. Bu ilgi, karşılıklı olarak birbirine minnet borcu olan eşit kimseler arasında vardır. Bunlar arasındaki asıl görev bağlılıktır.

Kong-Tse, bu ilgiyi daha fazla genişleterek, hükümdar "Şangti" ve halk arasında bir ebeveyn-evlat ilişkisi aramış ve buna göre sonuçlar çıkarmıştır: İmparator, milletin babasıdır. Bu sebeple saygı ve tapınmayı hak etmektedir. İmparator da göğün oğlu olduğu için, onun da babasının rızasına uygun olarak hareket etme mecburiyeti vardır.

Kong-Tse'nin eserlerinde siyasi mesajlar da yok değildir. Halkı mutlu etmek, eğitim ve öğretimleri için çalışmak gereklidir. Reisler halkın geçimine özen göstermeye, savunma mekanizmalarını iyileştirmeye, emniyet ve güven hissi vermeye mecburdur. Hükümdar, gerçek hükümdar, bakanlar gerçek anlamda bakan, baba gerçekten baba, çocuk gerçekten çocuk olursa devlet iyi idare ediliyor demektir. İktidar makamına geçmiş olan insanlar, cezalandırma yoluyla değil, iyi bir örnek sergileyerek, idari işleri yapmalıdırlar. Kong-Tse, özlemini çektiği bu şahıs ve devletin daha önce var olduğuna inanmaktaydı. Bu sebeple Kong-Tse'ye göre, şu anı ve geleceği kurtarmak için, geçmişe dönmek gerekir.

Kong-Tse'nin öğrencilerinin grup olarak meydana gelmiş olmadıkları anlaşılıyor. Bunların çoğu hayati işlerle uğraşmaktaydılar. Üstadın derslerine ancak fırsatını bulduklarında gelebiliyorlardı. Muntazam olarak üstadın yanında bulunan öğrencilerin çok az, yani üç-dört kişi olduklarını görüyoruz. Şüphesiz üstad, güçleri düzenli bir şekilde oluşan öğrenciler bulamamıştı. O, tam orta halde bulunan bir insana rastlamamıştı. Bu sebeple, ya keskin zekalı, gerçeği kolayca anlayan öğrenciler veya kötülüklerden sakınan temkinli ruhlarla yetinmek zorunda kalmıştı.

Kong-Tse'nin sistemiyle, hayatıyla ve kutsal kitapları bir araya toplamasıyla, Çinliler üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Dini, ilmî kültürle birleştirerek edebiyatçılara, günümüzde Çin'de sahip oldukları nüfuzu sağlamıştır.

"Tsin" sülalesi hükümdarlarından "Tchuo-chi-Hoang-Ti" Çin'de bütün teşkilatı değiştirmek ve her şeyin belirleyicisinin kendisi olduğunu göstermek için eski eserlerin tümünü yaktığında, Kong-Tse'nin eserleri de yanmıştı.

Fakat "Han"lar iktidara gelince, Kingler yeniden gündeme getirilmiş ve bununla da yetinilmeyerek "Kong-Tse"nin şahsına yö-

nelik bir ayin bile tertiplenmiştir. Kong-Tse ayini, o günden beri gündemden gitmemiş, aksine yaygınlaşmıştır.

Kong-Tse, ilk önce "prens" unvanıyla yüceltilerek, daha sonra "mükemmel bilge" ve "tahtsız hükümdar" namıyla kutsallaştırılmıştır. Çin'de onun adına birçok tapınak inşa edilmiştir. Adına kurbanlar sunulup, kendisinden yardım umulmaktaydı. Sistemi devletin temeli, şahsiyeti millet için en ideal bir model idi.

Kong-Tse'nin yazılarının, Çin ülkesi sınırlarında sahip olduğu nüfuz, hayrete düşürecek derecede idi. Çin'de pek çok ihtilal meydana gelmiş, memleket kuzey kavimleri tarafından defalarca ele geçirip, istila edilmiş olduğu halde, Kingler hiçbir şekilde değerini kaybetmemiş ve Konfüçyüs'ün saygınlığı sarsılmamıştır. Eski felsefe ve günümüz tarihi, bunun bir örneğini daha veremektedir.

Çinliler, her ilkbahar ve sonbaharda, Kong-Tse için kendi ismiyle inşa edilen 1500'den fazla tapınakta debdebeli ayinler ve ibadetler gerçekleştirirler. Çinlilerin Kong-Tse'ye karşı gösterdikleri saygı o derece büyüktür ki, Hıristiyan olanlar dahi, bu ayinlere katılmaktan kendilerini alamıyorlardı.

Hatta bu konu Çin'e Hıristiyanlık propagandası için giden Misyonerlerden "Cizvit"lerle, "Dominiken"ler arasında büyük ihtilaf ve tartışmalara sebep olmuştur. Dominikenler, Kong-Tse'ye yapılan ayin ve ululamayı birçeşit puta tapınma olarak kabul edip Hıristiyan olan Çinlilerin bu ayinlere katılmalarını kesin surette yasaklamışlardır. Oysa Cizvitler, bu ayinleri tamamen medeni şekilde bir saygı ifadesi olarak görmüş ve bunlara iştirak edenlerin Hıristiyanlığına herhangi bir eksiklik gelmeyeceğini belirtmişlerdir.

Kong-Tse için yapılan bu tören sırasında, o yerin idari memurlarının en önde geleni diğer memurların önüne geçip, üzerinde büyük harflerle "Kong-Tse" ismi yazılmış olan "La Tablette" (tablet)e doğru ilerler. Kong-Tse'ye şöyle dua ederler:

"Kong-Tse! Büyükler, hayret veren şeyler ve kutsal olan şeyler sizin faziletlerinizdir. Her şeyde görünen bu faziletler, asil olup, yüceliğe, ululamaya ve saygıya layıktır. Şayet hükümdarlar, halkı mutlu edecek şekilde idare edebiliyorlarsa onlar layıkıyla idarelerini sizin faziletlerinize ve sizin yardımlarınıza borçludur-

lar. Herkes sizi rehber edinecek, size kurbanlar sunup, sizin yardımlarınızı bekleyecek. Bu öteden beri bu şekilde yapılmaktadır. Size sunduğumuz şeylerin tamamı temiz, lekesiz ve boldur. Ruhunuz bize gelsin, mukaddes gelişiyle bize şeref versin!..."

Her okuma salonunda, her okulda Kong-Tse'nin hatıralarını yaşatmak için bir salon vardır. Talebeler buraya giderek yücelt-me görevini yerine getirirler. Öğrenciler elde ettikleri derecelere bu salonda seçici kurul huzurunda yükselirler.

Çin'e giden ilk misyonerlerden "Le.T.Comte"un Kong-Tse hakkında yazdığı satırlar, bu bilgenin değil Çinliler, Çin'e giden yabancılar üzerinde dahi ne kadar derin izler bıraktığının bir delilidir. Le.T.Comte şöyle diyor: "Kong-Tse'nin ne şeref ve bağlılığına ne de saflık ve temizliğine hiçbir şey ilave edilemez. Bu zat, tabiat kanunlarının işleyişi içinde büyümüş bir adamdan ziyade, yeni bir kanundan bahseden doktor gibidir. Sözlerinde asla riya izine rastlanamaz. Fiil ve davranışları hiçbir zaman ortaya koyduğu kaideleri yalanlayıcı tarzda olmamıştır. Halkla ilişkilerinde ağırbaşlı olması yumuşak huyluluğu, sağlığa verdiği önem servet ve zenginlik karşısındaki nefreti, hareketlerini daima kendi kontrolünde yapması, alçakgönüllü olması ve kendini hiçe sayması özetle kendisini eski bilgelerden üstün kılan pek çok seçkin vasfı, bu zatın sadece akıl ile bu dereceye ulaşan bir filozof olmayıp, bu yeni dünyanın oluşumu için Tanrıdan ilham alan bir insan olduğuna hükmettiriyor"

6- LAO-TSE VE TAO-TE-KİNG

Çin halkı arasında çok yaygın olan "Taoizm" dininin kurucusu "Lao-Tse" isimli kişidir. Bu gizemli bilgenin hayatı hakkındaki sağlam bilgiler, Kong-Tse'ye oranla çok azdır. Bu iki Çin filozofu birbiriyle çağdaştırlar. Fakat M.Ö. 604'de doğmuş olan "Lao-Tse", Konfüçyüs'ten daha yaşlıdır.

Eski Yunan alimlerinden "Tales", "Anexímonder" ve "Pisagor" ile de çağdaş olan Lao-Tse, bazı yönlerden bu filozoflara benzemektedir. Çin'in ilk tarihçisi, "Sse-ma-Thsian", MÖ. 100'de yazdığı "Sse-ki" yani "Tarihi Anılar" isimli eserinde Lao-Tse'nin

"Ngan-Hoei" eyaletinin "Khio-Jin" köyünde doğduğunu haber vermektedir. Gerçi bu eserde Lao-Tse'nin doğum tarihini gösteren hiçbir kayıt yoktur. Fakat bazı tarihi kayıtlara göre, bu bilginin İsa'nın doğumundan "604"sene önce "Tcheou" hanedanından imparator "Ting-Vang" devrinde doğduğu tahmin edilmektedir.

Çin'in meşhur yazarlarından "Ma-Touan-lin", eski edebi eserler hakkında derin incelemeler isimli eserinde "Lao-Tse"nin "Tcheou"lardan "Ting-Vang"ın saltanatının 42. senesinde doğduğunu kabul ediyor. Bu şahsa göre, doğum tarihinin MÖ. 729 senesine rastlaması gerekiyor. Fakat daha önce de izah edildiği üzere, çoğu tarihçiler doğum tarihini MÖ. 604 olarak tespit etmişlerdir.

Camiu't-Tevarih'in meşhur yazarı "Reşidüd-din" de Lao-Tse'nin, "Tai-chanc-lai-Kien" döneminde doğduğunu bildiriyor. Çince, eski yüce sultan anlamına gelen "Tai-chanc-lai-Kien" ismi, yandaşları tarafından Lao-Tse'ye verilen bir lakaptır. Görüldüğü üzere Reşidüd-din, "Lao-Tse"nin imparator "Ting-Vang" zamanında doğduğunu kabul etmektedir.

Camiu't-Tevarih müellifi, "Shakya-mouni" (Buda) gibi "Lao-Tse"nin de Kutaylarca bir peygamber olarak kabul edildiğini bildiriyor.

"Lao-Tse"nin hayat hikayesi efsanelerle doludur. Bu efsaneler o derece duyulmuştur ki, İlhanlıların veziri "Reşidüddin" bile bunlardan bir kısmını zikretmekten kendini alamamıştır. "SSema-Thsian"ın ele geçirdiği bir efsaneye göre "Lao-Tse"nin annesi, nurdan hamile kalmış ve bu hamileliği 72 sene sürmüştür. Bu kadar uzun süre anne rahminde kalan "Lao-Tse", doğduğunda saçları bembeyaz olduğu için kendisine "ihtiyar çocuk" anlamına gelen "Lao" denilmiştir. Yine aynı tarihçiye göre, bu filozofun aile ismi "Li", kendi ismi de "Eulh" imiş. Halk arasında da "pe-yang" ismiyle anılmaktaymış.[13] Vefatından sonra taraftarları kendisine "Tan" mahlasını vermişler.

Lao-Tse, Tcheou sülalesinin vakanüvisi (tarihçisi) ve kütüphane görevlisi idi. Çin tarihçilerinden birçoğu, Lao-Tse bu görev-

13 Çince "Li", erik ağacı, "Fülh", kulak, "pe-yang" da gök nuru anlamına gelmektedir.

de iken Tcheou'ların başkentini ziyaret eden "Kon-tse"nin (Konfüçyüs'ün) kendisini de ziyaret etmiş olduğunu haber vermektedirler. Güya bu görüşme sırasında Kong-Tse, insanın hayatında takip edeceği yol hakkında açıklamalar yapmış, Lao-Tse tarafından da şu şekilde cevap verilmiştir: "Bahsettiğimiz insanlar, kemikleri gibi, uzun zamandan beri çürümeye yüz tutmuştur. İnsanların çürümekten kurtulan tek şeyleri sözleridir. Şu halde akıllı kişi durumu müsait, vakti uygun gördüğünde iktidar koltuğuna yükselme fırsatını kaçırmamalıdır. Fakat durum müsait olmayıp, vakti uygunsuz görürse, kadere kalben teslim olarak hayatın seline kendini kaptırır. Zengin bir tüccar, fakir görünmek için servetini saklar dendiğini defalarca duydum. Faziletli bir "bilgin" de zeka ve kültürden yoksun, sıradan bir kişi gibi görünmeyi sever. Siz, kendinizi hakimiyeti altına alan gururlu bir ruhdan arınmaya, sizi eğlendiren zevklerden uzaklaşmaya başlıyorsunuz! O halde hareketleriniz ve dış görünüşünüzle, sergilediğiniz hırs yüklü arzularla meşgul olmayı bırakınız! Çünkü bütün bunlar size hiçbir şekilde faydalı olmaz. İşte size söyleyebileceğim şeyler!..."

Çin tarihçilerine göre, bu görüşme Kong-Tse üzerinde çok etkili olmuştur. Görüşmeyi takiben, dostlarına bu ihtiyar bilginden bahsederken, hakkındaki izlenimlerini şu şekilde ortaya koymuştur: "Biliyorum ki kuş uçma, balık yüzme, ayaklı hayvanlar koşma gücü ve yeteneğine sahiptirler. Koşanları iple, yüzenleri ağla, uçanları da okla yakalamak mümkündür. Fakat dragona (ejderhaya) gelince, bu yaratığın nasıl uçtuğunu, rüzgara veya bulutlara mı binerek göğe çıktığını bilemiyoruz. Bugün Lao-Tse'yi gördüm. O, bir dragona benziyor."[14]

"Lao-Tse" ile "Kong-Tse"nin hayatları ve yaymaya çalıştıkları dinler arasında önemli farklar vardır. İlki hayat hikayesine göre, adeta efsanevi şahıslar sırasına geçirilmiş olduğu gibi, yaydığı din de maddi hayat ile çok az ilgilidir. Çin tarihçisi "SSe-ma-Thsian" şöyle Diyor: "Lao-Tse," fazilet ve yüce sebeplerin derinliklerine

14 Dragon, eskilerin ejderha ve yılan ismini verdikleri asılsız bir canavarın ismidir. Doğa tarihinde, uçabilen bir çeşit Hint kertenkelesine de dragon ismi verilir. Hounan geçidi muhafızı olan "Yin-hi", Çinlilerin "Koman-yin-tse" dedikleri filozoftur.

dalmış olduğu için hayatını ıstıraplardan uzak ve adeta inzivaya çekilmiş bir şekilde geçirmiştir. Uzun süre "Tcheou" hanedanına bağlı olarak yaşamış ve sarayda kütüphane korumalığı görevini yapmıştır. Fakat bu hanedanın yok olmaya doğru gittiğini görünce, memleketi terk ederek batıya doğru seyahate çıkmıştır. "Hounan" geçidine geldiğinde, boğaz muhafızı olan "Yin-hi"; madem ki memleketi terk ederek, inziva hayatına çekilmek istiyorsunuz. Hareket tarzım hakkında bir kitap yazma lütfunu esirgemeyiniz şeklinde bir ricada bulundu. Bunun üzerine Lao-Tse, bir süre orada kalarak, "Tao-te" isimli, meşhur kitabını kaleme aldı. Kitabı "Yin-hi"ye emanet ederek yoluna devam etti." "Sse-ma-Thsian"a şerh yazanlardan birine göre, Lao-Tse, bu kez bir kara öküze binerek, batı yönüne doğru gitmiştir.[15] Lao-Tse hakkında eski Çin tarihçilerinin verdikleri bilgiler bundan ibarettir. Bu bilge kişinin Hounan geçidinden sonra nereye gittiğine ve sonunun ne olduğuna dair kesin tarihi bilgiler yoktur. Fakat Lao-Tse'ye tabi olanlar, bu seyahatin Hazar Denizi sahillerine ve çevresine kadar uzandığını belirtirler. Hatta içlerinden bir kısmının Lao-Tse'nin Hindistan'a kadar gidip, orada "Buda" dinini kurmuş olduğunu ileri sürmek gibi garip fikirler ortaya attığını görüyoruz. Tabii ki bu iddialar, gerçeğe yakın değildir.

Acaba "Lao-Tse", yaydığı dînî esaslarını nereden almıştır? Müsteşriklerden meşhur "Abel Remusat" Taoizm'in kökenini İbranilere kadar götürmek istemiştir.[16] Fakat bu düşüncenin gerçeğe yakınlığının olmadığı şüphesizdir. Çünkü Lao-Tse'nin İbranilerle temas halinde olduğuna dair hiçbir tarihi belge yoktur. Batıya doğru gerçekleştirdiği seyahatin "Belh" havalisine kadar uzadığı hakkındaki rivayet de aslında o kadar güçlü değildir. Bu rivayetin olaya uygunluk arz ettiği kabul edilse bile, yine "Abel Remusat"ın iddiası kuvvetlenmiş olmaz. Çünkü Lao-Tse'nin kitabını, Çin'den ayrılmadan önce, Hounan geçidinde yazmış olduğu bir gerçektir. Demek ki Çin filozofunun Hz. Musa'nın neşretmiş olduğu dinden haberdar olması ve "Tao-Te" kitabını bu temele dayandırarak yazmış olma ihtimâli yoktur.

15 Çinlilerin "Lao-Tse"nin resim ve heykellerini siyah bir öküze binmiş olarak tasvir etmeleri bu rivayetten hareketle olmalıdır.

16 Abel Remusat, **Notice sur Lao-Tse.** (Lao-Tse Hakkında Kısa İnceleme)

O halde Lao-Tse'nin düşünceleri ve ortaya koyduğu sistem ya sadece kendi dehasının ürünüdür. Veya Tcheou hanedanının muhafaza edilmiş kitaplarından olması itibariyle eski kitapların inceleme ve arştırılmasının bir neticesidir. Ya da kendi bölgesine doğru gerçekleştirdiği seyahatin sebep olduğu ilham sebebiyledir.

Lao-Tse'nin ölümünden 400 sene sonra, mevcut belgelere dayanarak duruma açıklık getiren "Sse-ma-Thsian", filozofun "Tao-te" ismli kitabını Tcheoulaın ülkesini terketmeden önce kaleme aldığı şeklindeki açıklamaları, üçüncü varsayımı iptal etmektedir. En kuvvetli ihtimal, ikinci varsayım etrafında toplanmaktadır. Çünkü Lao-Tse'nin Tao-Te'nin muhafaza edilmiş kitaplar arasında yer alması sebebiyle, mevcut kitapların incelenerek, önceki din ve felsefeler hakkında ayrıntılı bilgi edinmiş olması gayet doğaldır. Lao-Tse'nin çağdaşı olan "Kong-Tse" de aynı şekilde hareket etmiştir. İmparatorların kütüphanesinde diğer millet-lere ait kitapların bulunması ihtimali uzak değildir.

"Description de la chine" (Çin'in Tasviri) isimli eserinde açıkladığı gibi, Çin İmparatorlarından "Mou-Wang", M.Ö. 1000'de Batı Asya'ya gitmiş, oradan dönerken o bölgenin san'at erbabından birçoğunu beraberinde Çin'e getirmiştir. Bunun haricinde Lao-Tse'nin yaşadığı çağda, Batı Asya'nın "Persepolis", "Babil" ve "Belh" gibi, medeni şehirleriyle Çin arasında ipek ve fağfur[17] ticareti oldukça ilerlemişti. Bu şekilde oluşan münasebet ve ilgi sonucunda Batı bölgesine ait dînî ve felsefi fikirlerin de Çin'e nüfuz etmesi çok da uzak değildir.

Bununla birlikte, Lao-Tse'nin dininde yabancı etkilerden ziyade, Çin'in eski dininin bariz izleri rahatça görülebilmektedir. Bu filozofun Kingler'i incelemesi neticesinde edindiği bilgileri, kişisel görüşleriyle karıştırarak dinini kurduğu iddiası gerçeğe daha yakın görünmektedir.

Çinliler arasında yaygın olan bir rivayete göre "Lao-Tse" Batıya doğru gerçekleştirildiği seyahatinde "....."şehrine uğrayarak halkına neşrettiği dînî kabul ettirip orada vefat etmiştir. Hatta "....." şehri civarındaki bir türbe de "Lao-Tse"nin kabri imiş. Fakat tarihi açıdan, Lao-Tse'nin ne ölüm yeri ne de ölüm tarihi bel-

17 Çin'de porselenden yapılan kapkacak.

lidir. Muhtemelen bu filozof, Çin'den çıktıktan sonra bir daha vatanına dönmemiştir.

Lao-Tse'nin düşünceleriyle, "Buda"nın fikirleri arasındaki uyuşmayı dikkate alanlar, "Buda"nın Çin bilginlerinden ilham aldığını iddia ederler. Doğum tarihlerine bakarak bu iddia çürütülemez. Çünkü "Buda", 20 yaşındayken "Lao-Tse" 40 yaşında idi. Aradaki 20 yıllık fark, ilkinin, ikincisinin fikirlerinden haberdar olabilmesine müsaittir. Fakat o çağda Çin ile Hint arasındaki ilgi ve alışverişin ne kadar az, ne derece zor olduğu düşünülürse bu iddiayı çok fazla önemsememek gerekir.

"Lao-Tse"yi, "Kong-Tse" ile karşılaştıranlar, Kong-Tse'yi, Lao-Tse'den az düşük olarak tasvir ederler. Kong-Tse çok şey bilmekteydi. Fakat gerçek bilgiyi elde edememişti. Dünya ile ilgili amaçları hedefliyor, hayal peşinde koşuyordu. Kong-Tse'nin kendisinin de "Lao-Tse"nin yüksekliğine inandığı anlaşılıyor. Lao-Tse'yi bulutlar ve rüzgarlarla yetişilmesi mümkün olmayan bir yere yükselmiş dragona benzetmesi, bu kanaatini göstermektedir. Konfüçyüs, pratik yaşayan bir insandır. Lao-Tse ise, zaman zaman ruhun ihtiyaçlarını hissetmiş, derin bir vecd ile kendinden geçerek kaybolmuştur.

Bununla birlikte Lao-Tse'nin hayatı gölgede geçmiştir. Bu filozof, dönemini etkileyebilmek için hiç uğraşmamış, Kong-Tse gibi hayata atılmamış, hatta özel bir okul dahi meydana getirmemiştir. Aslında bu şekilde hareket etmesi görüşleri sebebiyledir. Çünkü Lao-Tse'ye göre, insan, ancak manevi faziletleriyle insandır. Faziletlerin en aşağı derecesi ise alçak gönüllü olmaktır. İnsan için gerekli olan alçak gönüllülük, kendi fikir ve arzularını başkalarına kabul ettirmeye çalışmayıp, herşeyi hoş karşılamak, her duruma uyum sağlayabilmek, özetle dünya işleriyle hemen hemen hiç uğraşmamaktır.

a- Tao-Te-King

Lao-Tse'nin "Tao-Te" ismini verdiği bu kitap, anlaşılması çok zor olan eserlerden biridir. Çinlilerce kutsal kabul edilen bu King, çoğunluğu öyküler olmak üzere seksenbir bölümden oluşmakta olup "Tao" ile "Te" den bahsetmektedir. "Tao-Te-King"in ruhunu ve asıl anlamını ifade eden "Tao" kelimesinin hem gerçek

hem de mecazi anlamda kullanıldığı anlaşılıyor. Asıl anlamına göre "Tao", bütün varlıkların izlediği yoldur. Mecazi anlamına göre ise, kainatın ilk unsurudur. Sinologlar, "Tao"nun her iki anlamını ifade edecek bir tabir bulmakta zorlanmışlar ve bu kelimeyi değişik şekillerde tercüme etmişlerdir." Remusat", vaktiyle "Tao"yu akıl, gerçek sebep ve sevap anlamlarına gelen "Raison" kelimesiyle tercüme etmiştir. Ünlü sinologlardan "Stanisilas julien" ise yol anlamını ifade eden "Voie" kelimesiyle tercümeyi tercih etmiştir. "Legge", tercümesinde "Tao" kelimesini aynen kullanarak tercüme etmek istemiştir. Fakat "Tao-Te-King" de bu kelimenin yol anlamına geldiğini ayrıca zikretmiştir.

"Te" kelimesine gelince, bunun tercümesinde hiç ihtilafa düşülmemiş olup, bütün sinologlar tarafından "fazilet" karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu anlamlara göre "Lao-Tse"nin bu kitabı fazilet ile bunun yollarını konu edinmektedir.

En tanınmış sinologların bu konudaki ihtilafları, "Tao" kelimesinin atfedilen bütün sıfatları bünyesinde topladığı için anlaşılabilir. Başka bir karşılığını aramak faydasızdır. Tao, yaratılış ve mahiyeti, tapınmaya müsait olan bir ilahta görünen mutlak varlıktır. Ve akledilir alemdir. Manevi insandır. "Tao" kavramında hakim olan fikir, ahlaki unsurlardır. Bu özelliğiyle "Brahman"dan ayrılmaktadır. Çünkü Brahman'da hakim olan fikir, yaratılışla ilgili olan unsurlardır. "Tao"da ilk örnek, kainatın düzeni, mükemmel yol anlamları gizlidir. Başlangıcı yoktur. "Chang-ti"den daha eskidir. Varlığı mutlaktır. Kanun koyucu kendisidir. Halbuki gök, Tao'ya göre düzeni sağlar. Tao, zatında değişikliğe uğramaksızın herşeye nüfuz eder. Bütün varlıkların anası ve babasıdır.

Tao'ya atfedilen bu vasıflar, tasavvufi olarak incelenmedikçe anlaşılması mümkün olan şeyler değildir. Bu vasıflardan Tao'nun, akl-ı mahz (saf akıl) ve akl-ı kül (evrensel akıl) olan ezeliyyet ve ebediyyet sahibi tarafından belirlenmiş yol olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi ezelden beri vardır. Varlıkların tümü ondan sadır olmuştur. Asıl erdem, evrenin tümünde var olan düzendir. Bu düzen övüldüğü için, insanları da içine alması gerekir. İnsanla ilgili işlerin de, evren gibi düzenli olması gerekir ki, insanlık mutluluk kaynağı olsun.

İşte "Lao-Tse", "Tao-Te" isimli eserinde insanlığı mutluluğa ulaştıracak, fazilet yollarını göstermeye çalışmıştır. "Tao-Te"nin seksenbir babdan meydana geldiğini söylemiştik. İlk üç bab, "Tao-Te"nin ana fikrini oluşturmaktadır. Dördüncüden otuzyedinci bölüme kadar olan kısımlar, herşeyin temeli olan prensibi konu edinmiştir. Otuzsekizinci bölümden elliikinci bölüme kadar ahlak, elliüçden sekseninci bölüme kadar ise siyaset konusuna açıklık getirilmiştir. Seksenbirinci bölüm ise kitabın eki ve açıklaması mahiyetindedir.

Bilim adamlarının birçoğu, Tao dininin kaynağının/kökeninin Hintte aranması gerektiği kanaatine varmışlardır. Gerçi "Lao-Tse"nin batıya doğru seyehat ettiğine dair nakledilen efsane, bu tip bir varsayıma müsaittir. Fakat "Douglas"a göre "Tao" ve "Brahman"da hakim olan temel fikirlerden birçoğu, birbirine benzese de, bu benzeyiş bunların aynı kökten olmalarını gerektirmez. Çünkü bu fikirlerin hem Çin'de hem de Hindistan'da, birbirinden tam anlamıyla bağımsız bir şekilde yayılmış olmaları mümkündür. Evet Tao'da Hint'den alınmış bazı fikirlerin bulunması olmayacak bir şey değildir. Fakat görülen benzerlik sebebiyle "Lao-Tse"nin "Brahman"dan ilham aldığı kanaatini verecek mahiyette olmadığı da bir gerçektir.

Aslında varsayımlara dayanarak hareket eden kimselerin bir noktada birleşmeleri mümkündür. "Tao" ile "Brahman"daki benzerliklerin de da bu şekilde olma ihtimali vardır. Taoculuğun köklerinin Çin'de çok eskilere dayandığı görülmektedir. Bu kökler, Taoculuğun kökeninin Hintte olduğu yolundaki teoriyi çürütecek kuvvetli bir delildir.

Tao'daki fikirlerin birçoğu birbirine tezat teşkil edecek şekilde ileri sürülmüştür. Bu yoldaki önemli düsturlarından biri, şiddetli yoksulluk servet ve zenginlikten, tevazuda bulunma kibirlenmeden, ruh cesedden, feza içinde bulundurduğu mahlukattan iyidir şeklindedir. Buradaki zıtlık çok açıktır. Yoksulluğun zenginlikten, tevazuun kibirlenmekten iyi olması fikri, zenginliğin yoksulluktan, kibirlenmenin tevazudan iyi olması fikrine göre çok yüce görülebilirse de, halkın özellikle de avamın, bu yüksek tasavvufu kolay kolay idrak edemeyeceği açıktır. Durum Çin'de de bu şekilde olmuş, Tao'nun yüce düsturları hükümsüz kalmıştır.

"Tao-Te"nin güzelliği ilk olarak, ezeli Tao ile nitelendirilip belirlenebilen Tao arasındaki farkla başlamaktadır. Kitapta olumlu ve olumsuz formüller birbirine alternatif olarak yer almaktadır.

Bir taraftan "Tao"nun adı yoktur. Özüne vakıf olunamaz. Boştur. Kesinlikle belirsizdir. Buna göre, herşeyin yokluktan çıkmış olması gerekir. Halbuki diğer taraftan "Tao" yaratıcı olarak etkilidir. Bir ismi olup, üzerlerinde hakimiyet kurmaksızın herşeyi besler ve herşeyi yapar. Bunun dışında herhangi bir etkisi yoktur.

Bütün maddelerin büyüyerek, kemale ermesi için bir zaman belirlenmiştir. Bunu takiben bu madde eskiyip, ihtiyarlar ve önceki durumuna döner. "Tao-Te"de yer alıp, hüküm bildiren bazı cümlelerden "Tao" hakkında bilgi sahibi olanların, ölümle yok olmadıkları sonucuna vardıkları anlaşılıyor.

Kong-Tse ile, Lao-Tse arasında benzerlikler olduğu gibi, büyük farklar da vardır. "Lao-Tse", geçmişten çok bahseder. Kitabının önemli bir kısmı veciz sözlerle doludur. Fakat Kong-Tse'nin yaptığı gibi eski imparatorlar arasında yücelttiği, "Yao" ve "Choun" değildir. Lao-Tse'ye göre en fazla yüceltilip, kutsallaştırılması gereken altın imparator "Hoang-ti"dir. Oysa "Hoang-ti" ismi "Kong-Tse"nin kitaplarında yer almaz.

Kong-Tse'nin gök ve yer fikri, aynen "Tao-Te-King"de de vardır. Lao-Tse'nin bazı ifadelerinden, varlığın temelinin üç esasa dayandığını zannedenler vardır. "Tao" kelimesi dahi Kong-Tse'nin kitaplarında, Lao-Tse'nin eserinde olduğu kadar geniş ve etraflıca ele alınmamakla birlikte, yine de çok önemli ve esaslı bir kelimedir.

Kong-Tse ile Lao-Tse'nin ahlaki yapılarında da aynı benzerlik ve faklılıklar yer almaktadır. Lao-Tse de insanın asıl ve gerçek tabiatının açılımını fazilette görmektedir. Fakat Tao'yu anlamak-ki bu Lao-Tse'ye göre ahlakın prensibidir-Kong tse'nin istediği bilginin araştırılması ile aynı değildir. Kong-Tse'ye göre bilgiyi araştırmak için eski kitapların ve geleneklerin incelenip araştırılması gerekir. Oysa Lao-Tse'ye göre Tao hakkında bilgi sahibi olmak için huzura ermek ve Tanrı'nın varlığını bilmek yeterlidir.

Lao-Tse, çok bilgili olmanın iyi olmadığını söylüyor. Dikkatleri harici varlıklardan çevirmeden, sürekli olarak dahili hayata

yöneltiyor. Fakat kesin surette hayattan yüz çevirip ruhbanlık sınıfına dahil olmayı tavsiye etmiyor. Onun istediği şey, ruhen dünyadan kurtulmaktır.

Lao-Tse'ye göre vicdanı harekete geçiren ve rahatsız eden şeyler dünya ve insanlarla ilgili zorunluluklardır. İnsan, dünyaya karışmaksızın tek başına kalacak olursa, göğün yolunu kolayca öğrenebilir. Merhamet, iktisat (azla yetinmek) ve alçakgönüllülük "Tao-Te"de yer alan üç hazinedir.

Lao-Tse, Moğollar arasında, ahlakın en yüksek anlamını idrak eden bir kişidir. Kötülüğe iyilikle karşılık vermek bu bilginin ilk prensibidir. Bu prensibi şöyle açıklamaktadır: "Bana iyilik etmeyenlere ben yine iyilik ederim. Bu şekilde hareket edilirse herkes iyi olur."

Lao-Tse, eski eserlere çok fazla önem vermeyen biridir. Öyle ki, Kong-Tse'nin zihnî meşguliyetleri arasında önemli bir yere sahip olan adap ve erkandan (toplumsal/medenî kurallardan) küçümseyerek bahsetmektedir.

"Tao-Te-King"de Lao-Tse'nin siyaset hakkında özel bazı fikirleri vardır. Bu fikirler de ahlakla yakından bağlantılıdır: "Tao"yu bilen fazilet sahibi bir insan, en iyi hükümdardır. Fakat, kitapta hakim olan fikirlere göre, devletin devlet olmanın gereklerini yerine getirebileceği olumlu görevleri yoktur. "Lao-Tse", savaşa karşıdır. Maddi alanda ilerlemelere asla değer vermez. Kanunların birçoğunu faydasız görür. Devlet "Tao"ya sahip olma mecburiyetindedir. Herkes çevreye zarar vermeden, tek başınaymış gibi ilerlemelidir. Vatandaşların birinci vazifesi aşırıya gitmeyip, sükuneti temin etmektir. İş başında olanlar, halkın gıpta ve arzusunu mümkün olduğunca az tahrik etmelidirler. Gereksiz, boş heyecan ve sıkıntılara meydan vermemek için, arzu ve isteklerini harekete geçirip kışkırtmaktan sakınmalıdır. İyi bir hükümdarın görevi, gerek şahsi, gerek yapılan işler vasıtasıyla halka servet ve şerefe fazla değer vermeme hissini aşılamaktır.

Görüldüğü üzere Lao-Tse'nin siyaseti olumlu bir amaca, belli bir ülküye ulaşmak amacıyla (çalışmaktan çok) kalbin özgür kalarak "Tao" hakkında bilgi sahibi olmaya uygun olan güven ve istikrarı temine çalışmaktan ibarettir.

"Tao-Te-King"in telkin ettiği din, bir çeşit "mutlak panteizm" (panteisme absolute) "Lao-Tse" varlıkların köken ve yaratılış sebeplerini açıklamak için temelde "ilk sebep", hareketin sebebi olarak da "öncelikli birliki" kabul etmiştir. Çin bilginine göre, tüm eksiklik ve sefaletlerin sebebi dünyevî duygulardır. İnsanın şahsiyeti ve dünyevî duygular da bütün varlıkların kökeni olan büyük varlığın, muazzam birliğin sıradan ve geçici bir varlık keyfiyeti gibidir.

"Tao-Te-King"in girişinde "Tao"nun (ilk prensibin) mutlak vasıflarının tespitine, seçkin ile seçkin olmayan, sınırlı ile sınırsız, ölümlü ile ebedî olan arasındaki sınırların belirlenmesine çalışılmıştır. "Lao-Tse"ye göre "Tao"nun (ilk prensibin) biri aşkın diğeri de içkin olmak üzere iki varlık durumu vardır. Bu iki varlık keyfiyeti, ezeliyette bir değildir. Bunlardan birincisi ikincisinin önüne geçmiştir. Evrende seçkin, sınırlı ve ölümlü olan herşey "Tao"nun, bu ilk prensibin içkin varlığıyla alakalıdır. Seçkin olmayan, sınırsız ve ebedî olanlar da aşkın varlığa aittir.

İlk sebep hakkında insanın tam ve mükemmel bir fikir edinebilmesinin mümkün olmadığını, bu illetin özünü anlamak için harcanan çabanın zayıflık ve güçsüzlüğü ortaya çıkarmaktan başka hiçbir işe yaramadığını eski filozoflar arasında ilk defa ileri süren "Lao-Tse"dir.

Bu bilgine göre, hareket kanununa tabi olan herşey, meydana gelmesi mümkün, hareketli ve ölümlüdür. Bu sebeple mutlak şekilde hareketsizliği muhafaza eden ve cismani bir şekli olmayan bir şeyin varlığı, mümkün ve fani olamaz. Görüldüğü üzere "Lao-Tse"ye göre cismani yokluk ve mutlak anlamda hareketsizlik, ezeli olgunluğun ebedi bir örneğidir. "Varlığı mümkün olan" varlık biçimi olmak vücudun ölümlü bir şeklinden başka bir şey değildir. Bir kere bu şekilden kendini arındırdın mı, artık kendi prensibine/kökenine döner. "Lao-Tse", ilk prensip için cismanî olmayan ve yüce bir tabiat ile cismani ve gerçek bir tabiat kabul ettiği gibi, insanda da bir maddi başlangıç bir de nura dayalı başlangıç olduğunu tasavvur etmiştir. Zeka prensibi Lao-Tse'ye göre sadece bir araçtır. Ruhun veya manevi unsurun tabiat ve değeri hakkında "Lao-Tse"nin düşüncesi çok açıktır.

Çinli bilge, "Tao-Te-King"in bir yerinde, öldükten sonra ruhun kendi şahsiyetini hissettiğini söylüyor. Bir yerinde ise, yüce illetin döndüğünü ifade ediyor. Özellikle hayatta iyi işler yapanları, öldükten sonra yüce sebebe kavuşturuyor.

Felsefe tarihi müelliflerinden bir kısmı, "Lao-Tse"nin ahlakını Yunan filozoflarından "Epicure"ün ahlakına benzetmek istemişlerdir. Fakat bu düşünce yanlış olup doğruluktan çok uzaktır. "Lao-Tse"yi bu konuda mutlaka Yunan filozoflarından birine benzetmek gerekiyorsa, Çin'li filozofun ahlakını, ahlaki sistemi çok sıkı olan "Zenon"a benzetmek daha doğrudur. Çünkü "Lao-Tse"nin tabiat ve insan hakkındaki fikirleri "Stoacılar"ın fizyoloji ve psikolojileri ile oldukça ilgilidir.

Zenon'un sisteminde, eski toplumun çürümesine karşı bir çeşit protesto olduğu gibi "Lao-Tse"nin ahlak anlayışında da zamanında ve çevresindeki insan topluluklarının bozulmasına karşı bir çeşit protesto vardır. "Lao-Tse", toplumun ve kişinin iyi olmasını, faziletin kontrollü ve sürekli bir şekilde uygulanıp gerçekleştirilmesinde görmektedir. Çin filozofuna göre, yüce fazilet, hayatın ve davranışların, gerçek ve yüce varlıkların prensibi olan yüce sebebe uygunluk arzetmesidir. Bu sebeple, bunların kanunu varlık sebepleridir. Yüce sebepten başka ahlaki varlık, yüce sebep kanunundan başka kanun, yüce sebep ilminden başka ilim yoktur.

İnsan, kalıcı ve cismanî olmayan bir duruma ulaşmak için, bütün gücüyle bu cismanî şekilden sıyrılmaya çalışmalıdır. Bu şekilde yüce sebep ile birleşebilir. İnsan, mümkün olduğunca duygularını etkisiz hale getirmek ve kendisine boyun eğdirmek suretiyle, tam anlamıyla sükunet ve hissizlik haline ulaşmaya çalışmalıdır. İnsan ancak bu şekilde hareket ederek yüce sebebe ulaşabilir.

Lao-Tse'nin ahlak prensiplerini dayandırdığı bu hareketsizlik inancı, sistemine tabi olanlar tarafından kötü şekillerde yorumlanmıştır. Taoizm'i benimseyenlerin inzivaya çekilme kuralları ve aşırı derecede ruhbanlığı benimsemeleri "Lao-Tse"nin ahlak felsefesinin yanlış yorumlanmasının sonucudur.

"Lao-Tse"ye göre insanın biri cismani, diğeri de manevi olmak

üzere iki tabiatı olduğu gibi biri iyiliğe diğeri de kötülüğe yönelik iki eğilimi vardır. İyiliğe olan eğiliminin ortaya çıkmasına çalışmak, insanın en önemli görevidir. "Lao-Tse", ortaya koyduğu esasların zarurî bir neticesi olarak, halkın ilim öğrenmemesini tercih etmiştir. Çünkü, ortaya koyduğu esaslara göre bütün arzular, bütün karışıklıklar, ilmin zaruri sonucudur. İnsan, cahil olarak kalmalıdır ki yaratılıştaki temizliğini koruyabilsin!

"Lao-Tse"nin sistemine tabi olan Çin filozofları arasında "Kouan-Yun-tse" ilk sırada yer almaktadır. Bu zat, Lao'nun görüşlerini aydınlatmak ve yaymak amacıyla önemli bir kitap kaleme almıştır. "Lao-Tse"nin öğrencileri ve sistemine tabi olan filozoflar tarafından daha birçok kitap yazılmıştır.[18] Fakat bu kitaplar da "Lao-Tse"nin çok karışık ve oldukça yüksek bir tasavvuf kisvesine bürünmüş olan sistemini tam anlamıyla açıklayamamış, aksine daha anlaşılmaz ve içinden çıkılamaz bir hale sokmuşlardır.

"Lao-Tse" sisteminin Çin'de büyük etkileri olmuştur. Çin'de milyonlarca insan "Lao-Tse"yi, kutsallaştırmakta ve Taoizm'e bağlı kalmaktadırlar. Fakat bu dinin "Tao-Te-King"in telkin ettiği, esaslarla ilgisi çok azdır. Bu sebeple "Tao-Te-King" ile "Taoizm" arasında tam anlamıyla bir bağın kurulması mümkün değildir. "Tao-Te"nin telkin ettiği yüksek ve temiz felsefe, Taoistlerin elinde önemini kaybetmiş, simya[19] ve astroloji hayalleriyle bu yüce sistem, putperestliğin sıradan hurafelerine boğulmuştur.

b- Taoizm

Taoizm, Lao-Tse'nin yarattığı sistem anlamına gelir. Fakat bu sistemin, geçen konuda ayrıntılı olarak verilen prensipleriyle, bugün Çinlilerden önemli bir kitlenin bu isim altında bağlı oldukları inançlar arasında çok önemli farklar vardır. Bugün Çin'de önemli bir din konumunda olan Taoizm, "Tao-Te-King"in içerdiği prensibe uzaktan bağlıdır. Hatta bu iki sistem arasındaki ilginin mahiyeti bilinmemektedir. Taoizm'in sihri sisteminin köklerini "Tao-Te"de aramak boştur. Ahlak anlayışında da Lao-Tse'nin ahlak sistemindeki derinlik yoktur. "Kan-Ying-Pien" (Mükafat ve Ceza) isimli kitap, 15.y.yıldan beri Taoist'lerin en önemli kitabı

18 Lao-Tse sisteminin önde gelen şahsiyetleri arasında en önemlileri şunlardır: "Yun-Wen-tse"; "Kia-tse", "Han-fei-tse".

19 Değersiz madenleri değerli madenlere çevirme sırlarını araştıran ilim, beyaz sihir, alşimi.

olmuştur. Bu kitaptan sonra ise, Çin'deki bütün dinler tarafından tasvip edilmiş olan "Takdis-i Hafî" isimli kitap gelir. "Lao-Tse"nin yaşadığı çağın çok üstünde olan dînî tasavvuf, Materyalist Çinlilerin elinde çok çabuk bir şekilde sihirbazlığa dönüşmüştür. Bu iki kitap, dönüşüm döneminin birer hatırasıdır. Muhtemelen "Lao-Tse"nin telkin ettiği ahlak sistemiyle ebediyete ulaşma fikri, bu dönüşümü hazırlamış olup bu ahlak anlayışı sihirbazlık olarak yorumlanmıştır. Halbuki Lao-Tse'nin kitabında sihirle ilgili tek bir kelime dahi yoktur.

Tao-Te'nin ebediyete ulaşma fikri, maddi olarak yorumlanacak olursa, içine ebedi hayat bahşeden ab-ı hayatı arayarak ebedi bir hayatı elde etmeye çalışmak gayet doğal bir şeydir. MÖ. 3. y.yılda Çin'in en meşhur imparatorlarından olan "Shi-Hoang-ti", ruhların bolca hayat iksiri akıttıkları bahtiyar adaları bulmak için bir filo göndermişti.

"Lao-Tse", insanlara dünya işleri ile meşgul olmayarak herşeyi hoşgörmeyi, her duruma uyum sağlamayı, dünyevî işleri bırakmayı ve nefsini terbiyeyi telkin ettiği halde, Taoizm'in propagandasını yapma ve rehberlik görevini üstlenenler, bu telkin ve emirlerin tersine dünya hayatına çok fazla bağlılık göstererek, dünya lezzetlerini elde etmek için Simya ilmine atılmışlardır: Kurşunu gümüş, bakırı altın yapmak, civayı gümüşe çevirme gayreti Taoist'ler arasında Simya'ya sarılanların sayısını arttırmıştır. "Tsin" ve Batı Hanlar döneminde yani MÖ. 255'den MS. 25'e kadar uzanan zaman zarfında imparatorlardan, herbir halka varıncaya kadar her Çin'li, ölümden kaçmak, fakirlik ve ihtiyaçlardan kurtulma hayalleri arkasında koşmaya başlayarak asıl görevlerini ihmal etmişlerdir. Bu sebeple ahlaki kabiliyetler zayıflamıştır.

Sihirbazlar, kendilerinin bütün kainat güçlerine hükmettiklerini göstermek amacıyla muska ve tılsımlar satmaya başlamışlardır. Halk da bu gibi şeylere çok fazla meyletmiştir. Taoist tapınaklar murakabe ve öğüt yeri olmaktan çıkıp, kahinlik ve şarlatanlık merkezi durumuna gelmiştir. "Lao-Tse"nin sistemi tamamen bozulup, yerini sihirbazlık ve kehanete düşkünlük sonucunda tabiata tapınma ve milli kahramanlar dini almıştır. Genel olarak, Taoizm ismi verilen bu din, bir çeşit Naturalizm dînî olmuştur diyebiliriz. Oysa Konfüçyünizm ahlakı, Budizm'de fizik-

ötesi mahiyete bürünmüştür. Tao-Te'nin ahlakı çok önemli olmakla birlikte, Taoizmle hiçbir ilgisi yoktur. Dünya ile ilgiyi kesmeyi öğütleyen "Lao-Tse" tapınaklarında ömür uzunluğu ve servet ilahlarının türemesi, Tao-Te sistemiyle Taoizm arasındaki uçurumları güzel bir şekilde anlatmaktadır. Taoizm ilahlarının listesi.de sistemin merkezindeki ihtilafları açık şekilde vermektedir. Taoist tapınaklardan birine girecek olan ziyaretçi, kendisini "San-ching"in muazzam üç putu yani üç saf ve mukaddes varlık huzurunda bulur. Bu tapınaklar "Lao-Tse"yi temsil eden teslisçiden[20] başka bir şey değildir. "San-ching" denilen bu üç put, Budistlerin üç putunu taklit amacıyla yapılmıştır. Budistlerin bu üç putundan biri "Buda"yı, ikincisi Buda'nın neşrettiği dini, üçüncüsü de cemaati yani Buda'nın ümmetini temsil ettiği gibi Taoist'lerin üç putu da "Lao-Tse"yi, dinini ve cemaatini temsil etmektedir.

Taoist tapınaklardan bu üç puttan sonra "You- hoang-chang-ti" denilen büyük ilah gelir. Değerli bir taştan yapılmış olan bu put, bu yüce ilah, bütün dünya işleriyle ilgilenir. Halbuki "Lao-Tse"nin üç heykeli, (bu saf üç varlık) zaman zaman düşünceye dalarak, şaşkın ve hayran durumdadır.

Taoistler, bir taraftan "Lao-Tse" ile yüce Rabb olan "You-hoang-chang-ti"arasında ilahi nitelikler itibariyle hiçbir fark olmadığına, diğer taraftan da ilahın "Shang" ailesine mensup bir sihirbaz olduğuna ve M.7.y.yılda yaşadığına inanırlar!...

Taozim dininde bazı yıldızlara da tapılır. Beş unsurun yani maden, ağaç, su, ateş ve toprağın ruhları veya cevherleri vardır. Bu ruhlar göğe yükselerek beş gezegeni oluşturup, bu şekil altında ilahlar sırasına girerler. Gök gürlemesi ilahı birçok şekil değiştirmiştir.

Su, değişik şekiller altında ejderhalar hükümdarı olarak kişileştirilmiş, ismine göller, nehirler kenarında pek çok tapınaklar yapılmıştır. Tabiat olaylarının meydana gelmesi çoğunlukla bu ilaha dayandırılır. Yılan bu ma'budun reenkarnasyonla girdiği bedenlerden biridir. Bu sebeple sıkıntı anlarında yılana dua ve ibadet edilir.

20 Teslisi kabul eden Hıristiyan.

Taoistlerin ilkbaharda gerçekleştirdikleri şenlik bayramındaki tören, bunlar arasında güneşe tapınmanın hâlâ yaşadığını göstermektedir. Şöyle ki ilkbaharda bu bayramın kutlanma zamanı gelince, bir yerde büyük bir ateş yakılır. Yarı çıplak taoist rahipleri, ateşe biraz pirinç ve tuz attıktan sonra, yalınayak çevresinde koşarak tavaf ederler. Bu arada kendilerinden geçerek yanaklarına küçük bıçaklar saplarlar. Bu ateşin, üreme ilahına ait bir tapınağı önünde yakılması tercih edilirdi.

Üreme ve doğum ilahının şerefine de bir takım törenler yapılır, gösterişli fener alayları düzenlenirdi. Alayın önünde çevresi ağaç dallarıyla bezenmiş arabalar yer alır. Bunları, bedenleri cezalandırılmış yaralıların kanıyla bulanmış rahipler takip ederdi.

Efsanelerde, ay, bazı yaratıklarla özellikle kurbağa, tavşan, bukalemun ve bir oduncu ile alakalı olarak gösterilir. Akasya, söğüt, çam ve şeftali ağaçlarına kutsal bitkiler olarak bakılır.

Taoistlerin çok sayıda eve ait ilahları vardır. Bunların resimleri, evlerin büyük kapıları önüne yerleştirilerek açık bir dolap içine konur. Evdeki ilahlar, yer ve konuma, göre ve kişisel isteklere göre değişiklik arzederler. Fakat her Çin'linin evinde mutlak surette mutfak ilahının resmi ile ata ruhlarına ait tabletler bulunur. Daha önce ateş ilahı olma ihtimali bulunan mutfak ilahının görevi çok önemlidir. Güya bu ilah, gözetimi altında bulunan kişilerin hal ve hareketleri hakkında her sene Gök Tanrıya rapor vermekle görevliymiş.

Bizde her san'at ve mesleğin bir piri olduğu gibi Çin'de de koruyucu bir ilah vardır. Öğrenim gören talebenin kutsallaştırdığı ilah "Wan-Chang"dır. Wan-Chang, edebiyat ma'bududur. Son derece yüceltilen bu ilah, "Tcheou" hanedanı memurlarından birinin ruhundan başka bir şey değildir. "Wan-Chang"ın bazı zamanlar büyük ve şöhretli bilginlerin bedenlerine girdiğine inanılır. Resmi olarak tanınan "Wan-Chang" dini, Kong-Tse (Konfüçyizm) dininin rakibi durumundadır. Bu ilaha ait olan tapınaklar sürekli yüksek okulların çevresinde inşa edilir. Sadece "Canton" şehrinde on kadar "Wan-Chang" tapınağı vardır.

Askerlerin taptığı "Kvan-ti" savaş ilahıdır. "Kvan-ti", MÖ. 2. y.yılda "Han" sülalesi zamanında yaşayan bir maceraperesttir.

Bunun resmi olarak ilah ilan edilmesi nispeten yenidir. Güya "Kvan-ti"nin ruhu 1828'de meydana gelen savaşta imparator ordularının lehine sürekli mücadelede bulunmasıyla, kendisinin kutsallaştırılmaya layık bir ilah olduğu ilan edilmiştir. Servet ilahı olan "Tsai-Shin" tüccarlar tarafından kutsallaştırılıp, her sene sonunda şerefine bayramlar düzenlenir.

Sayılan bu ilahlardan başka bir sürü de ruh vardır. Çin'in orta sınıfında yer alan halk gece, gündüz bu hayallerin etkisiyle huzursuz olurlar. Kötülüklerinden korunmak için ev ve dükkanlarını put ve resimlerle doldururlardı.

Sinizm ve Konfüçyanizm'de papazlar olmadığı halde Taoizm'de dînî başkanlar sistemi vardır. Taoizm, bu konuda tamamen Budizm'e benzemektedir. Budizm gibi Taoizm'de de keşiş ve papazlar sınıfı olmasının yanı sıra üstlerinde bir de papa vardır. Papazların en önemli görevleri sihir ve büyüyle kötü ruhları uzaklaştırarak insanlara zarar vermelerine engel olmaktır. Bunlardan başka bir takım muska ve hamaylilerle halkı hastalıktan kurtarmak için bunları büyük bir özenle kapılarına asarlar. Eyalet ilahlarına yapılan ayinleri gerçekleştirirken, çoğunlukla Budist papazları ile birlikte çalışırlar. Taoizm papazları evlenirler. Fakat papazlık babadan oğula intikal etmez. Papaz olacaklar alt tabakadaki halk arasından ayrılırlar.

Taoist keşişler Lao-Tse'ye uyarak evlenmezler. Bekar kalıp, inzivaya çekilmek suretiyle zaman zaman tefekküre dalarak ömür geçirirler.

M. 1. y.yıldan beri Taoistlerin papası, "Shiang-hsi" eyaleti topraklarındaki "Loung-hou" dağında oturur. Taoistler, papalarını "Shang" lakabı ve "Gök Tanrı" ismi ile anarlar. Büyük "Lama" gibi "Shang"lar da bu mevkie miras yoluyla gelirler. Taoistlerin inancına göre, birinci "Shang"ın ruhu ara vermeden insanların bedenlerinde cisimleşerek, onların da Gök Tanrı olmasına sebep olurlar. Fakat "Dalay Lama" Budist'lerin hem ruhani hem cismani reisleri olduğu halde Gök Tanrı'nın cismani başkanlıkları olmadığı gibi siyasi itibarları da yoktur.

Taoizm, özellikle "Mükafat ve Mücazat Kitabı" isimli eserde açıklığa kavuşturulmuştur. Günümüzde bu kitap sadece Taoizm

dininin en önemli kutsal dogmalarını oluşturmaktadır. Çünkü "Takdis-i Hafi Kitabı" Çin'de diğer iki din erbabı arasında da saygın bir yere sahip olup ortaklaşa kullanılır.

"Mükafat ve Mücazat Kitabı" 112 hikmetli söz ve emirden meydana gelmiştir. Bu kitaba göre, her insan iyi veya kötü, işlediklerinin mutlak surette mükafat veya cezasını görecektir. Mükafat ve cezayı verecek olanlar ise gök ve yer ruhlarıdır. Gölgeler, ait oldukları bedenleri nasıl izliyorlarsa mükafat ve ceza da iyi ve kötü işleri aynı şekilde takip ederler. Bir insan büyük bir günah işlerse anında hayatından oniki sene eksilir. Küçük günahlar için de ömründen yüz gün kaybeder. İyi işler ise aksine derecesine göre ömrü arttırır. Bir taraftan eksilen, diğer taraftan artan hayat, bu hesaba göre eğer bitmiş ise, o kişi vefat eder. Öldüğünde henüz ceza almadan kalan günler varsa, onlar da oğul ve kızlarının hayatlarıyla düzenlenir.

Mükafat ve ceza hakkındaki bu anlayış Taoizm'e aittir. Fakat ahlak konusunda dünyevi bir yaptırım kabul etmek Sinizm'de de vardır. "Li-King"de görülen: "Şayet bir insan hareketlerinde adil ve kalben namuslu olursa sadece dünyada iken kazanmış olmaz kendinden sonra gelenlere de güzel bir örnek bırakmış olur" şeklindeki hüküm bu mahiyettedir.

Sinizm ve Konfüçyanizm gibi "Mükafat ve Mücazat Kitabı" da öldükten sonra insana verilecek ceza hakkında sessiz kalmıştır. Sinizm ile Konfüçyanizm, uhrevi mükafatı konu edinmemiştir. Fakat Taoizm, fazilete karşılık olarak ebediyeti vadetmiştir. Mükafat ve Mücazat Kitabı'nda şöyle denilir: "Gökte ölümsüzlük isteyenler, 1300 adet salih amel işlemeli, dünyada ölümsüz olmak için de 300 salih amel işlemelidir." Bu uhrevi hayatın zamanı hakkında Çin'de mevcut eserlerde hiçbir kayda rastlanılmamaktadır.

Taoistlerde kaba bir reenkarnasyon fikriyle a'raf ve cehennem inancı da görülmektedir. Fakat bu görüş ve inançları, Taoistler Budistlerden almışlardır.

Mükafat ve mücazat Kitabı'nın büyük bir bölümü ahlaki yasaklamalara ayrılmıştır. Bu emir ve yasakların çoğu hayata ve ekonomiye aittir. Cinslerle ilgili ahlak kurallarına gelince, bunu

da şu prensiplerle sınırlamaktadır:

1- Kocasını eşinden ayırmayınız! Onlar etin kemikle birleşmesi gibi birbirleriyle birleşmişlerdir.

2- Eşinle daima iyi geçin.

3- Kadınlar! Eşlerinize saygı gösteriniz.

Taoizm'de cariyeye de izin verilmiştir. Kadının yeri şu hüküm ile belirlenmiştir: Eşinin ve cariyelerinin sözlerine kulak verme! Anne ve babanın nasihatlerini dinleyerek hareket et!

Bu dinde, fuhşun yasak olduğuna dair herhangi bir kayıt yoktur. Herkesin yeniden içtihada kalkışması yasaktır. Bu konuda şu hüküm dikkat çekicidir: "İmparator, hüküm sürdüğü zamanda yeni hüküm ve içtihadlar yoktur!". Mükafat ve Mücazat Kitabındaki hükümlerden biri, eski Arap'ların kız çocuklarını öldürdükleri gibi, vaktiyle Çin'de de çocukların öldürülmesi geleneğinin geçerli olduğu izlenimini veriyor. Aslında bu kitapta aynen şu hüküm vardır: "Çocuklarını ne doğduktan sonra ne de doğmadan önce öldürme!"

Mükafat ve Mücazat Kitabının emirleri arasında yüksek ahlak prensipleri içeren hükümler yok değildir. Özellikle şu: "Kendini onların yerine koyarak, başkalarının ulaştıkları mutluluklara sevin, karşılaştıkları felaketlere de üzül!" hükmü, en önemli ahlak prensiplerinden biridir. Fakat Taoist papazların ahlak anlayışları çok alt seviyededir. Yazarlar grubu bunlardan hiç hoşlanmayıp, rahiplere ait manastırlara da genel olarak kötü gözüyle bakıyorlardı.

Taoizm, Budizm'den oldukça etkilenmiştir. "Lao-Tse" hakkındaki efsaneler, hayvanlara iyi davranılması emri, ibadet ve mezhep törenlerine ait ayinler kitabı, bekarlık ve ruhbanlık, cehennem inancı Budizm'den alınmış prensipler olarak kabul edilebilir. M. 500 tarihine doğru İmparator "Tai-Ho" ilk olarak Taoizm'e ait tapınak ve manastırların yapılmasına izin vermiştir. Fakat Çin'de rakip durumunda bulunan dinlerin ayinleri arasındaki benzerlik, çok zaman bu dinlere tabi olanlar arasında büyük çatışmaların gerçekleşmesine sebep olmuştur.

Taoist'lerin "Feng-Schoui" ismini verdikleri fal okları hakkında da birkaç kelime söylemek gerekir. Taoist'ler inşa edecekleri

evlerin ve özellikle mezarların yerlerini belirlemek için daima fal oklarına başvururlardı. Mezarların yerleri mutlaka Taoist alimler tarafından belirlenir. Çünkü ölülerin gömüldükleri yerde tam anlamıyla rahat ettiklerine ve hayatta olanlardan intikam alma girişiminde bulunmayacaklarına dair kendilerini güven içinde hissetmedikleri sürece Taoist'lere rahat ve huzur yoktur. Bu güvenin gerçekleşmesi de mezar yerlerinin Taoist alimler tarafından belirlenmesine bağlıdır. Bazen mezar yeri kolay kolay belirlenemeyip, ölünün na'şı uzun süre defnedilmeden kalır. Bazen de, ölünün daha önce defnedildiği mezar uygun görülmeyerek, daha uygun bir yere taşınmak üzere tekrar mezardan çıkarılır. Ölünün defnedileceği mezarın uygun olup olmadığına karar verebilmek için fal oklarında mıknatıs akımları, mavi dragon ve beyaz kaplanın birbirleri üzerine gelmeleri, yerin kuru ve rutubetsiz olması, çevrede beyaz karıncaların olmaması şarttır.

Taoist "Feng-Schoui"lere yani fal oklarına müracat edenler sadece bu dine bağlı Çinliler değildir. Bu tip şeylere aynı zamanda "Kong-Tse" ve "Buda" dininden olan Çinliler de başvurur. Bilgin ve edebiyatçılar dahi Taoist fal oklarından yardım isterler. Çinliler "Feng-Schoui"lerle o kadar iç içedirler ki, Katolik dinini benimseyenler bile, bu eski bağlılıktan kurtulamayıp, Misyonerler kendilerine bu konuda müsamahalı davranmak zorunda kalmışlardır. Bugün Çin'in resmi dînî "Konfüçyanizim"dir. M.17. y.yılın sonlarına doğru İmparator "Kong-hi" halkta görülen ahlak anlayışının çöküşünü durdurmak amacıyla "Kong-Tse" sistemini onaltı prensipte özetleyerek, bunları Çin'in her tarafına yaymıştır. Bu günden sonra Konfüçyanizm, resmi kimliğini muhafaza etmiş ve aydınlar arasındaki yüksek yerini daha güzel bir şekilde korumuştur. Gök sistemi, daima İmparatorların sistemi olmuş, atalar kültürü de her zaman halkın din anlayışının temelini oluşturmuştur. Konfüçyanizme ait kitaplar ise, Çinlilerin klasik kitaplarıdır. Fakat Konfüçyanizm'in yanı sıra devlet tarafından tanınıp korunmuş olan iki din daha vardır. Bunlardan biri konu edindiğimiz Taoizm, diğeri de Budizm'dir. Bununla birlikte bu üç din tam anlamıyla birbirinden ayrı ve paralel değildir. Aksine bunlar içiçe geçmiş durumdadırlar. Çin'li, bu üç dinden sadece birini seçme ihtiyacını hissetmez. O, her üç dine ait olan törenlere katılır ve

her bir dinden işine gelenleri almakta hiç tereddüt etmez.

Edebiyatçılar ise sadece Konfüçyanizm'e bağlıdırlar. Öğrenim görmüş aydın kesim Budist ve Taoistlerin batıl inançlarına katılmayıp bunlarla alay ederler. Çin'de aydın kimseler hatta genel olarak dinleri şüpheli görünenler dahi "Kong-Tse"yi düzeltmekten kendilerini alamazlar. "Kong-Tse" ismi bunlara göre de milli medeniyeti özetlemek için yeterlidir.

7- ÇİN'DE BUDİZM

Çin'de hakim olan üç esaslı dinden biri de Budizm'dir. Menşei Hindistan olan Budizm'in mahiyeti Hint dinleri arasında inceleneceğinden, burada kısaca Çin'e nasıl ve ne zaman geldiği üzerinde durulacaktır:

Budizm'in Çin'e ne zaman girdiği kesin olarak bilinmemektedir. Fakat M.Ö. 3.y.yıldan itibaren, bazı Budistler'in Çin'e sokuldukları anlaşılıyor. Bununla birlikte bu dönemde Budizm Çin'de yaygın hale gelmemiştir. Budizm'in Çin'de üçüncü resmi bir din olarak tanınması İmparator "Ming-ti" dönemine ve M. 61 yılına rastlar.

Ming-ti, Budacılığı benimsemiş olan halkından bir kısmının kalplerini fethetmek için, Budizm'e ait kutsal kitapları getirmek üzere Hindistan'a bir elçi göndermiştir. Bu elçi, M. 75'te bir Budist rahibin ve Buda'nın heykeli ile Budizm'in kutsal kitaplarını alarak Çin'e getirmiştir. Bu tarihten itibaren Çin'den Hindistan'a giden dindarların sayısı artmıştır. Kutsal kitapları ele geçirmek üzere pek çok heyet ve seyyah Hindistan'a gitmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen Çinliler, Budist'lere ait kutsal kitapların tam koleksiyonunu ancak M. 1410 senesinde tamamlayabilmişlerdir.

Budizm, Çin'den önce Kore'ye (M.372), sonra da Japonya'ya (M.552) geçmiştir. Moğolistan ve Mançurya'ya nüfuzu ise Tibet yoluyla olmuştur. Günümüzde Budizm Çin'de özellikle basit ve orta sınıf arasında çok fazla yaygınlaşmış olup Taoizm ile karışık Konfüçyüs dînî yazar ve hanedan üyelerine hasredilmiştir.

Çin'deki Budist rahipler en aşağı tabakadan olmaları sebebiyle cahil, son derece pis ve sıradan adamlardır. Bunlar Çin'de Bu-

dizm'i temsil ettikleri halde bu dinin tarihinden tamamen habersiz oldukları gibi Sanskiritçeyi de bilmedikleri için Budizm'e ait dînî kitapları tanımaz ve anlamazlar. Bu durum sadece Budizm'e has bir şey değildir. Çin'e dışardan gelen diğer dinler de bu durumdan etkilenmiştir. "Kai-foung-fou"daki Yahudiler İbraniceyi, "Kan-sou"daki müslümanlar da Arapça'yı bilmezlerdi.

Eski Çin Budistleri, Orta Asya tarihinin aydınlatılması hususunda, ilim dünyasına önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bunlardan Budizm'e ait kutsal kitapların öğrenilmesi amacıyla Hindistan'a gidenler, Tataristan, Türkistan ve Afganistan taraflarını dolaşarak, bu çevrede oturan kavimler hakkındaki izlenimlerini seyahatnamelerine almışlardır. Bu sayede eski Türk tarihinin ebediyen meçhul kalması kaçınılmaz olan birçok nokta aydınlanmıştır.

Bu arada özellikle M.4. y.yılın sonlarına doğru, Çin'den kalkıp Tataristan, Afganistan yoluyla Hindistan'a giden "Fan-Hian" isimli bir Budist "Fo-Kouo-Ki" isimli bir eser yazmıştır. Bu kitap "Abel Remusat" tarafından Fransızca'ya çevrilip, 1836'da neşredilmiştir.

M.6.y.yılda yine aynı yolu izleyerek Hindistan'a giden meşhur "Hiouen-Tsang"ın anıları ise tarih açısından daha önemlidir. Hiouen-Tsang, Hindistan'a gitmek için Batı-Tokyo "Türk" hakanlığı ülkesinden geçmiş, gerek bu çevreye gerek Türk hükümdarına dair çok değerli bilgiler vermiştir. Tanınmış sineloglardan "Stanilas Jülien" bu Çin seyyahının anılarını "L'histoire de la vie de Hiouen-Tsang"(Hiouen-Tsang'ın hayat hikayesi) ismi altında tercüme ederek 1851-1858'de "Batı Bölgesine Ait Anılar" isimli eserini neşretmiştir.

8- ÇİN FİLOZOFLARI

Kong-Tse'den sonra Çin'de edebiyat çok fazla açılım göstermiş, düşünce alanında seçkin kişiler artmıştır. Özellikle "Han", "Tang" ve "Soung" sülaleleri devrinde Çin'de zihni faliyetler çok ilerlemiştir. Bu alanda dikkat çeken kişiler arasında MÖ. 2.y.y.da yaşamış olan ünlü tarihçi "Sse-ma-Tsien" ile M.13.y.y.şahsiyetle-

rinden ansiklopedisi ile tanınan "Ma-Touan-lin" ilk sırada yer almaktadırlar. Bunlardan ilki, Çin ve Orta Asya'nın tarihini, ikincisi de Çin ilimlerini ve kültürünü yaşatmıştır. Bunlar haricinde diğer alanlarda, özellikle dram yazarlığı konusunda çok ayrıcalıklı kişiler gelip, Çin Edebiyatına ölümsüz şaheserler bırakmışlardır.

Çin'de düşünce alanında ortaya çıkmış simalardan bizi en çok ilgilendirenler bu kıtada yetişmiş filozoflardır. Realist Çin'de çok fazla teorisyen artmış, ahlak ve siyasi konular hariç diğer alanlarla ilgilenenler dahi gelmiştir. Çinlilerde hayat fikrinin açılımını basit bir bakış açısıyla ele almak mümkün değildir. Çünkü Batı dünyasının henüz sadece isimlerini bildiği birçok düşünür vardır. Bunların felsefi sistemleri, eserleri hala Avrupa dillerine çevrilememiştir.

Çin filozoflarından bazıları "Lao-Tse" ekolüne, bazıları da "Kong-Tse" ekolüne bağlıdırlar. Önemli bir kısmı ise, kendi başlarına bir ekol ve sistem kurmuşlardır. Özel bir sistem sahibi olan filozoflar arasında özellikle "Yang" ve "Mih" veya "Mak" isimlerini zikretmek gerekir. Bu iki filozofun yaşamış oldukları dönem, kesin olarak belli değildir. MÖ. 5.y.y.da yaşadıkları tahmin ediliyor. Her halükarda bu iki filozof, "Meng"den önce gelmişlerdir. Çünkü "Meng"in bunların sistemlerinin inkişaf etmesinden ve zarar verici etkilerinden şikayetçi olduğunu görüyoruz. Ekolleri ayrı olan bu iki filozofun aynı şekilde eleştirilmesi hiç de doğru değildir. "Yang"ın prensibi "herkes kendi nefsine" düsturundan ibaretti. Bu sebeple herkese, zevk ve safaya atılmayı öğütleyip, nefsin arzu ve isteklerine boyun eğmeyi en büyük hikmetmiş gibi göstermekteydi. "Yang"a göre bu dünyada var olan herşey bir hiçtir. Fazilet gereksiz bir kelimedir. Öldükten sonra ünlü bir isim bırakma amacıyla didinmek, boş yere üzülmek ve yorulmaktır. İnsan hayatta iken mümkün olduğunca her türlü lezzet ve zevkten istifade etmek için çalışmalı, dünyadan azami derecede faydalanmalı, zamanı geldiğinde de tam bir metanetle ölümü beklemelidir. Hayattan hakkıyla istifade etmeyi bilenler ve edenler, hayatın zevklerini kuru bir isim ve şöhret için feda eden fazilet sahibi kahramanlardan daha akıllıdırlar.

"Yang"ın şu sisteminin, eski Yunan Epikürizm sisteminden

hiçbir farkı yoktur. Filozof "Ming"in, bu adamın sistemini yıkıcı olarak görmekte çok haklı olduğu şüphesizdir.

"Mih-Tse"nin sistemi ise çok önemlidir. Bu filozofun temel prensibi insan sevgisidir. "Mih"e göre, bu dünyada insan, herkesi derin bir samimiyetle sevmelidir. Eski kitapların incelenmesi ile eski kurumların korunmasından bir fayda ve iyilik beklemek boştur. İnsan iyilik ve kurtuluşu, topluma duyduğu aşktan beklemelidir. Dünyada görülen bütün kötülükler insanlar arasındaki sınıf farkından, rekabet ve kinin sebep olduğu heyecan sebebiyledir. Ay ve güneş isabet ettikleri her çeşit maddeyi aydınlattıkları gibi gerçek sevgi de herşeyi fark gözetmeksizin aydınlatır. Çin'de filozoflardan bir çoğunun taraftar olduğu bu sistem, siyasi bir görüş gibi kabul edilip o şekilde anlaşılmalıdır. Mih-Tse'nin kendisi de herşeyden önce, imparatorluğu düşünmekteydi. "Ming-Tse", bu felsefeyi, yüce şefkati inkar etmekle suçluyor ve "Mih" sistemini bu açıdan çok tehlikeli olarak görmekteydi. "Mih" sisteme ile "Kong-Tse" sistemi arasında dikkatleri çekecek kadar birbirine zıt noktalar vardır.

"Lih" ve "Tchwang", Lao-Tse'nin öğrencileridir. "Lih-Tse"nin M.Ö.5.y.y.da yaşadığı zannediliyor. "Tchwang-Tse" ise M.Ö.4. y.y.ın ikinci yarısı filozoflarındandır. Bu iki filozoftan faydalandığı bir kısım bilgiler dışında, "Kong-Tse"sisteminden de bazı esaslar devşirmiştir. Hatta "Yang-Tse"den belli bazı hükümleri esas alarak, hepsini biraraya getirip felsefi bir sistem kurmuştur . Bununla birlikte temelde "Lao-Tse" ile birleşmiş durumdadır. Bu da "Lao-Tse" gibi herşeyin yokluktan çıktığına inanmaktadır. "Lih-Tse" sistemi genel görünüş itibariyle yaratılışla ilgilidir. Buna rağmen üstad "Lao-Tse" sisteminden daha az sadedir. Bazen zevk alma yollarını konu edinip sihirbazlığa önem verirdi. Öğretimi üstadı "Lao-Tse"nin soyut nazariyeleriyle, öğrencilerinin sihirbazlık ve kehanet sanatları arasında bir geçiş görevini üstlenmiştir. "Tchwang", Çin düşünürlerinin orjinal bir şahsiyeti olarak düşünülür. Bu kişi, "Lih-Tse"den daha derin bir ruha sahiptir.

MENG-TSE: Avrupalılarca "Mencius" adı verilen bu filozof, MÖ. 4.y.y.ın ilk yarısında yaşamış olan meşhur bir bilgindir. Meng-Tse'nin yaşadığı yüzyıl felsefe tarihi açısından çok önemli bir dönemdir. Bu dönemde Yunanistan'da Sokrat, Eflatun ve

Aristo gibi kadîm felsefenin en yüksek dehaları yetişmiştir.

Meng-Tse, Çin'in "Tseou" şehrinde doğmuştur. Bu şehir günümüzde "Şan-Tong" eyaleti dahilindeki "Yen-tcheou-fou" ek yapılarındadır. Mezarı da bu şehirdedir.

Hayatında "Meng-kho" ismiyle anılan babası "Meng-Tse"nin doğumundan az sonra vefat ederek, oğlunun eğitim ve öğrenimini annesine bırakmıştır. Çinliler arasında çok saygın bir yere sahip olan bu kadın, "Meng-Tse"nin eğitim ve öğrenimine hakkıyla özen gösterip, oğlunun felsefe tarihinde yüksek bir yer elde etmesini sağlamıştır. "Meng-Tse", Konfüçyüs ekolünün en önde gelen liderlerinden biridir. Kendisi "Kong-Tse"nin vefatından bir asır sonra doğmuş olmakla birlikte, üstadın asıl talebelerini gölgede bırakmıştır. Asil bir aileye mensup olan "Meng-Tse"nin maceraperestliği "Kong-Tse"ye çok fazla benzemektedir. "Meng-Tse" de, üstadı gibi Çin'de pek çok seyahat gerçekleştirmiş, bazı devlet rütbelerini işgal etmiştir. Meng-Tse tarafından toplanılmış olan sözleri, yedi kitap meydana getirmiştir. Bu kitaplar incelenince, "Meng-Tse"nin Konfüçyüs ekolüne mensup olmakla birlikte, özel bir sistem sahibi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte "Meng-Tse"nin temel fikirleri "Kong-Tse"yle tamamen aynıdır. Bu da üstadı gibi, herşeyden önce, iyi bir devletin üzerine oturacağı esasları tespit etmekle uğraşmıştır. Devlet büyüklerine saygı, cenaze alayı ayinlerine katılım gibi şeylere oldukça önem vermiştir. Çocuk sevgisi hakkında da önemli şeyler söyleyen "Meng-Tse"ye göre çocuk, babanın oğlu olduğu gibi devlet de milletin çocuğudur. Baba çocuğuna nasıl sevgi gösteriyorsa, millet de devlete aynı şekilde sevgi göstermelidir. İnsanları doğru yola sevkedecek başlıcı faziletler, hikmet, insanlık, adalet, edepten ibaret dört rükundur. Fazilet insanlarla aynı yaştadır. İnsan doğası aslında iyidir. Fakat zulüm, ihtiras veya açlık, insanın yolunu şaşırtarak onu vahşi hayvanlara benzetebilir. Aslında fazilet, insanın varlığının bir parçasıdır. Bu sebeple insana dışarıdan fazilet telkin etmeye gerek yoktur. İnsan olduğu gibi kalmalı, değerini yitirmemeli, maneviyatını (nefsini) terbiye etmelidir. "Meng-Tse"nin bu sistemi kendisinden bir müddet sonra gelen "Seon" tarafından şiddetle eleştirilmiştir. "Seo"ya göre fazilet insan doğasıyla eşit değildir. Aksine insanlar yaratılıştan hayvani

özelliklere sahiptir. Bundan dolayı insan tabiatını kanunlar ile kontrol altına almak gerekir. Eğer herkes "Meng-Tse"nin dediği gibi kendi yaratılışını bilip, yaratılışının gereklerini yaparsa dünyanın düzeni bozulur. Genel bir kargaşalık ortaya çıkar. Hikmet ve iyilik gelip geçici olup, kazanılması güçtür. İnsanın iyi olmak istemesi ve iyi olmaya çalışması yaratılışının iyi olmadığını ispatlar. M.8. y.yılda ve "Tang" sülalesi döneminde yaşayan filozof "Han-You" bu konuyu başka bir açıdan ele almıştır. Bu filozofa göre, insan yaratılışının iyi olduğu da, kötü olduğu inancı da bir kısıtlamadır. İnsanoğlu arasında iyi huylu, kötü huylu, orta halli, iyilik ve kötülük işlemede tereddütlü insanlar vardır. Birinciler daha iyi olabilirler. İkincilerin de önüne geçmek mümkündür. Üçüncüleri de iyiliğe çevirmek olabilir. Dördüncüler tereddütlü ve kararsız oldukları için bunların eğitilmeleri zordur. Bununla birlikte iyi bir eğitim, insanın asli yaratılışını değiştirir.

TCHOU-Hİ: Yeni Çinliler üzerinde en çok etkili olan filozof, M.12. y.yılda ve "Song" sülalesi devrinde yaşayan "Tchou-Hi"dir. Tchou-Hi, iyi bir eğitim görmüş olup, kutsal kitaplara pek çok açıklama ve yorumlar yazmıştır. Tchou-Hi, resmen Konfüçyanizme bağlı olmakla birlikte sistemi, üstadın sisteminden çok farklıdır.

B- Japonların Dini

GÜNÜMÜZ JAPONLARI, vaktiyle Kore'den gelip bugün Japonya Adaları denilen adaları ele geçiren ve birbirinin akrabası olan iki büyük Moğol kabilesi soyundandır. Bu kabilelerden biri, M.Ö. 2.y.yılda "Kore"den geçerek "Kyouschou" adasına girmiş, diğeri ise bunlardan birkaç yüzyıl önce "Izoumo"yu işgal etmiştir. Sonradan giren kabile, öncekileri hakimiyetleri altına alıp tamamen kaynaşmışlardır.

Bu kabilelerin istilasından önce Japonya Adalarında "Aino" isimli halk oturmaktaydı. İstilacı iki Moğol kabilesi birleştikten sonra "Aino"ları kuzeye doğru sürmüşlerdir. Bunun üzerine "Aino"lar "Yeso" adasına çıkıp, orada yavaş yavaş yok olup gitmişlerdir. Daha doğrusu Moğollar, bunları asimile ederek mahvetmişlerdir. Bu sebeple Aino'lar, istilacı Moğollar üzerinde hiç etkili olamamışlardır. Moğollar, her savaşta esir aldıkları Aino kızları ile evlenip, erkeklerine de kendi kızlarını verdikleri için üç nesil sonra yerlilerden hiç kimse kalmamıştır.

İstilacı fatihler "Souchou" adalarını da ele geçirmişlerdir. M.3. y.yılın başlarından itibaren, Çin medeniyeti yavaş yavaş Japonya'da hissedilmeye başlanmıştır. 6. y.yıldan sonra Budizm, Japonya adalarına girip kısa zamanda Japonya'nın eski dînî olan "Shinto"yu ortadan kaldırmıştır. M.9. y.yıldan sonra, "Ryobou" isimli orta halli bir dinin etkisiyle Budizm'in yayılması hızlanmıştır.

"Ryobou" isimli sistem, Shinto dînî ile Buda dini arasında bir sistem olup, Shinto ilahlarına ezeli Buda'nın görünümü ve tecel-

lisi gözüyle bakmaktadır. Ryobou dini, M. 1700'e kadar Japonya'da varlığını korumuştur. Fakat bu tarihten sonra Çin'li "Tchou-Hi"nin Konfüçyüs dininde yaptığı yenilik ve ıslahatlar, Japon ilgililerin bakışlarını kendi millî geleneklerinin incelenmesine sevketmiştir. Bu hareket yaygınlaşarak sonuçta 1868 yılında "Shogun"ların nüfuz ve iktidarı "Mikado"ya geçmiş, Shinto, devletin resmî dînî olarak kabul edilip Budizm eski saygınlığını yitirmiştir. Shogun'lar, asker grupların reisleri idi. Abbasilerin çöküş döneminde "emiru-l ümera"ların halifeler yanında mevkileri ne ise Shogun'ların da "Mikado"ya karşı durumları aynı idi. Yani üstünlük tam anlamıyla Shogun'ların elinde idi. "Mikado"lar da maddi olanaklar ve nüfuzdan uzak ruhani bir reis konumuna indirilmişti. Fakat 1868 devrimi, Japonya'da hem siyasi, hem dînî alanda yeniliklerle sonuçlanmış, Mikado hakimiyet ve nüfuzu eline aldığı gibi Şintoizm de resmi din olarak kabul edilmiştir. Bu devrim aynı zamanda "Ryobou" sistemini de ortadan kaldırmıştır. Önceleri çok fazla yaygınlaşmış olan Budizm Şintoizm karşısında önceki yerini yitirmiş, Budizm tapınakları temizlenerek Şinto dinine tahsis edilmiştir. Hatta Budizm'e bağlılıkları sebebiyle evlenemeyen bir kısım ruhban sınıfı Şintoizmi kabul ederek evlenmişlerdir.

Bugün Japonlar, "Şintoizm", "Budizm" ve "Hıristiyan"lığa bağlıdırlar. Japonya'da İslamiyet ile Musevilik'e hiç rastlanılmaz. Fakat Hıristiyan misyonerlerinin çalışmaları ile bazı Japonlar, Hz. İsa'ya tapınanlar arasına girmişlerdir. Bununla birlikte, şu durumda Hıristiyan Japonların sayısı 10.000'den çok değildir. Şintoizm, Mikado'ların ve devletin resmi dinidir. Fakat Budizm'in özellikle halk arasında önemli bir yeri vardır. Önceleri Budistler ve Şintoistler arasında uzun süre kanlı kavgalar meydana gelmişse de, günümüzde bu iki dinin müntesipleri arasında barış ve düzen vardır. Hatta hayatı boyunca çocuklarını "Şinto" tapınaklarına götürdüğü görülen bir adamın, öldüğünde Budizm dinine ait ayinlerle defnedildiği olmuştur.

Buna rağmen bu zeki kavmin dindarlık yönü çok azdır. En şiddetli ihtirasları gibi en temel dinleri de vatanseverliktir. Bu derece zinde ve hakim bir durumda olan vatanperverlik, zorunlu olarak atalara ibadet inancıyla sonuçlanmıştır. Çünkü Japonların

dediği gibi vatanda, yaşayanlardan çok ölüler vardır. Yetkili bir bilginin ifadesine göre eski "Şinto" dînî hakkında açıklama istenen on Japon'dan dokuzu bu dinin atalara ibadetten ibaret olduğunu söylemişlerdir.

1- JAPONLARIN KUTSAL KİTAPLARI

Japonların milli ve resmi dinine "Şinto" denildiğini belirtmiştik. Japoncaya göre Şinto, "yol" anlamına gelmektedir. Şinto ismi, ancak M.6. y.yıldan itibaren duyulmuştur. Bu tarihten sonra Japonya'da başka bir din bilinmediği için milli dine özel bir ad verilmesi düşünülmüştür. Japonların Şinto dinine ait "Kojiki", "Nihonshoki" ve "Shiou-I" isimli üç kitabı vardır.

Kojiki (Eski Tarihler Kitabı), Şinto ilahlarına dair var olan belgelerin en eski ve en güvenilir olanıdır. Kitapta imparator ailesiyle, asilzadeler arasında yaygın olan efsaneler toplanmış durumdadır. Kojiki'nin eskiliği M.8. y.yıldan öte geçmez. Gerçekte Japon bilginlerine göre bu kitap eski gelenek ve efsanelerden seçilerek "M. 712"de neşredilmiştir. Kitapta en fazla işlenen konu, imparatorların hak ve hukuklarını geleneklere dayandırma gayretidir. Kojiki, kısmen tarihî, kısmen de efsanevi masallardan oluşmuştur. Efsaneler gayet güzel şekilde tasvir edilmiştir. Fakat bazılarında yüz kızartıcı kötü tasvirler vardır. Mutlak suretle "Kojiki"nin efsaneleri şekil itibariyle Çin'in "Chou-King"inden çok farklıdır. Kojiki'de imanın şartlarına, ibadete, ahlaka dair hiçbir şey yok gibidir.

"Kojiki"nin tasvirine göre, başlangıçta yer ve göğün ne şekli ne de gücü belirlenmiştir. Bu sebeple ismi de yoktur. Daha sonra yer ve gök birbirinden ayrıldılar. Bundan sonra da üç ilah ortaya çıktı. Bu üç ilahtan ilki, "Ame-nomi-naka-noushi-no-hami",[1] ikincisi "Taka-mi-mousau-bi-no-kami"[2], üçüncüsü "Kamı-mousou-bi-no-kami"[3]dir. Bu üç ilah kendi kendilerinin yaratıcısıdır.

Gökten ayrılan yer, bir damla gibi uzay boşluğunda çalkala-

1 Göğün yüce merkezinin sahibi olan ilah.
2 Mucizevi doğum, büyük ve yüce ilah.
3 Mucizeli doğum ilahı.

nırken deniz pıhtı gibi bir hal almıştır. O anda üzerinde kırmızı bir tomurcuk ortaya çıktı. Bu tomurcuktan yeniden iki ilah doğdu. Bunlardan biri "Ou-mashi-ashi-kabi-hiko-dji-no-kami"[4] diğeride "Ame-no-Toko-tatchi-no-kami"[5]dir. Bunlar Japonların semavi ve gözle görülemez büyük ilahlarıdır. Kojiki bunları ayrı ayrı kutsal varlık olarak tasvir etmektedir.

Bunlardan sonra ayrıca iki ilah daha ortaya çıkmıştır. Sonuçta karı-koca mahiyetinde beş çift ilah belirmiştir. Bu oniki ilahtan Kojiki'den nakledilen ilahileri, bunların soyut mefhumları kişileştirdikleri kanaatini vermektedir. Oniki ilahtan kendilerine ibadet edilen iki veya üç ilahtır. Buna rağmen uzun zamandan beri bunlara da ibadet edilmemektedir. Fakat bu ilahların, halk kesiminin inançlarını araştırmak için, temel nokta olarak ele almaları gerekir.

Tokyo Üniversitesi öğretim elemanlarından "Kume", Japonların inançlarıyla Çinlilerin dinleri arasında bir mukayese yaparak adı geçen ilahlardan birincisinin, Çinlilerin "Tien", isimli ma'budlarıyla aynı olduğunu ve bunun vaktiyle Japonların tek ilahı olduğunu ispatlamak istemiştir. Fakat bu konuda ileri sürülen deliller ikna edici mahiyette değildir.

Beş çift ma'budun sonuncusu "Izanagi" ile "Izanami"dir. Bunlar Japonların hem efsanelerinde hem de ibadet ve ayinlerinde önemli bir yere sahiptirler. Efsaneye göre: "Bunlar mücevherlerle bezenmiş bir mızrakla "bir sırıkla" okyanusu harekete geçirmişler. Mızrağın ucundan damla damla akan sudan ilk damla küçük "Onagoro" adasını oluşturmuştur. Bunu takiben bir çift ilah, semavi bir sırık (bu da önceki gibi bir sırıktır) çevresinde koşmaya başlamışlar!.." Yine bu efsaneye göre: "Bu şekilde birçok ilahla Japonya Adaları yaratılmıştır. "Izanagi", eşinin ölümünden sonra kendisini cehennemlerde ziyaret eder. Izanagi bir ara yıkanır. Sol gözünden damlayan sudan "Amaterasou" (güneş perisi), sol gözünden akan damladan da (ay perisi) ortaya çıkmıştır. Burnundan akan sudan ise, yağmur ve fırtına ma'budu "Sousana" çıkar. "Sousana" memleketi yakıp yıkar (azgın sular). Bunun üzerine

4 Kırmızı tomurcuktan ağabey olarak doğmuş sevimli prens.

5 Göğün ezeli sakini olan ilah.

"Amaterasou" bir mağraya çekilir. Fakat "Amaterasou"nun inzivası yerin kesif karanlıklar içinde kalmasını gerektirir. (yağmur mevsimlerindeki karanlık) Sonra Sousana, "Tsuyn"i veya yeri besleyen periyi öldürür. Bedeninden hububat çıkar. (feyz ve bereket yağmurları) Nihayet sekiz başlı ejderhayı mağlup ederek, kuyruğundan ünlü kılıcını yapar. Su, ateşi söndürür. Bununla birlikte ateş de kılıcın işlenmesine yardımcı olur."

Halefi ve "Izomo" kabilesinin ay ma'budu "Okouni-noushi"-ki bir tavşanın dostudur- öldürülür ve sonra hayatı tekrar geri verilir (ayın geçirdiği evreler). Sonuçta "Okouni-noushi"nin kendisi de yirmidört kardeşini (yıldızlar) öldürür.

Efsanelerde önceleri gökgürlemesi ilahı olan "Saro-uta-hikou", sonraları sokaklar ilahı, şehvet ilahı şeklinde tasvir edilmiştir. Yerin ilk ilahının görevi, sonraları "Waka no Tama" (dağınık ruhlar denilen ilahlar) arasında taksim edilmiştir. Bunlar arasında en önemlisi olarak gördüğümüz, yeri besleyen peridir. Japonya'nın her yerinde bu periye ait olarak yapılan bir çok küçük mihrab vardır. Halk en kutsal olarak kabul ettikleri bu mihrablarda yeri besleyen bu periye "Inari" ismini vererek tapınırlar.

Japonyo imparator hanedanını kuran "Jimmou-Tenno" kendi soyunu ilah "Amaterasou"ya kadar çıkardığı için yakın zamana kadar Mikadoların Tanrı'nın oğulları olduğuna inanılmaktaydı. Güya "Amaterasou"nun torunu olan "Jimmou-Tenno" gökten, "Kore"den "Kyouschou" adasına inmiştir.

Diğer taraftan "Amaterasou"nun mağlup durumda olan rakibi "Sousano"da, reis "Izoumo"nun babasıdır. Babası gibi kendisi de mağlup olan "Izoumo" efsanede "Okouninoushi" ile aynı kişi olarak belirtilmiştir.

Sousano'nun oğlu dünyadaki imparatorluğunu "Mikado"ya bırakdıktan sonra kendisi de "gözle görülmeyen"lerin yani Mikado'ya gizli kalan iyi ve kötü her şeyin hükümdarı olmuştur. Budizm ile mücadele edildiği dönemlerde dahi Sousano'nun geleceğin mabudu sıfatıyla takdis edildiği görülmektedir.

Mikado hanedanı gibi Japonya asilzadeleriyle ruhban sınıfına mensup olan birçok aile, efsanevi şahıslardan gelmiş olduklarını iddia etmektedirler. Bundan dolayı Çin'de olduğu gibi Japon-

ya'da da atalara ve kahramanlara tapınma inancı bir çeşit tabiata tapınma ile aşılanmıştır.

Gerek Kojiki'de, gerekse iki kitapta daha pek çok ilah görülmektedir. Kojiki, efsanelerden başka bu ilah ve ilahlar arasında meydana gelen olaylara dair birçok efsane ve masallarla doludur. Eskiden Japonlar arasında ateşe tapınma inanç ve ayinlerinin de var olduğu anlaşılmaktadır. Bu eski inanca dayalı olan bazı ayinler, Japonlar arsında hala devam etmektedir. Örneğin, Kasım ayı ayininde mabedlerin avlularında şenlik ateşi denilen bir ateşin yakılması, yeni yıl girdiği gece de tapınak ocağının yenilenmesi, ateş üzerinden atlama gibi adetlerin, ateşe tapma inancından arta kalan şeyler olduğu şüphesizdir. Ateş üzerinden atlama adeti, ahlak ve yaratılışın temizliğini ispat etmek için bir çeşit gönüllü işkence yerine geçmiştir.

Hamileliği dayanılabilir kılmak, doğumu kolaylaştırmak, üreme ile ilgili tüm hastalıkları tedavi etmek amacıyla muska ve hamail kullanırlardı. Yukarıda görüldüğü üzere yaratılış efsanesinde "sırığın" bir rolü vardır. Sırık, sokaklar ilahının sembolüdür ve kötüleri himaye eder. Bu sebeple sürekli olarak fuhuşhanelerin kami tabletleri üzerinde bir sırık sembolü bulunur.

Japonlar şekilleri belli olmayan taşları da ma'budların sembolü olarak kabul ettiklerinden, bunları mihrablara koyup kutsallaştırırlar.

Her zaman yeşil olan "Sakaki" ağacı kutsal olarak tanınır.[6] Bu ağacı saman çitiyle kuşatıp, kendisine yiyecek götürürler. Japonlara göre "Sakaki"ilahların bir sembolü veya karargahı olarak düşünülür. Temizlenmek veya arınmak için kullanılır. İlahların meskeni olduğuna inanılan ve bu yönüyle kutsallaştırılan daha başka ağaçlar vardır.

Japonlar arasında hayvanlara tapınma inancı da vardır. Horoz, güneş perisinin, tilki, yer perisinin tarla faresi, servet perisinin sembolüdür. Bu sebeple bunları da kutsallaştırırlar. Japonya'da bir tapınak çevresinde çoğunlukla bir at bulundurulur. Tapınağı ziyarete gelenler, o hayvanı beslerler. Japon tapınaklarının kapılarının iki tarafında sıkça rastlanılan "Semavi Köpek" ve "Ko-

6 Bu ağaca Avrupalılar "Cleyera Japonica" ismini verirler.

re Köpeği", Çin ma'bedlerinin kapılarında görülen "kaplan"larla eşdeğerdir. "Izoumo" sancağındaki halk, yangın ve sel sularına karşı koruyacağı inancıyla evlerinde kurutulmuş yılan bulundururlar. Bu yılanların yakalanıp öldürülmesi, özel bir tören ile gerçekleştirilir. Japonlar, "Oni" isimli zararlı şeytanlara ve "Tengau"ların (tabiat ruhlarının) zararlı olmadıklarına inanırlar.

Japonya'da atalara ibadet ve tapınma törenleri, özel ve genel olarak iki şekilde yapılır. Fener bayramları, atalara ibadet ayinlerinin genel bir şeklidir. Fakat M. 11.y.y.dan 19. y.yıla kadar geçen zaman zarfında, Budizm, gerek atalara gerekse kahramanlara yönelik yapılan ayinler üzerinde etkili olduğu gibi, cenaze törenlerinde de etkili olmaktan uzak kalmamıştır. Japonya'da ev ibadetleri, Çin'de olduğu kadar önemli değildir. Bir yerin veya bir kabilenin koruyucu ilahı "Okouninoushi"nin bir benzeridir. Yeni doğan çocuklar buna sunulurlar. Bu yerde veya bu kabile arasında dolaşan bir gezgin, o yer veya kabile ilahına ait mihraptan bir muska, bir hamayıl edinmek zorundadır.

Japonlar, "Kasouga san"ismiyle dört ilaha işaret etmektedirler. Bu isim, ilahların eski tapınaklarının ismidir. Bu ilahlar, M.7.y.y.da bu tapınakta ayinleri gerçekleştiren rahiplerin ataları idiler. Fakat daha sonra bu rahiplerin yerine geçenler çok fazla nüfuz ve güç kazandıklarından ilahlarının şöhreti de çok yaygınlaşmıştır.

Japonya'da kahramanlara ibadet ve tapınma adetine çok fazla rastlanılır. "Kojiki"de zikredilen "Sou kouno-kiko" medeniyetçi bir ilahtır. Buna hekimlik ma'budu sıfatıyla tapılır. M.903'te vefat eden "Michizane "isimli bakan, bugün "Tenjin Sama" ismiyle hattatlık ilahı olarak takdis edilir. M.300'de ölen imparator "Ojin", "Hachi-man-san" ismiyle savaş ilahı derecesine yükseltildiği gibi M.1616'da vefat eden "Schogoun Iyeyasou" da vefat tarihinden itibaren "Toschogou" ismi altında bir ilah gibi kutsallaştırılmıştır. Fakat çoğunlukla, şöhretli bir ataya yapılan tapınma, bir tabiat ilahına yapılan tapınmalarla birleştirilmiştir. Bu durum özellikle kökenleri ilah "Amaterasou"ya çıkan "Mikado" hanedanıyla, ilah "Sousano"soyundan olduklarına inanılan "Sengi"lerin (ruhani reislerin) mensup olduğu hanedanda görülür. 1868 ihtilalinden önce "Sengi" hanedanının yaşayan reisleri bir ilah gibi

düşünülüp "Sousano"nun benzeri "Ikigami" (yaşayan ilah) ismiyle kutsallaştırılmaktaydı.

Zikredilen ilahların yanı sıra daha alt seviyede yer alan pekçok ilah vardır. Bunların sayısı yaklaşık olarak 800'e ulaşmıştır. Bu ikinci sınıf ilahlar, çeşitli cinstendir. Bazıları gök cisimlerinden olduğu gibi, bazıları da taşlardan, bitkilerden, hayvanlardan ve insanlardandır. Fakat türleri ne olursa olsun Japonlar bunlara genel anlamda "Kami" derlerdi. Kami kelimesi "yüce" anlamına gelir. 18. y.yılda yaşayan "Motoori"nin bu kelimeyi şöyle açıkladığını görüyoruz: "Kami kelimesi, olağanüstü bir güçle donanmış olan bir şeyi ifade etmek için kullanılır. Bu niteliğin kutsallaştırılmayı hak eden şeyler için kullanılması, zararlı niteliklerden kurtulması gereken şeyler için kullanılmasından çoktur."

Japonlar, kendi milli dinlerine "Shinto" veya "Kami no michi" ismini verirler. Şinto kelimesi Çince bir kelime olup "yol"anlamına gelir. "Kami no michi" ise "kami yolu" demektir. Milli dine kami yolu denilmesinin sebebi, onu "Buda" ve "Konfüçyüs" dinlerinden ayırmaktır.

Şinto dini, köken itibariyle birbirlerinden ayrı olan tabiata tapma, atalara tapma, kahramanlara tapmadan oluşmuştur. Fakat bugün bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Tabiatta bulunan ilahlardan bir kısmı, insan şeklinde düşünülmüş, bazıları da atalara benzetilmiştir.

Şintoizm'de, genel dinlerde görülen hükümlere benzer şeyler yoktur. Kojiki'de dînî hüküm olarak kabul edilebilecek sadece temizlik konusu vardır. Şintoist rahipler, nadiren yaptıkları sohbetlerinde örneklerle bazı hüküm ve kaideler ortaya atmışlardır. Diğer konularda ise Japonlar, "Mikado"nun emirlerine boyun eğip, kalbi arzularına uygun hareket etmek zorundadırlar. Çünkü kalp, yaratılıştan iyi olduğu için sadece iyiliklere meyleder. İyilik haricinde herhangi bir şey veremez. Japonlar bu konuda Çinlilerden ayrılırlar. Çinliler, yaratılıştan gelen bu kabiliyete sahip olarak görülmedikleri için, ahlaki bir kanunun gerekliliği zorunlu olup, bunun faydalı olduğu bir gerçektir.

Japonlar, Budizm'in yayılmasından önce, gelecek olan bir hayata inanmaktaydılar. Fakat bu inanç, mükafat ve ceza fikriyle il-

gili değildi.

Japonlar'ın ibadet ve ayinlerine ait kanunname en eski kaynaklardan yararlanılarak M.927'de bir derleme haline getirilmiştir. Bu dergiye japonlar "Yengishiki" ismini vermişlerdir. Yengishiki, kaba ve ilkel ayinlerin incelenmesi için önemli bir kaynaktır. Derlemede bu ayinlerden 27 örnek vardır. Fakat bunlar arasında gerçek anlamda ibadet ve dua olarak kabul edilebilecek bir şey yoktur. Kurban sunulmasını gerekli kılan sebebler dünyevi bir iyilik karşısında hissedilen minnettarlıktan başka bir şey değildir. Sadece "Obarai"deki dînî tören usulü, bu genel kural dışındadır. Bu ayinlerde dünyevi bir amaç yoktur. Bununla birlikte en çok saygı gösterilip itibar edilen bu ayin kitabıdır. Metinde çeşitli günahlar sayıldıktan sonra şöyle deniliyor: "Baş rahip bir dua okur. Bir ayin yapar veya bir kurban takdim ederse yer ve gök "kami"si onu duyar, şelale "kami"si, deniz "kami"si...v.b. günahı kaldırır."

İbadetler, bütün kamilere dua etmekle, ayinle ilgili olarak adanan şeyin kalıntılarını toplamakla sınırlandırılmış gibidir: Ayin, bir saz kamışını küçük ve dar bir şerit halinde kesmekten ibarettir. Adaklar da çevrede akan suların içine akıtılır. "Obarai" de görüldüğü üzere, Japonların en önemli ve gösterişli dînî ayinleri şu vakitlerde gerçekleştirilir.

1. Her sene başında, Ocak ayının birinden üçüne kadar devam eden ayin.

2. Şubat'ın dördünde hasat duası ayini.

3. Haziran'ın onbeşinde Mikado hanedanının akrabası olan ilahların bayramı.

4. Eylül'ün on beşinde ilk ürün bayramı

5. Kasım ayının yirmi üçünde hasat bayramı

6 Haziran'ın otuzu ile Aralık'ın otuzbirinde büyük temizlik bayramı

Bunlardan başka bazen "Kagoura" isimli tören yapılır. Kagoura töreni, rastgele bir ilah şerefine icra edilen kefaret ayinidir. Bu ayin, müzik ve danslarla tapınağa sunulan yiyecek adağından ibarettir. Bunların dışında Japonya'da bir de yerel bayramlar vardır. Mahalli bayramların en gösterişlisi "Tokio" ve "Kioto"da gö-

rülür. Bu bayram ayini gerçekletirilirken resim ve sembollerle süslü bir dizi arabayı, gösterişli alaylarla şehri dolaştırmak adettendir.

Adaklar iki çeşittir. Biri hergün için olan, diğeri de bir sebebe bağlı olarak yapılan adaklar. Her iki çeşit adak; pirinç, balık, av hayvanı, bira, meyveler ve sebzelerle yapılır. Ölüleri büyük ve önemli olaylar sebebiyle ipek ve kenevirden yapılmış giyecek ve takdir edilirdi.

Şinto rahipleri evlenebilirlerdi. Sistem değiştirmelerine de izin verilirdi. Görevleri genel olarak babadan oğula geçerdi. Büyük tapınakların rahipleri soylarını tapınağın ilahına ve hiç olmazsa ilk rahiplerine kadar çıkarırlar. Sıradan zamanlarda özel elbiseleri yoktur. Dini görevlerde bulunduklarında, özel bir elbise giyerler. Rahibeler, çoğunlukla rahiplerin henüz bulûğa ermemiş kızlarıdır. Bu kızların görevi, taklîdî danslar yapıp, kurban adayanların yanında bulunmaktır. Japon tapınaklarının, önceleri atalara tapınma inancına göre yapıldığını, daha sonra naturizmin bunun yerini aldığı anlaşılmaktadır. Japonların ilk zamanlarda tapınaklarının olmadığı ve ayinlerini açık yerlerde yaptıkları görülür.

Japonca "yüce ev" anlamına gelen "Mya" kelimesi "tapınak" demek olduğu halde sonraları Mikado ve prenslerin sarayları için de kullanılmıştır. "Kami" kelimesi de bu şekildedir. Kami eskiden "Tanrı" anlamına geldiği halde bugün Mikado ve prensler için de kullanılır.

Japon tapınakları bir evdir. Bugün papazlara has evlerin güzel bir örneğidir. Mihrabın yanında, tapınağa giren Şintoistlere ait salon gibi bir yer ile bir de su sarnıcı vardır.

Sarnıçtaki su, kutsal olduğu için ayine başlamadan önce herkes bu su ile ellerini yıkar. Tapınakta bunlardan başka bazı ma'budlara ait küçük ma'bedler ile, takdim edilecek şeyler için bir de hangar vardır. Tapınağın bir tarafında da kutsal rakslar için bir teras, kutsal ata ait bir ahır, çeşitli bölmelerle ayrılmış parmaklıklı bir galeri, yani üstü örtülü bir geçit vardır.

Tapınakların hepsi batıya yöneliktir. "Is"deki "Amaterasou" tapınağı ile "Izomo"daki "Okouninoushi" ma'bedi, Şintoistlerin

kâbesidir. Her ma'bedde mihrap, daima iki odadan oluşmaktadır. İç oda kapalı olup "sembolik ruhları" ihtiva etmektedir. Yani içinde bir kılıç, bir ayna, "Magatama" denilen taşlarla süslü mücevherat ve diğer şeyler vardır. Bu oda ilahın evi olarak kabul edilir. Bu sebeple odanın içine tapınağın dayanması için bir yastık bile konur. Diğer oda ise açıktır. "Gohei" (yüce adak) isimli bir uluhiyetin sembolü olan kağıtlı baston bu odada korunmaktadır. Şinto tapınaklarında, uluhiyetin sembolü bir put değil, belki "Gohei"dir. "Gohei", bir sırığın üzerine beyaz kağıt şeridi sarmak suretiyle kullanılır. "Gohei"nin kendisi de daha önce "Sakaki"yle ilgili olan tul (tol) adağına benzerdi. Fakat bugün ilaha mutlak surette itaatin bir nişanesi ya da uluhiyetin bir sembolü gibi anlaşılmaktadır. Buna göre "Gohei" uluhiyetin evidir. Diğer bir tabirle "Shintai" (Tanrı'nın bedeni) dir. Uluhiyet "Gohei"ye hulul edip bedenleşmesine "Kamioroshi" (Tanrı'nın inmesi) denir. Tanrı'yı çağırmak için tapınanlar yüzlerini yerlere sürerek ilahiler söyleyip dualar ederler. İnançlarına göre, bu ibadet ve duaları görüp duyan ilah sonuçta, uluhiyet makamından inerek "Gohei"ye hulul etmiştir.

Japonyanın seçkin aileleri, evlerinde bir "Kami" (kutsal bir sedir) bulundururlar. Bu sedir üzerine pek çok küçük dolap konulmuştur. Dolaplardan birinde aile tarafından seçilip kutsallaştırılan bir ilahın ve çoğunlukla "Ameterasou"nun sembolü ve süs olarak da kağıttan yapılmış ufak bir muska bulunur. Diğer dolapta bir "Gohei", üçüncü dolapta da Şinto'nun mutluluk ilahları olan "Dai kou kou" ve "Yebisou" ilahlarının küçük birer tasvirleri vardır. Bu iki ilah ancak evlerde kutsallaştırılır. Evlerin dışında örneğin tapınaklarda bunların tasvirlerinin görüldüğü yoktur. Bu iki ilahın sadece evde gerçekleştirilen ayin ve ibadetlere ayrılmış olmaları, Budizm'in etkisini gözönünde bulundurarak açıklanması gereken istisnai bir durumdur.

Her ayın ikinci, onbeşinci ve yirmisekizinci günleri kutsal sedir üzerine kurban olarak bir miktar yiyecek, bira, meyve konur. Her akşam da sedir üzerinde bir kandil yakılır. Fakat bu geleneğe Budistlerin riayet etmesi bunların artık Şintoistlere ait olmadığını göstermektedir.

Her Japon, kâbe olarak kabul edilen "Amaterasou" tapınağıy-

la "Okouninoushi" tapınağını ömründe bir kere dahi olsa ziyaret etmek zorundadır. Bu ziyareti yapmayanların hayatta başarılı olamayacaklarına ve mutluluk yüzü göremeyeceklerine inanılırdı. Uzak yerlerden ziyarete gidenler kervanlar oluştururlardı. Deniz yoluyla gidenler gemi tutardı. Bu şekilde pek çok ziyaretçi gelip gittiği için, bu tapınaklarda oteller, lokantalar, umuma açık oyun salonları, çalgılar özetle eğlenmek için gerekli olan herşey vardı.

Japonlar arasında bir de "Inyoseki" isimli türe ait semboller vardır. "Kojiki"de görülen sırık efsanesi de ancak bu şekilde açıklanabilir. Türe ait semboller, doğal veya yapay bazı taşlardan ibarettir. Bunlar çeşitli büyüklüktedir. Bir kayadan çakıl taşına kadar değişiklik gösterebilir. Efsaneden anlaşıldığına göre "Onogoro" adası dahi bir sırığın sembolüdür. Doğal sırıklar, suni sırıklardan daha makbul ve daha eskidir. Türe ilişkin semboller M.1872'den önce Japonyanın her tarafında mevcuttu. Fakat bu tarihten sonra yabancılar ve özellikle Avrupalılarla iletişim sonucu, bunlar yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Bugün sadece ücra yerlerde bunlara tesadüf edilir. Bayanlara ait yapay semboller yoktur. Fakat taştan, balçıktan, ağaçtan ve demirden sırıklar vardır. Kısır kadınlar, adak sembolü olarak sırığa kavkaalar takdim ederlerdi. Şeftali ve bakla, kadınlığın sembolü, mantar domuz burnu da erkekliğin sembolüdür. Bu semboller, nadiren tek başına, çoğunlukla da kadınlık ve erkekliğe ait olanların her ikisi birlikte bulunurlar. Bunları açıkta veya hangarlar altında bulunan özel dolaplarda korurlardı. Bunlara sunulan sıradan kurbanlar, yiyecek ve içeceklerden ibaretti. En küçükleri ailevi ayinlerde veya adak sunulmasında kullanılırdı.

Japonya'da ilerlemeye engel olabilecek Çin'in "Feng-Shoui"sine benzer hiçbir şey yoktur. Fakat her yerde olduğu gibi Japonya'da da falcılık ve sihirbazlığın her çeşidi görülür. Kağıttan muskalara çok fazla itibar edilir. Bunları evlerin duvarlarına asarlar. "Kami"ye has sedirlerin üzerinde mutlaka bu tip muska bulunur. Muskaları, herhangi bir kötülük karşısında kendilerini koruyacakları inancıyla üzerlerinde taşırlar. Bir kişinin resmini yaparak ona büyü yaparlar ve bu şekilde o adamı da büyünün tutacağına inanırlar. Bu resimler "Obarai" denilen ayin kitabında emredilen temizlik ve saflaştırma işleminde kullanılır. Sıradan temizlenme

işlemlerinde ise pirinç, tuz, "Gohei", "Sake" kullanılır. Japonlarda falcılık ve kâhinlik usülleri türlü türlüdür. Ötedenberi bazı hayvanların, özellikle geyiklerin kürek kemikleri üzerindeki yarıklardan bazı hükümlere varma geleneği çok fazla yaygınlaşmış durumdaydı. Fakat M.8.y.yıldan itibaren Çinlilerin kaplumbağanın kabuğunu kızdırmak suretiyle yaptıkları fal bakma bunun yerini almıştır. Japonya'da bir de sokak falı denilen bir fala bakma usulü daha vardır. Bu usül, sokağın bir tarafına oturup, geçen insanlardan birinin sözlerini belleyerek birtakım hükümlere varma şeklidir. Rüya tabiri de Japonlar arasında çok yaygındır. Rüya tabiri ile şöhret bulan kişiler, ileri gelen kişilerin saraylarına davet olunup, görülen rüyaların yorumu yaptırılırdı. Bu konu ile ilgili pek çok rüya tabirleri kitabı vardır. Bir savaşta atılan ilk oktan birçok anlam çıkarılırdı.

Japonya'da itikâf (ibadet maksadıyla mabede kapanma) ve istiğrakın (tanrıları hatırlamak için zihnî boşaltma/meditasyon) amacı genellikle geleceğin anlaşılması ve fal bakma idi. Bu ilâhî duruma ulaşmak için tenha ormanlarda inzivaya çekilirler, sık sık yıkanıp oruç tutarlardı. İtikâfa giren Japonlar tam anlamıyla bir "medyum"durlar. İtikâfa girenlerin gayb alemine ve geleceğe ait vermiş oldukları cevaplar şu şekilde idi:

İtikafa giren kişi cevap vereceği zaman, sekiz kişiden oluşan orkestra grubu şarkı söylemeye başlar. Müziğin terennümü sırasında itikafa girmiş olan medyum eline bir "Gohei" alır. Aniden spazma tutulmuş gibi titremeye başlar, baygınlık geçirir ve yere düşer. Devamlı olarak titrer. İtikafa giren medyum bu duruma geldiğinde artık ilah kendisine hulul etmiştir. O zaman, yanındaki yardımcısı kendisine sorulacak şeyleri sorar. O da bir kami gibi cevap verir.

Japonya'da vaktiyle ölülerin cesedi, sekiz gün matem evi denilen bir yerde korunurdu. Bu zaman zarfında ölüye yiyecek içecek getirilir, dışarıda da korunması için ateş yakılırdı. Ölüye ağıt yakanlar müzik eşliğinde titreyerek yavaş yavaş dansederlerdi. Sekiz gün sonunda ceset, başı kuzeye yönelik olarak geceleyin defnedilirdi.

Önceleri Japonlar, ölü ile birlikte yiyecekler haricinde evinde

kullandığı eşyasını, bindiği atlarını, hizmetini gören uşaklarını da gömerlerdi. Gerek Kojiki'deki açıklık gerek mezarlardan çıkarılan şeyler durumun böyle olduğunu ispatlamaktadır. M.1.y.yıldan itibaren atlarla uşakların diri diri gömülme adetinden vazgeçilerek, bunların yerine kendi büyüklüklerinde balçıktan yapılmış birer heykelleri konulmuştur.

Cenaze töreni ile ilgili olarak izlenilen usullerde son zamanlarda bir hayli değişiklik yapılmıştır. Fakat Şintoizm'e göre cenaze ayini aşağıdaki törenden ibarettir: Önce ölenin ruhu gayet küçük ağaç dolaba kapatılır. "Ruhların evi" denilen bu dolabın Kami kutsal sedirinin üzerine konulması zorunludur. İkinci olarak şimdi bir "Ami" olan ruhdan yardım istenir. Son olarak da ceset defnedilir. Temizlenme ayininin gerekliliği "Matem kulubesi" çevresinde bir de "doğum evi" ve "düğün evi" yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu kulübeler hayız ve nifas dönemlerinde kadının ayrı bir şekilde yiyip içmesini gerekli kılar.

Japonlar tarafından kutsal kabul edilen renkler kırmızı ile beyaz olduğu gibi, kutsal olarak kabul edilen sayı da sekiz rakamıdır.

Değerlendirme ve Sonuç

DİNLER TARİHİ, mensubu kalmamış olanından, günümüzde yaşayanına kadar bütün dinleri, bu dinlerin zahirî ve batınî bütün yönlerini, hayatı kuşatan taraflarını, sosyal ve kültürel cephelerini inceleyen bir bilim dalıdır.

Dinler Tarihinin konusu olan din, insanlığın hiçbir zaman ve hiçbir surette kendisinden uzak kalamayacağı bir kurumdur. Dine duyulan ihtiyaç, birtakım prensipler ve hikmetler içermesi oranında artış gösterir.

Dinler, sadece inanç esaslarından ibaret değildir. Onlar, toplumsal ehemniyete haiz sosyal teşekküllerdir. Dinin bu sosyal veçhesi, bazen dînî ve ahlakî fikirlerle, bazen de ihtiva ettiği ibadet usülleri ve ayinlerle belirlenmektedir. Bu dînî ve ahlakî fikirler, toplumların mevcut sosyal şartlarına ve durumlarına adapte edilmektedir. Bu adapte işi, dinin "yeni şekil" almasını sağlamakta ve yeni ortamla uyumunu kolaylaştırmaktadır.[1]

Geçmişte bütün ilimler gibi, din ilimleri de felsefenin içinde yer almış ve bu alan içinde incelenmiştir. Bu yaklaşım ortaçağ boyunca devamedegelmiştir. Din, bu yüzyıllarda müstakil bir bilim dalı olarak kabul edilmeyip, tamamen fikrî alanda tutulmuş, dinin felsefî olarak incelenmesinden şiddetle sakınılmıştır.[2]

Dinler Tarihi, dünyada ve ülkemizde yeni bir bilim dalıdır.

---

1 Abdurrahman Küçük, **"Türkiye'de dinler Tarihi Sahasında Yapılacak Çalışmalar Üzerine düşünceler"**, Türkiye 1. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Samsun, 1992, s.109.

2 Günaltay, **Tarih-i Edyan**, s.8.

Türkiye'de Dinler Tarihinin ilmi bir disiplin olarak yerleşmesi ve bu sahada akademik çalışmaların başlaması 1955'li yıllara rastlar. Dinler Tarihinin ülke sathına yayılması ve bu alanda pek çok araştırmacının yetişmesi, ilim dünyası ve Türkiye için bir kazanç olmuştur.[3]

Her bilim dalının kendine has bir metodu vardır. Dinler Tarihi, tarih, sosyoloji ve filolojinin metodlarından faydalanmakla beraber, kendine has "nitelendirici" (deskriptif) bir metodu vardır. Din Felsefesi hariç, diğer din bilimleriyle paylaştığı bu "nitelendirici" metodu ile Dinler Tarihi, herhangi bir dinin savunmasını üzerine alan teoloji (ilahiyat), Kelam v.b. gibi bilim dallarından ayrılır. Genel anlamda din bilimleri "normatif" olmadığı için değer hükümleriyle uğraşmak durumunda değildir.[4]

İslam aleminde, Din felsefesi ve Dinler Tarihi sahaları birbiri içinde işlenmiştir. Bununla birlikte, dinler ilminin Din felsefesi bölümü marifetullah, kelam ve tasavvuf adları altında incelenirken, İslamiyet dışındaki çeşitli dinlerle ilgili çalışmalar da başlamıştır.[5]

Batı'da Din felsefesi'nin tam anlamıyla otaya çıkması, Endülüs'ten yayılan fikir hareketleri ile mümkün olmuştur. Fakat, din işlerinin Tevrat ve İncil metinlerinden bağımsız, sadece felsefi bir bakış açısıyla incelenmesi usulü, günümüz felsefesiyle başlamıştır.[6]

Türkiye'de Dinler Tarihinin seyrini incelediğimiz zaman, şöyle bir tabloyla karşılaşırız. İslam aleminde adet olduğu üzere, Türkiye'de de yazılan pek çok tarih kitabında müellifler, Hz. Adem'den başlayarak, zamanlarına kadar geçen olaylardan bahsederlerdi. Bu umumi tarihlerde yer alan Peygamberler Tarihi ve dolayısıyla diğer dinler hakkında verilen bilgilerin, bugünkü manada Dinler Tarihi ile pek ilişkisi yoktur. Bu durum 19. y.yıla kadar devam etmiştir. Cumhuriyet Devrinde Islahat Hareketleri dahilinde kurulan Daru'l-Fünun Edebiyat Fakültesi programlarına,

3 Küçük, **"Türkiye'de dinler Tarihi Sahasında Yapılacak Çalışmalar Üzerine düşünceler"**, s.110.

4 Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, 1993, s.11-12.

5 Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, İstanbul, 1983, s.14.

6 Günaltay, **Tarih-i Edyan**, s.9.

Dinler Tarihi dersi konulmuş ve bu dersi orada ilk defa De Mezil (Dumezil) okutmuştur.

Cumhuriyetten sonra din eğitimi, İstanbul İlahiyat Fakültesi'ne bırakılmıştır. Burada, "Türk Dinleri ve Mezhepleri Tarihi" ve "Dinler Tarihi" dersleri okutulmuştur. Türkiye'de fetret devrine giren din eğitimi ile birlikte, Dinler Tarihine de ara verilmiştir. Bu durum, 1949'da Ankara İlahiyat Fakültesi'nin açılmasına kadar devam etmiştir. Daha sonra açılan İmam-Hatip okulları, Yüksek İslam Enstitüleri ve İslami İlimler Fakültesi programlarında da bu derse yer verilmiştir.

Türkiye'de ilk Dinler Tarihi kitabı olarak, A. Mithat Efendi'nin Tarih-i Edyan'ı (İstanbul 1328) zikredilmektedir. Eser, Hz. Adem'den başlayarak, bilinen bütün peygamberler, din (Hint, Çin, Mısır, İbrani) ve mitolojilerden etraflıca bahsetmektedir.

Mahmud Esad Seydişehri'nin Tarih-i Edyan'ı ise Dinler Tarihine giriş mahiyetindedir.

Hilmi Ömer Budda'nın 1935 yılında, İstanbul'da yayınlanan "Dinler Tarihi", Hint ve Çin dinlerinden bahseden değerli bir eserdir.

Tarihteki belli başlı dinleri, ilk olarak konu olarak alan eser, Ömer Rıza Doğrul'un 1949'da yayınlanan "Yeryüzündeki Dinler" isimli kitabıdır. Geniş halk kitlesine hitap etmesi itibariyle önemli bir eserdir.[7]

Bizim burada üzerinde durup, değerlendirmesini yapacağımız eser, M.Şemseddin'in Tarih-i Edyan isimli eseridir. İstanbul'dan Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi'nce 1338/1922 yılında yayınlanan bu eser, 320 sayfadan ibarettir. Eser, "I. cildin sonu" cümlesiyle son bulmaktadır. Bu ifadeden, eserin ikinci veya müteakip ciltlerinin olacağı anlaşılmakla birlikte, kitabın devamı görülememiştir.

M. Şemseddin eserinin Mukaddimesine şu cümlelerle başlar: "Dinler Tarihi, insanlığın ruhi ve fikri açıdan olgunlaşma safhalarını, bu safhaların çeşitli şekilde ortaya çıkan belirtilerini, her anıyla göstermesi açısından en fazla üzerinde durulması gereken bir bilim dalıdır" diyerek, Dinler Tarihine bakış açısını dile getir-

7 Sarıkçıoğlu, a.g.e., s.16-18.

miş, insanlığın ilk devirlerinden günümüze kadar inanç ve ibadet alanında takip ettikleri yanlış yolun gerçek görüntülerinin sadece Dinler Tarihinde bulunabileceğini ortaya koymuştur. Ana temasını bu şekilde ifade edip, eseri kaleme almasındaki maksadın, bu dalın yeniden canlandırılması ve ihtiyaçlara cevap verebilecek bir seviyeye gelmesi olduğunu belirtmiştir.

Eser, Mukaddime'yi takiben; Din İlimleri, Din İlminin İslam Alemindeki Durumu, Din Özel Bir İlim Konusu Olabilir mi?, Dinin Mahiyeti, Dinlerin Tasnifi, Din Fikrinin Kaynağı, Dinin Lüzumu, Dinler Tarihinde Kullanılan Bazı Tabirler ile I.Bölümde yer alan; Dini Hayatın İlk Biçimleri, Afrika'da ki Vahşi Kabile Dinleri, Amerika İlkel Kabile Dinleri, Okyanus Halkı Dinleri ve II. Bölümde; Çin'de Din ve Japonların Dini konularını içermektedir.

Yazarımız, yukarıda ana başlıklarıyla vermeye çalıştığımız konuları bu şekilde ele alarak, kendi görüş ve değer yargılarından bağımsız olarak değerlendirmiştir.

Mukaddime'den sonra, Din İlimleri, dinlerin mahiyetleri, ortaya çıkış ve yaşam biçimlerine göre "Dinler Tarihi" ve "Din felsefesi" olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

M.Şemseddin'in, Dinler Tarihi ile ilgili görüşlerini yukarıda vermiştik. Burada yeri gelmişken düşünürümüzün Din felsefesi ile ilgili görüşlerini vermeye çalışalım. M.Şemseddin'e göre Din felsefesi, dinlerin ilkeleri arasındaki ilişkileri inceler. Bu iki bölüm birbiriyle sıkı bir şekilde irtibatlıdır. Din Felsefesi dışındaki tecelli ve ayinleri dikkate almadan, din kavramını soyut bir şekilde ifade etmek faydasızdır. Felsefe, çeşitli dinlerin ilkeleri arasındaki ilişkileri araştırıp karşılaştırabilmek için Dinler Tarihini incelemek zorundadır. Bunun yanı sıra Dinler Tarihi de, birtakım olayları sınıflandırırken Dinler Tarihinden Din felsefesi'ne aktarım yapmak mecburiyetindedir. Dinler Tarihinin, dinlerin tarz ve değişim süreçlerini ortaya koyabilmesi için önce "din" hakkında fikir vermesi gerekir.[8]

Din felsefesi, basit olarak din üzerine felsefi olarak düşünmek, dinin kendisini, çeşitli görüntülerini veya türlerini, temel kav-

8 Günaltay, Tarih-i Edyan, s.7.

ramlarını, temel iddialarını felsefenin eleştirel, tutarlı, sistemli ve akılsal incelemesinin konusu yapmaktır.

Burada, dinin çeşitli görüntüleri veya türleri derken, en ilkel dinsel formlardan veya dinlerden, örneğin animizm, Totemizm gibi dinlerden, en gelişmiş dinlere, örneğin tek tanrıcı, Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman dinlerine kadar farklı dinler kastedilmektedir. Dinin temel kavramlarından kasıt, çeşitli dinlerde ortak bulunan kutsal ibadet, kült, ayin, dua, tabu v.b. kavramlarıyla, bazı gelişmiş dinlerde, daha doğrusu İslam'ın da içinde olduğu Batı din geleneği içinde kendileriyle karşılaştığımız Tanrı, mucize, vahiy, peygamber gibi kavramlardır. Dinlerin temel iddiaları ile de, Tanrı'nın varlığı, peygamberliğin niteliği, insanın yaratılışı, insan ile Tanrı arasındaki ilişkiler gibi konular kastedilmektedir.[9]

Din felsefesini, diğer din bilimlerinden ayıran nokta, ondaki hüküm verme özelliğidir. Diğer din bilimleri, nitelendirici metoda dayanarak, dînî meseleleri açıklamaya çalışırken, Din felsefesi, onların vardıkları sonuçlardan geniş ölçüde yararlanır ve bu sonuçların ışığı altında bir takım hükümlere varır. Hatta Din felsefesi, dînî konu edinen bilim dallarının vardıkları sonuçları ve bu sonuçlara varmak için, onların kullandıkları metodlar hakkında da hüküm verir.[10]

Şemseddin Günaltay eserinde, Din İlimleri ana başlığı altında Dinler Tarihi ve Din felsefesini ele almıştır. Oysa Din İlimleri dediğimiz zaman, Dinler Tarihi ve Din felsefesinin yanısıra Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi ve Din Fenomenolojisinin de ele alınıp incelenmesi gerekir. Çünkü, Dinler Tarihi aynı aynı Din Bilimleri çatısı altında bulunan diğer bilim dalları ile irtibatlıdır. Bunlar üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

Din Fenomenolojisi: Fenomen, görünen şeydir. Fenomenoloji, görünen şeyin sistematik olarak tartışılmasıdır. Dinin görünen, dışa akseden yönlerini sistematik olarak inceleyen bilim dalı Din Fenomenolojisidir. Din Fenomenolojisi, tarihi gelişimini dikkate almaksızın, dînî olguları, görünen yönleriyle konu edinir. Din

9 Ahmet Arslan, **Felsefeye Giriş**, Ankara, 1994, s.144.
10 Tümer,Küçük, a.g.e., s.15.

Fenomenolojisi, dînî duygunun ve bu duygunun tezahürlerinin hemen hemen bütün dünyada birbirine benzediğine işaret eder, bütün dinlerin aslının ve gayesinin bir olduğunu ispat etmeye çalışır.

Din Sosyolojisi: Din-toplum münasebetlerini, bu münasebetlerden doğan olayları ve dînî grupları inceler. Bu bilim dalı, sosyal dînî kurumları, dinin devlet, millet, aileye karşı tutumunu, din alanında meydana gelen sosyolojik olayları, çeşitli dînî cemaatlerin toplumla olan münasebetlerini konu edinir. Din Sosyolojisi, bir yandan toplum, öte yandan din bilimlerine dayanır. Bu iki ayak üzerinde köprü kurmaya çalışır.

Din Psikolojisi ise, herşeyden önce insana ait dînî hayatın çeşitli yönlerini psikolojik açıdan inceler. Yani dinin psikolojik yönünü, kişinin dînî tecrübesini ve tecrübenin çeşitli tezahürlerini açıklamaya çalışır. Dolayısıyla dinin insan ruhundaki temel özelliklerini, davranışlara etkilerini konu edinir.

Din Psikolojisi, "dinî istidat"a önem vermektedir. Bu sebeple dînî yetenekten başlayarak, insan tiplerini dikkatle inceleyip özel tipolojiler tespit eder. Büyük dînî şahsiyetlerin iç hayatlarını ele alarak onların ruhî halleriyle uğraşır.

Dinler Tarihinin bu belirtilenler dışında destek aldığı bazı bilim dalları daha vardır. Bunların başında tarih gelir. Ayrıca dînî metinlerin değerlendirilmesi dile bağlıdır. Bu sebeple, destek aldığı diğer bir bilim dalı da Filolojidir. Ayrıca Mitoloji, Etnoloji, Arkeoloji, Sanat Tarihi v.b. bilim dallarından da Dinler Tarihi araştırmalarında faydalanılır.[11]

İlk devirde, bütün ilimler gibi, din ilimleri de felsefenin içinde yer almış olup, tamamen fikrî alanda tutulmuş, ilk defa kiliseyi kuranlar dine felsefik açıdan yaklaşılmasından şiddetle kaçınmışlardır. Durum bu şekilde iken İslâm aleminde H.1.asrın yarısından itibaren dinin felsefî açıdan incelenmesine başlanmıştır. Fakat din işlerinin, Tevrat ve İncil metinlerinden bağımsız sadece felsefi bir bakış açısıyla incelenmesi, ancak günümüz felsefesi ile başlamıştır. Bunun temelinde yani, dinin felsefeden ayrı olarak incelenmesinin birçok sebebi vardır. En önemlisi ise, tarih

11 Annemarie Schimmel, **Dinler Tarihine Giriş**, Ankara, 1955, s.4-5.

ortaya çıkması ve gelişmesidir. Dinler Tarihi ilminin temellerinin atılması da bununla irtibatlıdır. Tarih, sadece devletlerin siyasi gelenekleriyle değil, insan topluluklarının kurumları, madden ilerlemeleri, inanç ve dinlerde görülen değişiklerle de ilgilendiği için, dinlerin müstakil olarak incelenmesi gereği duyulmuş ve Dinler Tarihi ilmi ortaya çıkmıştır.

Avrupa da bu alanda eser veren ilk kişi M.Müller'dir. Müller'in açtığı çığır, diğer ülkelerde özellikle Hollanda da genişletilmiştir. Yazarımız, Dinler Tarihi alanında ençok araştırma yapılan ülkenin İngiltere olduğunu tespit etmiştir.

M.Şemseddin, din ilimlerinin İslâm âleminde ayrıca ele alınmasının H.1.asra rastladığını söylemişti. Bu çalışmalar, H.1.asırda Hasan Basri ile başlamış olup takiben hızlı bir şekilde gelişmiştir. H.3.asırda bu çalışmalara yeni bir bakış açısı getirilmiş, H.4.asırda ise bu çalışmalar, bir okul açılmasıyla sonuçlanmıştır. Din felsefesi'nin topluca ve kapsamlı bir şekilde incelenmesi H.5.asırda başlar. Bu dönemin önde gelen simaları, İbn Sina ve Gazzali'dir. İbn Sina ve Gazzali'nin başlattığı çığır, genişletilerek devam ederken bu dalda pek çok eser kaleme alınmıştır.[12]

Bunların yanı sıra Din felsefesi'nin İslam âleminde tasavvuf başlığı altında incelendiğini görüyoruz. İlk etapta dünyevî zevklerden uzak bir tarikat şeklinde ortaya çıkan tasavvuf, Din felsefesi durumuna gelmiştir. Din felsefesi'nin kemal noktaya ulaştığı devir H. 6. asırdır. Sonraları tasavvuf tamamen işrakî bir karaktere bürünerek "her şeyde Allah'ı görme" veya "önce kendi nefsini bilme, daha sonra Allah'ı görme" diyerek iki bölüme ayrılmıştır.

Din ilimlerinin felsefî boyutunu değişik isimler altında (metafizik, hikmet-i ilahiyye, kelam, tasavvuf) inceleyen İslam filozofları, Dinler Tarihi kısmını da ihmal etmemişlerdir. Bu alanda çok kıymetli eserler yazılmıştır. Bunların isimleri ve ayrıntılı bilgiler eserimizde zikredilmektedir. İslam dünyasında yazılan eserlerde inceleme konusu edilen dinler, müslümanlarla ilişkileri olan milletlere aittir. Bunun sonucu olarak ilk dönemlerdeki milletlerin dinleri ile, İslam âlemi ile ilişkileri olmayan veya ilişkileri sınırlı

12 Günaltay, a.g.e., s.8-16.

olan toplulukların dinleri ihmal edilmiştir. Bu eser kaleme alınırken izlenilen usullerde günümüz ilmi metodlarını aramak doğru değildir. Fakat bu eserler, tarihi birer kaynak olmaları hasebiyle büyük öneme sahiptirler.[13]

M.Şemseddin'in, Din felsefesi'ne bakış açısını verdikten sonra, onun dinin özel bir ilmin konusunu teşkil edip etmeyeceği üzerinde durduğunu görüyoruz. Felsefe içinde yer alan ilimler, yapılan çalışmalarla riyaziyat ve tecrübe diye iki temel üzerine yerleşmiştir. İlim, bunun dışında var olan bir gerçeklik kabul etmemektedir. Bu ise ruh, hayat ve tabiat gibi tecrübe veya matematiksel deliller ile incelenemeyen konuların araştırılmamasını ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple ilim, bu konular hakkında bir müddet fikir ileriye sürememiştir. Daha sonraları din kavramı da, bu şekilde ele alınmış ve tecrübe alanına giren dînî olayların dikkate alınması şartıyla ilim kapsamına dahil edilmesi kabul edilmiştir. Bu şekilde ele alınan, belli şartlarla ilim kapsamına alınan din nedir? Herkesin fikir beyanında bulunup, rahatlıkla hüküm verebildiği, fakat ilmi olarak tarifi gerektiğinde yeterli açıklamanın yapılamadığı konulardan biri dindir. Burada üzerinde durulan din, hak veya batıl bir din değil, mutlak manada din kavramıdır.

Gerçekte din problemi, insanın kendi varlığı hakkındaki soru kadar asli bir problemdir. Bu soru, insanın kendi öz varlığı hakkındaki şuur ile birlikte meydana çıkar ve bu şuur ile birlikte gelişir. İçgüdü şemasını aşarak, kendine göre bir dünya kuran insanın, insanlıkla ilgili olan ilk başarısını din olgusu meydana getirir. İnsanlığın manevi hayatının verimi olan bütün öteki başarılar, dinden sonra ortaya çıkarlar ve ilk kaynaklarını dinde bulurlar.[14]

Din kelimesi zihinlerde neler uyandırmıştır? İnsanlar, bu kelime ile karşı tarafa neyi aktarmak istemişlerdir? Günlük konuşmalarda bu kelime hep aynı anlamda mı kullanılmış, yoksa kelime aynı olmakla birlikte kastedilen mana farklı mıdır?

Aristo'dan günümüze kadar, tanımlanana göre yapılan tarifler

13 Günaltay, a.g.e., s.16-18.

14 K.Birand, **"Dinin Mahiyeti Üzerine"**, A.Ü.İ.F.D., VI, sa.1-4, Ankara, 1959, s.120.

iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlki reel (hakiki), ikincisi ise ismi (nominal) tanımlardır. Hakiki tanımlar, tarif edilen nesnenin mahiyeti ile ilgili iken, ismi tanımlar kelimelerin ifade ettikleri manalara ilişkin olarak ortaya konur. Hakiki tanımlar, nesnelerin mahiyetlerini belirtmeyi amaçladıklarından, keyfi olmayıp tanımlananın tabiatına bağlıdır. Yani tarifi yapan, tanımlanacak olan nesneye uymak zorundadır. Nominal tanımlar ise, zamandan zamana ve durumdan duruma değişme gösterip, tamamen keyfi bir hüviyete sahiptir.

Acaba bu problemin temeli nedir? Yani insan hayatının en yaygın ve hayati hususiyeti olan din gündeme gelince, insan niçin başarı göstermemekte ve sağlam bir iletişim sağlanamamaktadır? Burada etkin olan faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz: 1) Dinin mahiyeti. 2) Tarif edenin kendi kişiliği (duyuşları, dünya görüşü, ilgili olduğu saha). 3) Tarifin yapıldığı dönemin umumi havası veya o anda hakim olan temayüller (sosyal, siyasi, iktisadi).

Din tarifi konusunda ortaya çıkan farklılaşmanın bir diğer sebebi ise, din kelimesinin nasıl kullanılmasından çok, tarifin nasıl yapılacağı hususundaki kapalılıktır. Çok yönlü olan din olgusunu tek cepheden ele almak yeterli olmamaktadır.

Leuba, din tariflerini üç gruba ayırmıştır. Bu sınıflamaya göre dinin akli (intellectual), hissi (emetional) ve iradi/uygulamalı (voluntarisctic/pratical) cephesine ağırlık veren üç tip tarif vardır.

Din Sosyolojisi literatüründe din tarifleri iki grupta toplanır. İlkinde din, sahip olduğu kutsal, müteal, ilahi ve tabiatüstü gibi değer muhtevasına bağlı olarak tanımlandığından asli, ikincisinde ise fert ve toplum hayatında ne icra ettiğine dayalı olarak tarif edildiğinden, fonksiyonel tarifler diye isimlendirilirler:[15]

Şemseddin Günaltay, eserinde din hakkında yapılan pekçok tariften birkaçını vermiştir. Bunlara birkaç ilave daha yapmak istediğimizde, Herbert Spencer, "din, her şeyin, bizim bilgimizin üstüne çıkan bir Kudret'in tezahürleri olduğunu kabuldür" der.

Kant, "din, bütün vazifelerimizi ilahi emirler olarak algılamamızdır" demiştir.[16]

---

15 Recep Yaparel, **"Dinin Tarifi mümkün mü?"**, D.E.Ü.İ.F.D., IV, İzmir, 1987, s.404-406.

16 İsmail Çalışkan, **Kur'an-ı Kerim'de Din Kavramı**, (Basılmamış Doktara Tezi), Ankara, 1998, s.16.

Cicero'nun "din, (ilahi diye adlandırılan) yüce bir varlığa ihtiram ve tapınma veren şeyin kendisidir" şeklindeki tanımı zamanımıza kadar oldukça revaç bulmuştur.[17]

İnsandaki dînî davranışı motive eden güç konusunda en ciddi girişim Freud'dan gelmiştir. Ona göre insanın inançları kendi yaratmasıdır. Bunlar insanın nevrozlarından kaynaklanmıştır. Daha sonra dini, "insanlığın çocukluk devrine ait bir yanılsama" şeklinde tanımlayarak, teorisini tamamlamaya çalışmıştır.[18]

Son olarak, Dinler Tarihi açısından dînî şöyle tarif edebiliriz: "Din, bir cemaatin sahip olduğu, kutsal kitap, peygamber veya kurucu, Tanrı kavramını da genellikle içinde bulunduran, inanç sistemi ve bu sisteme bağlı olarak yaptığı, ibadet, yerine getirmeye çalıştığı ahlaki kurallar bütünüdür."[19]

İslam alemindeki din tanımlarına baktığımız zaman, verilerin çok fazla olmadığını, var olanların da birbirine benzer olduğunu görüyoruz.

İlk olarak karşımıza çıkan ez-Zeccac (ö.311/923)'ın şu tanımıdır: "Din, yaratılmışların kendisiyle Allah'a kulluk ettiği, Allah'ın uyulması ve yaşam biçimi haline getirilmesini emrettiği ve yine kendisiyle insanlara karşılık verdiği şeylerin tümüne verilen isimdir." En yaygın ve meşhur olan tanım ise, "din, akıl sahiplerini, peygamberlerin bildirdiği şeyleri kabule çağıran ilahi bir düzenlemedir."[20]

Açıkça görüldüğü üzere, klasik devirde dinin tanımı, İslam dininin tanımından başka birşey değildir. Şemseddin Günaltay ise din kavramında İslamiyet, Mecusilik gibi belli bir dînî değil, yok olan veya hala hüküm süren değişik millet ve topluluklara ait din fikrinin anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. M.Şemseddin, bütün bunları kapsayacak bir tarifin yapılmasının zor olduğunu, bunun da din kavramının her dinde farklı şekilde algılanmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bu kelime, bütün dillerde hem umumi, hem de özel bir nitelik arzetmektedir. Bir taraf-

17 Çalışkan, a.g.e., s.13.

18 Çalışkan, a.g.e., s.21; Jean Chevalier, **Din Fenomeni** (çev: Mehmet Aydın), A.Ü.İ.F.D., sa.XXVIII, Ankara, 1986, s.105.

19 Tümer, Küçük, a.g.e., s.7.

20 Çalışkan, a.g.e., s.26-27.

tan Sabii, Mecusi, Animistlerin ayin ve inançlarını ifade ettiği gibi, diğer taraftan semavi dinleri de içine almaktadır. Bunun yanı sıra din lafzının anlamı, her kişinin zevkine ve dînî yaşantısına göre değişiklik arzeder. Bazıları din kavramından teşkilat, otorite, gelenek, kural ve terbiye anlamlarını çıkarırken, bazıları şahsi ilham, bir kısmı ise ibadet, ayin ve duygu ifadelerini anlmaktadır. Din kavramı hakkında ileri sürülen nazariyeler bu kadarla sınırlı olmayıp, her toplumda bu alanda uydurulan efsaneler mevcuttur. Ayrıca din, ibadet, tedeyyün, zühd ve dînî duygular kavramlarından her biri diğerinin karşılığı olarak kullanılmıştır.[21]

Değişik şekillerde tanımlanan ve kullanılan din hakkında yine değişik sınıflandırmalara gidilmiştir. Dinlerin sınıflandırılması ihtiyacı, insanlık tarihinde ve şu anda yaşayan insan toplulukları arasında var olan dinler, ilmi olarak incelenmek istendiğinde ortaya çıkmıştır. Bu birtakım zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri, bu alanda söz sahibi kişiler, dinlerin kendi özelliklerinin esas alınarak gruplandırılmasını istemişler, fakat tenkide maruz kalınacağını düşünerek bundan vazgeçmişlerdir. Çünkü bir din için önemli olan bir özellik, diğer bir dinde ikinci plana itilebilir, aynı özellikleri taşıyan dinler birbirinden ayrılırken, benzer özellikleri olmayan dinler aynı başlık altında toplanabilir.

Dinler sınıflandırılırken ilmi usullere göre yapılması gerekliliği kaçınılmaz bir gerçektir. Fikri alanda yapılan yeniliklerle, dinin geçirmekte olduğu safhaları yakından inceleyebilmek için bu gerekli bir durumdur. Gerçek anlamda ilmi bir sınıflandırmanın yapılabilmesi için tekâmül etmiş bir dinin asli ve kendisine has temel özellikleri içermesi gerekir.

M.Şemseddin, yapılan tasnifleri incelediğinde ensabî ve eşkalî olmak üzere iki noktanın ön plana çıktığını ifade etmektedir. Fakat bu tasnif, dinlerin ilmi olarak incelenmesine uygun değildir. Karşılaşılan birtakım zorluklar sebebiyle farklı noktalar esas alınarak değişik sınıflandırmalar yapılmıştır. Yapılan bu sınıflandırmalar itirazlardan uzak kalmamıştır.

Şekil esas alınarak yapılan sınıflandırmaların hiç biri nesnel

21 Günaltay, a.g.e., s.22.

bir özellik taşımaz. A. Whitney, bu sebeple dinleri "halk dini" ve "müesseseler dini" olarak ikiye ayırmıştır.

Bir başka tasnifte dinlerin "efsanevi dinler, dogmatik dinler, günümüz dinleri ve ahlaki dinler" olmak üzere sınıflandırıldığını görüyoruz.

Von Drey ise dinleri umumi ve milli dinler olmak üzere ikiye ayırarak tartışmalara son vermek istemiştir.[22]

Şemseddin Günaltay'ın eserinde yer verdiği sınıflandırma şekillerine kısaca değindiğimiz zaman, şöyle bir tablo ile karşılaşırız. Günaltay, ilk olarak "Hegel Tasnifi"ni ele almıştır. Hegel'in tasnifinde dinler, ilk olarak tabii dinler, Şahsiyeti ruhaniye üzerine kurulu dinler ve mutlak din olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Daha sonra herbir grup kendi arasında gruplara ayrılır.

V. Hartman tasnifinde dinlerin, tabii dinler ve tabiat üstü dinler olarak ikiye ayrıldığını görüyoruz.

Tiele tasnifinde dinler, tabii dinler ve ahlaki dinler olarak iki açıdan ele alınmıştır.

Siebeck'in ise dinleri sınıflandırırken maddeleri biraz daha fazla tutmuş, dinleri "Tabii Dinler", "Ahlaki Dinler", "Din-i Mutevassıt", "Din-i Necat", "Hakiki Kurtuluş Dini", "Ahlaki Dine Dönüş" olarak altı bölümde incelemiştir.

Eserde yer alan sınıflandırmalar haricinde karşımıza birkaç sınıflandırma daha çıkmaktadır.

Joachim Wach, dinleri "kurucusu olan dinler", "geleneksel dinler" diye ikiye ayırır. Gustave Mensching ise "milli dinler" ve " evrensel dinler" şeklinde ikiye ayırmıştır.

Dinlerle ilgili bir başka tasnifde şöyledir: 1) Sakramental (dini ayin ve törene dayanan) din, 2) Profetik (peygambere dayanan) din, 3) Mistik (tasavvuf) din.[23]

Bunların dışında Annemarie Schimmel tarafından yapılan ve günümüzde en geçerli olan tasnif, "ilkel kabile dinleri", "milli dinler", "evrensel dinler"[24] şeklindedir.

Dinleri sınıflandırırken dikkat edilmesi gereken ensabi ve eş-

22 Günaltay, **a.g.e.**, s.28-29.

23 Tümer-Küçük, **a.g.e.**, s.11.

24 Schimmel, **a.g.e.**, s.3.

kali esasların yanısıra, dinlerin manevi değerlerini belirleyen üçüncü bir esas vardır ki İslam alimleri bu esastan hareketle dinlerin sınıflandırılması yoluna gitmişlerdir. Bu esasa göre İslâm alimleri, dinleri "hak dinler", "batıl dinler" veya vahye dayanan ilahi dinler, vahye dayanmayan tabii dinler şeklinde ikiye ayırmaktadır. İbn Hazm (ö.456/1064) ve Şehristani (ö.548/1183) gibi müslüman Dinler Tarihçileri, hak dinler karşılığında "milel", batıl dinler karşılığında ise "nihal" deyimini kullanmışlardır.[25] Bu arada insanları bu derece meşgul eden, değişik yorumlara sevkeden, pekçok tenkide maruz bırakan din fikri nereden kaynaklanmaktadır? diye bir soru aklımıza gelebilir. Bu konuda da değişik yaklaşımlar vardır. Örneğin: Müller, dini, ruhun özel bir güç ve durumu olarak görmüştür. Bundan da tapınma fikrinin doğuştan gelen bir özellik olduğu anlaşılır. Yine bu konuda Dinler Tarihi alimlerinden Benjamin Constant şöyle der: "Din, insanlık tarihine en fazla hakim olan bir güçtür. Din duygusu yaratılışımızın ayrılmaz bir özelliğidir. Bu sebeple insanın mahiyeti araştırılırken, beraberinde din fikrinin de düşünülmesi gerekir. Bu fikrin değişik zaman dilimlerinde ortaya çıkması neticesinde dinler ortaya çıkmıştır."[26]

Dinin kaynağı hakkında, kutsal kitapların verdiği bilgilerin dışında bir bilgi yoktur. Kutsal kitaplar, dinin kaynağını ilk insana ve dolayısıyla onu yaratan Allah'a bağlamaktadır. Aydınlanma devri filozofları da çeşitli dinlerin bir ilk dinden oluştuğunu ve din duygusunun insanda tabii olarak bulunduğunu savunmuştur.

Bu konuda çeşitli nazariyeler ortaya atılmıştır. Tylor, dinin başlangıcının animizm'e dayandığını ileri sürmüştür. Bu nazariyeye göre, uyku, rüya ve nefes alma gibi durumlarda bedeni yöneten ve ondan ayrılan manevi hayat verici bir cevher vardır. Bu cevher, ilk insan tarafından hareket eden, canlılık gösteren Irmak, Güneş, Ay gibi varlıklarda da var kabul edilmiştir. Böylece insan onlara, korkusu, saygısı, ihtiyacı ölçüsünde tapınmaya başlamıştır.

İngiliz filozofu Herbert Spencer, ilkel kabile dinlerinin kayna-

25 Tümer-Küçük, a.g.e., s.11; Günaltay, a.g.e., s.34.
26 Günaltay, a.g.e., s.36.

ğının korku sonucu atalara tapınma olduğunu ileri sürer.

Frazer'in eserlerinde ileri sürdüğü görüş, insanın varlık güçlerine karşı ilk tepkisini, hatalı bir düşünüş tarzına dayanan büyü hareketleriyle, onları kontrol altına almaya çalışmak olduğudur. Bu nazariye insanın büyü vasıtaları etkisiz kalınca, dine döndüğünü ileri sürer.

Sosyolog E. Durkheim, "Dini Hayatın İptidai Şekilleri" adlı eserinde, dinin kaynağının sosyolojik temele dayandığını belirtir. M. Müller'e göre de dinin kaynağı, tabiat olaylarının insana verdiği korkudur.[27]

Bu konuda David Hume tarafından ileri sürülen bir görüş şöyledir: "İnsan, ilkin, doğanın şaşırtıcı düzen ve düzenliliğine hayretle baktığı için inanmış değildir. Tersine doğa ne denli düzenli ve tekbiçimli, yani yetkin görünürse, ona o denli alışmış olur ve doğayı inceleyip araştırmaya o denli az eğilim duyar. İlk din fikirleri doğada olup bitenleri seyretmekten değil, yaşamın olaylarıyla ilgili bir kaygıdan ve insan zihnini işleten, bitmek tükenmek bilmez umut ve korkulardan doğmuştur." Dinin gerçek kaynakları üstüne bu görüşün doğruluğunu ortaya çıkarmak için de, Hume bize şu öyküyü anlatmaktadır: "Yaşamla ölüm, sağlıkla hastalık, bollukla yokluk arasında sürekli olarak boşlukta asılı dururuz. Bunların insanlara dağıtılmaları gizli ve bilinmeyen nedenlerle olur. İşleyişleri çoğu kez beklenmediktir ve hiçbir zaman açıklanamaz. Dolayısıyla bu bilinmeyen nedenler umudumuzun ve korkumuzun hiç değişmeyen konusu olur. Olayları merakla beklemek, tutkuları sürekli bir uyarılmışlık durumunda tutarken, bir yandan da imgelem öylesine bağımlı bulunduğumuz o güçlere ilişkin fikirler oluşturmakla uğraşır." Kısaca umut ve korku, bilinmeyen nedenler, imgelem: Bunlar Hume'un dinin kökenlerini açıklamasının merkez öğeleridir.[28]

Buraya kadar ileri sürülen nazariyelerde din fikrinin kaynağının korku ve ümit gibi haller olduğu ileri sürülmüştür. Tabiat olayları karşısında savunmasız kalan insan, bu kuvvetlere karşı korkuyla karışık bir saygı beslemiştir. Bu duygu ortaya çıktıktan

27 Tümer-Küçük, a.g.e., s.27-29.

28 David Hume, **Din Üstüne** (çev: Mete Tunçay), Ankara, 1955, s.19.

sonra zararlarından korunmak için birtakım hareketler yapmaya başlamış, dînî ibadet ve ayinler ortaya çıkmıştır. Fakat düzenli olarak cereyan eden olayları izleyen insanda, korkunun yanısıra birtakım samimi duygular belirmiştir. Bununla beraber sevgi ve ümit aynı ibadet duygusunu uyandırmıştır.

Bu açıklamalara Günaltay değişik bir açıdan yaklaşmaktadır. Şöyle ki, din fikri sadece korku ve ümit gibi haller neticesinde ortaya çıkmış olsaydı insanların ilerlemeyle birlikte, tabiat kuvvetlerinin niteliklerini öğrenmeleri ile bu fikrin sona ermesi gerekirdi. Bu sebeple, tabiat kuvvetlerinin düzenli bir şekilde işleyişini fark eden kimselerde görülen kendinden geçme duygusu din fikrini yeniden meydana getirmemiş, doğuştan var olan bir şeyin canlanmasına sebep olmuştur.[29]

İnsan, yaratılışından bugüne kadar, her zaman ve her yerde yüce, kudretli ve ulu bir varlığa sığınma ve yardım dileme ihtiyacını duymuştur. Bu ihtiyaç, ondaki din duygusunun fıtri olduğunun delilidir.

Rum suresinin 30. ayetinde Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sen, yüzünü bir hanif olarak, dine, Allah'ın fıtratına çevir ki O, insanları bu fıtrat üzere yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez."[30]

Ebu Hureyre (R.A.)'den rivayet edilen bir Hadis-i Şerif de duruma açıklık getirmektedir: "Her doğan, İslam fıtratı üzere doğar. Sonra anası, babası Yahudi ise Yahudi, Hıristiyan ise Hıristiyan, Mecusi ise Mecusi yapar."[31] Bu hadiste din duygusunun fıtriliği, insanın aile ve çevresinin etkisiyle onların sahip olduğu dînî kabul ettiği belirtilmektedir.[32]

Şöyle bir düşünüldüğünde, insanlar normal seyrinde hayatlarını devam ettirirlerken, hangi nedenlerden dolayı bir şeylere tapınma ihtiyacı duymuşlardır? Bugün ilerleyen teknolojinin mihenk noktasını teşkil eden, aklını kullanıp dünyaya hükmedebilen insan acaba neden böyle bir şeye tevessül eder?

Hiç bir devirde ve hiç bir yerde insanlar dinsiz yaşamamış ol-

29 Günaltay, a.g.e., s.27-29.
30 Rum, 30/30.
31 Buhari, Cenaiz, 80, Ahmed b. Hanbel, II, 310,340.
32 Tümer-Küçük, a.g.e., s.38.

duğu halde, günümüzde bir takım insanlar dinsiz yaşayabileceğimizi ve yaşamamız gerektiğini söylüyorlar. Fakat dün gibi bugün de din, insan toplumunun baş harekete geçiricisi ve yüreği olarak kalmaya devam ediyor. Nasıl kalpsiz yaşanmazsa, din olmaksızın da aklı başında bir hayat yaşanmaz.[33]

İnsanlık tarihinin her döneminde din, canlılığını korumuş ve insan hayatının ayrılmaz bir vasfı olma karakterini sürdürmüştür. İnsan, her zaman kendisinin insanüstü bağları bulunduğunu, ihtiyaçları için kendini aşan bir kuvvete yönelmesi gerektiğini düşünmüştür. İnsan maddi ve menevi tarafı olan bir varlıktır. Maddi yönü itibariyle, biyolojik ihtiyaçlarını karşılamaya, manevi olarak ta beslenmeye, desteklenmeye muhtaçtır. Onun bu ihtiyaçlarını karşılayan, manevi olguların en başta geleni dindir.

Din, toplumda düzeni sağlaması itibariyle, insanlığın hiç bir zaman ve surette kendisinden uzak kalamayacağı bir kurumdur. İnsanın doğasında bencillik hakimdir. İnsanın çevresindekilerle bağdaşık bir hayat yaşaması, bu ortamda güvenlik ve sevginin sağlanabilmesi ve sosyal hayatın meydana gelmesi için, bencilliğin giderilip, bunun neticesi olarak ortaya çıkan arzu ve isteklerin sınırlandırılması gerekir. İşte, insanın bu işlemleri yapabilmesi için, bir koruyucuya ihtiyacı vardır. Bu koruyucu kuvvet ise ancak "din"dir. Ayrıca din, fertleri biraraya getirerek, milli duyguyu harekete geçirip toplumların ilerlemelerini sağlayan bir kurumdur. Din, insanlar üzerinde, en mükemmel kanunlardan, en disiplinli düzenlerden daha kuvvetli ve etkili bir düzendir. Toplumun düzenli bir şekilde korunması için, din kadar gerekli bir etken yoktur ve olamaz da.[34]

Şemseddin Günaltay, ilk etapta insanlık için dinin lüzumunu bu şekilde izah etmektedir. Onun bu görüşlerini destekler mahiyette Tolstoy'un "Din Nedir?" isimli kitabından alıntı yapmakta fayda vardır: "Kendi kârları için, insanların hayatlarını mahvedenler kamuoyu tarafından kınanabilir veya düzeltme yapmaya zorlanabilir. Fakat insanlar dinlerine bağlanmadığı ve eylemlerini Allah'ın değil, insanların huzurunda işlediği sürece, belli bir

33 Tolstoy, Din Nedir?, İstanbul, 1955, s.17.

34 Günaltay, a.g.e., s.40-41.

açıdan insanların hayatını korumak için değişiklikler yapacaklar, fakat başka bir yerde insan hayatını en kârlı malzeme olarak yine kullanacaklardır.

Hıristiyan kavimlerin hepsi dinden kopuş içindeler ve bunun sonucunda hırsızlığın, çapulculuğun, sefahatin, tek tek ve kitlesel cinayetlerin en küçük vicdan azabı duyulmadan ve hatta tam bir gönül rahatlığıyla işlendiği bir suçlular çetesi halinde birleşiyorlar. Bunun örneğini kısa bir zaman önce Çin'de gördük. Bazıları, hiç bir şeye inanmıyor ve bununla gurur duyuyorlar. Diğerleri, kendi menfaatlerine olan ve kitleleri iman görüntüsü altında inanmaya ikna ettikleri şeylere inanır görünüyorlar. Geriye kalan büyük çoğunluk ise, kendilerine uygulanan hipnotizmayı iman olarak kabul ediyorlar ve inançsız yöneticiler ile ikna edicilerin kendilerinden istediği herşeye köle gibi itaat ediyorlar."[35]

İşte burada ihtiyaçları için elleri kolları bağlanan, açlıktan, soğuktan kıvranan, hiç ihtiyaç olmadığı halde efendilerinin zevki için gerekli olan bir şeyi yaparak hayatlarını harcayan insanlardır. Bunlara bu şekilde davrananlar ise din duygusundan yoksun olan kişilerdir.

Din, ilahi bilginin gizli ve açık bir şekilde her nesnede ortaya çıktığını insana öğretir ve bu şekliyle insanın kuvvetli bir iradeye sahip olmasına neden olur. Dini yaşayan insan, inancının neticesi olarak ortaya çıkan bu irade ile bencillik hırs ve isteklerini engelleyip, sorumluluğun bilincine varan, kötülüklerden sakınıp, iyilik yapmayı alışkanlık haline getiren bir kişi olur. Dini tam anlamıyla özümseyip, bunu hayatlarının her anına aktaran insanlar ahlaki açıdan daha olgun ve başarılıdırlar.

M.Şemseddin, bu bölümde dinin lüzumu dışında, sadece vicdan üzerine kurulu bir ahlakın niteliklerini anlayabilmek için, vicdanın ne olduğunun araştırılması gerektiğini vurgulamaktadır. İyi ve kötüyü ayırdetme gücünden ibaret olan vicdan üzerine ahlakı yerleştirmek isteyenler, bir işin ahlaki değerini anlayabilmek için tabii bir güce sahip olunmasaydı, ahlak kavramı ortaya çıkmazdı demektedirler. İyiyi kötüden ayırdetmede şuur bir şahit, vicdan ise bu konuda hüküm veren bir etkendir. Vicdanın

35 Tolstoy, a.g.e., s.35.

fonksiyonu oldukça fazladır. Vicdan hem kuralları idrak eder, hem de bunları uygular. Ayrıca yazarımız, vicdan üzerine kurulacak bir ahlak sisteminin dinin yardımı olmadan geçerliliğinin olamayacağını belirtmiştir.

Günümüz toplumlarında, oldukça büyük bir suçu, ufacık bir kabahatten farklı görmeyen insan tipleri mevcuttur. Bunun zıttı olarak o derece utangaç ve vicdan sahibi insanlar vardır ki, bunlar da ufak bir hatayı, büyük bir suç derecesinde tehlikeli görürler. Pişmanlık duygusunun, günah işlemeyi alışkanlık haline getiren insanlarda sürekli azaldığı görülmektedir. Öyle ki, işlenilen bir günahtan pişmanlık duymak bir yana, onu bir zevk aracı gören insanlar vardır. Bunun neticesinde insan, ilk etapta küçük olarak kabul edilen hataları yapa yapa, vicdan azabı ve pişmanlık hissinden uzaklaşır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, din duygusundan yoksun olan kişilerde vicdani rahatlık ve pişmanlık hissi, ahlaki kurallar için hiçbir zaman yeterince yaptırım gücüne sahip olamamaktadır. Vicdanın yaptırım gücüne sahip olabilmesi için, dinin etkisi altında bulunmasına ve bu etki ile daima kontrol edilip, ikaz edilmesine ihtiyaç vardır.

M.Şemseddin, bu eserinde çoğu Dinler Tarihi kitaplarında ihmal edilen terminoloji meselesini büyük ölçüde halletmiştir. Dinler Tarihinde Kullanılan Bazı Kavramlar başlıklı bölümde, bu disiplin için önemli olan bazı terimleri açıklamıştır. Bu alanda, bu tür bir terminolojik açıklama ilk defa onun eserinde görülmektedir. Bu tip terminolojik çalışma, günümüzde müstakil lugat çalışmalarında veya kitap sonlarında kısa sözlük açıklamaları şeklinde karşımıza çıkar.

Dinler Tarihi ve Din felsefesinde karşımıza teizm, ateizm, monoteizm, Politeizm ve Henoteizm gibi oldukça sık kullanılan bazı tabirler çıkmaktadır. Bu kavramlar arasında bazı farklar mevcuttur. Bu kelimelerin kaynakları ve ıstılahi anlamları bilinmeden birbirine karıştırma ihtimali olduğundan bunlara ilk etapta açıklık getirme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Yazarımız, önce "teizm" kavramına açıklık getirirken, beraberinde "deizm" tabiri üzerinde de durmuştur. Bunları kısaca ver-

mek istersek, teizm, kainattan ayrı, yüce, emreden ve alim bir ilah'ın varlığını kabul eden sistemdir.

Yine bir başka tanımda teizm, şahsi, zati ve alemin sebebi olan ve alemden ayrı olan bir Allah'ın varlığına, O'nun insanlar üzerindeki mutlak nüfuz ve kudretine inanan meslektir.[36]

Teizm, vahyi inkar ederek herkesin kendi aklına tabi olmasını ileri süren deizmin, Allah ile alemi bir sayan panteizmin, Allah'ı ve dînî inkar eden ateizmin, çok tanrıcılığı kabul eden politeizmin karşısındadır.

Yeri gelmişken deizmin tanımını verip, teizm ile arasındaki farkı belirtmekte fayda vardır. deizm, her türlü vahyi, ilhamı ve dolayısıyla vahyin bildirdiği Allah'ı, dini, takdiri inkar ederek sadece akıl ile idrak edilen bir Allah'ın varlığını kabul eden ve tesbih'i, Teşhis'i reddeden felsefi bir sistemdir.[37] Buradan hareketle teizmde, deizmin inkar ettiği vahiy, ilham, kitap, din ve peygamber kavramlarının yer aldığını söyleyebiliriz.

Teizmin, politeizmin de karşısında olduğu yukarıda belirtilmişti. Panteizm, her şeyin Allah'ın zatından bir parça olduğuna, veya Allah'ın, bütün kainatın ruhu makamında bulunduğuna inanmaktan ibaret olan sufiyye yolunun düşünce ve sistemi, işrakiyye hikmeti, mutlak vahdettir.[38]

Spinoza sistemi de aynı özelliklere sahiptir. Spinoza'ya göre Allah, "kainatın yaratıcısı", kainat ise "yaratılan"dır. Spinoza'nın fikirleri incelendiğinde onun desteklediği Panteizm'in, deizm'den ziyade Materyalizme yaklaştığı görülmektedir.[39]

Şemseddin Günaltay'ın ele aldığı bir başka terim ateizm'dir. Ateizm; Tanrı'yı inkar eden ya da ona inanmaya karşı çıkan felsefi öğretidir. Ateizm kutsal ve ilahi hakikatlere bigane kalan ve onların varsa bile bilinemeyeceğini söyleyen Agnostisizmle karıştırılmamalıdır. Agnostisizm pasif bir "tanrı tanımazlık" iken, ateizm aktif bir "tanrı tanımazlık"tır. Ateizmin en büyük çıkmazı, kendi başına bir tez olmayıp, bir anti-tez olarak ortaya çıkma-

36 Hayri Bolay, **Felsefi Doktrinler Sözlüğü**, İstanbul, 1984, s.283.
37 Bolay, **a.g.e.**, s.65.
38 Ferit Kam, **Vahdet-i Vucud** (Sadeleştiren: Ethem Cebecioğlu), Ankara, 1994, s.12.
39 Günaltay, **Tarih-i Edyan**, s.55.

sıdır.[40]

Ateizm'i oluşturan unsurlar Wolf'un ifadesiyle, onun temeli üç tanedir. 1) Tanrı aşkın bir varlık olmalıdır. Yani benden ve alemden bağımsız olarak var olan bir varlık. 2) O, aynı zamanda zorunlu bir varlık olmalıdır. 3) O, geri kalan her şeyin sebebi olmalıdır.

Bu şartları belirlemenin sebebi şudur: Tanrı'nın varlığını olumlamak, Tanrı diye isimlendirilen herhangi bir objenin varlığını olumlamak demek değildir.[41]

Aslında ateizm,var oluşun ve değerinin insan tarafından bizzat ortaya konulduğu veya konulabileceği düşüncesini ileri sürerek, bir Tanrı tasavvur etmenin, insan varlığı ve özgürlüğü ile bağdaşmayacağını vurgulamaya çalışır. Ateizm kavramının çelişik anlamlarda kullanılması, bir yönüyle bazı filozof ve ilahiyatçıların, kavramı rastgele ve keyfi kullanmalarıyla ilgilidir.

Son olarak ateizmin doğuşunda ve gelişiminde etkili olan özellikleri verip, monoteizmin değerlendirilmesine geçelim.

1. Evrendeki gerçekliğin madde ve fiziki güçlerden meydana geldiğini, yaşamla bilincin çeşitli formlarının maddenin elementlerinin çeşitli organik formlar şeklindeki bileşiminin sonucu olduğunu öne süren maddecilik.

2. Tüm düşüncelerimizin duyumlarımızın bir sonucu olduğunu, bundan dolayı duyumsal karşılığı olmayan sonsuz bir Tanrı fikrine hiçbir zaman sahip olamayacağımızı öne süren duyumculuk.

3. Tanrı'nın var oluşunu, doğada bir düzen bulunduğu gözleminden ve her düzenin, bir düzen vericinin varlığını gerektirdiği öncülünden hareketle kanıtlayan düzen kanıtına öldürücü bir darbe indiren ve doğadaki düzenin, Tanrı'nın eseri değil de, doğadaki evrimin bir sonucu olduğunu savunan evrimcilik çok etkili olmuştur.[42]

Monoteizm (tektanrıcılık), yalnızca tek bir Tanrı'nın var olduğunu yada Tanrı'nın bir olduğunu öne süren ve bundan dolayı,

40 Erol Özbilgen, "**ateizm**", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, I., İstanbul, 1990, s.110.
41 Etienne Gilson,**ateizm çıkmazı**, (çev: Veysel Uysal), İstanbul, 1991, s.8.
42 Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Ankara, 1996, s.54.

çoktanrıcılığa ve bir dizi tanrısal varlığa duyulan inanca karşı olan Tanrı anlayışı. Tektanrıcılığın en önemli problemi, dünyanın ne ölçüde gerek olduğu, ne dereceye kadar rasyonel ve ahlaki bir düzen sergilediği sorularına doyurucu bir yanıt verebilme ptoblemidir.[43]

Monoteizm tabirinin Dinler Tarihinde ve felsefede anlamları farklıdır. Felsefedeki Monoteizm dualizm ve politeizm sistemlerine karşılık olarak kullanılan bir sistemdir. Felsefi monoteizm, kainatı felsefi açıdan anlayıp yorumlama işidir. Dinler Tarihinde monoteizmin kullanılışı ise dînî bir şekil arzetmektedir. Bazı dirlerde monoteizm, cisimsel olmayıp, ruhani bir tek ilah inancı olduğu halde, bazılarında Tanrı'nın cisimleştirilmesi ile sonuçlanmıştır.[44]

Monoteizmin zıddına, çoktanrıcılık anlamına gelen politeizm, Tanrısal gerçekliğin, özü itibariyle bir değil de, çok olduğunu, birden çok Tanrı'nın var olduğunu savunan anlayıştır. Doğa güçlerinin, ölülerin, bir takım hayvanların tanrılaştırılmasının sonucu olarak ortaya çıkan ve birden çok tanrının varlığını kabul eden inanca verilen addır.[45]

Ş. Günaltay politeizm tanımına eserinde biraz daha açıklık getirerek, politeizmin ifade ettiği çokluğun nicelik ile değil, nitelik ile ilgili olduğunu, ilahların kainatla içiçe bulunup, kainattaki ilahi işlerin, bu mabudların tümünde şahıslaştırıldığını belirtmiştir.[46]

Buraya kadar yapmış olduğumuz değerlendirmeye baktığımızda, yazarımız eserine Mukaddime ile başlamış, eserin I.Bölümüne kadar bu alanda yani Dinler Tarihi sahasında ihtiyaç duyulan genel bilgileri ayrıntılı olarak aktarmıştır. M.Şemseddin'in, konuları işlerken olaya pek çok açıdan yaklaştığını ve muğlak olarak herhangi bir konunun kalmadığını, genel bilgilerin derinlemesine irdelendiğini görüyoruz. Ayrıca buraya kadar olan kısmın Dinler Tarihinin usul kısmını teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Tarih-i Edyan'ın I.Bölümünde "İlkel Kabile Dinleri" işlenmiş-

43 Cevizci, a.g.e., s.498.
44 Günaltay, a.g.e., s.60.
45 Cevizci, a.g.e., s.120.
46 Günaltay, a.g.e., s.60.

tir. M.Şemseddin'in eserinde ayrıntılı olarak işlediği konular, ilkel din ve bu ilkel din nazariyelerine yöneltilen tenkitlerdir. Yazarımız, gerektiği yerde batı kaynaklı kelimeleri Latin harfleriyle yazarak, metinlerde hataya düşülmesini engellemiştir. İlkel din nazariyeleri olarak takdim edilen bu terimlerin tenkidi sadedinde M.Şemseddin'in görüşleri, büyük ölçüde isabetlidir. Diyebiliriz ki M.Şemseddin, bu nazariyeler hakkında verdiği bilgilerden çok, onların tenkidine geniş yer ayırmıştır. Onun bu konudaki tenkidi görüşleri kendisinden sonra bu sahada eser veren şahsiyetlere kaynak teşkil etmiştir. Bu nazariyelerde verilen bilgileri tam anlamıyla almadan önce, bunların esaslı bir şekilde tenkide tabi tutulması kaçınılmaz bir gerçektir.[47]

Eserimizde ilkel din nazariyelerinden inceleme konusu edilenler animizm, naturizm, Fetişizm ve Totemizm konularıdır. Bu dinler hakkında gerekli olan bilgiler ve bunlara yöneltilen tenkitler eserimizde ayrıntılı olarak verilmiştir. Bununla birlikte burada da bunların kısa bir özetini vermeyi, varsa farklı kaynaklardan aktarımlar yapmayı yararlı gördük.

Animizm, ruhun hem iç yaşayışının, hem de biyolojik hayatın ana ilkesi olduğunu kabul eden görüştür. Buna göre ruh, bedenin serpilip gelişmesinde herşeye can veren bir hayat ilkesidir. Animizm de doğanın ve doğa güçlerinin bir ruha sahip olduğuna inanılır. Bu ruh hareket ettiren ve yaşatan bir güç olarak, insan ve hayvanların olduğu kadar, evrendeki tüm nesnelerin de davranış ve hareketlerini belirler.

Sosyoloji de animizm, naturizm ve totemizm gibi, dinlerin kök ve başlangıçları konusunda ortaya atılan bir teoridir. Tylor, onu, ilkel toplumların en eski dînî olarak yorumlar. İlkel insanlarda ruh düşüncesini doğuran faktörler arasında ölüm ve rüya gibi olaylar vardır. Bunlara göre ruh, bedenden daha güçlüdür, daha hareketlidirler ve istedikleri biçime girebilirler. Özellikle ölümden sonra, ruhun bedenle tüm bağları kopar.

Atalara ve tabiat güçlerine tapınmakla doğduğu ileri sürülen animizmden zamanla büyücülük, ruh çağırmacılık, hulul inanışı

47 Osman Cilacı, "**Cumhuriyet Devri Öncesi dinler Tarihçilerinden M.Şemseddin ve Tarih-i Edyan'ı**", Türkiye 1. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Samsun, 1992, s.166.

gibi değişik inançlar ortaya çıkmıştır.

Animizm çeşitli şekillerde eleştirilmiştir. Bunların en önemlisi onun dînî bir vehim ürününden ibaret sayılmasıdır. Gerçekten din bu şekilde meydana gelmiş ve ilkel insanların rüyasını, gölgesinin veya sudaki görüntüsünün varlığını yanlış yorumlamasından doğmuş olsaydı, onun hiç bir gerçekliği bulunmazdı ve insanlığın başlangıçtan bugüne kadar asılsız düşüncelere kapılmış ve hala kapılıyor olması gerekirdi. Oysa tarih boyunca büyük uygarlıkların kurulmasına neden olmuş büyük dinlerin, birtakım garip vehimlerden doğmuş olması düşünülemez. Bu sebeple animizm, insanlığın ilk dînî olarak değerlendirilemez. O olsa olsa, gerçek dinlerden kopan insanların zaman zaman içine yuvarlandıkları bir kaos döneminin din görünümlü inancı olabilir.[48]

Naturalizm, var olan ya da olup biten herşeyin, doğa bilimlerinde örneklenen yöntemler tarafından açıklanabilme anlamında doğal olduğunu savunan anlayıştır.[49]

Diğer bir ifadeyle felsefe, ilim, ahlak ve sanata ilişkin açıklamaları tabiat yasalarına dayandırarak yapan, çeşitli fizik ve metafizik hakikatleri tabiata, maddeye indirgemeye çalışan öğretilerdir.

Naturalizm, özellikle sosyoloji, antropoloji, ahlak ve sanat gibi alanlarda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Antropolojide, insanı basit bir tabiat parçasına, onun davranışlarını tabiata, sanatı da tabiat taklitçiliğine indirgemiştir. Felsefede naturalistler, maddecilerle ortak görüşler paylaşmakla birlikte, ilk olarak ruhun ve Allah'ın varlığını ve bu evrenin yaratıcısının Allah olduğunu kabul ederler.

İslam filozofları arasında da naturalist düşünürler çıkmıştır. İslam dünyasında Naturalizmin kurucusu Ebu Bekir Zekeriya er-Razi'dir. Sistemini Allah mutlak mekan, mutlak zaman, ruh ve madde gibi beş ezeli prensip üzerine dayandırmıştır. Ona göre akıl, iyi ile kötüyü, Allah'a ait şeyleri bilmek ve dünya işlerini düzenlemek için yeterlidir. bu nedenle peygamberlere, vahye ve kitap gibi rehberlere ihtiyaç yoktur.

Ahlak felsefesi alanında Naturalizl, ahlaki hayat dediğimiz ya-

48 Yüksel Kanar, **"animizm"**, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, I., İstanbul, 1990, s.52-53.
49 Cevizci, a.g.e., s.155.

şayış biçimini, tabiat kanun ve ilkelerine uydurmaya çalışan sistemdir.

Edebiyatta ise 1870'lerden 1890'lara kadar Batı Avrupa'da ve 1890'lardan itibaren Amerika ve Rusya'da etkili olmuş bir eğilimi ifade eder.[50]

Fetişizm, bazı insanların kendisinde tabiatüstü bir kuvvetin var olduğunu kabul ettikleri cansız bir şeyi kutsal saymaları, ruhlarla ilişkili olduğuna inandıkları maddi bir varlığı tanrı kabul etmeleridir.

Fetişizm terimi 18.y.yıl sonunda ortaya çıkmıştır. İlk kez bir Fransız edebiyatçısı kullanmıştır. 19.y.yıl sosyologlarından Comte'a göre fetişizm, dinlerin evrimiyle ilgili araştırmalarda görülen tanrı suretlerine benzer.

Günümüzde halk arasında görülen kurşun döktürmek, ateşte günlük yakmak suretiyle tütsüde bulunmak, türbelere iplik veya çaput bağlamak da fetişizm inancının kalıntılarıdır.[51]

Fetişizm hakkında yapılan araştırmalar, bu dînî şeklin, putperestliğin en aşağı derecesi olduğunu ortaya koymaktadır.[52]

Günaltay'ın bu bölümde son olarak ele aldığı ilkel din nazariyesi Totemizm'dir. Totemizm, bir klanın, bir insan grubunun ya da bir kişinin aynı atadan geldiğine inandığı bir hayvana, bir bitkiye, bir nesneye veya bir doğa olayına mistik, majik ve akrabalık duygularıyla bağlanması, bu bağlanmadan doğan görevler, yasaklar, ayinler ve törenler demektir. Totemizm, en ilkel toplum kabul edilen klanların din ve toplum örgütüdür.

Totemizm'i gerçek din katına yükselten ve bütün dinlerin ondan çıktığını savunan ilk sosyolog E. Durkheim'dır. Ona göre, varlığın kutsal ve profan diye bir sınıflamaya tabi tutulduğu totemizm, kesinlikle bir dindir ve onda gerçek dinin tüm unsurları vardır.

Totemizm'in bir din mi, sosyal bir sistem mi olduğu noktasında fikir birliği yoktur. Bir görüşe göre, dînî yönü pek gelişmemiş,

50 Hüsamettin Erdem, "Naturalizm", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, III., İstanbul, 1990, s.98-99.

51 İzzet Er, "Fetişizm", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, II., İstanbul, 1990, s.40.

52 Günaltay, a.g.e., s.117.

sosyal, özellikle de sembolik-majik yönü önem kazanmıştır. Bir başka görüş, totemizmi, ekonomik nedenlerle bazı bitki ve hayvan türlerinin korunmasına, bu amaçla tüketimlerinin yasaklanmasına bağlamaktadır. Buna göre totemizm, din görünümü veren ekonomik ve sosyal bir olgudur. Çok yönlü ve karmaşık olan bu olgunun, din özelliği taşımakla birlikte, ilkellerin dînî hayatlarını açıklamakta yetersiz kaldığı, hatta bir varsayımdan öteye geçmediği söylenebilir.[53]

"Afrika'daki Vahşi Kavimlerin Dini" başlıklı bölümü, Afrika'daki ırk ve dinler hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vererek açıklayan M.Şemseddin, bu konuya da çağdaşlarından farklı bir şekilde yaklaşmış, değişik bir üslup kullanmıştır. Konuda geçen kabile, şahıs ve yer isimlerinin orjinalini vermiştir. Yazarımızın Fransızca bildiğini dikkate alırsak, Batı kaynaklarından faydalandığını söyleyebiliriz.

M.Şemseddin, Afrika'daki Vahşi Kavimleri incelerken bunların menşe' ve ırkları karışıklık arzettiği için, burayı Güney Afrika, Merkezi Afrika, Kuzey Afrika diye üçe bölerek incelemiştir.

M.Şemseddin, herhangi bir kıt'a veya ülkenin dinini incelemeye başlamadan önce, burada meskun olan halkın menşe'lerini tespit etme yoluna gitmiş ve buna bir prensip olarak tabi olmuştur. Kitabın devamında yer alan konular da aynı şekilde incelenmiştir. Bu konulardan biri de "Amerika'daki İlkel Milletlerin Dinleri" başlıklı yazıdır. Burada kıt'anın ırki yapısını incelerken özellikle "Amerika yerlilerinin menşe'i konusu, pek çok münakaşaya sebep olmuştur" şeklindeki tespiti ile konuya açıklık getirmektedir. Özellikle kıt'a kabilelerinin tek tek orjinal isimlerini, özellikleriyle birlikte vermesi, Dinler Tarihi için kıymetli bir bilgi birikimi olmuştur.[54]

Babil ve Asur dinleri gibi, İspanyol fatihlerinin 16. asırda son olaylarını gördükleri Orta ve Güney Amerika'da İnka, Maya, Azteklerin dinleri de yüksek kültürlü birer milletin dînî duygusunun ifadelerini teşkil etmekteydi.

53 Süleyman Sayar, "Totemizm", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, IV., İstanbul, 1990, s.110-144.

54 Cilacı, a.g.m., s.167.

Azteklerde, ibadetin büyük bir kısmı, oruç, zühd ve riyazetten ibaretti. Bazen ehram şeklinde bina edilen muazzam mabedlerde kocaman, korku verici heykeller bulunmuştur. Maya milleti, ibadetlerinde Azteklerinki kadar kan dökmemiştir. Onlar, güneş ilahı yanında muhtelif tabiat ve faaliyet ilahlarına tapmışlardır. Perululular ise, onlar da her yerde bulunan güneş ilahına tapınmışlardır. Tabiatla alakalı tabiatüstü varlıklara hürmet gösterilmiştir. Peru'da pek çok filozofun yetiştiği, fakat düşüncelerinin ne dinler üzerinde, ne de devletin dînî kurumları üzerinde etkili olduğu görülmektedir.[55]

Tarih-i Edyan'da en teferruatlı işlenen konulardan biri de Çin'de Din konusudur. M.Şemseddin, bu konuda öncelikle Çin'in tarihi gelişimini ele almakta, yerli halkını tespitle incelemesini sürdürmektedir. Asya'da en büyük ülke konumunda olan bu ülkenin dînî durumu oldukça enteresandır. M.Şemseddin, Çin'in dînî yapısını incelerken bilhassa Kutsal Kitaplarına değinmekte ve ayrıntılı bilgi vermektedir. Ayrıca kitapların orijinal isimlerini ve anlamlarını belirtmektedir. Yazarımıza göre, Çin'in eski milli dînî hakkında fikir edinmek zordur. Bunun sebebini bu konuda elimizde var olan vesikaların tamamının bize Kong-Tse vasıtasıyla intikal ettiğine ve Çin'de devletin eski dininin ne olduğuna dair doğrudan doğruya bize ulaşan başka vesikaların olmamasına bağlamaktadır.

Çin'in en eski dininin ne mahiyette olduğu hakkında kesin sayılabilecek hiçbir bilgi yoktur. Bazı ilim adamlarına göre, en eski Çin dînî muvahhitlikti. Çinliler, yüksek bir hükümdara, yani semanın ruhuna tapmakla birlikte, yeryüzündeki türlü ruhlara da tapınaktaydılar. Eski devirlerde Çinlilerin ruhlara ve bilhassa ölülerin hayaletlerine taptıkları göze çarpıyor. Buna göre Çinin en eski dinini, muvahhitlik değil, nispeten ileri bir animizm saymak mümkündür.

Bugün bütün dünyada, Çinlilerin atalara ibadeti Konfüçyüs mezhebi sayılır. Dünya dinlerinden bahseden her tarihin Konfüçyüs mezhebinden bahsettiği halde, onun bir din olmayarak, bir ahlak veya inanç sistemi olduğunu söylemesi hayrete değer bir

55 Schimmel, a.g.e., s.25-26.

noktadır. Konfüçyüsçülük ister bir felsefe, isterse bir din olsun, bir din tarafından yapılması gereken her şeyi yapmıştır.

Oysa Çin'ini bugünkü dini, Konfüçyüs'ün veya Lao-Tse'nin dînî ya da bunlara karışmış bir şekil değildir. Bir süre önce bunlara karışan Buda mezhebi, şimdiki dînî teşkil etmektedir. Buda mezhebi, Çin halkı üzerinde çok etkili olmuştur. Bu mezhep Çin dinlerinin vermediği teselliyi vermiştir. Budayı ilah olarak sunup, buna tapılmasına izin vermiştir. Konfüçyüs mezhebi ise buna izin vermemekteydi. Ayrıca Buda mezhebi, ölümden sonraki hayat hakkında da pek çok şey öğretmiştir. Budizm Çin'de kolaylıkla yayılmış ve taraftar bulmuştur.

Bugünkü Çin, "üç hakikat yurdu" sayılabilir. Bunlar, Konfüçyüs dini, Tao dînî ve Buda dinidir.[56]

Tarih-i Edyan son olarak Japonların Dini'ni ele almıştır. Japonya, her dönemde tüm dikkatleri üzerine çekmiş bir ülkedir. Günümüzde teknolojik alanda elde etttiği başarılar sebebiyle hala adından bahsettirmektedir. Durum bu şekilde iken, böyle büyük bir öneme sahip olan ülkenin dînî yaşantısı da önemlidir. Diğer konularda olduğu gibi Japonların Dininde de ülkenin coğrafi ve ırki yapısını inceleyerek giren M. Şemseddin, konunun onbeş sayfasında Japonların Dinini ve Kutsal Kitaplarını özlü bir şekilde vermektedir. Ayrıca eser, tarihi bir öneme de sahiptir. Eserde geçen "Japonya'da İslamiyet ve Musevilik'e hemen hiç rastlanmaz" tarzındaki satırlara bazı ilaveler yapmak gerekir. Çünkü eserin yayınlanmasından çok önceleri Japonların İslamiyet'e ilgi duydukları ve bizden Osmanlı İmparatorluğu döneminde İslamiyet'i anlatacak din bilginleri istedikleri, Sultan II.Abdülhamid'in bu isteğe ciddiyetle eğildiği, gereken desteği verdiği bilinmektedir.[57]

Japonya'da dînî istatistiklere bakıldığında, bu ülkede yerleşmiş üç büyük din görülür: Sintoizm, Budizm ve Hıristiyanlık.

Çok eski çağlardan beri, Japonların Japon takımadalarında topluca yaşamaya başlamalarından itibaren Sintoizm, bu ırkın tabii dînî olmuştur. Sintoizmin milli din haline gelmesi, imparatorluk sistemiyle ilgilidir.

---

56 Ömer Rıza Doğrul, **Yeryüzündeki Dinler Tarihi**, İstanbul, 1963, s.106-133.
57 Cilacı, a.g.m., s.168.

Japon halkı üzerinde etkili olan dinlerden ikincisi Budizm'dir. Budizm'in Japonya'ya girişi, ilk olarak saray aracılığıyla gerçekleşmiş ve rahiplerin çalışmalarıyla geniş bir alana yayılarak halk dînî haline gelmiştir.

Üçüncü büyük din grubunu oluşturan Hıristiyanlar, diğer iki dine nazaran daha az sayıdadırlar. Etkisi fazla görülmese de, Hıristiyan propagandasının çapı oldukça geniştir.

İslam'ın durumuna gelince, geçmişte İslam Japonya'da herhangi bir iz bırakmamıştır. Bunun sebebi, bu yüzyılın başlarına kadar Japonya'da İslam dininin hemen hemen hiç bilinmemesiydi. Japonya modern kültürünün tamamını Hıristiyan aleminden almıştı. bu sebeple Japonya'da İslam ile ilgili bazı bilgi kırıntıları bile Hıristiyan kaynaklıydı.[58]

Sözlerimizi şu şekilde tamamlayabiliriz: Tarih-i Edyan, M.Şemseddin'in yazmayı düşündüğü fakat, ömrünün vefa etmemesi sebebiyle tamamlayamadığı bir eserdir. M.Şemseddin'in büyük bir bilgi birikimine sahip olduğunu diğer eserlerinden de anlamaktayız. M.Şemseddin ölümüne kadar geçen zaman diliminde pek çok değerli esere imza attığı gibi, esere devam ederek bu noksanlığı giderebilirdi. Takdiri ilahi buna engel olmuştur. O, ilk dönemde yazdığı Hurafattan Hakikate, Zulmetten Nura v.b. eserlerde müslümanların hurafe ve efsanelerden arındırılmış bilgilerle donanmasına çalışmış, daha sonraki eserlerinde ise, tarihi eserlere ağırlık vermiştir. Tarih alanında yazdığı eserlerin, bu sahaya kaynaklık edecek derecede bir üstünlüğe sahip olduğunu özellikle belirtmek durumundayız. Son olarak diyebiliriz ki, Tarih-i Edyan bu eksikliğe rağmen yine de günümüzde aynı önemi muhafaza eden bir eserdir.

58 Hee-Soo Lee (Cemil) ve İbrahim İlhan, **Osmanlı Japon Münasebetleri ve Japonya'da İslamiyet**, Ankara, 1989, s.69-73.

*ARSLAN Ahmet, Felsefeye Giriş, Ankara, 1994.

*BİRAND K., "Dinin Mahiyeti Üzerine", A.Ü.İ.F.D., VI, sa: 1-4, Ankara, 1959.

*BOLAY Hayri, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, İstanbul, 1984.

*CEVİZCİ Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Ankara, 1996.

*CHEVALİER Jean, "Din Fenomeni", (çev: Mehmet Aydın), A.Ü.İ.F.D.,XXVIII, Ankara, 1986.

*CİLACI Osman, Günümüz Dünya Dinleri, Ankara, 1955.

*ÇALIŞKAN İsmail, Kur'an-ı Kerim'de Din Kavramı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1998.

*ÇETİNKAYA Bayram Ali, M.Şemseddin Günaltay ve Fikriyatı, (Basılmamış Mastir Tezi), Ankara, 1994.

*DAĞ Mehmet-YURDAYDIN Hüseyin G., Dinler Tarihi, Ankara, 1978.

*DEVELLİOĞLU Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara, 1962.

*DOĞRUL Ömer Rıza, Yeryüzündeki Dinler Tarihi, İstanbul, 1963.

*ER İzzet, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, II, İstanbul, 1990.

*ERDEM Hüsamettin, "Naturalizm", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, III, İstanbul, 1990.

*GİLSON Étienne, (çev: Veysel Uysal) Ateizm Çıkmazı, İstanbul, 1991.

*GÜNALTAY M. Şemseddin, Hurafattan Hakikate, İstanbul, 1916.

*GÜNALTAY M. Şemseddin, Zulmetten Nura, İstanbul, 1915.

*HUME David, Din Üstüne, (çev: Mete Tunçay), Ankara, 1979.

*KAM Ferit, Vahdet-i Vücud, Ankara, 1994.

*KANAR Yüksel, "animizm", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, I, İstanbul, 1990.

*LEE Hee-Soo (Cemil) ve İLHAN İbrahim, Osmanlı Japon Münasebetleri ve Japonya'da İslamiyet, Ankara, 1989.

*ÖZBİLGEN Erol, "ateizm", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, I, İstanbul, 1990.

*SAMİ Şemseddin, Kamus-ı Türki, I. II, İstanbul, 1989.

*SARIKÇIOĞLU Ekrem, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, İstanbul, 1983.

*SAYAR Süleyman, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, IV, İstanbul, 1990.

*SCHİMMEL Annemarie, Dinler Tarihine Giriş, Ankara, 1955.

*TOLSTOY, Din Nedir?, (Sadeleştiren: Ethem Cebecioğlu) İstanbul, 1995.

*TÜMER Günay-KÜÇÜK Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ankara, 1988.

*TÜRKÇE SÖZLÜK, T.D.K, I, Ankara, 1988.

* YAPAREL Recep. "Dinin Tarifi Mümkün mü?" D.E.Ü.İ.F.D., IV, İzmir, 1987

İNDEKS

A

A.Whitney 60
Abbasiler 47
Abdülkadir Geylani 46
Adudu'd-Din İci 45
Afrika 15, 68, 99, 141, 142, 192, 222, 226, 228, 229, 232, 234, 332, 353
Ahlak 23, 29, 36, 41, 60, 73, 81, 97, 139, 234, 249, 264, 265, 279, 285, 296, 298, 300, 302, 306, 308, 311, 320, 346, 351, 352, 355
Ahlaki Dinler 5, 61-62, 65, 340
Akamemişler 22
Akatlar 21
Akşam Basımevi 21
Ali b. Ebu Ali Amidi 45
Almanca 48, 100
Amr b. Bahr el Cahiz 43
Amr b. Ubeyd 43
Amurüler 21
Anadolu 19, 22
Animistlerin 53, 106, 339
Animizm 6, 64, 94, 96, 99, 105-106, 110, 112, 114, 117, 120, 122, 126-128, 135-136, 138, 140, 141, 143, 145, 172, 202, 208, 223, 231, 249, 253, 255, 272, 333, 342, 349, 351, 355
Ankara 11, 19, 22, 24, 27, 331, 332, 334-336, 340, 345-346, 354,
Arapça 19, 43, 47, 101, 141, 143, 310
Aristo 31, 252, 313, 337
Asmus 62, 93-94, 96
Asuriler 65, 69
Asurlular 21
Asya 21, 22, 42, 68, 128, 179, 225, 231, 233, 235, 247, 258, 293, 310, 311, 354
Avrupa 36, 41, 79, 86, 128-130, 132, 134, 136, 137, 149, 157, 178, 180, 225, 226, 232, 234, 238, 247, 253, 260, 263, 277, 311, 313, 318, 327, 335, 352

B

Babilliler 65, 258
Bağdadi 33, 44, 48
Bahili 44
batıl dinler 47, 67, 341
Bedreddin Simavna 46
Benyamin Constant 23, 42
Bergama 22
Beydavi 45
Beyhaki 44
Bitinya 22
Brahman 64, 67, 68, 295, 296
Brahmanlar 67
Brüksel 41
Buda dini 64, 316, 353
Budist 68, 235, 303, 305, 309, 310, 316
Budizm 61, 65, 253, 256, 303, 305, 307, 310, 315, 317, 319, 321, 323, 325, 355, 356
Bukl 36, 38

C-Ç

Ca'd b. Dirhem 43
Cebeci Asri Mezarlığı 20
Cehmiyye 36, 43
Cemaleddin Afgani 45
Cermen 59, 64, 65

Cermenler 65
Chantepie de la Saussaye 42
Clavel 42
Cürcani 45, 51
Çağatay Türkleri 18
Çin 15, 17, 21, 47, 63, 65, 68, 69, 120, 235, 257, 282, 284, 294, 296, 297, 299, 302, 304, 318, 320, 322, 327
Çinliler 68, 257, 258, 261, 264, 267, 269, 272, 275, 277, 282, 287, 289, 293, 294, 301, 308, 309, 311, 313, 314, 322, 355

D

Darü'l-Muallimin-i Ali 19
Darülfünun Edebiyat Fakültesi 19
Darülfünun İlahiyat Fakültesi 19
De la Grasserie 42
Debistan-ı Mezahib 48
Dicle 39
Din Felsefesi 34, 37, 39, 43, 46, 48, 58, 89, 330, 332, 333, 335, 336
Din-i Akıl 63
Din-i Elem 63
Din-i Fıtri 63
Din-i Hayali 63
Din-i Hayr 63
Din-i Hüsn 63
Din-i İradi 63
Din-i Kanuni 64
Din-i Menfaat 63
Din-i Mikyasi 63
Din-i Mutavassıt 65
Din-i Necat 62, 65, 340
Din-i Nur 63
Din-i Sırri 63
Din-i Ulviyye 63
Din-i Vecdi 63
Din-i Zati 63
Divan-ı Harb 19

E

Ebu Ahmed Mehricani 44
Ebu Ali el-Cubbai 43
Ebu İshak Esferani 44
Ebu Mansur 42, 44, 45, 47, 48
Ebu Mansur Maturidi 44
Ebu Muhammed Ali b.Ahmed b.Hazm 47
Ebu Nasr Farabi 44
Ebu Süleyman Muhammed b. Nasru'l-Bastı 44
Ebu Zerr el-Herevi 44
Ebu Zeyd Belhi 44
Ebu'l Huseyn el-Basri 43
Ebu'l-Abbas el-Kalanisi 44
Ebu'l-Hasan Ali b. Harun ez-Zencani 44
Ebu'l-Hasan Avfi 44
Ebu'l-Hasan el-Eş'ari 44
Ebu'l-Huzeyl el-Allaf 43
Ebu't-Tayyib es-Serahsi 44
Ebul-Feth Muhammed b. Abdülkerim 45
Ebu'l-Hasan el-Eşari 44
Edvar Caird 62
edyan-ı akliyye 61
edyan-ı bediyye 61
edyan-ı esatiriyye 61
edyan-ı mensusa 61
edyan-ı mevziyye 61
edyan-ı umumiyye 61
Eflatun 31, 81, 88, 97, 313
efsane 41, 47, 53, 54, 72, 93, 102, 104, 105, 121, 126, 128, 130, 135, 136, 138, 140, 143, 149, 153, 155, 163, 164, 166, 167, 179, 181, 185, 189, 190, 192, 201, 202, 204, 208, 219, 227, 239, 240, 243, 245, 249, 250, 252, 255, 257, 259, 262, 265,

266, 272, 274, 290, 292, 296, 304, 307, 317, 320, 326, 339, 340, 356
ehl-i din 67
ehl-i heva 67
Elam 22
el-Cezire 44
el-İşarat 45
el-Meta-lıbu'l-aliye 45
el-Mevakıf 45
el-Muhassal 45
Emile Durkhaim 42
Endülüs 36, 45, 330
en-Necat 45
Ernest Renan 42
Erzincan 18, 20
Eski Cermen 64
eski Yunan 43, 53, 63, 64, 88, 105, 142, 174, 179, 181, 260, 290, 312
Eski Yunanlılar 64, 142
Eş'ariyye 45
eşin 119
etnografya 39, 97, 128, 223, 224, 233-234
et-tedbiratü'l-ilahiyye 46
Evkaf Matbaası 21

F

F. Max Müller 41
Fahruddin Razi 45
Fars 19, 65, 101
Farsça 19, 101
Ferid Vecdi 45
fetişist 55, 68, 69, 141, 142
Filistin 22
Fırat 39
Fizik ötesi 35, 38
fizyoloji 51, 300
folklor 39, 248
Fransa 42, 106, 130, 156, 212
Fuerbach 55
Fususu'l-Hikem 46
Futuhat-ı Mekkiyye 46

G

Galatolar 22
Gazzali 45, 46, 335
Gelenbevi 19, 45
Gutiler 21

H

H. Siebek 62
hak dinler 67, 341
halk dini 60, 340
Haniflik 60, 61
Harald Höffding 42
Hartman 5, 62, 63, 96, 340
Hasan Basri 43, 335
Hasan Sadık Han 45
Hegel 5, 38, 59, 61, 63, 340
Herder 38
Hermetizm 33
Hindistan 48, 61, 64, 232, 253, 256, 292, 296, 309, 310
Hint 15, 21, 28, 33, 47, 48, 59, 63, 65, 69, 95, 96, 128, 129, 132, 134, 136, 137, 196, 246, 253, 256, 260, 289, 294, 296, 309, 331
Hintliler 65, 256
Hıristiyan 25, 42, 47, 48, 53, 60, 61, 63-65, 67-68, 83, 85, 126, 178, 234, 238, 242, 248, 253, 255, 271, 283, 288, 301, 316, 333, 343, 345, 356
Hıristiyanlık 25, 42, 47, 48, 53, 60, 61, 64, 65, 84, 85, 126, 178, 234, 238, 242, 248, 253, 271, 288, 356
Hurafe 19, 21, 26, 27, 41, 54, 57, 72, 91, 227, 256, 301, 356
Hüseyin Kali 48

I-J

İbn Fürek 44
İbn Hazın 33, 47, 48, 67, 341

İbn Kayyım el-Cevzi 48
İbn Kayyim el-Cevziyye 45
İbn Mukaffa 47
İbn Rüşd 45
İbn Saik 45
İbn Sina 45, 335
İbn Tevmiyye 45, 48
İbn Tevmiyye el-Harrani 45
İbn Tufeyl 45
İbrahim en-Nazzam 43
ictihad kapısı 26
İkinci Babil İmparatorluğu 21
İlkel Kabile Dinleri 17, 332, 350
İncil 36, 47, 283, 330, 335
İngilizce 48, 100, 146, 264
İngiltere 36, 38, 41, 42, 85, 335
insan psikolojisi 38
ıran 22, 47, 48, 63, 87, 233
İraniler 64-65, 69
İskender 22
İslam Mecmuası 19
İslamiyet 24, 27, 42, 53, 60, 61, 63, 65, 94, 230, 234, 248, 253, 255, 271, 316, 330, 339, 354-356
İsrailoğulları 61
İstanbul 17, 19, 22, 26, 85, 328, 331, 342, 345, 346, 349, 351, 353
İsviçre 19, 85, 181
İttihat ve Terakki Kongresi 19
İzmir Gelenbevi Lisesi 19
JAPONLAR 64, 68, 316, 320, 323, 326-329
Iournal Asiatique 42, 263, 268

K

Kabe 30, 63, 302
Kadı Abdullah b. Ömeru'l-Beydavi 45
Kadı Abdü'l-Cabbar el-Hemedani 43
kahinlere 29
Kanaat Kütüphanesi 21
Kant 36, 55, 86, 338
Karayim 61
Karaym 61
Kassitler 21
Katib Çelebi 45
Kelam 35, 43, 45, 47, 64, 87, 330, 336
Keldaniler 47, 65
Keldaniye 43
Kemaliye 18
Kıbrıs İdadisi 19
Kindi 44
Konfüçyanizm 65, 271, 305, 306, 308-309
Kopenhak 42
Kouyo 55
Kuenen 42, 60
Kur'an 25-26, 43, 335, 357
kurşun dökme 27
Kurtuba 47
Kuşeyri 44

L-M

Leiden 42
Lessing 38
linguistik 39, 136, 263
Lozan Üniversitesi 19
M. Müller 41, 54, 68, 69, 130, 342
M. Şemseddin 15, 17,19, 21, 332, 355
M. Şemseddin Günaltay 17, 19, 21
M.Şemseddin 22, 24, 25, 331, 332, 335, 336, 339, 340, 346, 348, 350, 353, 354, 356, 357
Mary Jean Kouyo 55
Matbaa-i Amire 21
Max Müller 41, 52, 54, 127, 129, 130, 132, 281
Me'hazu'ş-Şerai 44
Mecusi 28, 48, 53, 67, 87, 339, 343
Mecusilik 48, 53, 339

Meksika 65, 70, 235-236, 238, 240, 246
Mezopotamya 21, 22, 258
Midilli 19
Midilli İdadisi 19
milel 47-48, 67, 341
Misbahu'l-Ervah 45
Mısır 28, 33, 47, 48, 63, 65, 69, 120, 142, 181, 222, 224, 225, 233, 234, 241, 258, 331
Mısırlılar 64, 224
Mistik 51, 341, 352
mistisizm 51
Mitanniler 21
mitoloji 15, 39, 47, 127, 129, 139, 179, 181, 240, 249, 250, 260, 263, 331, 334
Moris Jastrow 54, 57, 58, 70, 71
Muammer b. Abbas es-Sulemi 43
Muhabbet muskaları 27
Muhammed b. Mücahid 44
Muhsin Keşmiri 33, 48
Muhyiddin Arabi 46
Mukaddesi 33, 47
Musa Carullah 46
Musevilik 60-61, 63, 65, 271, 316, 355
Musevîlik 64
muska 27, 228, 231, 302, 305, 320-321, 325, 327
Mutezile 36, 43
Mutlak Din 5, 62, 63, 340
müesseseler dini 60, 340
Müslüman 21, 25, 27, 48, 67, 68, 230, 234, 255, 310, 333, 336, 341, 356
müslümanlar 25, 27, 48, 67, 310, 336

N

Nabatiler 22
Nasuriddin Tusi 45
Nefy-i Alem 64
nihal 47, 48, 67, 341
Nil 39, 222, 224, 234

O-P

Osmanlıca 18, 357
Palestin 21
Paris 41-42, 128, 130, 264
Peru 65, 70, 235, 238, 240, 241, 245, 246, 354
Peygamber 13, 26, 30, 64, 72, 232, 290, 331, 333, 338, 347, 352
Polenezya 54, 57, 238
psikoloji 38, 39, 42, 46, 49, 51, 52, 183, 300, 333, 334
puthane 30
Putperestler 67
Putperestlerin 53, 90
rahiplere 29, 161, 307

R

Ravza-i Terakki 19
Reinach 42, 54, 55, 57, 146, 181
Reville 53, 54, 60, 122, 146, 226
Roma 22, 28, 41, 63, 65, 69, 126, 179, 233, 234, 246
Romalılar 64, 179, 233
Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti 19

S

Sa'dud'-din Taftazani 45
Sabiiler 67
Sabiilerin 53
Sabiilik 47-48
Sahleiermacher 54
Salamon Reinach 42, 55
Sami 15, 59, 71, 146, 148, 174, 224, 225, 233, 234, 238, 266, 282, 283, 312, 343

Schleirmacher 36
Selçuklular 45
Selevkoslar 22
Sem'ani 44
Seyyid Hasan Ali eş-Şazali 46
Seyyid Şerif Cürcani 45, 51
Siebeck 67, 340
sihirbazlık 64, 105, 141, 228, 233, 249, 255, 272, 302, 313
Sırat-ı Müstakim 19
Sivas 20
sosyoloji 33, 42, 51-52, 69, 76, 79, 98-99, 110, 153, 167, 219, 222, 330, 333, 334, 337, 351
Suriye 21-22, 63, 69, 181, 234
Süleymaniye Medresesi 19
Sümerler 21

Ş

Şamanistlerin 53
Şehristani 33, 45, 48, 67, 341
Şemseddin Günaltay 17-19, 21, 24, 26-27, 333, 338, 340, 344, 348, 357
Şerhu'l-Mevakıf 45
Şeyh Muhammed Abduh 45
Şeyh Reşid Rıza 45
Şibh-i Tabiiyye 64

T

Tabii Dinler 5, 62-65, 67, 340, 341
Tabii monoteizm 64
tabu 43, 46, 47, 54, 57, 120, 154, 171, 202, 204, 229, 231, 232, 238, 248, 249, 252, 333
Tahsin Banguoğlu 27
talmudlar 47
Taoizm 7, 65, 271, 289, 292, 301-303, 305, 309
Tarih-i Edyan 15, 17, 21, 23, 327, 328, 330, 331, 345, 348, 350, 354, 357
Tasavvuf 35, 46, 48, 117, 301, 302, 330, 335, 336, 341
Tavali'ul'l-Envar 45
Te'sis't-Takdis 45
Teceddüt Fırkası 19
Tecerrüdi Monizm 64
Tecridi'l-Kelam 45
Tevrat 36, 47, 240, 266, 330, 335
Tevsi-i Tıbaat Matbaası 20
Tiele 41, 62, 64, 340
Totem 6, 55, 104, 120, 146, 149, 160, 162, 164, 166, 168, 182, 185, 186, 188, 196, 198, 200
türbeleri ziyaret 27
Türk Ocağı 19
Türk Tarih Kurumu 11, 20
Tylor 55, 99, 104, 106, 109, 117, 119, 120, 122, 127, 128, 132, 136, 140, 143, 148, 181, 183, 186, 198, 241, 342, 351

U-Ü

Umumi Cemaat Dinleri 65
uygarlık tarihi 38
Uygur 18
Üsküdar 19
Üstüra 54

V

V. HARTMAN 5, 62, 63, 340
Vahdaniyet-i İbtidaiyye 64
Vasıl b. Ata 43
Vefa İdadisi 19
Vehm-i Mutlak 64
Vico 38
Voltair 23, 219
Voltaire 38, 69, 81, 143
Von Drey 61, 340

Y-Z

Yahudi 42, 47, 48, 53, 61, 65, 67, 68, 87, 234, 235, 333, 343
Yahudilik 42, 47, 48, 53, 61, 65

Yunan 43, 44, 53, 63, 65, 85, 88, 99, 101, 105, 120, 126, 133, 139, 142, 174, 179, 181, 233, 245, 260, 290, 300, 312
Yunaniler 65, 69
Zeyd b. Rufai 44